

КИРИЛ ТЕМКОВ

ЕТИКА

ЗА III ГОДИНА

ГИМНАЗИСКО ОБРАЗОВАНИЕ

Проф. д-р КИРИЛ ТЕМКОВ

ЕТИКА

ЗА III ГОДИНА

ГИМНАЗИСКО ОБРАЗОВАНИЕ
(изборен предмет)

III издание

ПРОСВЕТНО ДЕЛО АД

Главен уредник
Весна ДУКОСКА

Уредник
Весна ДУКОСКА

Рецензенти:

д-р Јован ЛОЗАНОВСКИ
наставник во гимназиите "Раде Јовчевски - Корчагин"
и "Браќа Миладиновци"

д-р Олга ПЕШЕВСКА-ЗАРЕВСКА
доцент на Филозофскиот факултет во Скопје

Благуна СИМЕОНОВА
наставник во МБУЦ "Илија Николовски - Луј"
и во ДСУ "Димитар Влахов" во Скопје

Со решение на Министерот за образование и наука на Република Македонија
бр. 11-3879/1 од 15.07.2004 год. се одобрува употребата на овој учебник

Помошно наставно средство кон овој учебник по Етика е **Етичкиот речник** од д-р Кирил Темков во издание на "Просветно дело" од Скопје. Приведениите материјали кон овој учебник ја имаат функцијата на **Работна етичка по Етика** - воведни и заклучни зборови за тематскиот област; избор на текстови и мисли од значајни етичари; изделени и нагласени морални вредности и норми; прашања за размислување и за дискусија, како и теми за работа на етичкиот работилници; предлози за училишни и за домашни задачи; упатство за пишување на етички есеи; лексикон на етичарите.

ЗБОР ДО МЛАДИТЕ ПРИЈАТЕЛИ

- Како да се снајдам во својот живот? Како да научам што треба да правам? Како да бидам добар? - се интересирал младиот човек кај еден сјаен мудрец.

- Треба да научиш етика, - му одговорил тој.

- Не знам што е етика, - рекло младиот сушесливо.

- Треба да го следиш она што е морално, - додал сјаецот.

- Не знам што е морал, - повторило младиот.

- Тоа е голем проблем. Со етиката и со моралот луѓето го осмислуваат својот живот, се трудат да го водат исправно, ја откриваат неговата основна вредност, пред сè прават разлика меѓу она што е добро и она што е зло. Ако немаш добри вредности и не ги следиш, ако не го избираш доброто и не го избегнуваш злото, тогаш твојот живот ти илече несвесно, без јасна намера и цел, а тој сепак ќе ти носи по неговите широчини, онака како што реки и морето ги нишаат и ги расфрлаат дрвените деланки.

- Не сакам да живеам така! Кажи ми како да ја постигнам убавата цел.

- Едноставно. Научи што треба да правиш во твојот живот, што треба да постигнеш од себе, како треба да постоиш во одредени ситуации, научи зошто треба да бидеш добар и како можеш да бидеш добар.

- Чувствувам дека ова е важно за мене, - рекла младата личност. - Како да научам да ја барам и да ја согледам смислата во твојот живот, како да си изградам високостни вредности, како да го разликувам доброто од злото?

- Учи етика! - одговорил сјаецот.

Вакви реални или замислени разговори се водат често насекаде во светот, таму каде што луѓето не се стеснуваат да разговараат, оние што не знаат прашуваат, а оние што знаат - им одговараат. Овој дијалог е воден кај нас едно пролетно утро во 2003 година. Младите личности се отворени за сè во животот, па е нормално да ги интересираат и проблемите на етиката и на моралот. Овие се основни состојки на животната енергија на личноста и на заедницата. Проблематиката на доброто и злото е важна за самото човечко постоење, таа е основа за заедничкото живеење на луѓето.

Драги госпоѓици и млади господа, во овој учебник се изложени етичките прашања онака како што тие се јавуваат и зрачат во животот на луѓето. Овдека тие се претставени во една дидактичка форма заради потребата полесно да ги разберете и да ги научите. Инаку, со слична цел и идеал, со исти вредности и со идентични норми овие прашања се

сретнуваат и во научните трудови, и во уметничките дела, и во обичните поуки за разни области. Се користат во секојдневниот живот, а теоретски образложени ќе ги најдете во филозофските книги.

Целта, структурата, содржината и формите на овој учебник се приспособени за *посйручно еийчко образование* на нашите средношколци. Во него, во духот на новите учебникарски тенденции, се вклучени воведни и заклучни информации и теми за согледување, оценување и за дискусија за секоја тематска област, потоа оригинални текстови од бележити етичари, етички мисли, поуки и норми, други етички материјали, теми за дискусии и за етички работилници, задачи за училишна и за домашна работа, етички тестови и слично. Тие сочинуваат еден вид *Работна шейпрайка по Ейика*, овозможуваат интерактивна настава по овој нов предмет и даваат елементи за заедничко или за самостојно ангажирано работење на учениците. Всушност, текстовите на лекциите и прилозите кон нив се така конципирани и направени што секој може креативно од нив да избира делови според своето сфаќање на приоритетот и посебно да ги акцентира во наставата и во ученичката работа. Кога во рамките на текстовите на лекциите имаше потреба од доподнителни информации, тие се отпечатени со поситни букви и треба да бидат третираны како дополнителен етички материјал.

Составен дел на овој учебник е "Етичкиот речник" во издание на "Просветно дело" од Скопје, со што се комплетира научниот капацитет за етичко образование на младите.

Ейикаша се учи за да се примени во йрактикаша. Затоа тука ви се упатува повик, госпоѓици и млади господа, да постапувате етички. Зборовите и вежбите се наменети за реализирање - најнапред за ваше размислување, сопоставување, споредување, дискутирање, решавање, но потоа, секако, и за дејствување во духот на науката за доброто и злото. Сосема слободно трудете се да бидете многу добри. Тоа е духот на етиката. Таа се однесува токму на добрината кај луѓето, таа го испитува и го препорачува доброто. Етиката постои за да истакнува колку се правилно поставени и колку исправно дејствуваат оние кои прават добро, како и за да се види зошто некои грешат и да им се препорача да се поправат. Етиката сака да ги научи луѓето да бидат добри и со радост да прават добро. Впрочем, следејќи ги идеите на етиката, самите на себе ќе си бидете најдобри пријатели.

Со најубави желби за среќа, успех, добри човечки односи и за богат живот,

Вашиот обожавател, кој се препорачува да ве води низ етичките патеки на моралната изградба и самосознание,

I дел

ВОВЕД ВО ЕТИКАТА

Во овој дел се расправа за повеќе првични проблеми на етиката и на моралот:

- за основните прашања на етиката и на моралот;
- за зборовите „етика“ и „морал“ и што означуваат тие;
- за местото на етиката и на моралот во сите области на животот;
- за темите на етиката како наука;
- за подемот на етиката во современата епоха;
- за етичкото образование, во кое младите учат за моралот и етиката.

Овие прашања треба да ги научите. Тие се вовед во изучувањето на етиката и на моралот.

РАЗМИСЛИ И ОЦЕНИ

Младиот римски благородник Мукиј Скајвола реши да ѝ помогне на татковината. Кон крајот на VI век пред н.е. Рим бил опсаден од војските на етрурскиот цар Порсена и за малку ќе бил освоен. Мукиј отишол кај странскиот војсководец и го уверувал да си замине. Кога овој побарал доказ за неговите зборови, Мукиј ја ставил раката врз огнот кој горел за затоплување. Раката му изгорела, но тој не испуштил ни „оф“. Непријателскиот главатар рекол - ако сите млади во Рим се вакви херои, нема смисла да се бориме со нив, па ја повлекол војската.

Младиот австралиски етичар Питер Сингер напиша книга „Ослободување на животните“ (1975), во која објасни дека луѓето многу лошо постапуваат со животните, дека и тие се суштества што чувствуваат и имаат право да бидат третираны со достоинство. Сингер се заложи луѓето да престанат со грдото однесување кон суштествата кои не се од ист вид (според зборот „расизам“, тој ова негативно однесување го нарече „специзам“, одделување од друго суштество кое има различен вид живот). Оттогаш во светот се појавија и се раширија здруженија за борба за правата на животните; многу луѓе преминуваат на вегетаријанство, т.е. повеќе не се хранат со месо; не се прават крзнени палта; се градат норми за неповредување на животните и сл. Во Австралија се донесени закони со кои со иста казна се осудува лошото постапување спрема луѓето и спрема животните.

Ова се два етички примера. Тоа се исклучително доблесни дела, најзначајни во своите епохи - пред 2.500 години и денес. Етиката се однесува на вакви морални мисли, намери и дела, со кои се оправдува смислата на човековото постоење.

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка (од 1-лошо до 5-одлично) со која би го оцениле постапувањето на Мукиј Скајвола: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Дали е лесно да се направи дело какво што е ова на Скајвола? Дали вие би постапиле како Мукиј, дали би направиле некаква слична голема жртва за татковината, за семејството, за некој близок или за вашите (идни) деца? Ако мислите Да - кажете зошто. Ако мислите Не - кажете зошто.

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка со која би ги оцениле настојувањата на Питер Сингер: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Дали се потребни иницијативи и дела слични на она што го прави Сингер? Дали е тоа лесно да се стори, со што треба да се борат тој и неговите приврзаници? Дали вие лично се согласувате со неговиот став и дали би постапиле како и тој за различните прашања на животот околу вас? Ако мислите Да - кажете зошто. Ако мислите Не - кажете зошто.

ШТО Е ЕТИКАТА

ЕТИКАТА Е НАУКА ЗА МОРАЛОТ. - Етиката е наука за моралот, т.е. за она човечко однесување (мисли и постапки) кое се мери со доброто и злото. Етиката се занимава со животните вредности на луѓето, со тоа како луѓето избираат добри цели и како се застапуваат за тие цели во живеењето.

Етиката, значи, ги истражува оние човечки намери и дејства кои можат да се мерат како **добри** или **лоши** (зли) - добрите се следат и се извршуваат, а злите се критикуваат и се избегнуваат.

АРИСТОТЕЛ

Тајко на поимот "еџика"

ПОИМОТ "ЕТИКА" ГО СОЗДАЛ АРИСТОТЕЛ. - Поимот "етика" го создал големиот антички филозоф **Аристотел**, учител на Александар Македонски, кога во својот универзитет Ликеј предавал за моралните проблеми. Аристотел ги нарекол етички оние *добродетели* со кои човекот избира да постапува правилно (умереност, храброст, пријателство, штедливост и др.). Тој збор стои во насловот на неговата "Никомахова етика" (според неговиот син Никомах, а и татко му го носел истото име), која е најпозната и најзначајно етичко дело во историјата.

Зборот "етика" Аристотел го изградил од старогрчкиот збор *еџиос*, кој се пишува со два вида букви, а се изговараат со различни акценти.

Едниот ги означува *обичаиите*, според кои луѓето се раководат во своето однесување. Вториот зборува за личните, *моралниите карактеристики* на човекот. И денес терминот “етос“ се употребува за означување на моралната суштина и својства на некое событие, предмет или личност (“етосот на нашето дејствување“, “неговиот етос“ и сл.).

Поимот “етика“ е раширен низ сите светски јазици: на француски l'éthique, на германски die Ethik, на англиски Ethics, на сите словенски јазици *еџика*, на италијански etica, на турски Etik итн.

 Филозофијата има три дела: Физика, Етика и Дијалектика (или логика). Физиката го испитува космосот и она што е во него; *Еџиката се занимава со животоите и со сите нешта кои се однесуваат на луѓето*; Дијалектиката се занимава со начинот и со процесите на мислењето во двете...

Диоген Лаерканецот: *За животоите и за идеите на филозофиите*

 Етика - филозофска наука, која е повикана теоретски да ги решава оние практични проблеми кои се јавуваат пред човекот во животот - како треба да се постапува, што треба да се смета за *добро* и за *зло* итн.

Крајнок речник ѓо еџика, Москва

 Етиката е практична филозофија, која го бара одговорот на прашањето: *што треба да ѓравиме?*... Етиката не учи да ја оценуваме критички дадената ситуација и така да ја создадеме можноста за правилно постапување. Таа го подготвува човекот за неговиот повик да го усовршува светот, над царството на она што е да изгради царство на она што треба да биде... Етиката ги изучува вредностите во животот, а моралното однесување претставува осуштествување на моралните вредности... Етиката учествува во буђењето на вредносното сознание.

Хајнрих Шмит - Георги Шишков: *Филозофски речник*

 Што е општо за етичките судови и што се наоѓа само во нив?... Во нив се употребува придавката “добро“ или неговата спротивност “лошо“, “зло“.

Џорџ Мур: *Принципи на еџиката*

?

- Кој досега пред вас го употребил зборот етика? По кој повод?

- Дали досега сте го употребиле-употребувале зборот етика во оваа смисла во која тоа е изнесено во лекцијата?

***Објаснување за непознатите и за стручните зборови можете да најдете во “Етичкиот речник“ од д-р Кирил Темков во издание на “Просветно дело“, Скопје, 2004.**

ШТО Е МОРАЛОТ

ЕТИКАТА И МОРАЛОТ СЕ СИНОНИМИ. - Поимите “морал” и “етика” се синоними, тие имаат исто или слично значење. Каде што се употребува едниот може да се употреби и другиот - на пример: исто е да се каже “мој морал” и “моја етика”, или “каков е вашиот морал?” и “која етика ја следите?“, или “во моралот не сте на височина” и “вашата етика е ниска”...

Поимот “морал” е измислен во латинскиот јазик за да го замени поимот “етика”. Него го создал прочуениот беседник, државник и етичар **Кикерон** од зборот *mos, moris*: *обичај*, она што сме навикнале да го правиме, или *карактеристика* и својство, односно *правило* и закон (слично како “етос” во старогрчкиот). Поимот “морал” се користи во сите јазици на светот.

Зборовите етика и морал се употребуваат напоредно. Сепак, етиката има и значење на наука за моралот, таа е “философија на моралот” или “морална философија”.

МОРАЛОТ Е ДЕЈСТВУВАЊЕ СПОРЕД ДОБРОТО И ЗЛОТО. - Моралот е човечко мислење и дејствување во кои се применува **критериумот на доброто и злото**. Во него се почитува и се следи доброто, а се осудува и се избегнува злото. Во моралот се остваруваат етички вредности и тој има етичко значење.

Морално е и она што е за пофалба (неморално е она што се оценува негативно и се отфрла). Во секоја човечка активност постојат слични мери за оценување на дејствувањето, кои можат да го заменат зборот *добро*:

- *правилно* (кога постапуваме според законот и другите прописи),
- *исправно, точно* (кога ги следиме техничките норми и другите барања за работењето),
- *корисно* (кога придонесуваме со нешто),
- *убаво* (кога тоа што го правиме има фина форма и се допаѓа),
- *арно* (кога нашето постапување се допаѓа и се оценува позитивно).

МОРАЛОТ Е ТВОРЕЧКА ДЕЈНОСТ. - Често се истакнува дека моралот претставува дејствување на луѓето според однапред поставените етички норми во некоја заедница. Постојат заповеди за постапувањето и сите треба да се придржуваат кон нив. Моралот се претставува како хетерономна дејност, во која правилото е над луѓето и нивната волја, а тие можат да придонесат само со преданото извршување на бараното.

ПРОЈАВИ НА МОРАЛОТ

Моралот се раководи според особениите вредносни норми на почитување и управење на доброто и оцврстување и избежување на злото. Тоа истовремено значи изградба и наложување етички односи меѓу луѓето. Овој поим има различни пројави:

- **морално** е она што се однесува на моралот, што е сообразно со моралот и со вредностите, што е етички вредно (спроф. неморално; аморално)

- **морален, морална, морално** е ознака за оние личности кои имаат добар морал, кои се придржуваат кон моралните норми, кои прават добри дела, кои имаат добра душа, кои се пофалуваат заради нивните етички вредности и постапки

- **моралност** или *моралитет* значи морална вредност - воопшто, или на некој човек или на некоја одделна постапка, а означува почитување на моралниот закон и извршување на етичките норми

- **личен морал** се етичката состојба и начело (основен принцип), нормите и постапките на некој човек како негова карактеристика; тоа означува дека таа личност има свој морален систем, поврзана и изедначена целина на етички погледи и на вообичаени морални дејства

- **социјален/општествен морал** се етички состојби и морални принципи, вредности и норми на една заедница, кои се основа и карактеристика на моралната практика во неа

- **општочовечки морал** се етички вредности и постапки кои се истакнуваат како временски и просторно неограничени во значењето, а претставуваат основа за согледбата и изградбата на Универзалната етика на човештвото

- **граѓански морал** се етички вредности и норми на главната струја или на средната класа на општеството; тоа е најкарактеристичен практичен морален систем во една заедница - ги содржи вредностите и нормите за живеењето, здравјето, семејството, воспитувањето, дејствувањето, економијата, социјалните односи, за политиката и др. во заедницата

- **"морално чувство"** (англ. moral sense) е емоционална етичка основа во човекот за доброто и злото, праведното и неправедното, за исправното и неискравното; според англиските и шкотските филозофи Шефтсбери, Хачесон, Хјум и др., таквото чувство му е *вродено* на човекот како некој природен орган и способност, со што тој спонтано реагира на моралните вредности и постапки

- **морална димензија** (од лат. *dimensio* - мера, сразмер) е своевиден простор на моралното, она што спаѓа во областа на моралното; она што има квалитет на моралното, она на што може да му се согледа и да му се измери етичкиот квантитет и квалитет

- **моралка** или **моралика** претставува нагласено морално искажување (проповед, говор, предавање, текст, искажување во медиумите) за некое општо или посебно етичко и животно прашање со директна практична поука за дејствување (нормативно искажување)

- **морална поука** или **“морал”** е оној крај смисла на литературното и уметничкото дело (басна, бајка, филм, роман, драма), со кои се искажува етичкото сознание во врска со настаните и со карактерите во делото

- **морализам** е важно и раширено гледиште според кое моралот е највисока вредност и главна задача на човекот и конечна цел на светот и на животот; со тој став се согледуваат суштествените прашања на човекот, општеството и на историјата и се настојува да се решат главно/исклучиво во и низ етичкото подрачје (спротивно е **аморализам**, кога некој се застапува против моралот и препорачува неморални дејства)

- **морализирање** значи давање морални совети, држење морални проповеди, давање оценки или препораки со етичка исклучивост или со нагласување само на некои определени етички принципи (особено спрема помладите или социјално зависните)

- **моралист** е личност која нагласено се грижи за моралот и многу зборува за него, постојано дискутира за етичките прашања, држи морални говори и дава остри морални оценки; со тоа се означува и мислител кој на светот и на животот гледа пред сè од становиштето на етиката, или оној интелектуалец (новинар, свештеник, писател, уметник...) кој во форма на проповед или поучно искажување јавно зборува за смислата на животот, дава совети за општата ориентација во животот или за определените животни ситуации, постапувања и задачи од гледна точка на некоја морална вредност (воздржаност, простување, храброст, помагање...); ако претерува во тоа, овој поим може да има и критичко и иронично значење

- **“моралисти”** се оние мислителите, какви што ги има во сите епохи, но особено во XVI-XVIII век (Монтењ, Бекон, Леонардо да Винчи, Ларошфуко, Лабриер, Блез Паскал и др., кај нас Јоаким Крчовски, Кирил Пејчиновиќ, Марко Цепенков), кои во форма на изреки и други поучни текстови се искажуваат за смислата на животот и за природата на човечките односи и даваат совети како тие да се унапредат (еден вид *животна мудрост*)

Но, тогаш личноста не може суштински да биде **етички одговорна**. Таа мора слободно да решава за своето однесување за да може да биде вистински етички оценувана. И не станува збор само за оправданоста на моралното оценување, туку пред сè за квалитетот на моралното дејствување и за придонесот на луѓето кон човечкиот развој со својата етичка определба и дејност. (На пример, ако нема посебна норма за чување на чистотата, зар никој не треба да биде одговорен за загаденоста на природата?!)

Моралните норми како етички налози се реалност, секако за авторитарните заедници, или за оние луѓе кои не знаат да измислат подобри и за оние кои не се трудат да се однесуваат добро. Моралот е **творечка дејност** кај оние луѓе кои себеси се гледаат како одговорни суштества, со вистински човечки карактеристики, чија цел е да постапуваат најдобро што можат и да го унапредат човечкото живеење. Затоа моралот е еден вид творештво, со кое слободната личност со својот етички талент, свртеност и ангажираност се труди да го подобри својот живот и животот на другите луѓе.

ЧЕТИРИ ИЗВОРИ НА МОРАЛОТ

Германскиот моралист Георг Кристијан Лихтенберг има кажано низа мудри размисли за моралот и за друштвено сфери на човечкото живеење. Тој има дадено убаво објаснување за широчината на изворите и видовите на моралот:

“Постојат само четири принципи на моралот:

1) **Филозофски принцип:**

Прави го доброто заради самото добро - од почитување кон моралниот закон.

2) **Религиозен принцип:**

Прави го доброто заради тоа што тоа е Божја волја - од љубов кон Бога.

3) **Човечки принцип:**

Прави го доброто заради тоа што тоа го бара твојата среќа - од љубов кон самиот себе.

4) **Политички принцип:**

Прави го доброто затоа што тоа го бара благосостојбата на заедницата чиј си дел - од почитување кон општеството со оглед на тебе самиот.

Зар тие не се еден ист принцип, само погледнат од различни страни?”

Моралот речиси е синоним за етиката - означува учење кое се однесува на доброто и злото, односно став за тоа што треба да прави човекот; тоа е збир од правила кои се сметаат за универзални и за безусловно валидни; збир од правила или норми за сообразно однесување во некое општество.

Жаклин Рус: *Филозофски речник*

 Повеќето научници го дефинираат поимот “морал” содржински како систем од норми кои определуваат што е *добро* а што *зло* и така се регулира човечкото однесување, односно човечките односи.

Радомир Лукиќ: *Социологија на моралот*

 Морал - една од формите на општествено-историското човечко постоење (покрај религијата, правото, политиката, државата итн.); како таков со текот на времето се менува и со својот обем и со содржината, па е различен во различните историски периоди и кај различните племиња, народи, класи, групи итн., а често и одделни професии имаат свој специфичен морал (на пр. лекарска етика); моралот содржи во себе одредени обичаи, прописи, правила, насоки, норми, категории, идеали итн. како непишани регулативи, кои им се наметнуваат на единките или на целите групи како обврзни за дејствување и за оценување, односно како определена форма на живеење во таа заедница.

Филозофски речник, Загреб

?

- Областа на моралот е обемна. Што мислите, дали ќе биде тешко да ги совладате многубројните етички прашања?

- Кој од четирите принципи за кои зборува Лихтенберг вие би одбрале како највалиден за моралот? (Може да се организира собирање на гласовите во класот за да се види за кој од овие принципи во оваа смисла се определуваат учениците.)

- Морализам има насекаде во животот. Според вас, дали има многу моралистички настани во нашето живеење? Особено спрема младите?

- Изнесете пример на морална поука од некое уметничко дело. Дали таа може да инспирира за соодветна реакција?

ЕТИКАТА - НАУКА ЗА ЖИВОТНИТЕ ВРЕДНОСТИ

ОДНОСОТ МЕЃУ МОРАЛОТ И ЕТИКАТА. - Во реалноста не се прави (голема) разлика меѓу етиката и моралот. Тие, сепак, можат да се разликуваат како **практика** и **теорија**. Но ни тогаш тие не се во меѓусебно надредена позиција.

Етиката е теорија на моралот. Таа го испитува моралот, неговите извори и засновување, цели и смисла, основните критериуми за морално вреднување и оценување на моралните намери и на човечкото постапување. Таа е сврзана со моралот како наука за доброто, за неговата вредност и потреба, за неговото избирање и извршување (а токму тоа се прави во моралот). Етиката е наука за која доброто дело е главна цел.

Моралот е област која ја истражува етиката и во која се применуваат етичките идеи (сличен е односот меѓу уметноста и естетиката, меѓу стопанството и економската наука и др.). Кога се испитуваат областите во животот во кои човекот дејствува морално, значи каде што се спроведува критериумот на доброто и злото - таму се испреплетуваат доброто дејствување и мислата за добрината.

КЛАСИЧНА ОБЛАСТ НА МОРАЛОТ. - Прва област на моралот е **однесувањето на човекот спрема другиот човек.** Моралот е форма на односи меѓу луѓето и речиси сите етички теми и норми се однесуваат на оваа меѓусебна човечка релација и меѓузависност. Најпознатата современа морална порака гласи: "Секогаш помагај, никогаш не прави штета никому!"

**HURT NEVER
HELP EVER**

Однесувањето кон другиот човек денес не ги вклучува само почитувањето на другиот и заштитата на другиот од мене. Покрај ограничувањето на моето лошо дејствување, сè повеќе се бара да бидам активен за подобрување на статусот на другиот како дел од широкиот и демократски свет. Овој не ги дава бараните антрополошки, социјални и политички резултати без таква свртеност и грижа за другиот. Тоа е слично на идејата на Лудвиг Фојербах, кој тврдеше дека органскиот егоизам како правење добро за себеси можам да го реализирам само како *алтруизам*, како правење добро на другиот, во што секој најмногу ужива и што го прави среќен.

НОВИ ОБЛАСТИ НА МОРАЛОТ. - Како што се развива човештвото и поширока е човечката практика и се поголеми нејзините последици - се јавуваат нови прашања за кои човекот вредносно се определува и мора да внимава што прави.

Меѓу нив најважно е **човековото однесување спрема природата.** Иако човекот е природно суштество, досега тој не го осмислувал вредносно овој свој однос. Во новата ера, со индустријализацијата, луѓето за првпат престанаа непосредно да зафаќаат од природата. Последиците на новиот начин на производство, со трошење на ресурсите и со загадување на животната средина, почна да ги чувствува и самата природа. Денес вреднувањето и оценување на човековото однесување кон природата е сè позначаен дел на моралот.

Исто така значајно е **човековото однесување кон човештвото и неговите заедници.** Човекот живее и се реализира во и низ различни социјални врски и во заедници од различен обем. Но не секогаш човекот живее и во вистинска човечка заедница. Од состојбата во заедницата зависи квалитетот на живот. Ако тоа е заедница со човечки својства, таа му служи нему, пред сè да живее добро, со достоинство, разбирање

и со среќа. Затоа суштествено се измени односот на луѓето кон заедницата. Иако остануваат поделбите во неа, луѓето почнаа своите заедници сè пошироко да ги чувствуваат како свои. Со тоа почна изградбата на еден сложен систем на социјална етика, во која сите елементи на општествениот живот (од човештвото до семејството) стануваат предмет на етичко вреднување и оценување и од луѓето се бара да се ангажираат за нивно напредување.

Во новата епоха на огромни сознанија и пронајдоци, луѓето научија многу за целиот свет и за вселената. Од тоа се роди и поширока свест за местоположбата на човекот во космосот. Сè уште сме далеку од сознанието дали, покрај нас, има други разумни суштества во вселената, но остварен е напредок на човечката свест кон космизам - кој претставува разбирање на сесиоењето и бара скромност од човекот за својата положба.

Како важна област на моралот се разви и односот на човекот кон самиот себе. Сè повеќе треба човекот-единка да мисли на себеси и да се грижи за себеси. Сократ велел: *Сознај се самиот себе!* Во современото доба се бара грижа за личноста на човекот во нејзините широкострани димензии - како физичко, душевно, интелектуално, дејствено, културно и морално суштество. Се очекува човекот постојано да напредува во овие области.

Од ова се гледа колку се големи современите морални обврски и значењето на моралот за животот на луѓето. За сите овие прашања се развиваат сознанија и одделни дисциплини во рамките на етиката.

ДВЕ ОСНОВНИ ЧОВЕЧКИ НЕШТА

Еден од најпознатите етичари Имануел Кант моралот го претстави како суштина на човечкото постоење, како основна точка на човештината во човекот. Неговите книги се најзначајни етички дела. Во *"Критика на практичниот ум"* тој ги напиша овие зборови кои се сметаат за една од најважните филозофски поуки на сите времиња:

"Две нешта ја исполнуваат душата со секогаш понов и сè поголем восхит и страхопочит колку што размислата почесто и поистрајно се занимава со нив:

- свезденото небо над мене и
- моралниот закон во мене.

Нив не треба да ги барам и просто да ги насетувам како скриени во темнината или во бескрајот надвор од мојот хоризонт; јас нив ги гледам пред себеси и непосредно ги поврзувам со свеста за моето постоење...

Моралниот закон мене ми открива живот независен од она што е животинско и од ситот сетен свет - живот чија определба не е ограничена на условите и на границите на оваа живејачка, туку оди во бесконечност."

?

- Може ли поимите “морал” и “етика” да се користат заедно, мешајќи ги, или треба да се внимава при употребата за да се разграничи нивното значење?

- Колку се проширени областите на моралот и етиката во современата епоха? Која од петте наведени области ви изгледа најважна и најтешка за морално дејствување?

- Дали сте размислувале за положбата на другите луѓе во светот? Дали во вас има разбирање за нив?

- Дали сте размислувале за постоењето на други суштества во вселената? Ако сознаеме дека постојат, дали тоа може да смени нешто во нашето однесување?

- Напишете за домашна работа кус есеј на тема: Што ми се допаѓа, а што не ми се допаѓа во однесувањето на луѓето денес?

Есеите може да се читаат и да се коментираат заедно. Може да се извлечат позитивните и негативните вредности кои ги истакнале учениците. За нив може да се дискутира - особено како да се поддржуваат позитивните, а да се критикуваат, избегнуваат и да се надминуваат негативните нешта.

ЕТИКАТА ВО СОВРЕМЕНАТА ЕПОХА

ЕТИКАТА НА ПОЧЕТОКОТ НА XXI ВЕК. - Денес етиката доживеа бурна **возобнова**, така што сега сме во т.н. “ера на етиката”. Тоа е израз на големите промени што се случија и на засилената потреба од сериозно и одговорно однесување на луѓето.

За едно столетие, бројот на луѓето е зголемен од 1 на 6 милијарди. Светот исклучително напредуваше во науката, во техниката и во технологијата. Завладеа општа слобода - национална, расна, полово, сексуална, генерациска, претприемачка, научна, творечка. Се случија огромни политички промени, има петпати повеќе држави отколку пред сто години и речиси сите имаат нови системи и идеологии.

Сепак, етиката беше зафрлена. Се сметаше дека нејзе ѝ останале само школски расправи, кои немаат влијание врз човештвото. Фридрих Ниче и други мислители го критикуваа моралот како средство за притисок врз луѓето и се залага за негово отфрлање. Кон тоа се приклучија и политичкиот и социјалниот аморализам - водени се страшни војни, правено е масовно уништување, луѓето се третирали како предмети, имаше негативни режими (во кои не се мислеше на луѓето), а природата докрајно се искористуваше и се уништуваше. Речиси сите

ја отфрлаа етиката или бараа морал кој би бил сообразен со тој владејачки безморален дух.

Луѓето се свртеа од минатото и од традициите кон сегашнината и иднината. А согледбите на она што се случува сега и на она што нè очекува се застрашувачки. Се родија нови цели и задачи на живеењето. Тоа и донесе подем на етиката денес.

НОВА ЕТИЧКА ЧУВСТВИТЕЛНОСТ. - Тешката животна реалност и лошите последици од човечкото дејствување ја поттикнаа моралната чувствителност кај луѓето. Луѓето болно ги доживеаја двете најголеми и најкрвави војни во историјата и многу други војни водени во нашата епоха. Има и многу злосторства, кои ги иритираат луѓето - ги прави државата, ако заборави на еднките и на праведноста; ги прават империјалистите, кои го негираат правото на самобитност и на човечно живеење на понизените народи; ги прават криминалците, кои ги пљачкосуваат и ги убиваат граѓаните... Има многу судири меѓу народите и меѓу идеолошките противници кои настојуваат да ги збришат своите противници. Конфликти има во животот, во семејството, во населбите, во работните односи. Природата насекаде е сè позагадена.

Се појавија обиди за *йозиивни духовни и етички йромени*. Има стремежи човештвото да се разбере во неговата целост. Мисионерите на мирот и хуманизмот, како Махатма Ганди, Алберт Швајцер, Мајка Тереза и Мартин Лутер Кинг, настапуваат како морални реформисти. Младите и гневни иницираа повеќе значајни движења (пацифисти, егзистенцијалисти, битници, рокери, хипици, панкери...). Се шири идејата дека треба да се престане со неморалот. Уметниците дејствуваат ангажирано. Секој има право да го крене својот глас против лошите решенија и својот ум да го употреби за пронаоѓање подобри патишта. Се напаѓа она што е неумно, неморално, нечовечно. Се појави ставот дека **човечкото живеење зависи од делата на луѓето.**

Кај луѓето се разви сетило за неправда и за неправилности, тие се возбуждуваат заради моралните грешки и пропусти, пуштаат (макар и малечок, тивок) глас против неморалното. Човекот е исплашен пред последиците од неговиот начин на живеење и уживање - од развојните дострели (радиоактивно зрачење, хемиски процеси, биолошки откритија) демне смрт, од пушењето се добива рак, заразните болести (СИДА и др.) се неизлечиви, страшни се последиците од масовната употреба на дрогата и на алкохолот и од другите зависности. Од зголеменото јадење демнат тешкотии, болести или рана смрт. Човекот се исплаши. Гледа дека луѓето често имаат цели кои ги загрозуваат другите, затоа е недоверлив и спрема најблиските. Етичката чувствителност го поттикнува современиот човек на гнев, гнасење и отпор, најмногу против неморалните дејства. Одговорот е: **сите треба вистински морално да постапуваат.**

НЕ МОЖЕМЕ
ДА ПРАВИМЕ
ГОЛЕМИ РАБОТИ,
НО МАЛЕЧКИТЕ
МОЖЕМЕ
ДА ГИ ПРАВИМЕ
СО ГОЛЕМА ЛЉУБОВ.

МАЈКА ТЕРЕЗА
нова етичка личност
родена во Скопје

НОВ МОРАЛИЗАМ. - Човекот *повторно станал моралист*. За прв пат во историјата на тоа е предизвикан од своите општи негативни постапки. Морализмот сега не е форма на идеализирана човекова потреба од етичност. Етиката не се бара заради сонуваната доблест. **Етиката е единствениот начин за каков било опстанок денес.** Моралот за првпат ги обединува луѓето во општоста на нивната егзистенција и во загриженоста за животот. Скептиците спрема животот порано ги отфрлаа моралните норми, денеска го повикуваат моралот на помош. Не може да се очекува негативностите самите да се решат или тие да бидат отстранети од "некого", не се знае кој. Лошите нешта мора веднаш да се истакнат како неморални и да се поведе неодложна, остра, незаобиколна и општа етичка акција против нив. Заканите се големи, постои опасност да се уништат силата и психата на човекот.

Тоа е денешната новост на моралот. Етиката *се раѓа од потребата на живото воопшто* - а не од барањето за негов повисок квалитет или за постигнување на целите на некоја одделна етичка ориентација. Повеќе не станува збор за доблест на избраните, исклучителните, моќните и најдобрите. **Сите луѓе мора да станат морални. Животот мора да стане етичен!** Етиката се приврза за животот, од секого се бара да биде свесен за својата одговорност (која е универзална), да ги следи своите и општите должности и да биде настојчива морална личност, борбен проповедник и извршител на новите строги морални задачи. Затоа нашето време е *исклучителна морална епоха во историјата*. Во денешниов миг на човештвото моралот е најважна област на живеењето, етиката е најзначајна наука на денешницата, а Универзалната етика единствена морална идеја, вредност и практика на сето човештво.

Се изменија и теориите за моралот. Главното учење се однесува на ползата за сите, треба да прекине насилството на сите полиња, да има големо внимание и грижа за сите и за сè што е човечко и природно, луѓето мора да се договараат, да има разбирање меѓу нив, мора да се води сметка за последиците од секое дејствување.

НЕ ЗБОРУВАЈ ДЕКА ТРЕБА ДА СЕ ПРАВИ ДОБРО,
ТУКУ ПРАВИ ГО.

Марко Аврелиј

ШТО СМЕ НИЕ

Големииот индиски пророк и етичар Гауџама Буда има искажано многу морални поуки од исклучително значење за разбирање на местото и положбата на човекот во светот и за неговите обврски да живее морално:

“Ние сме она што сме биле и ќе бидеме она што сега го правиме.”

Тибетанецот Падмасамбхава вака ја има коментирало оваа мисла:

“Ако сакате да разберете каков бил вашиот поранешен живот, погледајте ги своите околности денес - ако сакате да дознаете каков ќе ви биде идниот живот, погледнете на своите сегашни дејства.”

?

- Големото барање по етика е од понова дата. Дали знаевте дека претходно имаше период на сомневање во потребата од етика и од цврст морал?
- Дали е потребно вакво повторно истакнување и подем на етиката?
- Кои се главните проблеми кои водеа до разбудувањето на потребата од етика? Што ќе се случи ако не се возобнови етиката?
- Дали е можно етиката да се развива само во еден регион или дејствена област, а другите да останат незасегнати од нејзиниот подем?

ЕТИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ

ПОЈАВА НА ЕТИЧКОТО ОБРАЗОВАНИЕ. - Во образованието отсекогаш било вклучено **моралното воспитување** на младите. Овие треба да се подготват за живот со другите луѓе, да се навикнат на обичаите и на однесувањето, да ги научат нормите на дејствувањето во сите области во коишто ќе настапуваат.

Во сегашната епоха е развиена една *нова образовна област*, која е наречена **етичко образование**. Новата етичка потреба наметна нови сознанија и поуки. Етиката е неопходност за секого кој мисли дека луѓето и светот треба да опстанат. Во "ерата на етиката" образовен хит стана етичкото образование, како пат за сознајно и за емоционално израснување на младите личности, кои на светот му се потребни со својата чистота, животна креативност и морална храброст.

МОРАЛНО ВОСПИТУВАЊЕ И ЕТИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ. - Етичкото образование е сè поприсутно во сите земји на светот, како *основа за сите видови вредносно образование* (здравствено, граѓанско, политичко, еколошко, социјално, семејно, културно), слично како што математиката е основа за сите видови природонаучно образование. Со етиката човекот го сознава Доброто и Злото, научува да го прави она што чини и да го избегнува она што не чини. Новите етички сознанија влијаеја врз потребата, суштината, содржината и врз формите на новото етичко образование.

Моралното воспитување и натаму е важно, но тоа претставува постапна адаптација на младата личност на социјалните цели и вредности и нејзино оспособување да ги извршува нормите што ги има општеството. Целта на етичкото образование е **ширење на етичкиот дух и на етичката сериозност, одговорност и креативност**. Во демократските општества секој ги изразува своите ставови и од секого се очекува да ги согледува проблемите на живеењето и да изградува соодветни, потребни животни норми. Затоа треба секој да биде етички образован, за да може да биде конструктивен член на заедницата, а заедницата да остварува вистински етички цели. Одговорноста паѓа врз личноста, а личностите мора да бидат сознајно и ментално подготвени за големите предизвици кои ќе се појават пред нив и пред човештвото. Со своите сознанија, со својата зрелост и одговорност, креативност и грижливост луѓето треба да ги решаваат сите прашања на своето општество и на сето човештво.

Научниците Жан Пијаже и Лоренс Колберг го анализираа развитокот на моралната свест и практика кај младите. Тие востановија дека младата личност најнапред е *хејсирономна* - усвојува и следи туѓи ставови во моралот. Потоа таа израснува (може да израсне) во *авијономна личност* - која сама гради свои ставови, нив ги следи уверена

во нивната правилност, ги препорачува на другите и така го унапредува човечкиот морал. Задачата на етичкото образование е да создава *автономни личности* со капацитет за самостојно донесување етички решенија и за креирање правилни и ефективни морални норми. Врз таквите личности се потпира надежта на светот дека човештвото ќе најде излез од тешките ситуации.

ДАЛИ ТРЕБА ДА ИМА ЕТИЧКО ОБРАЗОВАНИЕ? - Негативните општествени трендови во XX век - фашизмот, комунизмот, милитаризмот и колонијализмот - ги отфрлаа позитивните животни пристапи и безмилосно ги уништуваа човештината, рационалноста и домаќинлакот. Затоа уште се случува многумина да не сакаат да бидат споменувани моралот, добрите обичаи, позитивната етика, етичкото образование.

Меѓутоа, многу луѓе мислат дека може да се поправи разурнатото во душите на луѓето и во природата. Заради тоа, новата генерација мора да се соочи со етичката наука. Целта на етичкото образование е да ги упати младите во суштината и во механизмот на **етичкото одлучување** и да помогне тие да се изградат во **самосвесни и способни личности** за такво одлучување. Светската организација за образование, наука и култура УНЕСКО бара од државите-членки да воведат етичко образование. Тоа се спроведува во развиените земји во светот. Освен неразвиените и авторитарни земји, каде што не се разбира потребата за етичко осамостојување на единките и не се сака нивна автономност, нема земја во која на некој начин, во некој клас не е воведено етичкото образование.

Етиката е шанса луѓето да се замислат и да се освестат, да се ангажираат во пронаоѓањето најдобри патишта и норми за успешно запирање на деструкцијата, на која се подложени и Земјата и луѓето. За тоа служи етичкото образование - младите генерации да се подготват за големите обврски, во кои должноста да се биде човек, сериозен и добродетелен е основна животна задача на секое човечко суштество.

Проверете ја потребата од етичко образование со *етичкиот аргумент*. Тој се однесува на добрината на реализирањето или на постоењето на нешто. **Дали е добро** да постои, да се има или да се прави нешто - *или не е добро* тоа да постои или да се прави? Дали е добро младите да учат етика или тоа не е добро? На тоа треба да се даде прецизен одговор: **Да, треба да се учи етика, зашто е подобро таа да се учи, а не чини да не се учи!** Подобро е да се учи етика отколку, при морално чувство и потреба, младите да остануваат неразвиени во една од суштинските димензии на човекувањето.

ПОТРЕБА ЗА УЧЕЊЕ ЕТИКА

Германскиот етичар Ханс Кинџ, автор на прочуената книга "Глобална одговорност", во која бара да се воведат нова единствена светска етика, во студијата "Глобалната етика и образованието" ишишува за употребата од етичко образование како одговор на "кризата во ориентацијата":

"Во ова неверојатно индиферентно индустриско општество, денеска токму од педагошката област допира крикот за ориентација, за отворање перспективи и за градење на етичка основа. Наставниците, кои секој ден работат со децата и младите луѓе, потврдуваат дека мнозинството од нивните ученици се паднати до страшно ниво на губење на оние особени основи кои ги имаа поранешните генерации: морални заповеди, правила, стандарди и идеали. Затоа потребата од развиен етос приспособен за образовната сфера е поголема отколку кога и да било порано... Целото општество треба самокритички да размислува за своите етички основи."

?

- Кај вас дома кој најмногу се занимавал со вашето морално воспитување - мајката, таткото, дедото, бабата, постариот брат или сестра, некој роднина? Од кого најмногу сте научиле за однесувањето во општеството според моралните норми?

- Од кого надвор од дома најмногу сте научиле за однесувањето во општеството - од учителите (или од некој од учителите), од другарот од улицата, од некоја друга личност во општеството или од личноста од медиумите?

- Што мислите, дали доволно знаете за етичките правила на однесувањето?

- Дали е важно етичкото образование? Дали треба масовно да се учи Етика?

- Зошто сте одбрале да го учите изборниот предмет Етика?

- наговорен од дома

- поттикнат од медиумите

- како нов предмет во образованието

- во договор со другарите

- ме заинтригира поимот "етика"

- (заради нешто друго) _____

ЗАВРШНИ ИДЕИ

Во еден стар кинески расказ се раскажува дека некој гладен човек побарал од еден рибар да му даде риба. Овој не го сторил тоа - но се зафатил да го научи да фаќа риби за да имасекогаш што да јаде.

Дали моралното воспитување (кое учи на правилата на однесувањето) и етичкото образование (кое учи да се размислува за постапките кои на добар начин би ги решиле големите животни проблеми) се слични на оваа кинеска поучна приказна?

* * *

Во 3 часот по полноќ полицаецот запрел еден пијан возач. Го прашал каде оди, овој одговорил:

- На час по етика?
- Кој предава во ова време?! - се зачудил полицаецот.
- Жена ми, - одговорил несвесниот пијаница.

Ова е шега. Меѓутоа, дали има потреба од специјална етичка поука по стореното недела или е подобро на проблемите да се укаже пред да дојдат тешкотиите?

ПРАШАЊА ЗА ПОВТОРУВАЊЕ

- Што значи зборот “етика”? Кој го создал овој збор?
- Што значи зборот “морал”? Кој го создал овој збор?
- Што е етиката? За што учи таа?
- Што е моралот? Кои се основните точки на моралното однесување?
- Каков е односот меѓу моралот и етиката?
- Кои се двете основни нешта кои, според Кант, го пленат човековото размислување?
- Кои се 4-те извори на моралот според Лихтенберг?
- Како се нарекува нашата епоха во смисла на етички подем?
- Зошто е потребно денес да се развива етиката?
- Која е основната задача на етичкото образование?

II дел ВРЕДНОСТ НА ЖИВОТОТ

Во овој дел се расправа за вредноста на животот и за најзначајните етички учења за животните вредности, значи:

- за вреднувањето и за науката за вреднувањето (аксиологијата);
- за етиката како вредносна наука;
- за поимот “вредност”;
- за изборот на вистинските животни и етички вредности;
- за скалата на вредностите;
- за различните учења за животните и за етичките вредности;
- за највишата вредност и за нејзиното определување;
- за позитивниот однос спрема животот.

Овие прашања треба да ги разберете за да знаете како се прави избор на вредностите и колку правилниот избор на вредноста има значење за човековото живеење и постапување. За овие прашања треба да дискутирате и да го оцените нивното значење за вас и за другите луѓе.

РАЗМИСЛИ И ОЦЕНИ

Францускиот писател од XVIII век маркиз де Сад се обидел да изгради негативна животна филозофија. Препорачувал да се живее само за сетилните задоволства, а тие биле замислувани спротивно на добриот вкус, обичаите и на моралот. Главно било да се направи повреда на етиката, сфатена како граѓанска свест и потреба. За де Сад задоволство даваат насилството, силувањето, групниот секс, содомијата, родосквернавењето (инцест). Секогаш некој мора да биде жртва во тие случувања. Бидејќи врз своите партнери тој се изживувал со најбрутални постапки, во психијатријата со терминот “сализам” се означуваат желбата и opakото уживање на оние кои се стремат да прават насилство врз луѓето.

Во Индија околу 2 милиона луѓе се придржуваат кон џајнистичките етички начела. Џајна живеел во VI век пред н.е. Како возрасен, според индиските обичаи, се повлекол во осаменост и медитирал за смислата на живеењето. Заради аскетските и духовните дострели го нарекле Махавира (“голем јунак”). Тој истакнувал дека животот е светост и дека секое живо суштество е свето. Никој не смее да повреди никого ни во мислите, ни со зборови, ни со дело! Идејата на џајнизмот е: апсолутно ненасилство (ахимса), чесност и внимавање да не биде повреден никој. Заради моралот џајнистите уживаат најголем углед како банкар и деловни луѓе.

Ова се две спротивни животни вредности, два противставени избори во животот и етиката. Кал првиот избор се бара да се навредува и да се повредува - цел е насилство. Кај вториот избор се бара да се биде добар и внимателен и никогаш ништо да не се повредува - цел е ненасилство. Во двата случаја се објаснува дека со соодветното однесување човекот си обезбедува радост и среќа, дека токму тие вредности се најдобри за луѓето, па им се препорачува да ги следат.

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка со која би ги оцениле препораките на де Сад и садистите: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Дали би постапиле според садистичката препорака? Дали некогаш сте постапиле така? Дали е добро да се прави насилство врз другиот? Дали може да се ужива во насилството? Дали кај нормална и морална личност повредата на другиот може да биде извор на задоволство? Дали има различни форми на насилство - врз луѓе, блиски или непознати, постари и помлади, посилни и послаби, врз животни, врз растенија, врз предмети, или секое насилно однесување е исто? Дали стремежот за насилство е болест (болна состојба)? Дали би се согласиле на рамноправен третман - и вам да ви прават насилство ако сакате вие да го правите? Ако некој побара да му скршите рака, дали би го сториле тоа? Ако мислите Да - кажете зошто. Ако мислите Не - кажете зошто.

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка со која би ги оцениле настојувањата на Џајна и на џајнистите: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Бидејќи луѓето се живи суштества, дали е можно да живеат без насилство? Зар не е потребно некогаш да се користи насилство спрема други суштества? Дали насилничката страст и однесување ја обликуваат душата и етиката на личноста? Дали мислите дека можете да ги контролирате животните постапки и да се насочите кон ненасилство? Некои велат дека ненасилничкото однесување е израз на цивилизираноста. Но некои истакнуваат дека луѓето не можат да опстанат без насилството. Дали двата става се точни? Дали е најдобро да не се прави насилство никогаш и врз никого? Ако мислите Да - кажете зошто. Ако мислите Не - кажете зошто.

ЖИВОТОТ И НЕГОВАТА ВРЕДНОСТ

ЕТИКАТА КАКО АКСИОЛОШКА НАУКА. - Моралот е социјална појава. Ако тоа се истакнува, тогаш етиката е блиска до науката за општеството (социологија). На моралот може да се гледа и како на дејствување определено од *нормите* (слично е кај правото, или кај техниката и технологијата, или кај уметничкото творештво), со различен степен на обврзност во извршувањето на нормите. Моралот е една од димензиите на човечкото постоење, па за него расправа и *антропологијата*, која моралот го изучува и претставува покрај сознанието, креативноста, социјалното живеење, религијата и другите значајни форми на човечкото живеење.

Покрај овие пристапи, за етиката е најавтентично ако се гради како **вредносна дисциплина**. При расправата за вредностите, етиката се однесува директно на самата срцевина на етичките појави.

ШТО СЕ ВРЕДНОСТИТЕ И АКСИОЛОГИЈАТА? - Кога етиката го учи човекот што е добро и му го покажува правиот пат во животот, тогаш станува збор за вредностите. Вредноста е некоја **определеност**. Тоа е нешто што има *квалитет*, што се *смејќа за добро* и заслужува *добра оценка* (и лошите вредности добиваат добра оценка од лошите луѓе). Вредностите говорат за што се застапуваат луѓето, кон што се свртени, кои и какви им се целите, што им се допаѓа и што сакаат да им се случува - како и за тоа што е спротивно и за што тие немаат разбирање и го отфрлаат. На пример, оној кој е за скромноста и ја препорачува, ќе се чува од луксузот, и обратно.

Вредностите се *израз на нашата свесност за живото*, за *односите меѓу луѓето* и за *нашејто постојанство*. Тие се најзначајни елементи во нашата лична етика. Вредностите ги изразуваат нашите сознанија за она што е важно и исправно, покажуваат што одбираме во животот и што ги води нашите намери и желби. Главната карактеристика на вредноста е нејзиното значење за човекот. Вредноста бара да биде **почитувана**, таа инсистира човекот да внимава на неа и да ја следи. Оној што ја следи вредноста се пофалува себеси, а ги истакнува како добри и оние што неа ја прифаќаат и ја спроведуваат (како што си префрла себеси ако прави нешто спротивно и ги критикува оние што постапуваат поинаку). Значи, секоја вредност има своја спротивност - *невредност*. Колку што вредноста е позитивна и треба да се почитува и да се следи, толку негативната вредност се критикува и се избегнува. Не може истовремено да се следи и вредноста и невредноста, како што е тоа невозможно и со доброто и злото.

Науката за вредностите се вика **аксиологија**. Со исто име се означува и самата активност на избирање, градење, застапување, препорачување и спроведување на вредностите. Етиката може да се нарече и **морална аксиологија** бидејќи во неа се излагаат и се бранат моралните вредности (како што во естетиката се образлагаат естетските и творечките, во економијата материјалните, паричните и имотните, во политиката заедничките и дејствениите, а во педагогијата воспитните вредности).

СКАЛА НА ВРЕДНОСТИТЕ. - Вредностите се разликуваат според нивното значење. Некои се најзначајни, некои помалку значајни; некои се незаобичолни, а некои незадолжителни; некои треба да бидат почитувани од сите, а некои се нечија лична вредност, која ја следи само таа личност. Така се создава **скала** на вредностите, на која овие се наредени според **хиерархија**.

НЕ ПРАШУВАЈ ШТО МОЖЕШ ДА ОЧЕКУВАШ
ОД ЖИВОТОТ, ТУКУ ПРАШАЈ ШТО ОЧЕКУВА ЖИВОТОТ
ОД ТЕБЕ.

Виктор Франкл

Повсоките вредности, оние од погорните скали на нашето вреднување, ги сметаме за поважни и при извршувањето. Тие бараат задолжително да бидат спроведувани. Нивната идеја и спроведување влијаат врз оние вредности што сме ги сместиле на пониските нивоа. Овие може да не бидат секогаш извршувани. Врз оценката за вкупното етичко дејствување влијаат поважните вредности.

За вредностите задолжително се мери и нивното извршување, а не само евентуалното застапување за нив. Изборот на вредностите и нивното спроведување се јасен показ за квалитетот на животната етика. Избраните високи вредности кои немаат реално влијание се празни слики на замислена (виртуелна), но не спроведувана етика. Од вредностите кои се следат се гледа каква е личноста, какво е општеството и какви се луѓето во него - кои се тие, што сакаат, кон што се стремат, како ќе успеат во своите заложби и сл.

Во секоја епоха постојат *идеалистички вредности*, кои зборуваат за настојувањето на луѓето животот да биде многу добар, среден и сите луѓе да можат да ги реализираат своите права и животни шанси. Во модерните општества се важни и *материјалистичките вредности* како израз на човековата потреба да достигне висок стандард и убав живот во сите аспекти.

НАШЕ ПРАВИЛНО ЖИВЕЕЊЕ

Д-р Ксенија Ајванасиевска била една од првите жени-доктори по филозофија во нашиот регион. Имала исклучително чувство за етика. Истакнувала дека лаѓата е најголемото понижување за човекот. Во својата книга "Смислата и вредноста на постоењето" ја напишала оваа препорака до младата личност:

"Постои само еден морално дозволен став - кој се состои во придонесот, со сите свои сили, и кај себе и кај другите да се забрза долгиот процес на одене нагоре, како и во тоа да се избегнуваат и да се отстрануваат поводите за опаѓање и назадување...

Како што имаме должност, со цел да се облагороди егзистенцијата, да бидеме социјално активни, исто така сме обврзани да бидеме и неуморни во здобивањето знаења и сознанија, зашто само така ќе се оспособиме за корисна општествена дејност... Човекот има вредност само ако има сопствени позитивни

својства. Затоа, најважно од сè е да ги развиваме и да ги зачуваме своите внатрешни содржини, ако тие можат да послужат за нешто добро...

Пред да се решиме за некој зафат, треба да се запрашаме дали тој е достоин за едно свесно човечко суштество. Ако одговорот е негативен, тоа не треба да го правиме, сеедно какви мотиви нè наведуваат на тоа.“

?

- Во која смисла етиката е социјална, антрополошка и нормативна наука, а во која аксиолошка наука?

- Што е вредноста? Какво е нејзиното значење за човекот?

- Што е аксиологијата?

- Што е скала на вредностите? Како влијае хиерархијата на вредностите?

- Дали вредностите треба само да се избираат, или треба и да се спроведуваат?

- Каков е соодносот меѓу вредноста и нејзината негација невредноста?

- Кои се материјалистичките, а кои идеалистичките вредности во современото општество?

- Истакнете некоја вредност која ви се допаѓа. Споредете ја со некоја спротивна вредност. Какво е нивното влијание врз вас и вашето постапување?

УЧЕЊА ЗА ЦЕЛИТЕ НА ЖИВОТОТ

ВРЕДНОСТИТЕ СЕ ЖИВОТЕН И ЕТИЧКИ ИЗБОР. - Со вредностите човекот го изразува она што мисли дека чини, што му се допаѓа и за што верува дека е добро. Тој тоа го избира и го препорачува како *и правилно*. Вредностите произлегуваат од неговите интереси, желби и стремежи. Но тие се и духовен елемент, со којшто човекот ги поттикнува своите сили и ги оправдува своите настојувања. Вредностите се важна внатрешна димензија на човекот, а истовремено и општествена мера, со која тој најдобро ги мери своите цели и дострели, своите духовни и материјални остварувања и придобивки.

Вредностите се **раководно начело** во живеењето и во моралот на човекот. Тој живее според вредностите, дејствува според нив, според нив ги планира своите постапки, ги мери своите реализации и ги споредува делата на другите луѓе. Изборот на вредностите е не само етички, туку и животен избор на секого.

РАЗЛИЧНИ ЖИВОТНИ ВРЕДНОСТИ. - Луѓето имаат и остваруваат различни вредности. Кралот Луј XV бил внук на еден од најзначајните француски владетели Луј XIV, кој ја направил Франција

најсилна држава и кој го изградил Версај, најголемиот дворец на светот. Кога на Луј XV му префрлиле зошто троши и не води грижа за обичните луѓе, тој го дал прочуениот одговор: “По мене - потоп!”

Хунскиот водач Атила бил познат по суровоста, тој немал милост и милосрдност. Сите луѓе ги сметал за непријатели и безмилосно ги убивал. Секоја заробена куќа и имот ги уништувал. Останал познат по прекарот “Камшик Божји”, со што црно се оценува неговиот крајно лош карактер.

Американскиот етичар Ралф Волдо Емерсон инсистирал дека треба да сме решителни и храбри во менувањето на она што не чини: “Лошиот свет ќе го поправиме со создавање добар свет”. Оптимизмот даде и позната поговорка, која ја истакнува секој што има надеж дека животот ќе му отвори шанси: “Денеска е првиот ден од подобриот дел на мојот живот”.

Нашиот најпознат етичар свети Климент Охридски посочил поттикнувачка порака: “Браќа, ајде да се надминеме еден друг со добрина!” Тој го создал нашиот прв Универзитет, обучил илјадници млади луѓе за добри дела, ги подучувал луѓето како да работат, да произведуваат, да живеат под достоинствено, како добро да се однесуваат.

ФИЛОЗОФСКИТЕ УЧЕЊА ЗА ЖИВОТНАТА ВРЕДНОСТ. - Големите руски писатели и етичари Лав Толстој вака објаснил што е потребно за доброто живеење: “За човекот добро да го проживее животот треба да разбере што е животот и што е добро да прави во него, како и тоа што не е добро да прави. Во сите епохи тоа го учеле најмудрите и најдобри луѓе на сите народи”. Ќе претставиме неколку учења за суштината, вредноста и за целта на животот.

Првиот етичар персискиот пророк *Заратустра* учел дека во светот се води жестока борба меѓу два противставени пола - светот на доброто (на светлината и праведноста) и светот на злото (на темнината и неправдата). Духовите на доброто даваат енергија за градење; силите на злото водат кон уништување. Човекот треба да се труди да биде *на страната на добројто*. Својствата на ваквиот живот се: Добра мисла, Добар збор (поука), Добро дело. Тие се должност на човекот, зашто злото и доброто, радоста и страдањето зависат од самите луѓе.

За старохеленскиот филозоф *Демокрит* најважно е во животот да се постигне евимија, *живојна радост*. Тоа е духовна ведрина, благост во душата, нејзина внатрешна рамнотежа и непопатеност. Човекот не треба прекумерно да се стреми кон имање и телесни уживања, во душата треба да ги смири лошите страсти (како што е завидливоста), непријателството и копнежот по слава: “За човекот е најубаво својот живот да го мине што повеќе духовно ведар и радосен и што помалку нерасположен”.

Со своето учење за умереноста како најдобро однесување, *Аристотел* го резимирал општото учење на старите Хелени за важноста на мерата: "Најдобра е мерата". Тоа е поука од многумина мудреци. Во централниот храм во Делфи било напишано "Ништо премногу!" Другите учени препорачувале: "Сознај го вистинскиот миг!" и "Зборувај во вистинскиот час!"

Етичарите главно им зборуваат на луѓето да бидат разумни во животот. *Рене Декарт* посочил: "Мудроста е корисна ако не учи, вешто раководејќи со себеси, да ги намалуваме неволјите што потекнуваат од страстите, да го направиме животот поднослив и да научиме дури да извлекуваме радост од емоциите".

ШРИ АУРОБИНДО

Индиец со европско образование
творец на една модерна етика

Индискиот етичар *Шри Ауробиндо Госе* истакнувал дека луѓето можат да ги совладаат сите тешкотии и да се вивнат до ненаесетените дивотни и цивилизациски височини. Целта е духовна преобразба за дивотот да не ни биде занедана. За тоа е неопходно да го сакаме дивотот, да постапуваме со љубов и со толеранција, особено да развиваме разбирање, како нов интелектуален и етички дух на човештвото.

ЗЛАТНИ ЕТИЧКИ СТИХОВИ

Филозофот и математичар *Питагора* е автор на една од најпрочуените етички творби - поемата "Златни стихови", во која се даваат многу важни етички совети како да се живее, кои вредности да се избираат и да се следат:

Размисли пред да почнеш, да не направиш глупост -
на човекот му е својствено да работи и да зборува лудо.
Прави го само она што подоцна нема да те мачи!
Не прави го она што не го знаеш, туку само она што треба -
така ќе можеш животот да го минеш во најголема среќа.
Не треба да го запоставуваш телесното здравје -
но биди умерен во јадењето, пиењето и во вежбањето.

Мера го нарекувам она што нема да ти создаде мака.
Навикни се да живееш чист, кроток и доблесен живот!
Внимавај да не го правиш она што во човекот алчноста ја буди!
Немој без потреба да трошиш,
ниту, пак, скржав биди - во сè мерата е најдобра...

Не дозволувај сонот врз твоите нежни да се спушти очи -
пред да направиш *резиме* на денот што изминал:
Каде ли згрешив? Што ли направив? Што ли пропуштив?
Почни од почетокот и потоа по ред тргни -
ако си направил зло, прекори се; ако си направил добро, радувај се!
Во тоа *вежбај се*, тоа прави го и кон тоа стреми се:
тоа ќе те доведе на патот на божествената добродетел.

?

- Колку се важни за живеењето и за моралот на човекот неговата размисла и определба?
- Што мислите за суровоста на Атила? Што му оставил тој на човештвото?
- Каква е вредноста на изјавата на Луј XV за негрижата спрема другите луѓе? Дали знаете што им се случило по 20 години на монархијата во Франција и на неговиот внук Луј XVI?
- Треба ли да се биде оптимист во животот? Образложете го вашиот став.
- Што правел свети Климент Охридски? Каква е смислата на неговата порака за етичкото надминување меѓу луѓето?
- Која од посочените животни вредности на филозофите ви е блиска? Образложете го вашиот став.
- Во што е суштината на Златните стихови на Питагора?
- Дали отсега однапред ќе водите сметка за тоа што ќе правите? Дали ќе се вежбате да постапувате умно и добро? Дали ќе почнете навечер (или периодично) да правите преглед на вашите обврски и на вашите морални дела? Има ли смисла да се прави такво нешто?

Од листата на животните вредности одберете ја онаа која вам најмногу ви се допаѓа, која можеби веќе ја сметате за важна (или за најважна) за вас или која ви изгледа дека ќе биде најважна во вашиот живот:

- богатство
- радост
- успех
- власт

- чест
- мудрост
- спокојство
- љубов

- среќа
- пријателство
- слава
- слобода

Образложете го изборот. Зошто сметате дека таа вредност вам најмногу ви соодветствува и дека ви е потребна во животот?

Може да се направи собирање на ставовите на учениците за избраните вредности и да се коментира резултатот. За вредностите може да се дискутира заедно, или во групи, или во двојки, и потоа да се организира заедничка расправа.

Може да се напише текст со кусо образложение на избраната вредност, или со претставување на вашето лично искуство со таа вредност, или на доживувањата на некој ваш близок со некоја од тие вредности.

НАЈВИСОКА ВРЕДНОСТ ВО ЖИВОТОТ

ОСНОВНА И НАЈВИСОКА ВРЕДНОСТ. - Сите вредности се важни, затоа се избрани. Некои од нив се особено важни - тие се основна вредност и највисока вредност.

Основната вредност е она што човекот најмногу ѝ го следи во своето однесување. Според основната вредност се препознаваат моралот и етичката ориентација на човекот (на пример - сериозност, лекомисленост, домаќинлак, трудољубивост, чесност итн.).

Највисоката вредност е идеал. Таа стои на врвот на сите вредности. Другите вредности се изведени од неа или помагаат таа да се реализира. Во еден вредносен систем вредностите се усогласени и обединети и се во сообразност со највисоката вредност, сите вредности служат за да биде спроведена таа вредност.

РАЗНИ РЕШЕНИЈА ЗА НАЈВИСОКОТО ДОБРО. - Како што се развивал светот и се јавувале етички идеи и творци, предлагани се разни највисоки вредности. Ги има речиси толку колку што има значајни етичари. Нивното претставување овозможува да се види што е тоа највисока вредност и какви избори се можни на ова поле. Највисоката вредност е поврзана со целта на живеењето. Тоа е она што луѓето најмногу го бараат и очекуваат во животот.

Затоа за мнозина највисока вредност е **Среќата**. Тие велат дека луѓето природно очекуваат да најдат среќа. Понекогаш оваа цел се именува Блаженство (духовно спокојство) или Животно задоволство или Радост, но тоа се варијанти на истото решение.

Некои етичари сметаат дека највисока вредност може да биде само **Должноста**. Според Кикерон, тоа е единствената вредност која вистински инспирира и поттикнува на етичко дејствување. И Кант должноста ја постави во основата на моралот; вистинскиот морал не е активност за да се постигне некоја цел и не е постапување според барања од другите луѓе, туку дејствување единствено од чувството

дека е обврска да се биде морален и да се прави точно она што мора да се прави. Значи, должноста не е прва вредност само во работните етики, таа може да биде цел и во етичкото мислење воопшто.

Во обичниот живот често се кажува дека најголема вредност е здравјето. Откако се сознаени проблемите со повредувањето на природата и откако станаа појасни тешкотиите на луѓето во животот, сега **Здравјето** навистина се истакнува како највиша вредност - и во биолошка смисла за заштита на природата и виталноста, и во лична смисла за обезбедување услови за добро и непречено живеење, и во социјална и политичка смисла за организирање заштита на здравјето за сите и за секого.

МАХАТМА ГАНДИ

*Две најважни вредности се
високината и ненасилството*

Многумина филозофи **Вистината** ја земаат како највиша вредност, бидејќи таа е највисока интелектуална вредност (трите основни класични вредности се Добро, Вистина и Убавина, кои соодветствуваат на трите сили во човекот - умот, моралот и чувствата). Во поново време Махатма Ганди стремежот кон Вистината (*инд. сатја*) го истакнуваше како највиша вредност, која ќе овозможи луѓето да ги сознаат состојбите и проблемите и да се зафатат и оспособат да ги решат. Методот што тој го користеше како најхуман беше **Ненасилството**.

Како највисоки вредности се сметани и Умноста, Човештината, Чесноста, Правдината и Достоинството (почитување на себе и на другите).

Како највиша вредност најчесто е избирана **Љубовта**. Љубовта е сила која човекот го отвора и го насочува кон другите луѓе и кон правењето добро. Едно од најпознатите вакви етички учења е она на Исус Христос, кој создаде религија на Љубовта и порача: "Љубете го ближниот свој како самиот себе!" И сите други големи религии, како и многу етичари, ја сметаат Љубовта за највиша вредност и најважна основа за човечкото живеење и постапување.

Сега како највиша вредност vznikна една стара вредност, која никогаш не го загуби значењето, но не беше секогаш почитувана до највисок степен. Заради зголеменото насилство во современиот свет и заради постојаните повредувања на луѓето и на другите суштества,

како највиша вредност сега се истакнува *Ахимса* или **Ненасилството**. Тоа е идеал кој треба да се постигне со почитување и со чување на сè што е живо, со немање никаква лоша намера, со неповредување никого ни со мисла, ни со збор, ни со дело.

Френсис Фукујама ја изложи идејата дека највиша вредност во XXI век треба да биде **Довербата**. Оваа општа вредност треба да ги обедини луѓето околу целите и да овозможи нивно проникнување при сите животни дејства и во сите области, како и во сите општествени ситуации - семејство, другарување, бизнис, социјално живеење, политика, национални и меѓунационални односи, релации меѓу државите, поврзаност на целиот свет.

Денес најпосакувана највиша вредност е **Мирот**. Таа овозможува да обезбедиме опстанок и развиток, достоин живот за сите и иднина за генерациите кои доаѓаат. Во вредноста Мир се обединети и многу од другите највисоки вредности - Љубов, Ненасилство, Доверба, Умност, Достоинство, Човештина, а таа ги овозможува вредностите Среќа, Здравје, Правдина, како и низа други важни вредности: Солидарност, Соработка, Помош, Разбирање, Грижа и др. Ако има мир може да се гради свет на демократија и слобода, развиен и стабилен живот. Вредноста Мир ја истакнуваат и Обединетите Нации во сите свои документи, бидејќи оваа прва општосветска организација е направена со цел да се обезбеди и да се брани мирот.

Сè во животот треба да биде сообразено со највишата вредност и да води кон нејзино реализирање. Затоа е важно која вредност ќе се прифати и ќе се воспостави како највиша, бидејќи од неа ќе се раководи животната и етичката активност на луѓето. Значи, од изборот на првата вредност зависи насоката и квалитетот на човечкото живеење.

ИГРА НА ЖИВОТОТ

Една од првите американски жени-интелектуалки *Флоренс Шин*, сликарка и писателка, е иницијатор на т.н. "мислење на нов начин", кое сèгана карактеристика на движењето "Нова епоха" (*New Age*), чија цел е да се постигне живоен успех. Нејзината книга "Игра на живоот и како да ја играме" започнува вака:

"Повеќето луѓе го сметаат животот за борба, но тој не е борба, тој е игра (game). Меѓутоа, тоа е игра која не можеме да ја играме успешно ако не ги познаваме духовните закони... "Што човек ќе посее, тоа и ќе пожнее". Тоа значи дека на луѓето ќе им се врати според нивните идеи, зборови или дело. ШТО ЌЕ СЕ ДАДЕ - ТОА ЌЕ СЕ ДОБИЕ. Ако човекот мраз - ќе му се врати со омраза, ако дава љубов - ќе добие љубов, ако критикува - ќе биде критикуван, ако лаже - ќе го лажат, ако мамат - ќе го мамат. Идејата за животот игра главна улога во играта на животот. Она што човекот си го замислува и си го претставува, тоа порано или подоцна ќе му се појави во животот."

- Што е основната вредност?

- Размислете, која е вашата основна вредност во сегашниот миг? Што правите за да ја реализирате?

- Која од изнесените највиши вредности најмногу ви се допаѓа, односно сметате дека е најпотребна за добра етика на човештвото?

- Дали сте согласни со укажувањето на реципрочноста на замислата и на дејствувањето со она што им се случува на луѓето во животот? Дали вашето досегашно искуство покажало дека се такви нештата во животот?

На листата на највиши вредности ставете по ред три бројки (1, 2, 3), со кои одбирате и истакнувате три такви вредности:

Мир ____	Доверба ____	Толеранција ____
Здравје ____	Вистина ____	Чесност ____
Достојнство ____	Должност ____	Ненасилство ____
Соработка ____	Љубов ____	Правдина ____
Човештина ____	Солидарност ____	Мудрост ____

Образложете го изборот. Зошто сметате дека избраните вредности (односно вредноста што сте ја обележале со 1) се најважни и најпотребни за светот? Може да се соберат ставовите на учениците за избраните вредности и да се коментира резултатот. За вредностите може да се дискутира заедно, или во групи или во двојки, апотоа да се организира заедничка расправа.

ПОЗИТИВЕН ОДНОС СПРЕМА ЖИВОТОТ

ОВОЈ ПРЕКРАСЕН СВЕТ. - Оптимизмот значи *верба дека сè може да биде добро* и дека ќе надвладаат добрите луѓе и намери и правилните норми на животот и на моралот. Се препорачува нештата да се разберат од нивната убава страна. Од секој проблем има излез, само луѓето треба да се стегнат и да го најдат решението. Тие посакуваат среќа и знаат дека таа некаде ги чека. Очекуваат дека ќе се намалат тешкотиите и дека полесно ќе одат по добриот животен пат. Тие му се радуваат на животот и имаат надеж во напредокот.

Тоа е **позитивно мислење** за животот и за светот. Овој позитивен пристап значи поддршка на добрите страни на живејачката. Тој претставува **ојворање** на личноста кон светот и кон животот. Ваквиот човек е уверен во своите можности и во благопријатните околности за остварување добар живот, успеси и среќа. Ова е борбена филозофија, се противставува на идејата за зла судбина и на неможноста да се реализираат замислите и желбите. Таа учи дека во светот има достатно радост и потенцијали за да нè поткрепат да не се предаваме пред животните тегобности и дека човекот има доволно ум, мотиви и сили да си ги оствари своите блиски или подалечни цели - само тие треба да се добри, а тој да е радосен, храбар, издржлив и пријатен во дејствувањето.

Измислен е и насекаде се користи и соодветен морален императив: **Биди позитивен!** Тој се кажува секому кој е несреќен, кој прави лоши постапки, кој е нервозен и не може да се снајде или кој се однесува грдо и спрема другите и спрема себе.

УЧЕЊЕ ЗА КАРМАТА. - Позитивното мислење не е нешто непознато досега во историјата. Тое е нова варијанта на учењето за кармата. Со индискиот термин **карма** (карман - "дело", "акција") се означува дејствувањето (духовно или физичко) и неговите последици, како и збирот од сите последици од делата на некој човек. Станува збор за синџир од причини и последици во моралниот свет. Сè му се враќа на човекот онака како што правел, мислел или зборувал. Значи, за сè што прави или добива - одговорен е самиот човек.

Плодовите од кармата личноста ги насобира во форма на радост или на страдање, во зависност од видот на своите мисли и постапки. Лозунгот на кармата е: **Прави добро, ќе ти биде добро; прави зло, ќе доживееш лошо!** Следствено, човекот може да избира - дали ќе ја следи лошата судбина или ќе се труди да ја измени. При дејствата што се прават од срце, со позитивни мисли и со желба да им се направи добро на другите, се добива позитивен резултат. При дејствата со лакомост и саможивост, со цел нешто да се добие без оглед на етичноста на постапката, при што не се води сметка за другите и тие се повредуваат, следува судбинска казна.

ЖИВОТНА ДОБРИНА. - Позитивното мислење значи нов вид **активизам** - свртување на човекот кон решавање на проблемите. Тие не треба да се дозволи да се зголемат и да станат огромни и нерешливи, при што и би ја умртвиле амбицијата да се презема нешто за нивно надминување. Од човекот се бара дејствување, се советува да не се препушта на пасивноста и на неактивноста. На луѓето им се посочува дека нивниот ангажман натаму ќе ги охрабрува и ќе им дава нови сили за нивната натамошна позитивност, што ќе значи човештво на посигурни луѓе и изградба на поквалитетна заедница.

НАСМЕВНИ СЕ! SMILE!

*Идеал на позитивниот
присај кон живојот*

Овдека се инсистира на изборот на Доброто како дивотен принцип и на Добрината како своја реална морална вредност. Позитивниот пристап е радикална варијанта на теоријата на *дивојната добрина*, која од личноста бара **секогаш да биде застапник на Доброто**, да има добро однесување и да пропагира добри односи меѓу луѓето - тоа ќе го унапредува и чувството на човекот за дивотот и ќе ги подобрува односите меѓу најблиските, во семејството, работната средина, пријателскиот круг, во локалната заедница, сè до постигнувањето етичност во најшироката човечка заедница.

ПОЗИТИВНА ДУХОВНА ПРОМЕНА

Книжата "Принципиот на современото позитивно мислење" од Норман Винсент Пил е најпознатата од современите дела на оваа тема:

"Позитивното мислење претставува основен процес на една ментална и духовна промена, во која единката се менува од самоограничување кон самодоказување, од назадување кон напредување, од пораз кон успех.

На оној кој размислува позитивно, тешкотиите не му внесуваат забуна и тој не се обидува да се извлече од нив. Тој знае дека во секој проблем лежи и никулецот на неговото решение... Разумната единка, тој или таа, самоуверено и храбро ќе се соочи со проблемот. Оној кој мисли позитивно нема во неволјата да реагира емотивно, сфаќајќи дека човечкиот ум не може да го даде она најдоброто од себе кога е налутен или потресен од чувствата. Оној кој размислува позитивно свесен е дека само со мирен, дури и со студен разум ќе може да ги открие оние непристрасни, рационални идеи кои ќе го доведат до умни животни решенија."

ОВОЈ ПРЕКРАСЕН СВЕТ

Најпознатиот џез трубач и пејач Луј Армстронг - Сачмо ја има снимено песната "What a Wonderful World". Песната сèгаш е најпопуларна поради современото оптимизам:

I see trees of green
red roses too
I see them bloom
for me and you
And I think to myself
what a wonderful world

I see skies of blue
and clouds of white
Bright blessed day
warm sacred nights
And I think to myself
what a wonderful world

ЛУЈ АРМСТРОНГ
Насмеан џејач
со џоизитивни џораки

The colours of the rainbow
so pritty in the sky
are also on the faces
of people going by

I see friends shaking hands
sayin' "How do you do?"
The're really sayin'
"I love you"

I hear babies cry
I watch them grow
they'll learn much more
that I'll never know

And I think to myself
what a wonderful world
Yes, I think to myself
what a wonderful world

?

- Дали сте уверени дека добрите нешта ќе надвладаат во светот и во животот?
- Дали позитивното мислење и оптимизмот имаат право? Ако мислите Да - објаснете. Ако мислите Не - објаснете.
- Дали е добро личноста да се отвори спрема светот и спрема животот?
- Дали е во право индиското учење за судбината (карма), кое ја вклучува улогата на личноста со нејзините добри и лоши мисли и дела врз своите животни последици?
- Дали активизмот може да го доведе човекот до подобри решенија? Или е потребно уште нешто?
- Насмевни се! Што чувствуваш? Дали е пријатно кога сите се насмевнуваат едни на другите? Ако е пријатно - зошто тогаш луѓето тоа не го прават секогаш?
- Идеите на Луј Армстронг се зборови на човек од 66 години. Дали тие ги изразуваат сфаќањата на младата генерација? Дали е добро да си таков оптимист и овој свет да го сметаш за прекрасен?

ЗАВРШНИ ИДЕИ

Германскиот филозоф Лајбниц учел дека *овој свет е најдобар од сите можни светови* и дека Бог не можел да создаде подобар.

Францускиот мислител Волтер се подбивал со оваа идеја во романот “Кандид”, во кој ги прикажал сфаќањата и случувањата на еден млад оптимист (прочитајте го романот, прекрасен е!). Учителот ја игра улогата на Лајбниц, постојано велејќи дека овој свет е најдобар. Ним им се случуваат илјадници грди нешта - страдања во војни, преселби, силување на девојки, гонење од властите, земјотрес, инквизиција, талкање по светот, плачкаосување. Се претставуваат разни луѓе, кои ги загубиле власта, имотот или среќата. Тие случки се противставуваат на оптимистичката идеја. По сите страдања, Кандид и неговите наоѓат спокојство во една градина. Како принцип во животот кажуваат: *Ајде да си ја обработуваме градината!*

И германскиот филозоф Шопенхауер, кој бил песимист, станал против идејата на Лајбниц. Велел: *Овој свет е најлош од сите можни светови* и ако уште малку е полош, во него веќе не ќе може да се издржи.

Филозофите искажуваат различни, често и спротивни идеи. Што мислите, која од овие идеи е најреална за квалитетот на светот? А можеби и не е најважно што ќе кажеме каков е светот, туку како ќе се однесуваме да го направиме погоден и добар - за себе и за другите луѓе?

ПРАШАЊА ЗА ПОВТОРУВАЊЕ

- Што е аксиологија?
- Што е вредност?
- Кој ги создава вредностите? Колку се важни вредностите за живеењето и за постапувањето на луѓето?
- Дали животот е вреден?
- Помеѓу кои две сили, според Заратустра, се одвива животот?
- Кој ја препорачува животната радост како основна животна вредност?
- Која е најдобрата вредност според Аристотел?
- Набројте и образложете три највиши вредности.
- Што е позитивното мислење? Каква е неговата улога во современото живеење?

Ш дел

ГРАДБЕНИ ЕЛЕМЕНТИ НА ЕТИКАТА

Во овој дел се расправа за основните елементи на етичкото мислење и постапување:

- за Доброто и за Злото како основни етички категории;
- за суштината на Доброто и на Злото, за позитивното значење на Доброто и за негативното значење на Злото;
- за разликата меѓу Доброто и Злото, која е најважна за етиката;
- за автономијата и за хетерономијата во моралот;
- за човековата волја, која го води во дејствувањето;
- за карактерот и за неговите типови;
- за видовите и својствата на етичките дела (постапки);
- за начинот како се бараат вредностите и како се спроведуваат;
- за етичките норми и за нивниот сооднос со другите видови норми;
- за етичкото оценување;
- за совеста;
- за етичкото сметање;
- за изградбата на автономна морална личност.

Овие проблеми треба да ги проучите и да ги научите. За нив треба да размислувате и да дискутирате за да ви стане јасна структурата на моралното мислење и постапување, па оттука да извлечете заклучоци и поуки за моралот кај луѓето и за своето етичко однесување.

РАЗМИСЛИ И ОЦЕНИ

Мајка Тереза напиша текст во кој објаснува како секогаш ќе постапува добро, дури и наспроти укажувањата дека луѓето не веруваат во добрите дела и не заслужуваат добро да се однесуваме кон нив:

“Човекот е неразумно, алогично суштество, тоа е себично суштество.”
Не е важно, сакај го!

“Ако правиш добро, ќе кажат дека тоа го правиш од саможиви цели.”
Не е важно. Прави добро!

“При остварувањето на своите цели ќе сретнеш лажни пријатели и искрени непријатели.”
Не е важно, остварувај ги своите цели!

“Доброто што го правиш ќе биде заборавено утре.”
Не е важно. Прави добро!

“Чесноста и искреноста ќе те направат ранлив.“

Не е важно. Биди искрен и чесен!

“Она што си го создавал со години може да биде разурнато во еден миг.“

Не е важно. Создавај!

“Ако им помагаш на луѓето, може да минеш лошо.“

Не е важно. Помаѓај им!

“Му го даваш на светот најдоброто од себе, а тој ќе ти возврати со удари.“

Не е важно. Давај го најдоброто од себе!

Ова е исклучителна етичка порака. Текстот се нарекува “Молитва на Мајка Тереза” и е истакната на главниот ѕид во нејзиниот центар во Калкута. Се приведува во многу учебници по етика за младите низ целиот свет. Во него таа личност ги повикува сите да постапуваат добро. Етиката е полна со вакви морални мисли и доблесни дела, кои ја покажуваат смислата на етичкото дејствување.

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка со која би ја оцениле оваа етичка заложба на Мајка Тереза: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Дали е нормално во животот да се постапува етички? Дали треба да се издржи во барањето и во спроведувањето на доброто? Дали е лесно да се биде секогаш добар, искрен и чесен, како што била во својот живот Мајка Тереза и на сите им препорачувала да бидат такви? Дали вие постапувате главно добро, или понекогаш добро, понекогаш лошо, или главно лошо? Дали за тоа размислувате? По запознавањето со овој текст од Мајка Тереза, дали повеќе ќе правите добро? Ако мислите Да - кажете зошто. Ако мислите Не - кажете зошто.

ДОБРОТО И ЗЛОТО - ОСНОВНИ ЕТИЧКИ КАТЕГОРИИ

ОСНОВНИ КАТЕГОРИИ НА ЕТИКАТА. - Категориите се основни поими во некоја наука. Таа расправа за нив, со нив ги гради своите сознанија, со нив ја објаснува суштината на појавата што ја испитува (која е нејзин предмет) и со нив ги излага своите истражувања.

Такви основни поими на етиката се *Добројто* и *Злојто*. Околу нив се врти сè во етиката, тие му даваат смисла на моралот, секоја постапка во моралот е нешто добро или зло, преку овие категории се мерат сите намери и дејства на луѓето.

ОПРЕДЕЛБА НА ДОБРОТО. - Тешко е да се даде точна определба што е Доброто и што содржи тоа. Станува збор за *основен поим*. За неговата определба не можат да се користат други поими, за тој да се изведе од нив, зашто тогаш тие би станале основни.

Доброто се определува самото од себе, според неговата *висока вредност* и според *живојната и лична употреба од нејо*. Секако, тоа може да се определи, на пример, како нешто што се посакува или е потребно, или како нешто за чие извршување се дадени морални норми, или како елемент кој создава исправен живот или среќа. Но, со тоа се определува функцијата на доброто. Или, ако кажеме дека Доброто е она што чини и е добро, во создајна смисла не сме направиле чекор напред, само правиме круг во докажувањето.

Модерната определба на Доброто од етичарот Џорџ Мур говори дека тоа *интуитивно* се спознава како добро. Самите од себе ние знаеме што е добро и тоа го разликуваме од она што не е добро.

ДОБРО $\neq$ ЗЛО

ОПРЕДЕЛБА НА ЗЛОТО. - Исто толку е тешка определбата што е Злото и што спаѓа во него, бидејќи и ова е основен поим на етиката. Злото се определува како нешто *негативно* и она *што нема етичка вредност*. Злото може да го определиме како она што се избегнува, или како она што го отфрлаат моралните норми, или како елемент кој создава лош живот и несреќа за луѓето и за оној што го прави. Ако се каже дека Злото е она што е лошо и што не чини, се прави круг во докажувањето на нешто со тоа истото.

Значи, и за Злото како основна етичка категорија се вели дека се познава интуитивно (по себе) како зло, како нешто што морално не чини.

Меѓутоа, заради високата вредност и значење на Доброто за луѓето, Злото се определува и во однос на Доброто - како негова *негативност*, како отстранување од него, како израз на негативните стремежи, како потенцијал на деградацијата и уништувањето, како елемент на лошото дејствување.

ЗНАЧЕЊЕТО НА ДОБРОТО И ЗЛОТО ВО ЕТИКАТА. - Од поимите Добро и Зло е изведено значењето на другите категории на етиката. Тие претставуваат поинаква формулација на основните етички категории, а имаат иста вредност и значење:

- морално и неморално,
- етичко и неетичко (етично и неетично),
- исправно и неисправно,
- правилно и неправилно,
- вредно и невредно,

- она што се цени и она што не се цени,
- посакувано и непосакувано.

Со поимите Добро и Зло во врска се и сите други градбени елементи (главни поими) на етиката - морална свест, волја, норма, совест, постапување, оценка, санкција итн. Со овие форми на моралот се проценуваат Доброто и Злото, преку нив Доброто и Злото се бранат или се напаѓаат, се оправдуваат или се критикуваат.

НЕ ТРЕБА ДА ПРАВИМЕ ЗЛО ЗА ДА СЕ ВИДИ ДОБРОТО!

Латинска поговорка

Поимот *Добро* се користи како префикс или како составен збор за образување поими кои изразуваат убава намера, добро дело, квалитетна замисла, вредна цел и активност, како што се: добродетел, добродушен, добронамерност, добротвор. Старословенскиот поим за добро *Благо* исто така се користи за создавање вакви зборови: благоразумен, благослов. Со поимот Добро се градат сите изрази за добри желби: Добро утро!, Добар ден!, Добра ноќ!, Нека е добра мисла!, Добре дошле!

Поимот *Зло* се користи како префикс за поимите кои изразуваат грда цел, долна намера или лошо однесување: злогласен, злокобност, зломислен, злонамерност, злорадост, злосторство, злоупотреба.

ДОБРОТО И ЗЛОТО СЕ ДВА ПОЛА. - Карактеристика на етиката е ова двојство и **различност** на основните категории. Тие се противставени и се исклучуваат. Тие се како *два ѝола*, кои не можат да се доближат. Не е можно нивно мешање или паралелно прифаќање. Ослабнувањето на вредноста на едната категорија оди на сметка на другиот етички пол - намалувањето на злото значи пораст на доброто, зголемувањето на доброто значи опаѓање на злото.

Доброто е она што се преферира (претполага), што се избира, препорачува, брани и извршува, што се почитува. Личноста се гордее со изборот на доброто и со правењето добро. Доброто се оценува *позитивно*.

Злото е она што не се сака, што не се избира, што се отфрла или заобиколува, што не се препорачува за извршување, односно она што не се брани, за коешто се наложува негово избегнување. Од застапувањето на злото или заради правењето зло, кај личноста извира вина или лоша морална оценка. Злото се оценува *негативно*.

Во добриот морал и кај зрелите личности нема никакво сомневање во *ајсолутизниот вредност* на *Добројто* и во *невредноста* на *Злојто*. Меѓу доброто и злото постои суштествен судир - кој прави

добро не е лош, кој прави зло не може да биде добар; она што е добро не е зло, она што е зло не може никогаш да биде примено како добро (во медицината вредностите може да се допрат - се дава лек за со помало зло да се спречи поголемо зло; во економијата - нешто што е помалку квалитетно може да се одбира затоа што е поевтино, или некој производ да не се продава затоа што е многу квалитетен и скап).

Во етиката и во животот постојат теории каде што судирот меѓу Доброто и Злото се смета за основна движечка сила на животот и на историјата (маздаизам на Заратустра, манихејство и богомилство).

ПРИМЕРИ ЗА ДОБРО И ЗА ЗЛО ДЕЈСТВУВАЊЕ. - Има јасни видови добри дејства:

- *филантропија* - љубов за луѓето и помагање да живеат подобро;
- *помош* - давање на другиот од себе она што му е потребно за да реши некој проблем;
- *почитување* - изразување уважување за другиот и за неговите својства и човечки стремежи;
- *грижа, негување* - одгледување, помагање некому да живее и да расте полесно;
- *разумносћ, рационалносћ* - контрола врз своите нагони и потпирање врз умот за да се дојде до правилни постапки;
- *бескористност* - сакање на доброто и поттикнување тоа да биде правено; слично и:
- *агајизам* - израз на љубовта за луѓето и за правењето добро, итн.

Примери за зло дејствување се:

- *мизантропија* - омраза на луѓето како луѓе, нељубов за човечките суштества;
- *небрежност* - неводење сметка за потребите (своите и на другите луѓе), неизвршување на должноста;
- *криминал* - правење дела кои се забранети со законот и кои претставуваат најголеми негативни постапки во некоја област;
- *мализам* - обожавање на злото и поттикнување тоа да биде правено;
- *злоба* - омраза кон некого и трајна намера тој да биде повреден, итн.

Сите луѓе не можат да бидат богати и значајни, но секој може да биде добар.

Кунг Фуце, Конфуциј

Да се биде добар, значи да се биде во хармонија со себеси.

Оскар Вајлд

ЕТИЧКИ МИСЛИ ЗА ДОБРОТО И ЗА ЗЛОТО

Големо зло е да не се прави добро.

Жан-Жак Русо

Ако правите добро, го правите за себе; ако правите зло, си го правите себеси.

Коран

Нема човек кој не го сака Доброто, како што нема вода која не би потекла надолу.

Менг Це, Менциј

Правилото е: најнапред самиот да бидеш добар, а потоа да бараш друг кој ти е сличен.

Кикерон

Немој да мислиш дека си добар само ако си најдобар меѓу најлошите.

латинска поговорка

Поблизок ми е добар Кинез отколку зол Шпанец.

шпанскиот поет Федерико Гарсија Лорка, убиен во Граѓанската војна

Ни во сонот не треба да се заборави да се прави добро.

Калдерон де ла Барка

Да се прави добро е тешко како искачувањето на карпа, а правењето зло е лесно како спуштањето од неа.

виетнамска поговорка

Единствен начин како луѓето да ги натераме добро да зборуват за нас е да правиме добро.

Волтер

Немој да се каеш заради престапот - туку направи едно добро дело повеќе.

Фридрих Ниче

Доброто кое смета на враќање како противуслуга не е добро.

кинеска поговорка

Новото нека биде добро не затоа што е ново, туку затоа што е добро.

Ралф Волдо Емерсон

?

- Дали основните поими (категории) во етиката се појавуваат во сите прашања на етиката и моралот?

- Дали основните поими можат да се изразат и со други поими? Со кои?

- Како се определува поимот Добро? Како него го определува Џорџ Мур?

- Како се определува поимот Зло?

- Кога некој околу вас направи добро дело, дали го пофалувате? Ако вам ви направи добро, дали се заблагодарувате?

- Кога сте направиле некое зло, како сте се чувствувале - задоволно или непријатно? Дали тогаш ве укориле и дали сте се замислиле заради тоа?

- Дали по злото што сте го сториле сте се извиниле и (барем на Прочка) сте побарале проштавање?

- Кога некој направил зло - како сте го примиле тоа? Како сте го оцениле злосторникот? Дали сте возвратиле? Ако Не - објаснете зошто. Ако Да - објаснете зошто.

- Дали знаете некоја животна, верска или социјална теорија која се гради врз разликата меѓу доброто и злото? Дали можете да го изложите тоа учење?

- Дајте некој пример за добро однесување.

- Дајте некој пример за зло однесување.

- Која од приведените мисли за доброто и за злото најмногу ви се допаѓа? Образложете го нејзиното значење.

- Дали вие знаете некоја друга мисла за доброто и за злото? Кажете им ја на другите и образложете го нејзиното значење.

Различните постапки можат етички да се вреднуваат - оценете дали овие од списоков, според вашето мислење, се добри или зли, т.е. ставете покрај нив знак Добро (Д) или Зло (З):

Помош ____

Убиство ____

Подлизурство ____

Учтивост ____

Солидарност ____

Лага ____

Карање ____

Предавство ____

Соработка ____

Љубов ____

Разбирање ____

Кражба ____

Кршење на имот ____

Крводарителство ____

Кодошење ____

Која, според вас, е најдобра од овие постапки? Која, според вас, е најлоша од овие постапки? Образложете ги изборите.

Може да се соберат гласовите на учениците за оценетите постапки и да се коментира резултатот. За постапките може да се дискутира заедно или во групи, или во двојки, апотоа да се организира заедничка расправа.

ЕТИЧКА АВТОНОМИЈА И ХЕТЕРОНОМИЈА

КОЈ МОЖЕ ЕТИЧКИ ДА РЕШАВА? - Целта на етиката е луѓето да прават добро. Може да изгледа дека тоа најлесно се обезбедува со тоа што на сите ќе им биде заповедано да прават добро. За таква цел постојат разни обичаи и морални норми, дури има норми кои не смеат да се прекршат (*џабу*), а во животот сепак има пројави кои не се морални, туку се лоши. Не е можно да се обезбеди вистински општ морал со притисок врз личноста. А понекогаш и моралот е негативен воопшто во општеството - како за време на хитлеровскиот нацизам (кој сакаше да води војна со целиот свет, беше насочен кон освојување на плодна почва за Германците и кон ставање на другите луѓе во ропство, а се стремеше и да искорени мнозина во логорите). Тогаш имаше луѓе кои не се согласуваа со ваквиот морал и им помагаа на другите.

Етиката смета на **слободното решение** на секого за своето постапување. За вистински да се прави добро личностите треба да бидат слободни, со својот ум и совест да решаваат за своето дејствување. Моралот бара од нас добрината да се види во нашите мисли и душа, во нашите намери, во нашите зборови и во нашите дела. За тоа е нужно секој човек *сам слободно* да решава за постапките и да се определува за доброто.

МОРАЛНА ХЕТЕРОНОМИЈА. - Како и во животот, и во моралот постои водење на личноста. Детето не знае што е добро и другите му кажуваат што да прави. Но тука има градација - првин тоа се налози за извршување; потоа совети, за кои се очекува да бидат послушани; потоа постапно настапува уверувањето на младата личност што е подобро да се прави; следува разговорање со неа за нејзиниот избор; конечно, доаѓа времето кога секој пораснува и се развива толку што самиот треба да решава за своите постапки.

Има состојби кога е нужно **водење во моралот**. Станува збор за личностите кај кои не дејствува сетилото/разбирањето за доброто и злото (тоа се вика "морална болест") или за личностите кои толку го повредиле моралот (правото) што се осудени да бидат затворени и

превоспитувани. Во некои заедници се сака авторитарно да се управува и да се заповеда што да прават сите. Таму луѓето одговараат за постапувањето според налозите, а не за нивното сфаќање на доброто и на злото. Тоа не е вистински морал.

Оваа состојба се нарекува *хеџерономија* (хел. хетерос - друг; номос - закон). Тоа значи дека некој друг, а не самата личност, определува што е добро, а што зло. Другиот ја презел улогата на морален одлучувач и судија. Овој размислува за состојбите, создава вредности, ги образложува, гради норми, ги наметнува, го оценува постапувањето на неслободните според дадените заповеди. Бидејќи луѓето самите не ги создале вредностите или не ги оцениле дали им се допаѓаат, значи тие не решиле слободно, тие не се одговорни за постапувањето (слично е како кај заведените или кај оние чија свест е блокирана, па тие не се сметаат одговорни за своите постапки, кои не можеле слободно да ги оценат).

МОРАЛНА АВТОНОМИЈА. - Животната и лична слобода се вика *автономија* (хел. автос - сам; номос - закон). Личноста има способности и право самата да расудува за животот и за своите цели, да си ги определува вредностите и да ги поставува нормите кои ќе ги следи и чие исполнување нејзе ќе ѝ направи задоволство, а постапувањето и животот ќе ѝ се допаѓаат. Автономна личност значи **слободно суштество**, со сила за раководење со себеси, според своите определби, критериуми и норми.

Човекот вистински е личност кога решава за својот живот. Кога ќе порасне и ќе биде одговорен, тој има и право и знаење и сили да решава како да живее и што да прави за да му биде онака како што мисли дека е добро. Исто така, со својот морал тој прави како да им биде добро и на неговите блиски и на неговата заедница во којашто живее и има обврска да ја гради.

Моралот има свои норми и бара од луѓето да ги исполнуваат. Сепак, за дејствувањето *решава слободната личност*. Таа има одговорност да го направи најдоброто. Таа ги поднесува последиците за она што го направила. Никој зрел не може да се повикува на друг, дека го натерал нешто да стори. Етичката награда и казна ѝ припаѓаат на слободната личност.

ХУМАНИСТИЧКА ЕТИКА

Филозофот и психолог Ерих Фром (најпознатиот етичар во втората половина на XX век) изградил хуманистичка етика, во која силите на човекојогивимистички ги насочи кон самоизградба, кон етички однос, љубов и толеранција:

“Критериумите на авторитарната етика нужно, во основите, се разликуваат од критериумите на хуманистичката етика.

Во авторитарната етика авторитетот утврдува што е добро за човекот и поставува закони и норми на постапувањето; во хуманистичката етика самиот човек ги поставува нормите, тој е субјект на нормите, нивни извор или регулативна сила и определувач на нивната содржина...

Авторитарната етика може да ја разликуваме од хуманистичката етика според две основи: формална и материјална (содржинска). Во формална смисла, авторитарната етика ја негира способноста на човекот да знае што е добро, а што зло - оној кој ја воспоставува нормата секогаш е кренат над поединецот. Таквиот систем не се базира врз разумот и знаењето, туку врз стравот од авторитетот и врз чувството дека субјектот е слаб и зависен... Решенијата на авторитетот не смеат да се доведуваат во прашање. Во материјална смисла, или според содржината, прашањето на доброто и на злото авторитарната етика го решава пред сè според интересот на авторитетот, а не според интересот на субјектот. Таа етика е експлоататорска.“

ТРЕБА ДА СЕ СЛУША ФИРЕР

БОЛНИОТ ХИТЛЕР

џи ѿера младииџе да џинаџи

Јозеф Гебелс беше министер за пропаганда и култура на Хитлер. Во своите беседи се застапувал против граѓанските слободи, а за поодреденост на силите на војската и на делбата на Фирерот (Водачот). Тоа особено го наложувало на младината:

“Младината треба да се вежба во потчинувањето и во скромноста за да може дај служи на нацијата во испушенијата што се пред неа... Милиони возрасни мажи денес доброволно и со радост се откажале од својот личен живот за да ѝ служат на татковината. Дотолку повеќе имаме право од секое германско момче и од секоја германска девојка да бараме исполнување на својата обврска!... Фирерот очекува од германската младина во војната жив дух, цврст карактер, потчинување и дисциплина. Германската младина е *должна* да живее, работи и твори според желбите на Фирерот.“

?

- Дали е можно да има наложен морал? Кои се формите низ кои тој се искажува? Каков е неговиот научен термин и што значи?

- Дали наложениот морал е навистина добар? Дали обезбедува етичка креативност и одговорност на личноста?

- Што е моралната автономија? Укажете на еден пример на морална автономија од вашето искуство.

- Што значи да се биде етички слободен? Кој не може да биде морално слободен и самиот да решава за тоа што е добро, а што зло?

- Дали е лесно да се биде етички слободен и одговорен? Дали личноста може да реши дали да биде морално слободна или морално зависна, водена од друг? Што мислите, што се добива во овој втор случај?

- Како Ерих Фром ги определува идејата и содржината на хуманистичката (слободната) и на авторитарната (наметнатата) етика?

ВОЛЈА

ВОЛЈАТА КАКО СПОСОБНОСТ НА ЧОВЕКОТ. - Волјата е способност на човекот да се концентрира и да ја вложи својата енергија во реализирањето на некоја намера. Оваа свесна човекова активност и насоченост кон остварување на некоја цел, се состои:

- од претстава на она што се посакува (мотив),
- од размисла и од оценување на вредноста на посакуваното, како и на начинот на неговото реализирање,
- од решение и од насочување за определено дејствување и
- од извршување на намерата.

Од волјата зависи остварувањето на замислите и на целите, бидејќи таа го насочува дејствувањето, инсистира да се пристапи кон реализирањето, бара да се издржи во активноста и да дојде до зацртаното. Францускиот психолог Пјерон волјата ја определува како "самостојност, способност за донесување цврсти решенија која ги совладува сите пречки".

ВОЛЈАТА КАКО МОРАЛЕН СТРЕМЕЖ. - Најдобро е волјата да се третира како морален стремеж, пред сè кон слободата. Имено, ако ги владее нагоните, човекот станува слободен од внатрешните, ирационални импулси и навики. Тој има *самоконтрола*, се издигнал до позиција во која тој самиот суштествено влијае врз своето однесување. Тогаш волјата е израз на самосвесната единка.

Во човекот има многу психички сили. На неговите решенија, покрај разумот, влијаат и чувствата, интересите, социјалните стремежи, сознанијата (кои секогаш се релативни и зависат од искуството) и др. Но **рационалното однесување е најважно**, особено во моралот. Ако личноста е зрела и свесна, волјата е поддршка на нејзиниот општ напор да прави добро и на нејзиното самонасочување да го обезбеди тоа. *Волјата е израз на моралниот стремеж за добро дејствување.*

Волното дејствување е акт остварен со желба и со сознание на личноста. Има повеќе форми. **Слободната волја**, или слобода на волјата, е основа за етичките постапки, израз на автономијата на личноста (*lat. arbitrium liberum*). Таа претставува избор меѓу две или повеќе можности, од кои секоја има свои вредности и може да биде посакувана, а личноста слободно да донесува решение.

Доброволноста е дејствување со согласност, со своја намера, без притисок. *Зловолноста* е дејствување со лошо настроение, без желба за успех и добро дело. Таа често е израз на *жрдаста* (зла) волја, како својство на оној кој има лоши намери или не може да се натера да прави добро.

Еден квалитет е основен за етиката - **добра волја**; тој означува личност со добра намера и со постојано својство на љубов за луѓето и за етиката. Таквите *луѓе со добра волја* се основа за градење на светот на добрината.

СВОЈСТВА И БОЛЕСТИ НА ВОЛЈАТА. - Својствата на волјата се поврзани со способноста, настојчивоста и со издржливоста на човекот да ги реализира своите цели и намери. *Силна волја* има онаа личност која ги совладува сите пречки во обликувањето и во реализирањето на намерата. Таа се карактеризира со решителност и со подготвеност да го спроведе своето решение и да ја прими сета одговорност и за изборот и за извршувањето на намерата. Оној кој има силна волја владее со своите постапки, ги контролира својот темперамент, мотиви и чувства. Луѓето со силна волја се упорни, доследни, принципиелни, иницијативни, дисциплинирани. *Цврстата волја* е настојчиво опстанување на решението, неменување на земената насока. *Независна волја* ја изразува самостојноста на личноста во своето дејствување. *Испрајна волја* е сила на личноста да опстане на решението (наспроти можните сомневања и колебања) и да биде упорна во спроведувањето на намерата.

Колеблива волја има оној кој постојано ги преиспитува своите решенија и не знае дали да остане на нив или да преземе нешто друго. *Лабавата волја* е знак за недоследноста и за менливоста на решенијата. *Слабата волја* е негативно морално својство на личноста која нема моќ да донесе добро решение и нема сила да издржи во правењето добро, односно во спроведувањето на задачите. Тоа е белег и на оние луѓе кои лесно подлегнуваат на предизвиците и ги менуваат своите морални постапки, односно на оние луѓе кај кои врз решенијата влијаат нагоните,

чувствата и сл. Луѓето со слаба волја се недоследни, непринципиелни, површни, несамостојни, неодговорни, подлегнуваат на сугестиите од другите и сл.

Постојат и особени *болести на волјата*, при што станува збор за нерационални решенија и за недостиг од волева концентрација. *Фиксниот идеј* (фикс-идеја) или *ојсесиите* се цврсти замисли на личноста кои немаат опора во реалноста. *Импулсите* се нагонски поттикнувања според кои личноста силно и мигновено решава да направи ова или она. Волната празнотија е *абулија*, немање волја за какво-годе било дејствување, нерешителност, слаба концентрираност, предаденост на случувањата. Не е правилно личностите кои тераат *инаеј* да се сфаќаат како личности со силна волја, тие само неразумно решаваат за животните прашања.

Францускиот логичар Жан Буридан смислил вежба за претставување на проблемите на волјата. Имено, магарината понекогаш не може да се натераат да мрднат или да дејствуваат. Значи, тие имаат некоја "своја цврста волја". Што ќе се случи ако мотивите пред оној кој треба да реши се толку идентични што ниеден не може да преовлада? Тогаш волјата треба да се блокира.

Пред едно магаре се ставаат два сосема еднакви грста сено и тоа се мисли кое да почне да го јаде. Бидејќи се еднакви и еднакво привлечни, не може да се реши. Тоа е прочуеното "Буриданово магаре". Луѓето често не знаат да донесат решение пред еднаквите мотиви, па се истоштуваат со неопределената волја. Вистинското магаре лесно решава, првин го изедува едното, па другото купче сено.

?

- Каква способност на човекот е волјата?
- Што е волјата како морален стремеж?
- Што е слобода на волјата?
- Кои се луѓето со добра волја?
- Какви својства може да има волјата?
- Кои се болестите на волјата?
- Дали Буридановото магаре ќе остане гладно?
- Која од истакнатите мисли за волјата ве побудува за дискусија и за коментар?

ЕТИЧКИ МИСЛИ ЗА ВОЛЈАТА

Силните имаат волја, слабите имаат желба.

Владан Десница

Добрата волја вреди повеќе од секој успех.

Јохан Волфганг Гете

Човекот може сè, само ако сака.

Максим Горки

Кога има волја, има и начин.

Џорџ Бернард Шо

Голема несреќа е да не си определен за ништо - ништо помалечка од онаа кога си определен за сè.

Балтазар Грацијан-и-Моралес

Волјата - тоа не се само желбата и нејзиното задоволување, туку и желбата и нејзиното контролирање, желбата и откажувањето од неа.

Антон Макаренко

Ако нешто работиш без волја или против волјата - ништо не е толку лесно за да не би било тешко.

латинска поговорка

КАРАКТЕР

ОСНОВНИ СВОЈСТВА НА ЛИЧНОСТА. - Поимот "карактер" (од хел. харасо - врежувам; характер - длето; врежано) го означува она што кај една личност е потрајно и специфично, што е *својствено* за неа како нејзини особености и начин на однесување. Тој поим означува каква е волјата на некоја личност во нејзината насоченост и издржливост, во придржувањето кон некои принципи. Во етичка смисла, карактерот е **моралната страна на личноста** - нејзините потрајни морални својства и чувства. Карактерот зборува за правилноста во однесувањето на некој човек.

Во словенските јазици ова се нарекува **нарав**, што значи "природа" на некој, табиет, својствен начин на однесување, особено емоционално и етичко реагирање. Според карактерот (карактеристиките), секоја личност се разликува од другата. Ова е многу важно за

етиката, па во неа е создаден и посебен пофален термин “карактер” за онаа личност која има цврсти етички начела, од која може да се очекуваат само позитивни морални постапки и врз која може секогаш да се потпрат сите.

ДИНАМИКА И НАЧИН НА РЕАГИРАЊЕТО. - Основен елемент на карактерот е волјата. Нејзините својства се база за карактерните квалитети на личноста. Карактерот на некоја личност ги претставува нејзините волни особини - силината на волјата, нејзината стабилност, постојаност, упорност, издржливост. Од карактерот на личноста ги создаваме основните својства на тоа психичко и морално суштество. Во карактерот се олицетворуваат човековите морални ставови, насоченост и поведение.

Карактерот ги означува начинот, брзината и типот на реагирањето и дејствувањето на личноста. *Позитивни* се оние луѓе кои се мирни (имаат мирен карактер), тивки, весели, силни, решителни, постојани, храбри. *Негативни* се оценуваат оние луѓе кои се слаби (имаат слаб карактер), поводливи, нерешителни, срдити, непостојани, страшливи, жестоки, диви.

ЕТИЧКИ КАРАКТЕРИ. - Во етиката многу се зборува за моралните својства на личноста. Со нив се изразува односот спрема себе и спрема другите луѓе, спрема заедницата, работата, природата, спрема моралните и културните вредности. Личноста се оценува и се прифаќа според нејзиниот карактер.

Позитивни етички карактерни својства кај луѓето се: добрина, чесност, благородност, справедливост, вистинољубивост, скромност, пресретливост, дружељубивост, трудољубивост, совесност, точност, милосрдност, самокритичност.

Негативни етички својства имаат луѓето со зол и opak карактер, кои се нечесни, несправедливи, непресретливи, несолидарни, насилни, мрзливи, неточни, лажливи, несовесни.

И карактерите се изградуваат исто како што и волјата може да се развива и вежба. Така секоја личност е одговорна за своите карактерни својства, според кои неа луѓето ја ценат или не ја ценат, ја пофалуваат или ја осудуваат.

ОПИС НА КАРАКТЕРИТЕ

Теофраст, ученик и наследник на Аристотел, во својот на неговите Ликеј го напишал делото “Карактери”, во кое ги опишал својствата и начинот на постојување на 30 видови личности: Лицемерот, Политикот, Дрдокоот, Просјакоот, Доворувачот итн.:

“Користољубието е страст да се дојде до материјална корист без оглед на честа и достоинството... Кога користољубивиот тргува со вино, тој ова и на пријателите им го продава разретчено со вода. На театар оди кога пуштаат без пари, па уште и децата си ги води со себе. Ако го испратат во мисија, дома ги чува парите што му ги дала државата, а зајмува од колегите...”

Во Новиот век Жан де Лабриер напиша нова книга “Карактери”. Инспириран од Теофраст, со поднаслов “Обичаите на нашиот епоха”, тој покажа дека луѓето не се измениле многу во поглед на однесувањето и на навики:

“Кај некои луѓе дрскоста ја заменува величината, нечовечноста цврстината, а итоста паметта.

Итреците веруваат дека и другите луѓе се такви...

Јас радо би се откупил да не бидам итрец со тоа што ќе се согласам да ме сметаат глуп.

Измамата не се прави заради нечие добро; во лагата измамата внесува и пакост.”

?

- Што е карактерот на човекот?
- Што е нарав? Дали е тоа нешто слично со карактерот?
- Кој човек може да биде наречен “карактер”?
- Кои се позитивни карактери според брзината и начинот на реагирањето?
- Кои се негативни карактери според брзината и начинот на реагирањето?
- Кои се позитивните етички карактери? Зошто нив ги сметаат за позитивни?
- Кои се негативните етички карактери? Зошто нив ги сметаат за негативни?
- Дали карактерите се изградуваат? Дали во нивното изградување може да помогне етичкото образование?
- Кои се етичарите кои ги опишувале карактерите? Дали и во другиот вид литература има описи на карактерите? Посочете некој од нив.

За домашна задача, опишете некој од позитивните и од негативните карактери.

Најдобро е да се опишете себе, но ако тоа не ви е згодно, опишете некој од вашите блиски или некој лик од филмовите или од литературните дела.

На часот може да се изложат основните сознанија и својства на различните карактери.

Дали можете од листата на различни карактери меѓу вашите познати и блиски да пронајдете личности кои би можеле да ги окарактеризирате како такви. Првин пробајте да го определите својот карактер:

Таинствен	Широк	Трпелив
Студен	Лицемерен	Срамежлив
Нерешителен	Мирен	Остар
Бучен	Работлив	Див
Питом	Самобендисан	Настојчив
Амбициозен	Насилнички	Пријателски

Според вас, кое е најдоброто од наведените морални својства, односно кој карактер е најдобар за себе и за другите луѓе околу него? Објаснете зошто тој карактер е најдобар. А кој карактер е најлош за себе и за луѓето околу него? Објаснете.

Каков е вашиот карактер? Дали си се допаѓате себеси таков каков што сте? Ако не, дали барем настојувате малку да се смените?

Прашајте го вашиот другар од клупата - или партнерот во овие вежби, или другарот - како тој го оценува вашиот карактер. Дали оценката е иста како што вие сте се оцениле себе? Ако оценката е лоша - прашајте го што треба да смените за да му се допаднете? Дали сте подготвени да се трудите да се измените?

НАМЕРА И ДЕЛО

НАМЕРАТА КАКО ЕТИЧКИ ЕЛЕМЕНТ. - Секое дејство започнува со намерата. Човекот си ги претставува целта и желбата да стори нешто. Постапката треба да се осмисли, таа е израз на идејата и на волјата на личноста. Со размислата и со определбата се раздвигува дејството на човекот.

На латински јазик оваа внатрешна димензија на моралот и на постапката се нарекува **интенција** - насоченост и определба на личноста за некое дело. Бидејќи делата се прават со желба да се направи добро (или зло), а нивниот резултат најчесто е нешто добро или зло - намерата е еден од најзначајните елементи на моралот. Во намерата е сосредоточен **изборот** што го направила личноста. Со неа се покажува слободата на нејзината волја. Во интенцијата се согледува квалитетот на општите морални цели на личноста да прави добро, а да го избегнува

злото, како и квалитетот на етичката определба (замисла и цел) на човекот во конкретниот случај. Таа покажува дека човекот *се согласил* со нешто.

Намерата е *основа за моралната оценка*, бидејќи е важно што одбрал човекот. Намерата ја претставува моралната цел на човекот, покажува дали постапката е израз на добри желби, дали пред дејствувањето личноста правилно се определила за доброто наспроти злото.

УЧЕЊЕТО НА АБЕЛАР ЗА НАМЕРАТА. - Во европската етика позицијата на намерата ја објаснил Пјер Абелар. Тој ја поставил намерата како основен елемент за етичкото оценување. Во Средниот век човекот не се сметал за извор и за носител на моралот; бил ставен во улога на извршител на заповеди, без вистинска сопствена одговорност. Владеело уверувањето дека најдоброто што може да го стори човекот го добива како подарок од Бога. Доброто дело не донесувало сатисфакција и среќа по себе, преку самоуважување и задоволство на човекот од себе и од своето правилно однесување, туку луѓето очекувале само вечна награда или казна на оној свет.

Абелар се запрашал: Дали човекот воопшто може да биде морален, односно дали во него има сетилно и сила за тоа? Ако е така, заради кои елементи треба веднаш, во овој свет, да биде оценуван неговиот морал? Во книгата "Етика", која има поднаслов "Сознај се себеси", Абелар покажал дека во делото и во неговата намера е ист бројот на добрините. Затоа "добрата намера" и "доброто дело" се слични нешта, бидејќи таквото дело произлегува од добрата намера; затоа ***како прва се истакнува добрината на намерата***.

Според Абелар, дејствувањето е добро затоа што *произлегува од добрата намера* (кога еден ист човек прави исто дело во различни околности, сепак, поради различната намера, неговото дејствување се нарекува де добро де лошо, онака каква што му е намерата). Добрината произлегува од моралноста на нашиот дух - од "чистото око", како што Абелар го нарече изворот на етичката светлина во човекот и на правилноста на неговото однесување.

ПЈЕР АБЕЛАР

Првиот модерен европски етичар

ДЕЛОТО КАКО МОРАЛНА ПОСТАПКА. - Човекот е суштество на мисла, на волја и на дело. Тие три елементи го сочинуваат единството на човековата позиција во светот, а низ нив се изразува и неговиот морал. Човекот разбира и избира, се определува, се насочува и дејствува. Дејствувањето е резиме на суштината на неговата мисла и волја. Ако тој се определува за добро, делото е добро; ако го избрал злото, делото е зло. *Посилајки ги покажуваат какви се етичките мислење и определба на луѓето.* Низ постапките се мерат моралните ставови на некого. Личноста се цени според она што прави и како тоа го прави.

Моралната оценка се добива не за она што човекот зборува за себе и за своите погледи за моралот воопшто, туку за етичките вредности на неговото постапување. Делото ги покажува вистинските етички определби на личноста. Затоа во делото на личноста се открива нејзината морална вредност. Делото значи навлегување на човекот со својата енергија и сили во областа на материјалното и во другите форми на природното и на човечкото постоење. Со делото се осуштествува егзистенцијата на човекот. Со дејствувањето тој го гради и го организира животот; со делата го доградува живеењето во различни сфери (семејство, општествени групи, заедница, човештво). Со моралните постапки човекот го гради и го одржува моралот како особено однесување меѓу луѓето кое се мери според доброто и злото.

Намерата е основа на делото, кое е важно за да се разбират ставовите и живеењето на човекот. Мнозина ја истакнуваат активноста како нешто најважно за човекот. Јохан Волфганг Гете рекол: "Во почетокот беше Делото" за да означи колку е основно творењето, правењето, дејствувањето (ова е кажано како контрапозиција на ставот од Светото Писмо, каде што стои: "Во почетокот беше Словото - Дух, Логос, Збор Божји"). Со афирмирањето на делото му се дава вредност на дејствувањето на човекот, иако зад делото секогаш проблеснува намерата како основа за моралната оценка и согледба. Со денешниов став дека и последиците од делата имаат етичка вредност, се проширува учењето за примарната етичка вредност на интенцијата.

РЕШЕНИЕ И ПОСТАПКА

Во книгата "Основи на етиката" професорот Вуко Павиќевиќ вака ја објаснува врската меѓу решението и дејствувањето:

"Без самостојност нема силна индивидуална волја. Ако поединецот е подложен на различни влијанија и не може да заземе самостоен став, тогаш тој тешко донесува решение. Тој е колеблив, а ако решението го донесе несамостојно, тогаш обично не може да биде упорен во неговото спроведување. Меѓутоа, колку што се нужни самостојноста и решителноста, толку за силна волја е неопходна и

готовноста да се прифати одговорноста за решението и за неговите последици... Нашите цели и идни посакувани состојби се само можност, тие допрва со акцијата може да станат реалност. Ако се исклучи решителноста, па и готовноста за ризик и заодговорност, нашите цели ќе останат само празна можност.“

?

- Што му претходи на моралното дејство?
- Што е интенција? Колку таа е важна за моралното дејствување?
- Кој во европската етика предложил намерата да биде основа за моралната оценка?
- Што мислите, дали е правилно да се оценува намерата, а не делото? Потсетете се на народната поговорка “Делата зборуваат“.
- Кој мислител-писател кажал “Во почетокот беше делото“?
- Дали некогаш сте донеле решение да направите нешто добро, а не сте го сториле тоа? Ако можете, објаснете што се случило, зошто и со дејство не сте го завршиле моралниот процес. Дали причината лежи во една од околностите:
 - срамење
 - стегнатост
 - нерешителност
 - притисок од средината
 - несакање сепак да се прави добро
 - страв-неизвесност од приемот на постапката
 - страв од оценката на оние кои се лоши и кои не сакаат добри дела
 - или од нешто друго?
- За некого знаете дека мисли добро, дека не ги мрази луѓето и дека сака да им прави добро, а не презема ништо. Дали заслужува позитивна морална оценка?
- Дали е потребно да се прават добри дела, а не само да има добри намери без реализација?
- Ако некогаш сте помислиле да направите некому нешто зло, дали сте се воздржале тоа да го претворите во намера и да го спроведете? Зошто - затоа што било нешто зло или сте се уплашиле од реакцијата?
- Ако сте направиле зло со намера - дали сте се покајале и:
 - сте си рекле: другпат нема вака да правам?
 - сте се јаделе во вас, но не сте ветице ништо за иднината?
 - сте се извиниле и сте побарале прошка?

ИЗБОР НА ВРЕДНОСТИТЕ

МОЖНОСТИ ЗА ЕТИЧКО ИЗБИРАЊЕ. - Слободата е основна вредност на современото човештво и секој човек има право да си ја избере насоката на својот живот, како и своите морални вредности. Тоа претставува избирање на својот животен пат, зашто моралот кој се одбере и се практикува - тоа значи исто што и кој **пат** да се фати во животот. Колку што има различни животни патишта, речиси исто толку има и морални патеки и ориентации, зашто, покрај генералните определби, секој човек самиот си ја доградува својата морална стварност. Во моралот се осуштествува слободата на личноста и само слободна личност може да биде морално одговорна. Иако сите луѓе заедно ја почитуваат етиката, моралот содржи различни ориентации и во него личноста се реализира себеси (својата визија, потреби и цели).

Историјата на обичаите и на моралот учи какви сè морални форми и настојувања има и во кое време се јавувале и се развивале или исчезнувале. Дескриптивната етика опишува какви морални норми има и како се развиваат и функционираат различните човечки општества како морални заедници. Постои *долг список на можни определби* на луѓето како морални цели и вредности.

НЕКОЛКУ МОРАЛНИ ОПРЕДЕЛБИ

Почитување на мерата ("Мерата е најважна") - античка Грција

Не прави му го на другиот она што не сакаш тебе да ти го прават! - златно правило во сите епохи

Своја среќа - Хобс, Фојербах

Задоволство - Аристип

Доброразбран егизам - Хелвециус

Должност - Кикерон, Кант

Најголема среќа за најголем број луѓе - Бентам, Мил

Заемопомош меѓу луѓето, солидарност - Спенсер, Кропоткин

Љубов - Спиноза, Соловјов

Сомилост - Шопенахауер

Неповредување, чување на живото - Џајна, Ганди, Питер Сингер

Добро на другиот (алтруизам) - Огист Конт.

ИДЕАЛ, ВРЕДНОСТ, НОРМА, ПОСТАПКА. - Моралот се реализира низ четири поврзани форми: идеал, вредност, норма и постапување.

Идеалот е смислата која личноста ја пронашла или ја прифатила. Тој е крајната цел на постоењето и на дејствувањето, она што човекот го води во животот и во постапувањето, што како светлина му го означува патот. Идеалот е *највише добро*, она што е најважно, што е извор на сите други вредности, ги докажува нив и им дава сила.

Вредноста е она што чини, што го изразува духот на етичката определба на личноста. Вредноста се замисли и цели за кои човекот мисли дека се правилни, дека му се допаѓаат, дека му се потребни и сака да ги следи во животот и во дејноста. Вредноста е човековиот *избор* на она што смета дека е добро и претставува оградување од она што мисли дека е зло.

Пајќи на етичката идеја и дејство

Нормата е етичка *заповед*. Тоа е етичка вредност во форма со која се кажува што да се направи, а што да не се прави. Исто така, нормата кажува и како бараните нешта треба да се прават или да се избегнуваат. Нормите се *барања за дејствување*, директен опис на она што е вредно и што се наложува да се прави, односно исказ за она што нема вредност и што се бара да не се прави.

Постапувањето е човеково дејствување, она што човекот го прави, а се однесува на некое животно и етичко прашање, односно претставува олицетворување на некоја вредност и извршување на некоја норма. Постапката се инспирира од етичките ставови на личноста, на групата или на епохата. Тоа е делото како краен израз на етичките замисли, цели и наложувања. Моралот постои за луѓето да постапуваат правилно. Етиката не е празна дискусија за исправноста на дејствувањето и живеењето, туку вистинска животна потреба и реалност, секојдневно конкретно практично дејствување.

Идеал - ТОА Е НЕШТО НАЛУБАВО, НАЈВАЖНО

Вредност - ЈАС ГО САКАМ ТОА, ГО ИЗБИРАМ, ТОА Е МОЈА ЕТИЧКА ЦЕЛ И ПРИОРИТЕТ

Норма - ТОА ТРЕБА ДА СЕ НАПРАВИ! или ТОА НЕ СМЕЕ ДА СЕ ПРАВИ!

Постапување - ЈАС ГО ПРАВАМ ТОА, ТОА СУМ ЈАС, ТОА Е МОЈОТ МОРАЛ И МОЈОТ ПРИЛОГ КОН ЕТИКАТА

Еден ист етички поим може да се користи на сите нивоа на етичкото мислење и дејствување: на пример, ЧЕСНОСТА. Тоа е морален идеал - совршена етичка цел во животот; вредност - мој/наш избор за она што навистина е важно; норма - барање и водител во дејствувањето, што мора да се прави или што не смее да се избегнува: Биди чесен! Треба секогаш да се биде чесен, за сè и кон секого!; почитување - добро однесување, кое е израз на мојата/нашата морална свест, на избраните вредности, на добро поставените и прифатени норми, како и на етичката и на личната и на општата култура.

СУШТИНА НА СОВРЕМЕНИТЕ НОРМИ И ПОСТАПКИ. Во разни општества и во разни епохи имало различни етички вредности. Тие им биле важни на луѓето, во животот ги следеле нив. Тие биле истовремено и идеали, и вредности, и норми, и етички постапки.

Основното и најважно е вредностите, нормите и постапките да се добри и да им се допаѓаат на луѓето, овие да се уверени дека се етички вредни и дека заслужуваат да се придржуваат кон нив. Така е денес со моралните вредности, норми и постапки.

Кога ќе се споредат современите позитивни морални ориентации, се забележува дека тие имаат две главни својства:

- Како *содржина*, моралот денес и во иднина мора да ја содржи *љубовта кон живото (и) и општеството*;
- Како *форма*, во моралот мора да се види неприкосновена вредност на *почитување на другиот и на себе како достоинство и самодостоинство на човекот*.

Тоа се карактеристиките на сите добри морални вредности денес и во тој дух луѓето мора да го прават денешниот етички избор.

?

- Колкава е улогата на личноста во етичкиот избор?

- Дали на етичкиот избор влијаат и воспитувањето на личноста, нејзината изграденост, зрелост, сериозност, етичка посветеност?

- Дали етиката може да биде излез од проблемите? Дали таа го води човекот по вистинските патишта?

- Каков е соодносот меѓу идеалите, вредностите, нормите и постапките? Што е исто кај нив, што е она што ги поврзува?

- Кои карактеристики треба да ги имаат современите морални норми и постапки?

МОРАЛНА НОРМА

ЕТИЧКА ЗАПОВЕД. - Нормата е истовремено етичка *йорака*, *йоука* и етичка *зайовед*. Таа дава совет за тоа што е добро, што треба да се посакува за себеси и за другите, како треба да се насочи постапувањето. Во тоа таа дури е остра во барањето, таа не може да се пренебрегне и да се отфрли тукутака. Нормата претставува **барање** што да се направи, таа е вредност во форма пред извршување - со неа се кажува што **треба** да се направи и што **не треба** да се прави. При тоа нормата кажува **и како** бараните нешта треба да се прават или да се избегнуваат.

Изразот “треба” е основен за нормата. Таа е наложување, барање, пропишување, заповедување; затоа се изразува со *извичник* (!). Со “треба” се покажува дека станува збор за вредност и за нешто што навистина е нужно (на пример: Треба да им се помага на луѓето!). Исказите со “треба” се викаат *деонички* - побарувачки; тоа е основен јазик за вредносните области. Тие искази се различни од категоричката јазична форма (“тоа е зелено”, “врне”) со која се говори какви се нештата во реалноста. Различна е и од молитвената форма (“Те молам, дај ми...”) со која се изразуваат надеж и преколнување за нешто, па може да има делумно етичко значење.

Нормата ги *йоврзува* основните сознанија за доброто со делото со кое ќе се реализира доброто. Треба да се стави во погон волјата во луѓето, која ќе ги раздвижи нивните сили за правилно дејствување. Тоа го обезбедува заповедта “треба!”. Таа во себе содржи тврдење дека она што се бара (Љубов, Мир, Умереност, Среќа...) е оправдано, дека тоа е образложен идеал и вредност, но дека не е доволно само да се изложи, туку дека треба и да се спроведе. Нормата директно им се обраќа на свеста и на волјата на човекот (на секој човек) да го прави тоа. Таа ја брани (застапува) вредноста, а истовремено и бара доброто да биде реализирано - идеалот и вредноста остануваат само замисли додека не се престорат во норма и не преминат во дело. Нормата очекува да биде исполнета. Затоа пофалбата за нејзиното исполнување е исто толку силна колку и критиката ако таа не се исполнува.

МОРАЛНИ И ПРАВНИ НОРМИ. - Има различни видови норми, според секоја област во која има вредности (во спортот треба да се игра според правилата, па е важна нормата Фер плеј; во педагогијата треба да се почитува личноста на ученикот, па е основна вредноста Љубов, децата треба да се сакаат и не смеат да бидат предмет на насилство). Нормите во секоја област се содржински специфични. Но го имаат изразот “треба” (дури и иако изрично не го содржат - како во нормата “Не кради!”), а се разликуваат според значењето и задолжителноста.

Во техниката нормата не предвидува исклучоци од барањето за правилно дејствување зашто, инаку, нема да се добие вистински резултат или ќе се направи штета. Во сообраќајот нормите се остри, но штетата од нивното неспроведување не мора да следува веднаш, туку повеќе како последица од ширењето непослушност кон нормата (ако возачите не запираат на црвеното

светло или на знакот Стоп, се воспоставува неред во сообраќајот и во сообраќајниот морал, што доведува до хаос и несреќи).

Обичаиите не е нужно да бидат послушани, особено традиционалните, но тоа создава чувство на неубаво однесување. Сепак, најкарактеристичен е односот меѓу моралните и правните норми.

Правото е особен морал, којшто заедницата (државата) го зацврстува со свои норми - кои се викаат закони и *прописи*. Со нив се истакнува дека некои човечки и етички (а и други општествени и политички) барања *задолжително* мораат да бидат извршени. При тоа се воспоставуваат и јасно се кажуваат *санкциите* кои ќе следуваат. Кај правната норма изразот "треба" дури гласи: "мора", "не смее" или "никако не може" да се прави нешто. На пример: "Не сечи дрво!" претставува правна забрана, додека истата морална норма само го препорачува тоа. Со правната норма е кажано дека секој кој го прави тоа ќе одговара пред властите на соодветен начин (со казна - парично или со затвор). Во моралот за тоа следува негодување или лоша оценка на личноста, а може да се случи да има и луѓе кои ќе ги пофалуваат оние кои не ги слушаат правните и моралните норми.

Во правото нормата ја донесува државен орган, а оценката за дејството ја даваат посебни служби, најчесто судови, кои просудуваат според однапред определените норми и санкции. Во моралот нормата ја донесува самата личност (иако и заедницата има норми како целина), а дејствувањето го оценуваат и самите личности, но и јавното мислење, значи сите луѓе. Сега, кога е разгорен еколошкиот проблем, сечењето дрво станува поостро прашање во етиката отколку во законот, па има луѓе кои се противставуваат на сечењето дрвја и покрај тоа што некој има дозвола да го прави тоа. Така постојано се менува односот меѓу моралните и другите норми, особено правните.

ВИДОВИ МОРАЛНИ НОРМИ. - Има најразлични видови морални норми. Некои биле важни во минатото, некои се важни сега, некои се важни во сите времиња. Некои норми се поважни во некој крај, некои во другите делови на светот. Некои биле многу важни, а сега се обични; некои од малечки станале многу важни заради новите состојби и заради последиците од дејствата.

Нормите се разликуваат според острината на барањето. Најостра морална норма е *шабу* - апсолутна забрана да се прави нешто. Строгоста на оваа норма е толку влијателна што има луѓе кои умирале

(од срам) кога ја прекршиле забраната, иако нив никој не ги повредил физички. Најблагите морални барања се однесуваат на обичните меѓучовечки односи и на малечките обврски на личноста. Но личноста се цени и според нивното исполнување.

Нормите се разликуваат според областите и според насоченоста на дејствата. Значи, ги има многу. Оние кои се однесуваат на личните својства се придружени од оние кои од човекот бараат како да се однесува спрема другите луѓе, оние кои се однесуваат на заедницата одат заедно со нормите на општочовечкиот морал, оние за дејствувањето во професијата одат заедно со нормите за грижата за здравјето и за природата, оние за помош на луѓето заедно со оние со кои човек треба да води грижа за себе, итн.

Нормите не се само нечиј налог и заповед до некого да постапува правилно. Тие се **општо барање до сите** да постапуваат токму така и да помогнат во реализирањето на определената вредност. Затоа нормата е пред се идеја и поттик за дејство. Ако некој не сака да ја реализира нормата, тој го отфрла добриот морал и ќе биде оценет како таков. Ако нормата не ја реализира оној кој ја дал или кој се застапува за неа, тоа значи негово предавство на моралот, лажно етичко претставување, зашто не ги следат своите вредности и зборови (таквите се нарекуваат homo duplex - "двојна личност", која зборува едно, а прави друго). Со тоа се извртува смислата на моралот, во која прв во делото треба да биде оној кој ја прифатил-избрал некоја вредност и обликувал и искажал некоја сообразна норма.

ВИДОВИ МОРАЛНИ НОРМИ

Последицата различни основни етички поуки и заповеди, кои претставуваат резиме на сето етичко искуство и сознание на човештвото. Таквите норми можат да бидат инспирација и погон за луѓето да ги следат и така секогаш да прават добро и да постапуваат правилно:

ТРАГАЈ СЕ ОД ЗЛОТО И ПРАВИ ДОБРО!

Ова е нашата најпозната етичка порака, искажана од свети Климент Охридски, најучената личност и прв етичар во нашата историја. Тој не потсетува дека треба да внимаваме на она што е зло, да не бидеме негови дејственици, ниту негови жртви, а како достоини луѓе ние треба да правиме добро. Со тоа се разликуваат луѓето од нелуѓето, добрите од лошите личности.

**ПРАВИ ГО ОНА ШТО САКАШ ДРУГИТЕ ДА ГО ПРАВАТ!
НЕ ПРАВИ ГО ОНА ШТО НЕ САКАШ ТЕБЕ ДА ТИ ГО ПРАВАТ!**

Ова се вика *златно етичко правило* и е најпозната и најраширена светска етичка норма (има две формулации - во позитивна и во негативна форма). Тука се истакнува *реципрочноста* во етиката. Со пример треба да се покаже што избира човекот и за што се залага. Истото тоа тој го бара и очекува од другите луѓе. Основна е оваа перспективност на заповедта, лично предлагање и правење она што е правилно. Реципрочноста не е добра по стореното лошо дело, во смисла да се прави истото зло што е направено: **ПРАВИ ГО ОНА ШТО ТЕБЕ ТИ ГО ПРАВАТ (ТИ ГО НАПРАВИЛЕ)!**

**ПОСТАПУВАЈ ТАКА ШТО МАКСИМАТА НА ТВОЈАТА ВОЛЈА
СЕКОГАШ БИ МОЖЕЛА НАЕДНО ДА ИМА ВРЕДНОСТ КАКО ПРИНЦИП
НА СЕОПШТО ЗАКОНОДАВСТВО!**

Најпознатиот етичар во модерното време Имануел Кант ја има кажано оваа етичка поука, која се нарекува *категорички императив*, како нешто што е задолжително во моралот. Јас морам да ја водам својата волја така, што нејзините норми би можеле да станат општи морални начела на сиот човечки морал. Значи, ако не правиш зло, со тоа предлагаш во моралот да не се прави зло, а ако правиш добро, со тоа покажуваш дека во моралот секогаш треба да се прави добро.

**НЕ УБИВАЈ!
НЕ ПРАВИ ПРЕЉУБА!
НЕ КРАДИ!
НЕ СВЕДОЧИ ЛАЖНО ПРОТИВ СВОЈОТ БЛИЖЕН!
НЕ ПОСАКУВАЈ НИШТО ШТО Е ТУЌО!**

Ова се дел од познатите Божји заповеди, со кои се дадени незаобичајните морални правила. Овие не можат да се изменат, бидејќи се неопходни за животот, а нив ги определило врвното суштество на човечкиот дух и постоење. Овие заповеди веќе 3.000 години се најзначајни морални норми на човештвото.

1. РОБОТОТ НЕ СМЕЕ ДА ПОВРЕДИ ЧОВЕЧКО СУШТЕСТВО ИЛИ СО СВОЈАТА НЕАКТИВНОСТ ДА ДОЗВОЛИ ЧОВЕЧКОТО СУШТЕСТВО ДА БИДЕ ПОВРЕДЕНО.
2. РОБОТОТ МОРА ДА ГИ СЛУША ЗАПОВЕДИТЕ КОИ ГИ ДОБИЛ ОД ЧОВЕЧКИТЕ СУШТЕСТВА, ОСВЕН ВО СЛУЧАИТЕ КОГА ТИЕ ЗАПОВЕДИ СЕ ВО СПРОТИВНОСТ СО ПРВИОТ ЗАКОН.
3. РОБОТОТ МОРА ДА СИ ГО ЗАШТИТУВА СВОЕТО ПОСТОЕЊЕ СЕ ДОДЕКА ТАКВАТА ЗАШТИТА НЕ Е ВО СПРОТИВНОСТ СО ПРВИОТ ИЛИ СО ВТОРИОТ ЗАКОН.

Овие *три закони на роботиката* се составени од прочуениот астроном Исак Асимов во неговата книга "Јас, Робот" (1950). Ова се слични начела како и мнозинството етички норми на човештвото. Нагонот за самоодржување на новите суштества е изразен со Третиот закон. Како што секое добро човечко суштество ќе ги послуша авторитетите во етиката и во животот, истото треба да го напратат

и создадените суштества од човекот (Вториот закон). Секое исправно настроено човечко суштество ги сака ближните, ги штити нив, дури и се изложува на опасност ако треба да ги брани (сличен е и Првиот закон на роботиката).

Всушност, тоа е смислата на етичкиот дејствување - да се замислуваат добри нешта, да се поставуваат правилни идеали, да се осмислуваат добри вредности, да се изградуваат добри и ефикасни норми и да се дејствува добро за да се добие добар резултат.

?

- Што е етичката норма? Што бара таа?
- Кој е основниот збор во нормата (дури и ако директно не е употребен, но се подразбира)?
- Дали нормата има форма на дискусија или форма на барање? Дали нормата може да се пренебрегне?
- Каков е односот на идеалите и на етичките вредности наспроти моралните норми?
- Каков е односот на постапката наспроти моралната норма?
- Каков е односот на моралните и на другите норми? Каков е односот меѓу моралните и правните норми?
- Има ли построги и поблаги етички норми?
- Дали нормите треба да ги извршуваат сите? Дали од нивното спроведување е ослободен оној кој нив ги искажува и ги наметнува на другите?
- Каква е моралната норма која ја искажал свети Климент Охридски?
- Какви норми се златните етички правила? Какви формулации има ова правило?
- Дали во златното етичко правило се бара однесување според она што ни е сторено или со него сака да се предложи и да се наметне однесување кое е благородно и кое ќе воведи повеќе етика во човечките односи?
- Каква норма е категоричкиот императив на Кант?
- Што значат Трите закони на роботиката? Има ли во нив етичка поука и за луѓето?

HELP EVER, HURT NEVER!
ПОМАГАЈ СЕКОГАШ,
НИКОГАШ НЕМОЈ НИКОГО ДА ПОВРЕДИШ!

ЕТИЧКО ОЦЕНУВАЊЕ

ИЗБИРАЊЕ И ОЦЕНУВАЊЕ. - Во етиката е најважно избирањето меѓу доброто и лошото. Постојат градации во доброто и во лошото, но овие не се мешаат и не може да се мешаат. Она што е добро во идејата, вредноста, намерата, нормата и во постапката - тоа е добро и останува добро (ако некој сака да спаси некого од реката во која се дави, дури и ако не успее во тоа - решението, напорот и обидот се оценуваат како добри). Она што е замислено како зло, што претставува лоша вредност, зла намера, грда цел, неморална норма, лошо дело - тоа е зло и се смета за зло (ако некој некого кодоши за да настрада, но овој сепак се извлече, таа намера и обид секако се оценуваат како крајно неморални).

Оценувањето во етиката е продолжен вид на избирање. При изборот е основна свеста за добрината, потоа определбата за доброто (и постојаноста на ваквата определба кај личноста), разгледувањето на сите аспекти од прашањето со цел да се најде добро решение и обликувањето правилно решение. И при оценувањето влијае определбата за доброто во личноста, како и постојаноста на таквата насоченост кај неа и нејзината желба да се направи добро.

Етичкото оценување е вид дејствување според доброто. Идејата за доброто тука се применува врз постапките, намерите, вредностите и врз идеалите на оние кои дејствувале. Се дава оценка за делото, за намерите, за личноста на дејственикот, за неговите постојани и сегашни вредности и етички цели. Се земаат предвид истите елементи за кои се води сметка при решавањето за добро постапување. Сите нешта во етиката се мерат со етичката оценка "добро" или "зло". Оценката ја изразува определбата за доброто, видот и содржината на доброто кое се одбира и кое се очекува да биде сторено, како и видот и содржината на доброто или на злото направени со дејствувањето. Со оценувањето во етиката се потврдува и се зацврстува доброто. Поради тоа, во етиката многу е важно оценувањето на етичките замисли, на вредностите (цели и намери), на поставените норми и на однесувањето. По тоа, доброто уште повеќе се истакнува како посакувана цел и постапка - а за злото, она што е негативно, се посочува дека не чини и дека секако треба да се избегнува.

ДВА ВИДА ОЦЕНКИ. - Во етиката има и нема степенување на оценките. Иако некое дело може да се оцени како исклучително добро, другото малечко добро - ако ова е направено со голема љубов и преданост, како што кажува Мајка Тереза - тоа добро дело. Значи, на доброто секогаш му се дава *признание*.

Кај злото има степенувања во оценките, од проста причина што малечкото зло е поприфатливо од поголемото зло, кое треба да се избегне. Она што не чини, останува зло но неколку убиства и кражби

се положи од навредувањето на блискиот. Затоа во злото има степени, додека во доброто вообичаено ги нема. Ако некој сака да биде малку добар а многу зол, тој е зол, а ако е само малку добар, но не е зол, тој сепак е добар.

Затоа во етиката има два вида оценки. Едната се дава за она што е добро, што чини, а другата за она што не чини, што е зло.

КАКВИ ЕТИЧКИ ОЦЕНКИ ИМА? - Оценките во етиката се однесуваат на основните етички категории - Доброто и Злото, и така се именуваат. Покрај овие основни поими во етиката се јавуваат уште низа поими кои значат нешто добро, а нивната спротивност значи нешто лошо. Воспоставени се повеќе двојки поими кои имаат слично значење и во етиката имаат иста смисла (а може да се употребуваат и за означување на особените намери и постапки). Поимите подредени (во табелата) под основниот поим "добро" ги оценуваат *позитивните* етичка замисла и норма, а, по дејствувањето, добрата постапка и нејзината намера - а поимите спротивни на нив, под графата "зло", ги оценуваат *негативните* етички замисли и норми, а, по дејствувањето, соодветните лоши постапки и намери:

ДОБРО или ЗЛО/ЛОШО
ПРАВИЛНО или НЕПРАВИЛНО
ИСПРАВНО или НЕИСПРАВНО
МОРАЛНО или НЕМОРАЛНО
ЕТИЧНО или НЕЕТИЧНО
СЕ ДОПАГА или НЕ СЕ ДОПАГА
СЕ ПРЕПОРАЧУВА или НЕ СЕ ПРЕПОРАЧУВА
СЕ ЗАПОВЕДУВА или СЕ ЗАБРАНУВА
СЕ ОДБИРА или СЕ ОТФРЛА
СЕ НАЛОЖУВА или СЕ ОГРАДУВА ОД НЕГО
МОЖЕ или НЕ МОЖЕ
СМЕЕ или НЕ СМЕЕ
ТРЕБА или НЕ ТРЕБА

ЗОШТО СЛУЖАТ ЕТИЧКИТЕ ОЦЕНКИ. - Етичките оценки се извор за постапувањето, како и секој етички избор (вредност и норма). Она што е оценето со позитивна оценка - треба да се прифаќа, да се

следи, тоа се препорачува и се очекува да биде направено од секого. Но, никогаш не треба да се биде горделив заради доброто дејствување. Тоа е услов за човечкото постоење, тоа е нужно и задолжително за секого. Задоволството од доброто дело се тивката радост во себе, како и решението и охрабрувањето да се истрае на тој пат.

Она што е оценето со негативна оценка - тоа се отфрла, не се прифаќа, се оградува од него, не се препорачува (т.е. се препорачува да не се прифаќа и да не се прави), се очекува сите да го примаат лошо и да го избегнуваат. Лошата оценка е сериозно предупредување дека личноста не постапува добро и дека треба да си ги смени етичките вредности и дејства. Лошата оценка не смее да се избегнува, таа е составен дел од добриот и одговорен морал. Исто така, многу е неморално да се дава добра оценка за зло дело. Важи следново правило: Оној кој го пофалува злото - прави зло; оној кој го храбри злосторникот - прави зло исто како него.

Секоја норма и дејство треба да се проверат - дали ја заслужуваат позитивната етичка оценка и барање. Тие се проверуваат и пред дејствувањето, но и по дејствувањето. Ако им се дава позитивна оценка во двата случаја, станува збор за нешто што треба да се прави и што се препорачува за правење; ако немаат позитивна, туку негативна оценка, станува збор за нешто што не треба да се прави и што не се препорачува за правење. Се разбира, ако најнапред имала позитивна, но по постапката доживува лоша оценка, треба да се провери вредноста, а постапката и нормата треба да се сменат и да се избегнуваат.

?

- Дали во животот постојаво се прават етичко избирање и оценување?
- Кои се основните критериуми и оценки во етиката?
- Дали етичкото оценување има исти критериуми како и етичкото избирање?
- Што кажува позитивната, а што негативната етичка оценка?
- Дали добрата оценка во етиката има степени?
- Дали лошата оценка во етиката има степени? Од што зависи тоа?
- Која од различните оценки во етиката, според вас, може да се употребува покрај оценките "добро" и "зло"? Која од изнесените двојки оценки вие најчесто ја користите?
- Дали секоја норма и дејство треба етички да се проверуваат и да се проценат дали се добри или се нешто лошо?

Ова се неколку вежби за етичко самооценување. Во етиката ваквите тестови се корисни бидејќи ја разбудуваат етичката самосвест кај личноста.

а) Оценете се себеси како етичка личност: - добра - лоша

Ако сте си дале добра оценка, обидете се да си објасните зошто сметате дека сте заслужиле таква оценка. Ако сте си дале лоша оценка, обидете се да си ја објасните оваа критичка оценка за себе.

Дали ќе продолжите да го следите својот етички пат? Ако сте се оцениле лошо, дали ќе се смените и особено во што?

Овие оценки може да си ги размените и за нив да продискутирате со својот другар или соученик.

б) Оценете се себеси како етичка личност со оценка: 5 4 3 2 1

Објаснете си ја оценката што сте си ја дале. Ако е висока, кажете си искрено дали е оправдана. Ако е оправдана, дали ќе се трудите да ја зачувате?

Ако е ниска, кажете си дали е оправдана или е самоомаловажувачка. Ако ниската оценка ја сметате за точна, зошто сте дозволиле да ја заслужите? Дали ќе сторите нешто за да се поправите?

в) Сега посебно оценете се себеси колку сте одговорни: 5 4 3 2 1

г) Оценете се посебно дали имате добри мисли за другите:

да не понекогаш

д) Оценете се себеси дали секогаш постапувате добро:

да не понекогаш

е) Оценете се себеси дали неког мразите, дали некому завидувате, дали неког сметате за непријател: да не

ж) Каква оценка би си дале за своето добро однесување кон луѓето: 5 4 3 2 1

з) Дали често се карате? Дајте си морална оценка за тоа: 5 4 3 2 1

и) Дали слушате што ќе ви се каже, дали ги следите добрите морални примери:

да не понекогаш

ј) Дали им помагате на другите? Каква оценка би си дале за тоа: 5 4 3 2 1

Спредете ги овие посебни оценки со онаа горната општа за вашето однесување. Дали се совпаѓаат? Што ќе направите со вашето однесување за понатаму?

Истото оценување може меѓусебно да си го спроведете со својот другар - и да ги продискутирате оценките.

СОВЕСТ

ВРВ НА МОРАЛНАТА СВЕСТ. - Главната сила на моралот не е во надворешното дејствување, во она што се гледа и што изгледа најдостапно за оценување. Вистинската основа на моралот е во внатрешното доживување на обврската да се прави добро, како и во радоста од правилното постапување. Психичката страна на човековиот морал својот врв го наоѓа во совеста. Совеста е **чиста морална свест**.

Совеста е дејствување на умот слично на свеста. Свеста е сознание на човекот за себе и за другите нешта што го опкружуваат. Со свеста тој има извесност за себе и за нештата, за нивната суштина, има мерило да го согледа нивното постоење и да го измери нивниот квалитет.

Најнапред, совеста е **доживување на себе како морална личност**, таа е свест на човекот за својата етика. Јас ги признавам етичките вредности и се гледам себеси како нивни следбеник. Се трудам да ги разоткријам своите цели и намери и да ги согледам своите дела. Нив ги оценувам од позиција на етичките вредности кои ги застапувам. Откако ќе ги согледам изворот, суштината и карактерот на моето постапување, јас самиот си го оценувам дејствувањето врз основа на *етиичката мера*, која ја имам и ја застапувам (исто како што и другите луѓе ги оценувам за нивното однесување). Тоа е совеста - мојот личен, **внатрешен судија** за моите морални идеи и дела.

**НИКОГАШ НЕМА ДА СКРШНЕШ ОД ПРАВИОТ ПАТ
АКО ПОСТАПУВАШ СПОРЕД ЧУВСТВОТО И СОВЕСТА.**

Јохан Волфганг Гете

ТАТКО НА СОВЕСТА. - Популарниот мислител Сократ го сметаат за основач на европската етика. Тој имал интересен метод во моралот. Велел дека во него се јавува некој глас - *дајмон*, "глас на божеството" - кога би наумил да прави нешто неубаво, за да му каже да не го прави тоа. Сократ кажувал дека тоа е неговиот "водач во етиката".

Тоа е првиот запис за совеста. Не дека луѓето пред Сократ ја немале; и тие постапувале морално и ги проценувале своите намери и дејства. Но за совеста не се зборувало посебно. Моралната свест е доживувана како неразлична целина од размисли, идеали, вредности, норми и оценки. Како што се развивала етичката наука, така учењето за совеста било сè подетално. Денес совеста се смета за *етиичка сила* во човекот која решава за најважните прашања на етиката и му го покажува на човекот правиот пат во животот и во моралот. Човекот треба да ја консултира совеста кога треба да донесе најтешки решенија.

Затоа Сократ може да биде наречен “татко на совеста”. Секој си има свој татко на совеста. За личноста тоа се најчесто нејзините родители или учителите - личности кои ја упатиле во моралот. Ние самите сме и свои етички водачи, па така сме и градители на својата совест (свои “етички татковци”). Сократ прв укадал на совеста и ги претставил нејзината сила и значење, така што луѓето му заблагодаруваат за ова прво духовно потсетување на совеста и на нејзината улога во изборот меѓу доброто и злото.

СОКРАТ прв зборувал за совеста

СОВЕСТА ПОТТИКНУВА НА ДОБРИ ДЕЛА. - Моралот е сместен во умот на човекот. За моралот се најважни човековата наmisла, неговата волја да стори нешто, неговата настојчивост и издржливост да остане на правиот пат, односно да не скршне од него. За етиката е важно и човековото оценување на своето дејствување. Тој сака да види дали добро ја проценил вредноста што ја одбрал, дали добро го замислил дејствувањето, дали тоа и неговите резултати се во согласност со неговото разбирање за Доброто и Злото и дали со својата постапка се приклонил кон Доброто и се отклонил од Злото или сторил Зло и го запоставил Доброто. Исто така, секој сака да разбере дали неговото однесување е позитивно или негативно и дали со него некому сторил добро или неког повредил и колку.

Совеста е оваа последна, суштествена форма на моралот на личноста. Откако ќе ги согледам суштината и карактерот на моето постапување, јас самиот ќе дадам оценка за своите цели и дејствување. *Секој човек може искрено и точно да си даде оценка за моралната намера, за моралното дело и за последиците.* Во тоа чесните не се пристрасни кон себе и кон блиските. На секој морален човек етиката му е поважна отколку некакво оправдување на себеси или на најблиските за своето и за нивното дело.

Совеста е тој **краен збор на етиката во нас** кој не спречува да правиме зло и кој не прекорнува кога не правиме добро. Филозофот Бранислав Петровиќ вели: “Совеста во секој одделен случај не учи дали делото што сакаме да го направиме е морално или не е, таа не поттикнува на добри дела и не одвраќа од лошите дела; кога сме сториле нешто, совеста не осудува ако тоа е зло (т.е. ако нејзиниот совет не е послушан), а во нас предизвикува задоволство ако делото е добро”. Совеста е вистински судија, кој работи во нас и прави да се јадеме во себе (“гризење на совеста”) кога не постапуваме добро, но и да сме мирни (“мирна совест”) кога правиме морални нешта.

НИКОГАШ НЕ ПРАВЕТЕ НИШТО ШТО БИ БИЛО
СПРОТИВНО НА ВАШАТА СОВЕСТ, ДУРИ И АКО ОД ВАС
ТОА ГО БАРА И ДРЖАВАТА.

Алберт Ајнштајн

ГЛАСОТ НА МОЈАТА СОВЕСТ

Германскиот филозоф Јохан Готлиб Фихтне даде одличен опис на совестиа и на нејзиното влијание врз човекој:

“Гласот на мојата совест во секоја посебна прилика на моето постоење ми заповедува што треба определено да сторам во таа ситуација, а што во неа треба да го избегнувам. Само ако го слушам внимателно, тој глас ме придружува во сите настани во мојот живот и никогаш не ми го откажува своето учество кога треба да дејствувам. Тој непосредно го изложува својот став и безотпорно ја поттикнува мојата согласност: јас немам сила да му противречам.

Да го слушам тој глас, чесно и непристрасно да му се покорувам - тоа е мојата единствена позиција, тоа е крајната цел на моето постоење. Тогаш мојот живот престанува да биде празна игра без вистина и без значење. Нешто треба да се случи, и тоа токму тогаш зашто мојата совест го бара тоа од мене, а јас сум дошол во таква ситуација што совеста наложува да го сторам тоа. Јас постојам само за тоа - имам разум за да го сознаам тоа; имам сила за да го направам тоа.”

?

- Што е свест, а што совест?
- Зошто совеста се нарекува внатрешен судија?
- Зошто Сократ го сметаат за татко на совеста? Што кажувал тој за суштината и за дејството на гласот на божеството (дајмон) во него?
- Што прави совеста? Дали дава морална оценка? Дали насочува кон злото, а одвраќа од доброто? Дали го потсетува човекот што да прави уште при намерата или се појавува дури на крајот од моралното дело?
- Зошто Ајнштајн како современ научник предупредува човекот да не прави ништо спротивно на својата совест?
- Зошто во етиката толку се инсистира да се слуша гласот на совеста и секогаш се советува да се следи својот сопствен избор?
- Дали сте имале ситуација во која сте сакале да направите нешто, а некој внатрешен глас однатре ве предупредил да не го правите тоа? Дали сте го послушале? Што се случило потоа?

РАЗУМ И ЕТИЧКО СМЕТАЊЕ

РАЗУМОТ ВО МОРАЛОТ. - Во моралот личноста внесува и страст и чувства. Човекот го инспирираат разни случки, доживувања, желби, восхитувања. Тој има потреба да реагира и низ моралот ја покажува својата сложена душа - со нагони, навики, инспирации, емоции, копнежи, огради, јанси, стравови. Во моралното дејствување се претставува целиот себеси, она што е, но и она што сака да биде, за што се залага, што мечтае. Сето тоа е силна основа на моралот.

Но, од сите тие елементи *силаџа на разумој е љоголема* во изградбата на моралната свест, во раководењето со моралните постапувања и при оценувањето на дејствувањето. Во основата на моралната дејност е свеста за моралот, доаѓањето до принципи и до норми, нивното следење и проверка - а сето тоа е работа на *разумој*. Разумската страна на моралното е најзначајна за етиката. Во моралот треба да се следи умот, а без разумската активност не е можно стабилно морално однесување. Разумноста (рационалноста) е најзначајна димензија на моралната практика. Затоа Питагора предупредил: "Размисли *љред да љочнеи*, да не направиш глупост!"

Разумот е човекова моќ за умно - правилно, логично, критичко, принципиелно - мислење и разгледување на прашањата. Тој е истовремено замисла (ангажман на интелектот за согледба на проблемите) и ум (докрајно мислење за секое прашање и откривање на принципите) и *љамеј* (барање најдобро решение) и *мудросљ* (користење на искуството при изборот). Со разумот човекот ги создава објективните димензии на проблемите и нивната суштина; со него човекот ја достигнува вистината; тој е сила за успешно претворање на она што се знае - во насоки и во норми за дејствување. Затоа разумот е **раководител на човековото постапување**; во него има потенцијал за согледување на потребите, на димензиите и на последиците од дејствувањето и за исправање на претходните замисли, за самокритичко преиспитување на човекот на целото свое постоење, на својот вредносен систем и етички начела, на конкретните морални норми и на постапките. Разумот служи за објективно определување, за водење на дејноста и за оценување на моралната (и на секоја друга) дејност на човекот. Со разумска проценка човекот може да го одбере/изгради постапувањето кое ќе биде најмногу човечко и кое ќе биде важно за него и како индивидуа и како вид.

УМОТ НЕКА ТИ БИДЕ ВОДАЧ!

Солон

ТРИПАТИ МЕРИ, ЕДНАШ СЕЧИ!

Народна поговорка

ИДЕЈАТА ЗА МОРАЛНО СМЕТАЊЕ. - Етичарите го подучуваат човекот дека единствено со разумот може да си го најде својот вистински добар морал и да си обезбеди задоволство од себеси и од своето однесување. Таква е и идејата за моралното сметање како **пат за правење добар етички избор**. Човекот треба да биде свесен за себеси и за своите потреби и обврски. Пред личноста се поставува потребата од јасно согледување на целината на животната етика, како и на смислата и на содржината на моралните дејства кои зависат од неа, само (главно, најмногу) од неа и кои имаат директни последици за неа и за блиските. Притоа човекот треба да води сметка и за својата и за општата корист.

Тоа е основата на *утилитаристичкото* учење кое е најраширена етика во развиениот свет денес. Користа е двигател на човековото однесување. Личноста очекува нејзиното однесување да придонесе за квалитетот на животот. Дејствувањето и неговите последици во личноста се поврзани како претследство и последство, како причина и консеквенција. Тоа е теоријата на англискиот мислител Џереми Бентам. За него користа не е прост стремеж по материјални придобивки. Тој смета дека луѓето го бараат она што има *најмногу полза* за нив - а тоа се **задоволството и среќата**. Кон нив се стремат сите луѓе и кон нивното остварување ги насочуваат своите желби и акции. Спротивно, луѓето не ги сакаат **болката и страдањето**, нив негативно ги оценуваат и прават сè да не им се случуваат. Позитивно е среќата, она што е добро и исправно, кон што се стремат луѓето. Негативно е страдањето, тоа е зло и неисправно, него луѓето го одбегнуваат. Луѓето го посакуваат тоа и за другите човечки суштества, така што целта на етиката, според Бентам, е: *Најмногу среќа, најголема среќа за најголем број луѓе.*

ЏЕРЕМИ БЕНТАМ

создавач на утилитаризмот и на моралното сметање

Во изборот на патиштата за реализирање на вака сфатената полза мора да помогне разумот. Одбирањето, размислувањето за тоа што да се стори за да се оствари среќата и за да се избегне болката, постојаната корекција на намерите и на последиците кои треба да водат кон среќа и задоволство, а не кон страдање и болка - тоа е работа на разумот. Бентам изградил **метод** во кој разумот со пресметување ќе ги согледа сите вредни и невредни, добри и лоши, посакувани и непосакувани елементи на додивелицата и на постапките. Тоа е наречено **морално сметање**.

ТАБЛИЦА ОД 7 ЕЛЕМЕНТИ. - Според Бентам, задоволството и болката се основите на нашето однесување кон светот и за планирање на животот. Затоа неговата таблица за морално сметање има **7 елементи** на задоволството и на болката: нивни 1. интензитет; 2. траење; 3. сигурност или несигурност; 4. близина или оддалеченост; 5. плодност; 6. чистота и 7. опсег.

Со внимателно, правилно и со доследно пресметување на овие елементи, секој може лесно, со мирна совест и полезно да реши што да прави, а тоа да биде добро, односно однапред да знае дека прави зло ако реши да тргне по лошиот пат. Со тоа човекот појасно се ориентира и обезбедува животна корист, но истовремено ја брани и смислата на етиката, во која е основно да се прави добро и да се одбегнува злото. Не станува збор за алогично однесување спрема задоволството и страдањето, туку за *рационален пристап*, кога разумот ги согледува погодните животни околности и го насочува човечкото дејствување кон таква цел.

Ова сметање е размислување преку споредба на сите елементи. Него Бентам го препорачува како добар образец и како применлив метод. Секое нешто што го има и го среќава во животот, човекот го доживува како пријатно или како болно и соодветно реагира. Моралната математика укажува дека тоа не е доволно, дека треба да се согледаат и *големината* (јачина) на чувствата, потоа нивното траење како *должина* на присуството. Важна е човековата увереност во *реалноста* на нивното постоење, како и силата на доживувањето кога ќе се *оддалечиме* од него. Треба да се замисли и сигурноста (извесноста) на чувствата во форма на нивни *изводи* во вид на слични нешта кои ќе се родат од тоа или на различни елементи кои би произлегле од нив. Сметањето води сметка и за последиците од нашиот избор врз личностите со кои заедно живееме, а кои претставуваат природен елемент на нашето постоење. Моралното сметање сака да покаже дека човекот може да си биде **добар и разумен пријател себеси и на сите луѓе**. Со моралното сметање всушност си помагаме во определувањето на *етичките приоритети*, на она што е поважно, што треба секако и попрвин да го направиме, што ќе има подолготрајно и посуштествено значење за нас и за блиските.

7 ЕЛЕМЕНТИ НА МЕРЕЊЕТО НА ОДНЕСУВАЊЕТО

Во книгата на Џереми Бентам "Вовед во начелата на моралот и на правото" се објаснуваат 7-те елементи на кои треба да се внимава при одмерувањето на однесувањето со оглед на задоволството и на болката што ги постигнуваат; тоа претставува изложување на неговата теорија за етичкото сметање:

“Големината на пријатноста (задоволството) или на болката (страдањето) сама по себе ќе биде поголема или помала зависно од овие четири фактори:

1. нејзиниот **интензитет** (intensity),
2. нејзиното **траење** (duration),
3. нејзината **сигурност или несигурност** (certainty or uncertainty) и
4. нејзината **близина** (propinquity) или **оддалеченост** (remoteness).

Ова се околностите што треба да се земаат предвид при проценката на пријатноста или на болката кога овие се посматраат сами за себе. Меѓутоа, кога вредноста на некоја пријатност или болка се разгледува со цел да се оцени *интензитетот на некое дејство* што ги произвело нив, тогаш мора да се земаат предвид уште две околности:

5. нејзината **плодност** (fecundity - какви се изгледите да ја придружуваат чувства од *ист* вид - на пријатноста, ако станува збор за нешто пријатно, или на болката, ако станува збор за прашањето на болката) и

6. нејзината **чистота** (purity - што се однесува на веројатноста дека нема да ја придружуваат сензации од *сиројивна* природа: на болка, доколку станува збор за пријатноста, или на пријатност, доколку станува збор за болката)...

Доколку, пак, се работи и за *дружи луѓе*, па вредноста на пријатноста или на болката се определува земајќи ја предвид секоја од тие личности... /тогаш треба да се земе предвид уште еден фактор/:

7. нејзиниот **опсег** (extent - т.е. бројот на личностите што ги опфаќа или кои се под нејзино влијание).

Тогаш треба да се собере вредноста на сите задоволства, од една страна, и вредноста на сите болки, од друга страна. Ако резултатот претежнува на страната на задоволствата, значи дека станува збор за *позитивна тенденција* на некоја постапка со оглед на интересите на некоја личност, а ако резултатот претежнува на страната на страдањето, тоа значи нејзина *негативна тенденција*.

Не треба да се очекува дека овој процес стриктно ќе се изведува пред донесувањето на секој морален суд или пред секоја законодавна или правна одлука. Но, тој секогаш може да се има предвид. Доколку процесот што тогаш се следи повеќе му се доближува на изложениот, дотолку ќе има карактер на егзактен процес...

Оваа теорија не е нова, ниту непотврдена, а уште помалку некорисна. Во неа нема ништо што не е во согласност со искуството и со практиката на луѓето секаде каде што тие јасно си ги согледале своите интереси.“

КАКО СЕ ПРАВИ МОРАЛНОТО СМЕТАЊЕ

Бентам даде 7 елементи со кои може да се оцени силата, пријатноста односно непријатноста и значењето на секоја постапка со оглед на тоа дали предизвикува задоволства или страдања - за нас и за блиските. Пресметувањето значи согледување, набројување, оценување и споредување на овие елементи. Со тоа човекот може полесно и поправилно да реши што да прави затоа што може конкретно да се соочи со смислата на секое дејствување, може да ја оцени акцијата која зависи од него самиот и однапред да ги согледа добрите или лошите последици од своите определби и постапки.

На врвот од парче хартија се впишува проблемот, вредноста, постапувањето за коишто станува збор. На пример - *пушењето*. Потем од левата страна се става графа со наслов *Задоволства*, од десната со наслов *Страдања*. Во средината се наведуваат седумте елементи на Бентам. По ред се оценуваат нашите согледби со нумерички сооднос (од 1-10, од 1-5, или со црни точки или квадратчиња) во графите од левата и од десната страна. Прво се оценува вистинското задоволство од пушењето и реалноста на страдањето од него. Потем траењето на задоволството и на болката. Потоа квалитетот на задоволството и на болката (дали станува збор за нешто сигурно добро и сигурно лошо). Следува блискоста на последиците за мене. Потоа дали се раѓаат други слични задоволства и страдања и колку, а потем вкрстено дали се раѓаат спротивни пријатности и болки и колку. Потем се оценува задоволството и страдањето кои од пушењето следуваат за другите луѓе (за секој близок одделно и заедно за сите со кои сме во контакт).

ЗАДОВОЛСТВА

ПУШЕЊЕ

СТРАДАЊА

интензитет
траење
сигурност
близина
плодност
чистота
опсег

Направете го ова, па ќе видите дали ќе одбирате да пушите како вид постојано однесување, а и дали тоа ќе им го препорачате на вашите блиски.

Пробајте да направите и оценка за желбата да им се помогне на другите и да им се направи добро, па ќе ја видите разликата меѓу двете оценки.

Овај морална математика не е аритметика, каде што бројките ќе дадат неприкосновен резултат, како $2+2=4$. Но, ќе има и такви точни резултати - на пример, за земањето дрога, или за дружењето со криминалци, или за правењето дела кои сакаат да уништат некого. Овдека повеќе станува збор за *морална алгебра* - каде што определувањето на варијаблите и операцијата со нив ја вклучуваат и вредноста на посоченото прашање, последиците од дејствувањето, како и нашиот личен однос кон нив.

Во секој случај, ваквото сметање јасно ни покажува што треба да одбереме и како треба да постапуваме. Самите треба да си го водиме долгиот живот пред нас - и со вкупната негова визија, и со согледувањата на своето место во неговата изградба, и со своите очекувања од своето дејствување, и со сознанијата за придобивките од своето постапување за квалитетот на животот.

?

- Каква е улогата на чувствата, а каква на разумот во моралот?
- Дали повеќе сакате да возвратите на однесувањето на луѓето кон вас или размислувате како треба воопшто да се однесувате и така постапувате?
- Дали се согласувате со учењето дека разумноста е најзначајната основа на моралноста?
- Кога размислувате за животот, дали се замислувате себеси како разумна или како ирационална личност, како човек кој си го води својот живот или како оној кој ќе се препушти на стихијата, како човек кој ќе знае што сака и ќе се определува размислувајќи што да прави или како човек кој од случајностите очекува да му се решат проблемите?
- Како е родена идејата за моралното сметање? Кој го создал ова сметање?
- Колку елементи посочил Бентам за моралното сметање? За кој од нив мислите дека е најважен? Објаснете зошто.
- Дали сте уверени во правилноста на моралното сметање? Дали би додале уште некој елемент кон оваа морална математичка операција?
- Дали со етичкото сметање може да се определат етичките приоритети - она што ќе се залагаме и ќе го правиме и она што ќе го критикуваме и ќе го избегнуваме?
- Дали верувате во потребата да се прави етичко сметање за значајните животни прашања и пред донесувањето на некое важно решение?

Направете етичка сметка за следниве проблеми и постапки:

- употреба на дрога
- убивање кученце
- редовно учење преку целата година
- давање помош на некој беден
- абортус
- (и за нешто друго што самите ќе си го поставите како проблем)

Проверете ги своите резултати во класот или со своите другари.

Ако има сличност во резултатите - поразговарајте за тоа што правите за да ги следите позитивните сознанија и да ги избегнувате негативните проблеми.

Ако има разлика во резултатите - поразговарајте за тоа како се однесувате спрема проблемите кои сте ги испитале со моралното сметање.

ИЗГРАДБА НА АВТОНОМНА ЛИЧНОСТ

ЗАДАЧИ НА ЕТИЧКОТО ОБРАЗОВАНИЕ. - Етичкото образование има неколку задачи. Едната е ширењето на етичките сознанија и на моралната култура; втората е градењето на современите етички вредности и застапувањето за најдобрите етички идеи и норми на човештвото (со тоа учествува во изградбата на Универзалната етика). Третата, најважна задача на етичкото образование директно се однесува на младите - станува збор за изградбата на автономни морални личности. Тоа е една од најважните образовни и човечки задачи на денешницата.

Етичкото образование треба да им помогне на младите да се подготват за живот со другите луѓе, да се навикнат на обичаите и на доброто однесување, да ги научат моралните вредности и норми на дејствување во сите области во коишто ќе настапуваат. Во сегашната епоха се наметна потребата и од разни нови етички сознанија и поуки. Младите треба да научат дека етиката денес е човечка нужност, голема неопходност во животот на луѓето, кои треба да се борат за опстанок и за квалитетно живеење на сите. Луѓето му се потребни на светот како интелектуално, сознајно, емоционално и морално зрели личности, кои пленат со својата чистота, животна креативност и етичка храброст. Тоа го обезбедува етичкото образование кое гради автономни личности.

АВТОНОМИЈА НА ЛИЧНОСТА. - Понекогаш во животот се наметнуваат норми и дејства. Кога завладува глад, сите треба да настојуваат да обезбедат храна за сите; ако се јават заразни болести, се наметнува задолжително лекување и карантин; ако се случи катастрофа, како Скопскиот земјотрес во 1963 година, целиот свет се мобилизира за да им помогне на страдалниците - затоа Скопје е наречено Град на светската солидарност. Во тешките ситуации секој го прави она што мора да биде сторено и што се бара од него. Но, во обичниот живот, секој решава што и како ќе прави. Тоа е условот за слободата и за творечкото живеење на луѓето.

Во своите истражувања **Жан Пијаже** изгради нова теорија за моралниот развој на личноста, на која ѝ соодветствува нов вид етичко образование. Животниот пат води од несвесното детско суштество кон личност целосно одговорна за својот морал, како и за етиката на заедницата и на светот. Целта е да се изгради слободна и одговорна

личност, со свој етички капацитет и творечки етички настроена, која знае да оценува и да креира вредности, која самостојно (автономно) расудува и создава морал.

Децата како хетерономни суштества остануваат на *надворешната стипа* на моралот. Тука дејствувањето е сообразено со барањето што го поставува авторитетот, а се спроведува под притисок од казнување или наградување. Тоа овозможува дејствување и заедничко живеење, но не станува збор за слободен и за вистински одговорен етички субјект. По оваа фаза, кога моралот се разбира авторитарно, следува *фазата на моралната автономија*. Тогаш личноста се разбира себеси како морален субјект и *свесно* се насочува кон моралното дејствување во кое се спроведуваат своите етички вредности и принципи. Моралот е *слободно и творечко дејствување*. Одговорноста е израз на субјективното сфаќање, нема потреба од наградување и казнување како поттик за моралното дејствување и сл. Во автономијата моралот се карактеризира со заемно почитување на личностите и со нивна соработка (особено меѓу врсниците и блиските). Целта на етичкото образование е токму автономијата на личноста.

ТРИ НИВОА НА ЕТИЧКИОТ РАЗВИТОК. - Развивањето од хетерономна кон автономна личност е *процес* во кој постепено се јавуваат и надвладуваат пројавите на автономијата, која станува суштествена карактеристика на личноста. Тоа е единствениот пат по кој личноста стигнува до зрелост и етичка изграденост. Затоа може да се зборува за *етички развој на личноста*, кој треба да се спроведува и да се помага.

Според **Лоренс Колберг**, има *6 стадиуми* во развивањето на моралното судење кај личноста, кои изразуваат *три нивоа* на моралната свест: претконвенционално, конвенционално и постконвенционално ниво. На секое од овие нивоа (кои имаат по два стадиума) му соодветствува еден тип на личност и еден вид на морално сфаќање и однесување. На првото ниво имаме *подреденост на моралните принципи*, т.е. различност на моралната свест на личноста од владејачките морални принципи (ова е карактеристично за децата до девет години, за некои млади личности и за повеќето единки со девијантно однесување). За второто ниво имаме *оштите согласности околу моралните принципи* - тоа е најопшт статус на моралот (се среќава кај мнозинството возрасни личности во сите човечки општества). Третото ниво е состојба на *високи морални принципи на личноста*, кое значи создавање на (самоприфатени) етички принципи; тоа го достигнуваат само некои возрасни личности и тоа по дваесеттата година од животот. Тоа е вистинската етика, кога се креираат највисоки и нови морални вредности, принципи и норми.

6 СТАДИУМИ НА ЕТИЧКИОТ РАЗВИТОК (според Колберг)

1. Стадиум на *хетерономија* - личноста се труди да биде послушна и да избегне казна; како исправно се смета слепо покорување на правилата или на авторитетот, избегнување од казнување и измолкнување од физички повреди.
2. Стадиум на *индивидуализам* и на *инструментална цел и размена* - личноста се труди да заслужи награда и да ги заштити личните интереси, а полека го открива значењето на односите со другите луѓе; како исправно се смета служењето на сопствените потреби и на потребите на другите личности и често се прави спогодба со другите во смисла на конкретна размена.
3. Стадиум на *заемни очекувања* и на *меѓусебни односи и усогласување* - единката настојува да оствари согласност со другите личности, да избегне негодување и неодобрување од другите заради нејзиното однесување; како исправно се смета да се игра добра, пристојна улога, да се води сметка за другите луѓе и за нивните чувства, да се биде лојален и предан на пријателите, да се биде мотивиран за придржување кон правилата и за исполнување на очекувањата.
4. Стадиум на *описителен систем и совест* - мотивот на личноста е ориентација кон законот и редот, таа се труди да го избегне неодобрувањето од легитимните авторитети, како и чувството на вина што би произлегло од тој факт; како исправно се смета да се извршува сопствената должност во општеството, да се поддржуваат општествениот поредок и добробитта на општеството или на групата.
5. Стадиум на *описителни договори или користи* или на *индивидуални права* - мотивот на личноста е социјално договарање, односно желба да се здобие со одобрување од беспристрасните пријатели, како и настојување да се обезбеди благосостојба на општеството; како исправно се смета поддржување на основните права и вредности на општеството, како и на праведните принципи и норми, дури и кога тие се во судир со конкретните правила и закони на групата.
6. Стадиум на *универзални етички принципи* - личноста се раководи од универзалните етички начела и е во интимен однос со етичноста, а кај неа се формира високо чувство на самодостойнство; како исправно личноста смета дека треба да ги пропагира и да ги спроведува универзалните етички начела, кон кои треба да се придржуваат сите луѓе.

Во секој од моралните нивоа има *тип* на морална ориентација. За првото ниво е карактеристична “конкретна индивидуална ориентација” (ситен егоизам), во второто ниво личноста се чувствува како “дел од општеството”, во третото ниво личноста се грижи за благосостојбата на другите луѓе, на општеството и на светот во целост. Во шесте стадиуми на моралното судење има различни сфаќања за

основите на етичкото однесување и за содржината на моралот и на правдината (како базична социјална етичка вредност). **Етичкото образование е свртено кон развојот на личноста во нејзината автономна и творечка димензија.** Со тоа се овозможува решавање на тешките проблеми (какви што се загадувањето на природата, здравјето, заразните болести, конфликтите) и се унапредува етичкиот развој на човештвото. Постоењето и изградбата на автономните морални личности е составен граѓен елемент на современата етика.

?

- Кои се задачите на етичкото образование? Меѓу нив, колку е важна задачата за изградба на автономна морална личност?
- Што значи автономна морална личност? Зошто таа му е потребна на светот и на етиката?
- Каква е моралната состојба на децата и на оние кои не ги прифаќаат основните морални норми?
- Колку нивоа (форми) на моралот постојат според Пијаже?
- Колку нивоа на моралот постојат според Колберг?
- Какви се карактеристиките на првото морално ниво според Колберг, какви на второто, а какви на третото ниво?
- Колку морални стадиуми има според Колберг? Што покажуваат тие?
- Размислете внимателно - на кое ниво од моралниот развој, според Колберг, се наоѓате вие? Дали тоа е развој во однос на претходниот ваш животен стадиум?
- Шестиот морален стадиум е највисок - дали би сакале да го постигнете во животот?

Во досегашните лекции во учебникот споменавме различни етички идеи и мисли, совети и поуки од многустари и современи мислители. Кои од нив најмногу ви се допаѓаат?

Препишете ги во овие редови:

ЗАВРШНИ ИДЕИ

Лав Толстој во книгата “Животен пат” собрал или напишал етички мисли и образложенија за многу прашања. За тоа што значи да се биде добар таму стои: “Никогаш сите луѓе нема да го пофалат истиот човек. Ако е добар, за никаквецот тој ќе биде лош, па ќе му се смее и ќе го осудува. Ако е лош, тогаш добрите нема да се согласуваат со него. Кога човек би сакал сите да го пофалуваат, тој пред добрите би требало да се претставува добар, а пред лошите лош. И едните и другите би го откриле тоа претворање, па и овие и оние би го презирале. Има еден начин за да се надмине тоа - да бидеш добар и да не се грижиш за мислењето на другите, а наградата да не ја бараш во човечкото мислење туку во себе”.

Царот-етичар Марко Аврелиј запишал: “Кој греши, себеси си прави грешка; кој прави неправда, себеси си прави неправда, правејќи се себеси лош”.

Кинескиот етичар Конфуциј рекол: “Кон оној кој е добар и јас сум добар; кон оној кој не е добар; јас сепак сум добар”.

Откаде во човекот таа основна идеја дека треба да биде добар, дека секако треба да биде добар и да избегнува да биде лош? Дали еклоноста кон добрината е втисната во човечката природа (како што вели Френсис Бекон), или тоа е израз на мудроста којашто човекот ја здобил во текот на историјата (како што ја оцени Федерико Гарсија Лорка), или тоа е една од првите човекови должности, покрај работата (како што истакнува Едмондо де Амичис).

Во секој случај, едно од првите неотклониви барања пред човекот е да биде добар и да постапува добро! Со тоа се справува и се гради етиката.

ПРАШАЊА ЗА ПОВТОРУВАЊЕ

- Кои се формите на доброто?
- Кои се формите на злото?
- Што е ескалација на злото, на лошото однесување?
- Која е, според вас, најдобра (или многу добра) постапка?
- Која е, според вас, најлоша (или многу лоша) постапка?
- Што кажува лозунгот “Help ever, hurt never”?
- Што е моралната автономија? Што е моралната хетерономија?
- Кој не може сам да решава за моралните постапки?
- Кои се нивоата на етичкиот развој на личноста?
- Што, според Абелар, треба да се оценува во моралот?
- Какви се добрите карактери, какви се лошите карактери?
- Што е моралната норма? Каков е односот меѓу идеалот, вредноста и нормата?
- Каков е односот меѓу нормата и делото?
- Каков е односот меѓу моралната и правната норма?
- Која етичка норма ја предложил свети Климент Охридски?
- Како се вика основната етичка норма на Кант?
- Што се оценува во моралот? Што е совеста?
- Како Сократ ја нарекол совеста?
- Што е етичкото сметање - вредност, норма или метод?

IV дел

ЕТИКАТА И РЕЛИГИЈАТА

Во овој дел се претставуваат етичките идеи на големите религии, кои спаѓаат меѓу најраширените, највлијателни и најтрајни морални норми во човештвото. Тука се расправа:

- за односот меѓу етиката и религијата;
- за моралот во религиското мислење;
- за Десетте Божји заповеди како најпознат етички нормативен систем во историјата;
- за етичкиот лик и идеи на Исус Христос;
- за христијанскиот морал;
- за етичките учења на нашите првоучители светите Кирил и Методиј и Климент и Наум Охридски како израз на христијанскиот морал;
- за суштината и за нормите на етиката во исламот;
- за етичките идеи на источните религии зороастризам, хиндуизам, џајнизам, будизам и конфуцијанизам.

Овие прашања треба да ги научите за да ги знаете и да ги почитувате етичките учења на главните религии, кои ги следеле и ги следат стотици милиони луѓе во светот, како и за да можете да ги препознаете разните етички идеи зародени врз овие основи.

РАЗМИСЛИ И ОЦЕНИ

Сите народи имаат свои просветители, оние кои ги насочиле кон културата, кои први и најквалитетно ги образувале, кои им ја создале или им ја пренесле писменоста, кои им го откриле моралот. Таквите луѓе народите ги слават како свои духовни родители и покровители. Првите просветители на словенските народи се светите Кирил и Методиј Солунски, учени луѓе, кои во IX век го создале првото словенско писмо, ги превеле првите книги на словенски јазик и ги привеле кон христијанската вера словенските племиња во Моравија и во Панонија, така вклучувајќи ги во напредните народи и во најмодерната култура (светите Кирил и Методиј се прогласени за светци-културни заштитници на Европа). Свети Кирил ја напишал првата дефиниција на филозофијата на словенски јазик:

“Филозофијата е разбирање на Божјите и на човечките нешта за да може човекот да му се доближи на Бога. Таа го учи човекот со делата да биде слика и одраз на оној што него го создал”.

Ова е етичка дефиниција на филозофијата. Според неа, љубовта кон мудроста е во служба на правилното човеково постапување. Со неа свети Кирил им укажува на луѓето дека моралот е смислата на нивната егзистенција, врв на

нивната животна активност, зашто тие умот и крајното сознание ги користат за да се истакнат во етичноста, за со правилноста на однесувањето да станат слични на божеството. Тој го упатува човекот со својата интелектуална и морална сила да го бара и да го пронајде она што е вистински добро, што е создаено како добро - и тоа да го прави.

Дефиницијата од свети Кирил е поучна. Целта на учењето и на размислувањето е да се подобри човекот за да се возвиши и да се доближи до Врвното суштество. Бог ги има најдобрите својства и човекот не треба да вели дека не знае што и како треба да прави, кога може да има вистински образец во ликот, во својствата и во целите на Бога. Свети Кирил им укажа на луѓето, на коишто им даде виделина и цивилизациски дух, дека најблагородно дело е индивидуалниот стремеж кон доброто, кон сличноста со добриот Бог.

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка со која би ја оцениле етичката дефиниција на филозофијата на свети Кирил: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Дали е нормално некој постар и поучен да дава совет што да се прави во животот? Дали би го послушале? Дали се согласувате со свети Кирил во определбата на филозофијата/науката како учење кое ќе даде етички резултат кај личноста? Ако не се согласувате, како би расправале за тоа - отфрлајќи ги неговите зборови без аргумент или културно образложувајќи ги своите идеи? Ако некој верува во Бога и Божјите својства ги замислува како најдобри - дали може да се труди да ги оствари и тој самиот, барем делумно, ако веќе не може да ги има совршени како што се кај Врвното суштество? Ако некој не верува во Бога - дали сепак може да се труди да ги остварува најдобрите својства за кои луѓето мислат дека Бог ги има? Дали мислите дека има морал во религијата? Ако мислите Да - објаснете. Ако мислите Не - објаснете.

РЕЛИГИЈАТА И ЕТИКАТА

ЕТИКАТА И РЕЛИГИЈАТА КАКО СОРАБОТНИЧКИ. - Во XVIII и во XIX век на религијата се гледало како на духовност која е непријателски расположена спрема слободата на човекот. Фридрих Ниче и религијата и моралот, заради нивните строги барања пред човекот, ги сметал за пречки за слободното развивање на човековите сили. Откако во современата епоха се виде дека луѓето постапуваат многу негативно, со меѓусебни повредувања, со неодговорно однесување спрема природата и со лоши идеи како да го организираат и да го спроведуваат животот - одново се побара посилна етика во човечкиот живот, а луѓето, исто така, поинтимно се свртеа кон религијата, која мнозина ја беа отфрлиле. (Едно од објаснувањата зошто пропадна социјалистичкиот свет, покрај тоа што ја игнорираше демократијата и не ги следеше принципите на модерниот економски и социјален прогрес, е дека тоа се случи и заради исмејување на моралот и заради напаѓањето, отфрлањето и обидот за насилно укинување на религијата - при што

таа се заменуваше со водечката улога на политичките водачи како полубожества.)

Етиката и религијата бараат сериозност и добрина во човековиот живот. Тие имаат важна улога во осмислувањето на човековото постоење, во разбирањето на светот и на смислата на животот, во градењето на човековото однесување, во неговото посветување кон добри дела. Религијата и етиката се пријателки, блиски соработнички, заемно се инспирираат - оној што ја следи етиката ја почитува религијата, приврзаникот на религијата спроведува етика. Човекот пронаоѓа надеж и моќ во идеите и пораките на етиката и религијата. Затоа треба да се учи и за етиката и за религијата.

ЕТИЧКИ РЕЛИГИОЗНИ СИСТЕМИ. - Истражувањето на врската меѓу етиката и религијата покажува дека етиката најчесто настапувала со религиозната свест, а религијата градела највредни етики. Најголемите етички системи во историјата на човештвото се религиозните. До неодамна верата целосно била поглед на светот и основа за етиката, а кај мнозинството луѓе и денес таа е светоглед и емоционална база на човековата личност, непосредно го инспирира човекот за живеење и морално дејствување. Секако, има етичари кои истакнуваа дека религијата е непотребна, дури и штетна за етиката, небаре ја заробува самостојноста и совеста на личноста за етичко одлучување и оценување. Денес и во религијата се настојува кон слобода на личноста на верникот, така што не е целосно адекватна забелешката за *теономијата* (верската хетерономија) врз верниците.

СИМБОЛИ НА НАЈЗНАЧАЈНИТЕ СВЕТСКИ РЕЛИГИИ

За етиката е важно тоа што најголемиот број етичари самите биле религиозни личности, кои искажувале огромно уважување за моќите и придонесите на верата за добриот морал. Такви се најстарите, но и подоцнежните моралисти: Сократ и Платон, стоиците и суфистите, Шефтсбери и Кант. Џон Лок, кој го изложи етичкиот емпиризам и укажа на големата улога на практиката и на човекот за моралното дејствување, како прва морална испирација ја постави Објавата (заповедите на Светото Писмо). За таквата важна улога на верата во етиката зборува и најзначајниот современ етичар Ерих Фром.

Самите религии се првокласни етики. Тие на човештвото му даваат вредни укажувања за смислата на животот и му посочуваат високи вредности и добри морални правила. Религиите пропишуваат и

значајни морални норми, кои служат како основа за севкупното однесување на луѓето. Десетте Божји заповеди, моралните поуки на Конфуциј и на Буда, правилата на Јама и на Нијама, пораките на Исус Христос и Петте столбови на исламот се најпознатите, најдолготрајни и највлијателни нормативни морални целини во човечката историја. Според своето влијание и трајност, такви се етичките норми и на другите религии. И новите религиозни пројави (како учењата на Сан Мјонг Мун и на Сатја Саи Баба) предимно се ориентирани кон застапување на силна морална потреба, кон барање добри дела од луѓето и кон организирање првокласно етичко образование за младите.

ЕТИЧКА УЛОГА НА ВЕРСКИТЕ ЛИЧНОСТИ. - Непрестајното влијание на религијата врз етиката произлегува и од улогата на големите верски водачи врз човечкиот живот и врз моралот. Исус и Мухамед, Конфуциј, Џајна и Буда се најзначајни личности во историјата на светот, а нивните поуки се прв водач на душата на луѓето кои веруваат во нив, но и пошироко - на добрите луѓе кои бараат совет од мудрите и совршените. Пораката на Исус Христос "Љубете го ближниот како самите себе!" е основа за снот цивилизациски и граѓански морал. Хиндуистичката идеја ахимса, како религиозна препорака за неповредување на другите суштества, денес е основна морална норма во Универзалната етика, која започна да заживува со придонесите од сите народи, епохи и врвни етички и религиозни личности.

Во оваа морална улога на религијата, пророците ги придружуваат и светители, личности кои најдоследно ја спроведуваат религиската етика и се здобиваат со највисок углед. Нив човечкиот род ги велича како праведници, најдобри, исклучително чесни, тие како етички проповедници и обрасци ги водат луѓето по моралниот пат. Во денешно време такви беа Лав Толстој, Шри Ауробиндо, Махатма Ганди, д-р Алберт Швајцер, д-р Мартин Лутер Кинг и Мајка Тереза.

АЛБЕРТ ШВАЈЦЕР
*доктор по теологија и по
медицина, еден од најзначајните
современи добротвори и етичари*

Во Македонија такви се светите Климент и Наум Охридски, кои се славени од верниците од сите религии како мудри, вредни и загрижени водачи на луѓето низ животните неволји. Свети Климент ја има искажано етичката порака "Тргај се од злото и прави добро!", како најважна и основна морална поука за секого од нас. Ваквите етички поуки и примери луѓето ги држат на правиот пат. Кога народите си одбираат свои значајни претходници во смисла на свој основен или духовен предок, таквите најчесто се токму врвните етички религиозни личности - за сите христијани на светот Исус Христос и апостолите, за муслиманите Пророкот Мухамед, за будистите Буда и низа негови велики следбеници, за сите Словени светите Кирил и Методиј, за Словаците свети Горазд, за нас светите Климент и Наум Охридски, за Ирците свети Патрик, за Французите свети Денис и света Геновева, за Унгарците свети Стефан. Една од најпознатите вакви личности, обожавана во целиот свет, е свети Никола, роден од Ефес, погребан во Бари, светител на преселниците и заштитник на патниците и на морепловците, кој како Дедо Мраз им носи радост на сите деца во светот. Овие исклучителни личности, со својот углед, доблесното однесување и со етичко совршенство се одличен пример за секого како треба да се води животот, кои вредности треба да се следат, какви норми треба да се спроведуваат во моралот.

ПРИРОДНА ОСНОВА НА ЕТИКАТА

Папата Јован Павле II, кога беше професор по Етика на Католичкиот универзитет во Лублин (Полска), во делото "Основи на етиката" илустрира за ситејатина на етиката и за поврзаноста на етиката и религијата:

"Христијанската етика ја содржи во себе целината на природната етика, односно оној збир од дејствени принципи што на луѓето им ги дава нивниот разум. Природната етика е опфатена во Десетте заповеди и во Евангелијата - моралот потпрен врз Божјата Објава не може да биде спротивен на моралот изграден врз разумот, тој него го надополнува... Моралната етика, меѓутоа, не значи исто што и независна, нерелигиозна етика. Тоа е етика која не е потпрена врз Објавата, која не е поврзана со објавената религија. Сепак, тоа не е нерелигиозна етика, ниту етика која потекнува од негирањето на религијата... Религијата, слично како и етиката, всушност е исто така плод на човечката природа. На човештвото не му била нужна Објавата за да биде религиозно на некој начин, како што немало потреба од неа ни за да си ги определи за себе основите на природниот морал. Самата човекова разумска природа претставува основа не само на етиката, туку и на религијата... Религијата не ја имплицира етиката, туку пред сè етиката ја имплицира религијата како елементарна појава на праведноста."

ДОБРОЉУБИЕ

Филозофијата е "мудрољубие", а етиката е "доброљубие". Покојниот поглавар на Македонската Православна Црква Архиепископот Охридски и Македонски Михаил има преведено на македонски јазик два тома од големото дело "Доброљубие", со етички текстови од најпознатите постојани христјански православни теолози. Во предговорот кон ова издание Дедо Михаил напиша:

"Уверени сме дека оваа сериозна духовна книга ќе го привлече вниманието и на нашите млади луѓе. Тие, читајќи ги духовните совети на овие свети личности, ќе можат да проникнат во смислата и во значењето на секојдневниот исправен и коректен живот и спрема себеси и спрема членовите на семејството, како и спрема општеството и спрема Светата Црква. Овие совети кои честопати на младите луѓе им се чинат како нешто старомодно и застарено, ќе се појават со една чудна сила на увереност дека корењата на доброто однесување се многу длабоки и ѝ даваат на човековата личност стабилност, сигурност и решителност во животот."

ПРОШКА-ПРОЧКА

Во народниот живот проникнуваат многу идеи и норми од религиозната свест. Во секојдневното однесување има поуки кои потекнуваат од верата, а најголем дел од празниците имаат верско значење. Еден од најинтересните етички празници кај нас се вика *Прочка*, ден кога на почетокот на пролетта се одбележуваат моралните потенцијали на човекот да сака други луѓе и да простува. На овој ден со веселба се слави и страста по животот и нагонот за добрина.

Поради многу нешта луѓето лесно се лутат и се раскаруваат со другите. Животот им тече во нервоза, со *негативно* настроение. Во нивната душа владееат гнев и непријатно чувство. А колку е поубаво односите меѓу луѓето да се добри?! Прочка или Прощка е денот за *позитивно* однесување. Луѓето може да згрешат, но човечно е и најдобро да си простуваат, да живеат во радост и согласување и да не си прават меѓусебно лоши работи. На Прочка се мисли на убавите нешта во животот - меѓу кои највредни се радоста и добрите односи меѓу луѓето.

На тој ден секој треба да предничи да се однесува добро кон другите. Треба да се сврти кон себе, да согледа што згрешил, особено кон кого грешел и да се поттикнува себеси да расчисти со своите грешки. Треба да си каже повеќе да не греша за да не ги повредува другите. На денот на проштавањето секој треба да им приоѓа на луѓето за кои мисли дека им сторил неправда и да им се извини со: **Прости!** Тие одговараат: **Прости и ти!**, или ако нашата грешка била голема: **Простено ти е, прости ми и ти мене!** Исто така, ова посебно се прави спрема сите блиски, зашто човек нив сигурно некогаш ги навредил, иако најблиските тоа не го забележуваат и најчесто молкум минуваат преку тоа.

По простувањето и по ракувањето или прегрнувањето, лошите нешта остануваат зад нас, а пред нас се отвора пат на добри односи со луѓето.

ЗГАСНЕТЕ ЈА ОМРАЗАТА! ВООПШТО НЕ МОЖЕ ДА СЕ
ЖИВЕЕ АКО НЕ СЕ ПРОСТУВА.

Иво Андриќ

СИГУРНО ЌЕ БИДАТ НАСОЧЕНИ КОН ВИСТИНСКИОТ ПАТ
- ОНИЕ КОИ ПРОСТУВААТ КОГА ИМ Е НАПРАВЕНО
НАСИЛСТВО И ОНИЕ КОИ СЕ ПОКАЈУВААТ И БАРАТ
ПРОШТАВАЊЕ ОД ОНИЕ НА КОИШТО ИМ СТОРИЛЕ
НЕПРАВДА.

Пророк Мухамед

АКО ПРИНЕСУВАШ ДАР НА ЖРТВЕНИКОТ И ТАМУ СЕ
СЕТИШ ДЕКА БРАТ ТИ ИМА НЕШТО ПРОТИВ ТЕБЕ, ТОГАШ
ОСТАВИ ГО ДАРОТ ТАМУ И ОТИДИ И НАЈНАПРЕД
ПОМИРИ СЕ СО БРАТА СИ!

Исус Христос

ОД СИТЕ РАБОТИ ШТО БОГ ИМ ТИ ДАЛ НА СВОИТЕ
СОЗДАНИЈА, ПРОШТАВАЊЕТО Е НАЈВАЖНИОТ
ПОДАРОК.

Кевин Смит

?

- Што мислите, дали на полето на моралот етиката и религијата соработуваат?
- Што мислите, кои се главните морални прашања за кои денес се согласуваат и се поддржуваат етиката и религијата?
- Има повеќе етички системи засновани врз религијата. Дали знаете за некој од нив? Дали тие се важни за човештвото?
- Каква е етичката улога на верските личности? Без оглед дали сте верник или не
- дали знаете да изнесете етичко дело или поука од бележита верска личност?
- Архиепископот Михаил укажа дека и од постарите етички идеи може да се научи нешто добро и значајно за животот. Што мислите, дали тоа е точно? Размислете за некоја постара морална одредба која има верски извор и оценете ја дали таа и понатаму има етичко значење.
- Што мислите за празникот Прочка? Дали сте го одбележувале како Ден на проштавањето? Дали воопшто некогаш сте побарале од некого да ви прости за нешто неубаво што сте му го направиле? Дали вие сте простиле некому што ве навредил и повредил?
- Имаат ли право умните луѓе, особено религиозните, што инсистираат на тоа дека проштавањето е силна основа на моралот?

ДЕСЕТТЕ БОЖИ ЗАПОВЕДИ

ЕТИКАТА И МОНОТЕИЗМОТ. - Во *анимистичките* религии луѓето им припишувале божествена моќ на различни природни појави, предмети и сили. Во *полиитеизмот* верувале во повеќе богови, претставени во човечки или во некој друг лик; за нив се сметало дека ја водат судбината на човекот. По нив дојде **монотеизмот**, како производ на развиената цивилизација. Останува изворната потреба од религијата како особено чувство на човекот за животните таинства и за огромните сили, но сега луѓето божествената моќ ја претставуваат со едно суштество кое е Творец на сè што постои, па и на луѓето, ја управува целата вселена и дава насока и цел на сето движење. Бог ја налага верата, а на луѓето - директно (лично) или преку посредник (пророк и сл.) - им ги кажува основните вистини за животот, за природните и историските законитости.

Во **објавената** религија Највисокото суштество им ги дава на луѓето и начелата на етиката. Тој е универзален Татко - Законодавец, кој ги определува вредностите и нормите, и Судија, кој оценува дали нешто е сторено правилно и дали човекот и неговата група живеат исправно. Верата во Господ инспирира да се следат неговите искажани цели и препораки. Основата на етиката е во исполнувањето на објавените морални норми. Монотеистичките религии се и *етички религии*, вери со нагласена етичка цел и со богата етичка содржина. Такви религии се христијанството и исламот, а прва била јудаизмот (хебрејството).

Хебрејството е создадено во Палестина 1.000 години пред н.е. Тоа е една цврсто етички поставена религија, во која главна етичка задача е извршувањето на верските цели и прописи. Објавата е изложена во Тора (петте книги од Стариот Завет) и во Талмуд (збирка од животни, етички и правни прописи, обврзни за верниците). Опишано е како Бог го создал светот, како луѓето се одметнале од неговата власт и се приклониле кон влијанието на Ѓаволот ("паднат ангел", носител на зло, инспиратор за зли дела), па биле казнети во овој свет да живеат со маки (а не како во рајска градина). Прикажани се обиди за исправање на гревот на луѓето и за остварување на Царството небеско на земјата (што значи праведен, спокоен, разумен живот на луѓето). Тоа е истовремено и историја на Евреите како "избран народ", кого Бог го љуби и преку него сака да ја оствари својата промисла за идеален свет, даден на луѓето за добра опстојба и за нивно владеење. Низа еврејски пророци објаснувале што ќе се случи и давале морални поуки. Главна е мислата за Месија (Божји избраник), кој со своите својства ќе ги поведе луѓето кон "ветената земја" и подобар живот.

КАКО СЕ СОЗДАДЕНИ ДЕСЕТТЕ ЗАПОВЕДИ. - За поука и за водење на луѓето служат објавените закони од Бога. Бог побарал од

луѓето да направат различни дела за да ги провери во нивната вера и послушност, но и за да им помогне да остварат некоја цел. Меѓу Божјите налози за дејствување (Евреите наведуваат дека вакви *мицвои* има 613 - од кои 246 се позитивни налози, а 365 се забрани за нешто) особено место им припаѓа на **Десетте заповеди**. Нив од Бога ги добил легендарниот еврејски водач Мојсеј. Во името на својот народ тој воспоставил "сојуз со Бога", склучил спогодба со која Евреите ветуваат дека ќе веруваат само во еден Бог, ќе го чуваат Божјиот лик и светињи, ќе ги следат неговите насоки, а Господ ќе ги штити во животот и во историските задачи.

Кога Мојсеј ги ослободил Евреите од египетското родство, на Синајска Гора Бог му ги *врежал* Десетте закони ноќе со огнени стрели во камени плочи (тоа е прикажано во Втората книга Мојсеева од Стариот Завет, под име "Исход", глава 20). Тогаш владеела тешка ситуација, слична на многуте во човечката историја. По вековите страдање и откако успеал да се измолкне од под туѓинската тиранија, наместо слободата да ја ужива достоинно, со човечка височина, народот правел најнеморални, неубави, богунеугодни дела. Господ му ги предал Заповедите на Мојсеј како негова објава дека **луѓето треба да го прават токму тоа што пишува таму за да живеат човечки и морално**. Евреите оттогаш ги чуваат Законите на најскришно место во храмовите, како најголема светиња.

ДЕСЕТТЕ ЗАПОВЕДИ
Свети етички текст

Идејата на Заповедите е морално-дејствена. Кога човек не знае како да постапува, ако се прашува што треба да го води во дивотот, ако сака да биде морален, а се двоуми што треба да прави и според кој образец да се однесува, ако има некакви морални дилеми за кои нема одговори - треба само да ги следи Десетте Божји заповеди. Тие го водат човекот правилно во насочувањето на волјата, во изборот на исправни морални цели; ако ги слуша нив неговото однесување ќе биде најквалитетен морал. Десетте заповеди даваат добра основа за исправно постапување и за достигнување висок степен на добрина. Ако се следат, тие му овозможуваат на човекот да има пријатно чувство дека е добра личност, дека и себе и на другите им прави добро и придонесува за добрите човечки односи.

НАЈПОЗНАТ ЕТИЧКИ СИСТЕМ. - Десетте заповеди се најпознатиот и најзначаен нормативен етички систем во историјата. Вистинското прашање не е дали Бог вака се меша во животот на луѓето, давајќи им конкретни етички поуки - значи, определувајќи го нивното однесување - туку дали Заповедите можат да бидат реална основа на човечката етика, дали даваат вредна насока на живејачката и дали можат да инспирираат според својата конкретна содржина.

Десетте заповеди се голем извор за моралноста, вртук од кој постојано пијат добрите души, од кој се учат младите, цврста карпа врз која може да се застане во животните бури и премрежја. Тие се силна основа да се истрае пред притисокот од лошите луѓе, од неморалните тенденции и од ниските идеи за предавство на добрите етички норми. Десетте заповеди се брана против сите обиди да се упрости моралот или да не се направи подобар морал, што е голема човечка задача. Тие 3.000 години се активен творец на моралниот свет на човекот, а и денес се жив етички агенс, кој ги потсетува луѓето дека во светот мораат да имаат активна етичка улога и вистинска животна и етичка определба за основните и за најважни прашања на човековата егзистенција.

Овие прашања се однесуваат - на човековата согласност со добрите Божји цели и на одењето на човекот против добрите принципи, на почитувањето на добрите обичаи и на кревањето против нив, на извршувањето на исправен морал и на отфрлањето на етиката. Во Десетте заповеди човекот е сфатен како *творец* на својот живот, кој има задача да го води *добро*. Десетте заповеди се стабилни, достојни и проверени животни и морални норми, куси содржини, јасни изреки за главните човекови обврски. Тие се јадро и на религискиот и на етичкиот систем, и на антрополошките и на правните сознанија. Тие се база и на индивидуалниот и на социјалниот морал. Затоа тие се почитувана и спроведувана етика. Нивната визија е универзална и длабока, потврдена во минатото и се гледа дека ќе важи и за иднината.

ДЕСЕТТЕ ЗАПОВЕДИ

Во официјалната верзија на Македонската Православна Црква, Десетите Божји заповеди гласаат:

1. Јас сум Господ, Бог твој, да немаш други богови освен мене!
2. Не прави идол или слика на она што е горе на небото, што е долу на земјата и што е во водата, под земјата, не им се поклонувај и не им служи!
3. Не изговарај го напразно името на Господа, твојот Бог!
4. Спомнувај си за денот на одморот за да го празнуваш, шест дена работи и заврши ги сите работи, а седмиот ден посвети го на Господа, твојот Бог!

5. Почитувај ги твојот татко и твојата мајка за да ти биде добро и да поживееш долго на земјата!
6. Не убивај!
7. Не прави прелјуба!
8. Не кради!
9. Не сведочи лажно против својот ближен!
10. Не посакувај ништо што е туѓо!

КОМЕНТАР ЗА ДЕСЕТТЕ БОЖЈИ ЗАПОВЕДИ

Десетте Божји заповеди директно му зборуваат на човекот, во нив јасно, недвосмислено, прецизно е изложена моралната порака. Тие се етички операционален систем - она што треба или мора да се извршува и она што мора или треба да се избегнува да се прави. Тие се морални императиви, во кои намерата е поврзана со дејствувањето:

1) Првата заповед **Јас сум Господ, Бог твој, да немаш други богови освен мене!** - укажува на непосредната моќ и заслуга на Бога. Тој ги спасил луѓето од ропство и ги извел од Египет. Тој ги штити и заслужува тие да му веруваат, да му бидат посветени. Тие не треба да им се обраќаат на другите божества - не треба да имаат друга вишна сила на која би ѝ се доверувале, би ја сакале и би страхувале од неа (тоа се однесува и на измислените богови во лик на обични луѓе).

2) Втората заповед **Не прави за себе идол, ниту каква било слика на она што е горе на небото, што е долу на земјата и што е во водата, под земјата, немој да им се клањаш ниту да им служиш!** - кажува дека единствениот Бог е невидлив, дека не шета по светот во човечки или во некој друг лик (како античките божества). Него не може и не треба да го претставува лик создаден од човекот; тоа би значело негово изедначување со оние божества на кои многубошците им се молеле или ги поткупувале со подароци.

3) Третата заповед порачува: **Не изговарај го напразно името на Господа, твојот Бог!** - додавајќи: **...бидејќи Господ нема да го остави неказнет оној кој напразно ќе го изговори името негово!** - Бог е против злоупотребите на неговото име. Името на Господ е свето, тој е извор на спас, прибежиште и последна одбрана. Неговото име не смее да се употребува во магии, при кривоклетство, за себични цели, не смее да се повикува за обични дејства, за криво толкување, името да му се влече по калта на секојдневицата, тој да се шуе и да се испраќаат клетви божем во негово име, да има колнење во него, а дејството зависи од нас, и сл. Бог е потпора за човекот во тешките и сериозни мигови и активности, а не замена за ситните лични проекции или за несоодветната човекова ангажираност.

4) Четвртата заповед **Спонувај си за денот на одморот за да го празнуваш!** - објаснува: **Шест дена работи и заврши ги во нив сите работи свои, а седмиот ден е празник на твојот Бог; тогаш немој да вршиш никаква работа, ни ти, ни синот твој, ни ќерката твоја, ни слугата твој, ни слугинката твоја...** - оти за шест дена ги

создаде Господ небото и земјата, морето и сè што е во нив, а седмиот ден си отпочина. - Мрзливоста не е добродетел, но не е добро ни претерувањето во користењето на човековите сили. Од човекот се бара долготрајно дејствување, а не кусотрајно цедење. Воркоманијата (заслепеност со работа) е современ негативен феномен, кој човекот го исклучува од целината на животот. Истото се однесува и на користењето на работата од другиот: има неработен неделен ден и годишна или периодична починка. Ако ова не се почитува, се попречува возобновата на човековите сили. Тоа е повреда на Словото Божје. Од тоа човекот се научува да не ги слуша и другите одредби. И овие заповеди имаат морално значење, а не само оние кои имаат директна етичка заповедна форма.

5) Петтата заповед бара: **Почитувај ги таткото твој и мајката твоја за да ти биде добро и да поживееш подолго на земјата, што ти ја дава Господ, твојот Бог!** - Не смееме да им правиме неправда и зло на оние што нè родиле и нè одгледале, туку нив треба да ги почитуваме, слушаме, сакаме и да ги цениме. Станува збор за моралното однесување кон одвивањето на животот. Човекот треба да стори сè неговиот животен помин да биде достоинствен, свесен, исправен и морален, во што е вклучен и справедлив однос кон родителите, кои го донесле на свет. Оној кој ги почитува родителите (кај Кинезите етички став е дури почитување и на предците) обезбедува справедливост во животот според вечната смена на генерациите.

6) Шестата заповед директно вели: **Не убивај!** - Почитувањето и љубовта кон Бога значат да не им нанесуваме штета на живото и на ближните, нив да не ги уништуваме и да не им правиме болка, туку меѓусебно да си се помагаме и потпираме. Животот е голема мистерија на вселената и на нашиот свет. Но егзистенцијата се попречува со убивањето, со одземањето на правото на постоење. Животот е *свeт*, никој не треба да го нарушува. Убивањето е спротивно на човекувањето. Стремежот на добрите луѓе е да се укине секое убивање, својата животинска природа да ја облагородиме со човечки односи. Убиството е злосторство, значи најголем морален прекршок, кај сите цивилизирани народи и земји, за сите религии и етики. Само лудиот уништувач на сите правила на животот бара убиства, никој нормален не пледира за убивање и секој се чува од овој најголем човеков етички прекршок и злосторство.

7) Седмата заповед **Не прави прелуба!** - инсистира на чесноста во сите елементи на човековиот живот и однесување. Љубовната врска, семејството и бракот се природни состојби на луѓето во цивилизацијата. Живеењето чесно, со заедничко договарање, со доверба е израз на меѓусебната љубов и на единствените вредносни определби на животната двојка. Прелубата е предавство на блискиот, воведува непостојаност во односот, гради недоверливост во настапувањето. Меѓусебната искреност и приврзаност се патот по кој се гради доброто за сите.

8) Осмата заповед **Не кради!** - бара да не му одземаме ништо на својот ближен, ниту својот имот да го придобиваме со нечесни средства или со измама. Во економската дејност треба да бидеме чесни, да ја контролираме алчноста,

целите да ги остваруваме на начин кој нема да ги повредува другите, со кои е подобро заедно да го градиме животот, да си се потпираме и помагаме во неговото тешко одвивање и во обезбедувањето средства за опстанок. Начелото на некрадење е вистински животен став секаде каде што основата на живеењето зависи од индивидуата, каде што не се базира врз сили и правила што не ги почитуваат човековото дејствување, вештини и настојувања. Заповедта за некрадење бара стабилизација на животните текови, свртување кон себе и кон своите ангажмани, почитување на другиот и на неговите идеи, настојување и сопственост. Незаработеното, откраднатото е нешто лажно, економски потенцијал без вистинска сила, материјална моќ без човечка поткрепа, а со човечка штета.

9) Деветтата заповед **Не сведочи лажно против својот ближен!** - укажува на една страшна реалност. Моќта на мислата, на говорот, на исказот на човекот му се дадени за да ја дофаќа вистината, да го кажува сознанието и да се разбира со луѓето - а тоа тој може да го користи против другите луѓе, со кои го споделува животот, за да ги оцрни и упропасти ближните. Зборувањето, кодошењето, лажното сведочење, говорењето невинности за другиот, користењето на својот дух и говор да се каже лага и да се уништи друг човек, соучесништвото во неговото упропастување - тоа се огромни негативности, најгрди човекови дејства. Како лошо користење на органот на вистината, лагата и лажното сведочење значат негирање на умот и на говорот, основа се за нивно загадување, за недоверба во нив, за уривање на рационалната основа на постоењето. Тајно прозвучува лажливиот, оговарачки, поткажувачки збор против другиот човек! Со тоа се декласира вредноста на човечкиот збор воопшто, па целиот свет станува недоверлив и исплашен. Лажговците се крадачи на животот на другиот, лагата и кодошењето се најнегативни црнила. *Зборувањето вистина е својата задача.* Почитувањето на вистината е најважна задача на човештвото и на секој човек посебно, со неа се победува обидот човековата свест да се обвиткува со лаги.

10) Десеттата заповед предупредува: **Не посакувај ништо што е туѓо!** - Таа е искажана низ вакво објаснување: **Не посакувај ја жената на ближниот свој, не посакувај го домот на ближниот свој, ниту нивата негова, ни робот негов, ни робинката негова, ни волот негов, ни ослето негово, ни секаков добиток, ниту нешто друго што е на ближниот твој!** - Страстите кај човекот носат желби и активности кои често ги нарушуваат животот и имотот на другиот. Туѓото може да стане посакувано и да се поттикне неговото одземање. Тогаш човекот се претвора во свер, чија етика е законот на џунглата - секој има право на сè, доволно е само да е посилен (како лав) и настојчив (како мршојадците). Моралната заповед на воздржаност кон домот на другиот, кон луѓето со кои овој го дели животот, кон елементите на неговиот живот ни порачува во нас да не возникнува завист кон другиот, да не се будат желби по нешто што не е наше, да ги смириме негативните елементи на душата, која заради посакувањето се заборава и сè за неа станува можен предмет на желбата.

?

- Објавата е суштина на монотеистичките религии. Дали таа се однесува и на етичките вредности и норми? Од каде потекнува и како се докажува вредноста на моралот и на моралните норми во монотеизмот?

- Дали тоа што вредностите и нормите ги задал Бог може да биде дејствено за луѓето? Дали луѓето ги слушаат моралните норми од своето божество?

- Што значи поимот “етичка религија”?

- Како дошле до луѓето Десетте Божји заповеди?

- Дали Десетте заповеди сè уште се важен етички систем?

- Дали досега сте чуле за Десетте Божји заповеди? Дали ги знаете напамет? Ако не ги знаете сите, дали знаете некоја од тие норми?

- Одберете една од Десетте Божји заповеди и образложете ја нејзината етичка нужност.

- Дали нормите Не убивај!, Не кради!, Не сведочи лажно против својот ближен! и други имаат трајно значење? Зошто би требало да имаат трајно значење?

ХРИСТИЈАНСКА ЕТИКА

ОСНОВИТЕ НА ХРИСТИЈАНСКАТА ЕТИКА. - Христијанската етика е морален систем на најразвиената религија на човештвото. Христијанството постои веќе 2.000 години и денес е најраширена религија - како православие, католицизам и протестантизам.

Христијанството е изградено врз учењата од Стариот Завет и врз објаснувањата на личноста и улогата на Исус Христос, изложени во Новиот Завет. Животот и поуците на Христос спаѓаат меѓу најзначајните етички документи и примери во човечката историја. Во настаните од неговиот живот, во неговите зборови и дела луѓето наоѓаат најдлабоки пораки и насоки за осмислување на своето живеење и однесување. Низ целиот свет се одбележуваат раѓањето на Исус Христос на Божиќ, како ден на љубовта и семејството, и Велигден, кога трогателно страдаше и воскресна овој богочовек.

Појавата на Христос е навестена од Евреите. Се очекувало дека ќе дојде **Пророк**, Избавител, Избрана личност - која со својата доблест ќе посведочи за добрата намера на Бога при создавањето на светот и ќе ги поведе луѓето кон ослободување од Божјата казна, која со својата непослушност и неодговорно однесување ја заслужиле првите луѓе Адам и Ева, прародители на човештвото. Месија, како пратеник-светител-богочовек на земјата, со своите дела и морални пораки на луѓето ќе им го покаже патот на спасот.

Исус бил *полн со добродетели*. Бил олицетворение на благоста, потивок од своите тивки ученици, не го кривал гласот, не завидувал никому, никогаш не се налутил на никого. Тој е образец на скромноста, трпеливоста, издржливоста, на повлеченоста во себе. Не му требало ништо и не барал ништо. Бил посветен на херојството на човечкото спасување. Христовиот живот и дело сведочат за една исклучителна личност. Тој дава пример за една вредна животна етика - во која психичките квалитети на личноста се едногласни со нејзините намери и постапки. Исус ја нашол смислата на својот живот, ја извршува должноста бидејќи е квалитетна и важна, не се плаши пред задачите, го набљудува животот околу себе, го споредува со идеалните замисли, ги критикува состојбите, но пристапува и кон нивно менување, правејќи сè што може, дури и повеќе отколку што може. Исус ја презема добрата акција уверен дека ќе успее, во надеж дека од нејзината оправданост ќе најде сили за дејствување. *Личноста, зборовите и делата на Христос се основи на христијанската етика.*

ПОУКИ ОД ИСУС ХРИСТОС. - И со директна поука Христос ги има искажано своите морални определби, за кои бара луѓето да ги следат. Неговата **Беседа на Гората** е исклучително етичко дело, едно од најинтересните во историјата. Тоа е идеален пример на еден морален говор, каде што се анализира моралот, се предлагаат решенија, се препорачува правилна постапка и експлицитно или дискретно се најавува санкцијата.

Исус таму најмногу зборува за улогата на личноста во етичките дејства. Добрите луѓе се основа на моралот. Тој ги нарекува "сол на земјата", која не смее да ја загуби силата - со што таа после ќе се осоли?! Или ги нарекува "светлина на светот", која треба да се стави на свеќник за да им свети на сите в куќи и пред сите луѓе воопшто, кои треба да ги видат нивните добри дела. Личностите на кои Исус им се обраќа имаат одреден психички и морален профил, а тој им наменува соодветен животен и етички успех. На кротките им вели дека тие ќе ја наследат земјата, на гладните и жедни за правда дека ќе се наситат, на милостивите дека ќе бидат помилувани, на чистите по срце дека ќе го видат Бога, на миротворците дека ќе се наречат синови Божји, на гонетите заради правда дека нивно ќе биде Царството небесно. Исус инсистира на моралноста, ја поттикнува етичката цврстина на личноста пред животните предизвици и во односите со луѓето. Укажува на тешкотиите на моралното постапување, како и на големата важност на моралот во човековиот живот: "Влезете низ тесната врата: оти широки се вратите и широк е патот што води кон пропаст, и мнозина минуваат низ нив - а тесни се вратите и тесен е патот што водат кон животот, и малцина ги наоѓаат... Секое добро дрво дава добри плодови, а лошото дрво дава лоши плодови; не може доброто дрво да дава лоши плодови, ниту лошото дрво да дава добри плодови".

Исус постави и **нова содржина на етиката**. Тој не ги откажа Десетте заповеди, туку ги нагласи со етичка извешеност, со која треба да се покаже разбирање, сочувство и исклучителна добродетел: “Им било речено на старите: Не убивај!... Јас, пак, ви вела дека секој што се гневи на брата си без причина, ќе биде виновен пред судот, а оној што ќе го нарече брата си “празноглав“, ќе биде виновен пред врховниот суд; оној, пак, што ќе рече “будала“, ќе биде виновен за во пеколот... Ако принесуваш дар на жртвеникот и таму се сетиш дека брат ти има нешто против тебе, тогаш остави го дарот таму, пред жртвеникот, па отиди и најнапред помири се со брата си, а потоа дојди и прinesi го дарот. Смири се со противникот твој навреме“.

Двете основни морални заповеди на Христос се однесуваат на личното усовршување - негово и на сите луѓе. Тоа е патот кон спасот. Треба да се изгради заедница во која луѓето ќе се почитуваат и меѓусебно ќе се сакаат, во која ќе се применува *златното правило*, кое го кажал Христос: **“Сè она што сакате да ви прават луѓето, правете им го и вие!”** Својот велики завет, порака, молба и етичко барање Исус Христос го искажал со зборовите, кои се сметаат за основа на христијанството и за смисла на човековата опстојба на Земјата: **“ЉУБЕТЕ ГО БЛИЖНИОТ СВОЈ КАКО СЕБЕСИ!”**

ХРИСТОВАТА ЖРТВА И ЉУБОВ. - Етиката на Христос веќе 2.000 години ја следи најголемиот дел од човештвото. Тоа е една голема етика - во неа се дофаќа суштината на моралот и дадените фини одговори за смислата и содржината на етиката. Особено добро е претставена одговорната улога на луѓето, кои треба да се однесуваат во согласност со таквиот морал. Таа етика е значајна и според тоа што се гради врз настојувањата и поуките, како и врз примерот на една вистинска личност со ретки квалитети. Исус го удира угледот на *најморална личност во човечката историја* - која го положи и дивотот за да ја покаже вредноста на својата дивотна смисла и етички начела.

ИСУС ХРИСТОС

сѝграда љубовта меѓу луѓето

Исусовото страдање на крстот претставува негова *крајна жртва*, извршена за човекот да се избави како страдалнички вид од затворениот круг на својата животна безизлезност. Таа е митски, но нужен чекор во разбирањето на потребата на човекот да се воздигне над обичниот факт на постоењето и да се насочи *кон височините*. Човекот нив ги насетува, но за нив нема свест, ни храброст, ни знаење, ни волја, ни амбиција, ни желба да ги достигнува, иако лежат на дофат на самосознанието и му се достапни секому кој е заинтересиран за спас на својата душа - и тоа не во некој друг свет, ниту симболично (како поетска метафора), туку реално, како самосвест за квалитетот на животот и на својот живот посебно и како правилно дејствување во таа насока. Христовата жртва не е само религиозен факт, акт на повторно спојување на Богот со својот син и посредник. Тоа е и едно од највисоките етички дела во човечкото постоење, со кое што се докажува силата на човечкото тело и свест да издржат кога се правилно насочени, дури и ако им се закануваат крајни опасности.

Луѓето тешко ја создаваат силата на својата деструктивност, моќта на своето зло. Тие го осудиле како последен злосторник и го распнале најдобриот меѓу нив, оној кој со своите дела, идеи и пораки бара трпеливост и љубов. Тоа покажува што може да стори човекот како необлагородено суштество на примитивни инстинкти и на нерационални животни сознанија. А животот и мислата на Христос се доказ за тоа што може да стори човекот кога има добра мисла и добра намера, кога го одбира Доброто и кога дејствува како вистински, универзален, етичен човек, кој ги манифестира своите доблести, а не негативните страни на своите потенцијали. Љубовта за која зборува и којашто ја покажува Исус е основа на христијанството и на неговата етика. Силата на љубовта на Исус ги урива бариерите на тврдокорноста и ја одмрзнува човековата индолентност. Христос е жртва - за да ја покаже Божјата и својата љубов кон луѓето и за да укаже на трагичноста на човековиот живот, особено тогаш кога човекот наместо љубовта преферира омраза и уништување, а на своите страдања одговара со бесмисла и со злосторства. Исус ја посочи *љубовта како најголема сила*, таа е негово основно својство, тој неа ја покажа давајќи да падне ужасна жртва на безумието на луѓето. Со таквата љубов тој докажа дека има вистинска цел, со неа се воздигна до пример на добрината и на човештината.

Таквата етика ја следат 2 милениума безброј луѓе во светот, апостоли и светители, водачи и обични граѓани - меѓу кои и светите Кирил и Методиј, Климент и Наум Охридски, а во современата епоха Мајка Тереза и современите моралисти Лав Толстој, Алберт Швајцер, Мартин Лутер Кинг и др.

ЕТИЧКА БЕСЕДА НА ГОРАТА ОД ИСУС ХРИСТОС.

Во Беседа на Гората (во Евангелието според Маттеја, гл. 5-7) Исус покажува колку е важен моралот за однесувањето и за животој на луѓето. Како и во своите дружијоуки, и тука Исус инсистира на нова содржина на моралот. Човекој не смее да убива, да се гневи и да се кара со ближните. Исус проповеда добро дело и **благост**, самоконтрола и висока морална самосвест. Човекој не сме ни да им попушта на слабостите, на неморалните желби, да се колне напразно - тој треба да ја говори **истината** и да го исполни дадениот збор:

“Ако те соблазнува десното око, извади го и фрли го од себе... И десната рака, ако те соблазни, исечи ја и фрли ја од себе; оти подобро е да погине еден твој дел, отколку целото твое тело да биде фрлено во пеколот.

Сте слушале уште и тоа...: Не колни се криво, а заклетвите пред Бога исполнувај ги! - Јас, пак, ви велам: не колнете се воопшто - ниту во небото, оти тоа е престол Божји, ниту во земјата, зашто таа е подножје на нозете Негови... Не колни се ни во главата своја, зашто не можеш ниту едно влакно од косата своја да го направиш бело или црно. Но зборот ваш да биде: да, да - не, не!“

Исус е голем советник на **скромноста**. Тој препорачува тивко и правилно дејствување, тој е против егзибитивизмот при управењето добро. Добројто ја исполнува личноста што го прави со тоа што има вредност во себе, на добројто не му е потребно надворешно признание. Нагласеното покажување дека се прави добро ја обзема душата со лоши чувства. Ако добројто се прави за некаква награда, тоа е подобро отколку управењето лоши дела, но самојто не е доволно инспирирано, не е истинско морално, не е длабоко сврзано со добрата помисла, не е совршено, а неговата етичка вредност е малечка:

“Гледајте да не ја покажувате својата праведност пред луѓето, за да ве видат... И кога даваш милостина, не разгласувај, како што прават лицемерите..., за да ги фалат луѓето... А ти кога даваш милостина, да не знае твојата лева рака што прави десната, за да биде твојата милостина тајна... И кога се молиш, не биди како лицемерите, што сакаат да се покажуваат пред луѓето... Кога се молите, не говорете многу како незнабошците, зашто тие мислат дека за своите многу зборови ќе бидат услышени... Кога постите, не бидете жалосни како лицемерите.“

Исус Христос ги советува луѓето **исправно да ги насочат својот живот и дејствување**, да не се напрегаат само околу материјалните нешта, да се грижат за моралното и да не ја забораваат душата како симбол на чистотата и на етиката на личноста:

“Светило за телото е окото... Ако твоето око биде чисто, и целото твое тело ќе биде светло - ако, пак, твоето око биде лошо, целото тело ќе ти биде темно. И така, ако светлината, што е во тебе, е темнина, тогаш каква ли ќе биде темнината?

Никој не може да им слугува на двајца господари: оти, или едниот ќе го замрази, а другиот ќе го засака, или кон едниот ќе се приврзе, а другиот ќе го презре. Не можете да им служите и на Бога и на Мамона (идолот на парите). Затоа ви велама: Немојте да се грижите што ќе јадете или што ќе пиете, ниту за телото - во што ќе се облечете. Зар не чини душата повеќе од храната, ателото од облеклото?“

Огромниот етички придонес на Исус се однесува на **реципрочноста** на моралната идеја и дејствување. Имено, Исус е засајатник на **чистиот морал**, кој се прави заради самата моралност на дејството, а не заради вознаграње - нишу како морална инспирирација, нишу како форма на одмазда. Исус постојано покажува дека секој треба да се труди да постојува морално заради себеси. Човекот треба да биде етичен, пред сè, внимавајќи на своето однесување и истакнувајќи ја својата лична моралност - на оние кои каменуваа зреницата Исус им рече прв нека фрли камен оној кој никогаши не згрешил. Во таа смисла, Христос е **строг етичар** - од луѓето бара моралност, но ги куди ако настапуваат со пренагласена, паатетична моралика, без висшеска мера:

“Не судете за да не бидете судени, оти со каков суд судите, со таков ќе бидете судени; со каква мера мерите, со таква и ќе ви се мери. Зошто ја гледаш раската во око на брата си, а не ја чувствуваш гредата во своето око? Или, како ќе му кажеш на брата си - чекај да ти ја извадам раската од око, а, пак, во твоето око има греда?... Извади ја прво гредата во твоето око, па тогаш ќе видиш како да ја извадиш раската од око на брата си.“

Прашањето на реципрочноста Исус го решава со **моралната иницијатива**. Тој не говори за вознаграње за стореното. Тој бара секој да го покаже моралот, со пример да преиспитава и тој сака да прават луѓето:

“Ако им ги простите на луѓето гревовите нивни, и вам ќе ви ги прости вашиот Отец небесен - ако, пак, не им ги простите гревовите на луѓето, и вашиот Отец нема да ви ги прости вашите... Сакајте и ќе ви се даде: барајте и ќе најдете; чукајте и ќе ви се отвори - зашто оној кој сака добива, и кој бара наоѓа, и на оној што чука, ќе му се отвори...“

Од етичките пораки на Христос се гледа дека во христијанството, како нов систем на почитување на Бога и на барање автентичен пат во светот, уште повеќе ќе се сака и ќе се почитува моралот. Во христијанската религија и живеење важи **принципот на етичка целост** - која се реализира во секоја човечка единка. Училиштен образец е моралниот пророк Исус Христос:

“И така, секој, што ги слуша и ги исполнува овие Мои зборови, ќе биде како благоразумен маж кој си направил кука на камен. И заврна дожд, и надојдоа реки, и дувнаа ветрови, и навалија на таа кука, но таа не падна оти беше изградена на камен. - А секој оној, што ги слуша овие Мои зборови и не ги исполнува, прилега на човек глупав кој си направил кука на песок. И заврна дожд, и надојдоа реки, и дувнаа ветрови, и навалија на таа кука, и таа падна, а паѓањето ѝ беше страшно.“

ХРИСТОС ДА НИ БИДЕ ОБРАЗЕЦ

Прочуениот християнски мислител и беседник свети Јован Златоуст (Хризостом), кој го сметал за најголем беседник на християнството, е автор на огромен број дела за смислата на християнската вера и начин на живеење:

“Христос ни донесе учење од височините за нашата мисла да се воздигне кон небото, па и ние, според нашите сили, да го следиме и да го подражаваме својот Учител. Како може да станеме подражатели на Христа? Кога сите работиме за општо добро!... Да не бидеме поделени во нашиот однос! Никој нека не вели: никој не ми е пријател, никој не ми е роднина, никој не ми е сосед - во мене нема ништо заедничко со другиот човек, како да му се приближам? Ако тој не ти е рода, ниту другар, тој сепак е човек: има иста природа како ти, има еден и ист Господ, живее заедно со тебе во еден и ист свет!...

Бог им дал на сите еден дом: целиот свет, откако сè во светот им го поделил на сите подеднакво! За сите запалил едно сонце; раширил еден покрив - небото; создал една трпеза - земјата, а дал и друга трпеза - поважна од првата, но сепак една: на сите им подарил еден духовен начин на раѓање; ни ја определил општата татковина на небото, ни дал да пиеме од една општа чаша на животот! Ни на богатиот не му дал ништо повеќе и поскапоцен - Творецот на сите ни дал едни и исти духовни, телесни и земни богатства!”

?

- Каков дел од христијанската религија е христијанската етика?
- Каква е врската на настанувањето на христијанството со животот и со пораките на Исус Христос?
- Што дополнил Христос кон моралот од Десетте Божји заповеди?
- Која е основната етичка вредност што ја посочил Исус Христос? Кои се другите етички вредности што ги предлагал?
- Кои се Христовите основни етички пораки?
- Во која своја проповед Христос поцелосно ги изнел своите етички идеи? Дали знаете некоја порака од таа проповед? Што мислите, дали тие пораки се добро искажани и дали имаат смисла за човековото живеење?
- Дали пораките на Христос можат да бидат основа за еден реален морал? Какво е значењето на идеите за простувањето, скромноста, посветеноста?
- Што учат христијанските учени во однос на учењето на Христос?
- Ако сте христијанин, дали се придржувате кон етичките норми на Исус? Што би им кажале на другите за основите на христијанската етика?

ЕТИКА НА ИСЛАМОТ

НАСТАНУВАЊЕТО И ОСНОВАТА НА ИСЛАМОТ. - Исламот е една од најпознатите, најголеми и најраширени светски религии, трета од монотеистичка форма. Исламот се базира врз светата книга **Коран**, која настанала како порака-објава од Бога преку **Пророкот Мухамед**. Во 610 година, во арапскиот град Мека, Мухамед почнал да прима визији, преку кои Бог (Алах) му испраќал серии објави, со кои ја изнесувал својата волја и заповеди. Објавите ги потврдувале Божјето постоење и единство, на Божјата творечка волја и суд, а во нив се определувало и што треба да се прави во разни ситуации. Исламот не тврди дека, во однос на претходните објави, е донесено нешто апсолутно ново. Оваа Објава е потврда на претходните објави. Но Коранот е непроменлива, постојана и крајна објава, а самиот Бог се прогласил за нејзин заштитник. Муслиманите (што значи вприврзаници на исламот) го учат и го цитираат Коранот напамет, за тој никогаш да не исчезне. Во Коранот е зачуван изворниот арапски јазик во исклучителна поетска форма, со цел правилно и полесно да биде разбрана Објавата. Создавањето на Коранот траело до 632 година, т.е. 23 години.

Коранот е **извор за исламската вера, морал и право**, во него се претставени основните стремежи Божји намери и волја, како и задачите на луѓето спрема Бога и во животот (што исто значи спрема Бога). Коранот е поделен на 114 *сури* (поглавја). Суриите се делат на *ајеџи* (стихови, изреки), кои ги има вкупно 6.236. Исламот смета дека сите луѓе можат да ја разберат пораката на Објавата и дека тие природно се членови на една социјална, религиозна и морална заедница.

Ислам значи *вера*, преданост кон Бога. Единствена вистина е дека Бог е *еден* и дека е од онаа страна на светот (што е создаден од него). Оттука следува учењето за двете реалности и за обврските на човекот кон Творецот. Арабија го признала Мухамед за водач и ја прифатила духовната вредност на новата вера. Водени од Пратеникот Мухамед, муслиманите се обединиле и брзо почнале да создаваат едно од најголемите царства во историјата. Божјите зборови и закон (*шеријат*) станала основа за правото и за сето дејствување во заедницата. Големо значење имаат и советите од Мухамед и начинот како тој ги решавал проблемите. Ако за некое прашање нема решение во Коранот, се земаат предвид запишаните зборови и дела на Пророкот (*хадис*). Основната религиозна и етичка база на исламот оттогаш до денес остана иста.

ЕТИЧКИТЕ УЧЕЊА НА ИСЛАМОТ. - Исламот е етичка религија. Во неа верските ставови имаат и етичко значење, а етиката е многу важна за поставките, однесувањето и за оценувањето на верниците. Во животот и во верата муслиманите непосредно се придржуваат кон

зборовите и смислата на Коранот, како и кон записите за мислењето и за начинот на дејствување на Пророкот Мухамед (хадис).

КОРАН

Основна верска и етичка книџа

Според исламот, секој човек е обврзан да следи ист морален закон. Меѓу луѓето се прави разлика врз основа на нивните морални настојувања и постигања. Доблеста, моралната вредност на личноста зависи од исполнувањето на барањата поставени пред неа. Од појавата на Коранот, преку маркантните творци на исламската филозофија од Средниот век, сè до модерните времиња, исламската мисла создава еден цврст етички систем, кој го осмислува и духовното и секојдневното дивеење на луѓето. Етичките норми на исламот спаѓаат меѓу најразвиените и најригорозни во светската историја, тие ги поттикнуваат луѓето на правилно постапување и на благороден однос меѓу себе, како суштествено квалитетно извршување на човечките дивотни задачи.

За исламската етика се најважни ставовите во Коранот. Основа се искажувањата за односот меѓу Господ и луѓето. Бог ги создал светот, животот и човекот. Тој е и животен и етички патоказ за луѓето. Бог ја одделува вистината од неистината, а истовремено ја определува и содржината на доброто и на злото. Луѓето треба да ги извршуваат Божјите заповеди и забрани. Исто така, суштината и вистинската цел на животот на човекот е овој да ги асимилира Божјите атрибути. Тоа значи да се создаваат и да се следат Божјите својства, да се биде свесен за нивното врвно значење, како и да се живее според нивната смисла. Тие атрибути се: *живошћ, вечност, единствено, моќ, висштина, праведност, убавина, љубов и добрина*. Божјите својства треба да станат главни вредности во човековото живеење. Во Коранот им се посочува на луѓето да се свртат кон величественото дело на Бога, кон неговите добри намери, кон следењето на неговите добрини, од што ќе произлезе добар живот за нив и за заедницата, а за праведните спас. Истовремено од нив се бара да внимаваат и да не ги следат негативните цели и стремежи, чие реализирање води во пропаст. Божјата етичка порака до луѓето содржи и осуда на негативните дела, како што се: *уништување на живошћ, етички пороци, стремеж кон минливии нешћ, непризнавање на единственошћ и негово избеѓнување, инерцијност, заблуда, лицемерство, неправда, омраза и суровост во однесувањето*.

ЕТИЧКИ НОРМИ НА ИСЛАМОТ. - Тешко е накосо да се престават етичките вредности и норми во Исламот, кој е голема религија и филозофија, во која дејствувале илјадици мислителци, од кои некои се најголеми етичари на човештвото (Ибн Сина-Авицена, Ел-Газали, Ибн Рушд-Авероес, Целалудин Руми, Мухамед Икбал). Етиката во Исламот има многу важна димензија. Исламот му дава на човекот високи духовни и морални задачи, чие мерило е релацијата со Бога. Тоа е искажано во Коранот и тоа е основната порака од Пророкот Мухамед. Исламската етика е сконцентрирана околу неколку основни начела:

- Бог е Создавач и Извор на сета добрина, вистина и убавина;
- Човекот е одговорен, достоин и чесен застапник на својот Творец;
- Сè на небото и на земјата Бог го става во служба на човештвото;
- Бог е милостив и мудар, Бог не очекува човекот да прави нешто невозможно и не бара сметка од него за она што ги надминува човековите сили; Бог не им забранува на луѓето да уживаат во добрните на животот;
- Скромноста, практичноста и умереноста на луѓето се гаранција за високиот квалитет на моралноста;
- Оние нешта кои се обврзни (заповедани) треба да се извршуваат, а оние кои се забранети не смеат да се прават;
- Човекот во крајна смисла е одговорен пред Бога и неговата највисока цел е да го задоволи Бога, кој е краен судија на сите човекови постапки.

Коранот покажува дека тука на земјата човекот мора да се избори за својата цел и за вистината. Овоземскиот живот не е непотребно создаден и не е лишен од смисла. Но, тој има специфичен сооднос со повисокиот и вистински живот. Задоволствата во овој свет се помалечки во споредба со *вечниот живот*, кој е најдобар и траен. Верата е јадро на моралната сила на човекот и со неа тој е непобедлив. Етиката во Исламот со своите вредности и цели е дел и форма на практичната теологија. Духовното и моралното не се разделени, етиката е само примена на основните пораки на Коранот низ човечките дела.

Заедницата е форма на остварувањето на моралното единство, инаку на земјата ќе настане хаос и неред. Заедницата се гради на повеќе нивоа - од семејството, во кое мора да владее заемна љубов и почитување, до општеството и човештвото, чии принципи мора да бидат хармонијата, правдината, еднаквоста и солидарноста. На повеќе места во Коранот се повторува должноста да се внесува мир меѓу луѓето и да се прават добри дела. Сите луѓе треба да бидат борци против злото и насилството. Тие мораат да бидат чесни луѓе и предани верници. Овие квалитети се искажуваат преку трпението и добрите дела, кои помагаат да се истрае на Божјиот пат, спротивно од сите гревови. Средства за

етички дејства се моралната дисциплина, покајанието и побожноста, одговорноста, обврската, должноста. Човековата хуманост е сфатена како морално дело кое има општо, космичко значење.

Првата етичка карактеристика на исламот е тоа што инсистира да се работат добри дела, да се верува во моќта на Божјите морални императиви и да се биде послушен кон нив. Според својата природа, луѓето се наклонети кон грев и страдање и кон непослушност спрема Бога, но и кон послушност спрема Бога, кон правење добро и кон морално дејствување. Луѓето можат да се приклучуваат или кон едната или кон другата можност. Етичката вредност или невредност на личноста зависи од тоа што ќе одбере. Слободата на волјата, како и одговорноста за изборот се составен дел на исламското учење. Луѓето треба да прават добри дела и да постапуваат морално - заради тоа ќе бидат спасени. Луѓето не се морално немоќни, неслободни за избор меѓу доброто и злото. Затоа своите добри дела и морално однесување тие ги остваруваат како своја гордост и слава.

ПЕТТЕ СТОЛБОВИ НА ИСЛАМОТ. - Во исламот посебно се истакнати пет етички вредности, должности и норми за секој муслиман - наречени *Пет столбови на исламот*. Тие се основни традиционални етички норми на верата и на живеењето. Кон тие етички барања треба да се придржува секој верник, а тие се основа за другите етички принципи и норми:

1. исповедување на верата во Еден Бог-Алах и во Мухамед како негов Пророк (*шехадеј*);
 2. извршување верски обреди и молитва во определено време и на соодветен начин (*намаз*);
 3. давање материјален придонес и парична помош-милосрдие за верата и за незгрижените и бедните (*зекај*);
 4. верски пост во месецот Рамазан (*сијам*), и
 5. одење барем еднаш во животот на поклонение (*хаџ*) во Мека и Медина, каде што настанал исламот, живеел и е погребан
- Мухамед и се најголемиот светиот предмет-црн камен во првиот светски монотеистички објект, кренат од Аврам-Ибрахим и неговиот син.

Овие пет барања се минимум од моралните обврски за секој муслиман. Тоа се норми и задачи кои треба да ги исполнува секој верник, за да му бидат исправни животот и етиката. Другите морални вредности и норми на Исламот се слични како и во другите монотеистички религии.

Етичките вредности и норми на исламот претставуваат бележит придонес кон целокупната светска етика. Истражувањето на етичките принципи и норми во исламот е посебно значајно за нашата култура и начин на живеење, не само заради тоа што научните согледби и филозофски сознанија во европската мисла се трајно поврзани со развитокот и со придонесот на исламската мисла, туку и заради тоа што идеите и начелата на исламскиот свет ги проникнуваат и нашиот

дух и нашата општествена структура и животна реалност. Во нашава земја живеат голем број муслимани, кои ги следат етичките норми на исламот. Исто така, и етиката на другите социјални групи кај нас е инспирирана од разни исламски етички принципи и норми и во содржините и формите е блиска со исламскиот морал.

ДВАНАЕСЕТТЕ МОРАЛНИ ПРАВИЛА ОД КОРАНОТ

Покрај њејните сѐопштовни на исламот, истакнајќи како задолжителни етички вредности, должност и норми на секој муслиман - во исламот постои и систем од 12 основни вредности, наречен Додекалоз (12) на Божјите заповеди (сличен на Декалозот - Десетите заповеди од Стариот Завет). Во сураа 17 од Коранот, ајети 22-37 (во првиот превод на Коранот на македонски јазик од професорот Хасан Џило) набројани се овие основни должности на секој верник и на секој човек:

“И покрај Аллах друг Бог не означувајте. Ќе останете, тогаш, осудени и отфрлени.

И Господарот твој определи: “Само него да го обожавате, а на родителите добро да им правите. Ако еден од нив или двајцата кај тебе доживеат старост, не кажувај им ни уф! Не обраќај им се со висок глас и зборувај им зборови благородни. И пред нив спушти ги крилјата на потчинетоста и милоста, и речи: “Господаре мој, смилуј им се онака како што тие ми се смилуваа кога бев малечок!“...

И дај му го на ближниот правото негово, и на сиромашниот, и на патникот, и не троши безмерно! Расипниците, навистина, се браќа на Шејтанот (ѓаволот)...

И не убивајте ги децата ваши, плашејќи се од сиромаштија. Ние и нив и вас ве храниме. Убивањето нивно, навистина, е грев голем!

И не приближувајте се кон блуд. Тоа, навистина, е разврат и пат лош!

И не убивајте никого за кого Аллах забрани, бесправно! А во однос на оној кој е убиен, ни крив ни должен, на заштитникот негов му дадовме власт, но нека не претерува во убивањето...

И не приближувајте се кон имотот на јетимот (сирачето)! И додека не стане полнолетен, однесувајте се кон него на најдобар начин.

Исполнувајте го договорот! За договорот, навистина, има одговорност!

И кога мерите, мерете како што треба, мерејќи на кантарите праведно. Ете, тоа е најдобар и најубав исход!

И не следи го она што не го знаеш. И слухот, и видот, и срцето нека ти бидат одговорни, навистина!

И не оди по земјата горделиво! Ти, навистина, земјата не ќе ја пробиеш, и не ќе ги надвишиш брдата!“

ПОУКИ ОД ПРОРОКОТ МУХАМЕД

Пророкот Мухамед е една од најзначајните личности во светската историја. Покрај тоа што со пренесувањето на Божјите зборови го овозможил создавањето на Коранот, тој е организатор на исламот и создавач на обединетата арапска држава, која наскоро постоела една од најголемите и најнапредни светски царства. По смртта на Мухамед, неговите пријатели и научниците ги собрале неговите исказувања по разни поводи и го објединиле неговите начин на реагирање во разни ситуации, која од нешто се барало решение. Книгата **Хадис** е една од најзначајните светски збирки на етички поуки:

“Најголема добрина и великодушност е: да го посетуваш оној кој тебе не те посетува; да му дадеш на оној кој тебе те одбил; и да му простиш на оној кој тебе ти сторил неправда. (хадис 128)

Самиот решавај си ги прашањата, дури и тогаш кога муфтиите (свештеници) ти даваат *фетва* (решение). [Прашај си ги своето срце, својата душа и совест, па во себе ќе го најдеш одговорот на прашањето што те мачи.] (373)

Возвишениот Аллах вели: “Јас сум третиот покрај двајца пријатели, кои меѓусебно се чуваат - сè додека едниот не го изневери другиот. Тогаш јас ги напуштам“. (530)

Никој не може да биде изземен од трите должности - во добродетелноста кон родителите, сеедно дали тие се муслимани или немуслиман; во исполнувањето на ветувањата (на обврската или на дадениот збор), сеедно дали кон муслиман или немуслиман; во чувањето на довереното нешто (*еменат*) и во неговото давање на сопственикот, сеедно дали тој е муслиман или немуслиман. (707)

Срцето во коешто нема знаење ниту мудрост личи на дотраена кука; затоа учете, подучувајте ги другите и усовршувајте се во знаењето. Немојте да дозволите да умрете како неучени, зашто Семоќниот Аллах нема да му прости никому заради незнаењето. (1.150)

Нагоре свртената рака е подобра од долу свртената. Горе свртената рака дава, долу свртената бара. (1.965)“

?

- Кога и како е создаден исламот?

- Дали исламот е етичка религија, дали во неа се поставуваат големи етички барања пред луѓето?

- Кое е основното дело на исламот, кое истовремено е основа и за етиката?

- Што учи Коранот за местото на човекот пред Бога? Дали човекот треба да го слуша Бога во својот морал?
- Кои се петте основни столбови на исламот? Дали се тоа задолжителни морални норми?
- Ако сте муслиман, дали се придржувате кон основните етички норми на исламот? Што би им кажале на другите за основите на исламската етика?
- На што се однесуваат 12-те етички вредности во Коранот од сурата 17? Одберете една од тие вредности и образложете ја.
- Дали во хадисот на Пророкот Мухамед има морални пораки? Анализирајте ги содржината и етичката вредност на некоја од тие поуки?

ДРУГИ ЕТИЧКИ РЕЛИГИИ (обработка по избор)

НАЈСТАРОТО ЕТИЧКО УЧЕЊЕ - ЗОРОАСТРИЗАМ. - На Истокот се родени првите етички идеи. Персискиот маг Заратустра (на старогрчки Зороастер, што значи "златна звезда") го сметаат за **прв светски етичар**. Тој прв расправал за доброто и за злото и им укажувал на луѓето по кој пат да појдат за да го постигнат доброто. Неговото учење било прифатено како религија, но Заратустра не бил мистичар и чудотворец, тој препорачувал вистински морални норми. Тој се обидува да ја сфати суштината на постоењето, да ги објасни врските и релациите во светот и местото на човекот во него. Новината на Заратустра е што етиката ја поставил *во центарот на мислата*, а основните начела на етиката ги воздигнал до животни и светски принципи.

Заратустра го дели постоењето на два противставени пола. Тоа се светот на **доброто** и светот на **злото** - во едниот владеат силите на светлината, другиот е царство на темнината. Во светот на светлината, на доброто и на справедливоста се олицетворени мислите и пораките на врховниот бог Ахурамазда, божество на добрината и на мудроста. Во светот на темнината и злото доминира лошиот дух Ахриман. Меѓу светлината и темнината, доброто и злото се води жестока, бескрајна борба, меѓу нив има неминлив процеп. Духовите на доброто даваат енергија за создавање и **градење**, силите на злото водат кон уривање и **уништување**.

Заратустра ги пофалува чесноста, вистинољубивоста, верноста, а ги осудува лагите, кражбите, злосторствата, престапите. Тој го повикува човекот да стане подобар, чист, справедлив, да се освести, да ги насочи своите стремежи против злото и да вложи напори во таа борба. Трите атрибути на Ахурамазда се *Добра мисла, Добар збор (поука) и*

Добро дело (справедливост), а на Ахриман Зла мисла, Грд збор и Лошо дело. Должност на човекот е да има добри мисли, да кажува добри зборови и да прави добри дела. Заратустра ги повикува луѓето да бидат добронамерни, умерени во посакувањата и во страстите, да живеат во мир и во пријателство со сите, да им помагаат на ближните. Тој им укажува на луѓето дека злото и доброто, животната радост и страдањето зависат од самите луѓе. Човекот не е роб на Бога, туку суштество со слобода на моралниот избор. Мудриот човек ќе го одбере патот на вистината, на светлината и на редот, што ќе го поврзе и ќе го изедначи со силите на доброто, а на овие ќе им помогне да ги победат силите на злото. Најголем човеков дострел е да оствари победа на Доброто во себе, во своите мисли, зборови и дела. Значи, луѓето можат да бидат творци на својата среќа. Определувањето на луѓето за добрина, за чесност и за чистота е услов да постигнат успех во борбата против злото.

**НЕ БИДЕТЕ ЗАСПАНИ ПРЕД ТРИТЕ НАЈДОБРИ НЕШТА:
ДОБРАТА МИСЛА, ДОБРИОТ ЗБОР, ДОБРОТО ДЕЛО -
ОТФРЛЕТЕ ГИ ДАЛЕКУ ОД СЕБЕ НАЈГРДИТЕ НЕШТА:
ЛОШАТА МИСЛА, ГРДИОТ ЗБОР, СТОРЕНОТО ЗЛО!**

Заратустра

Заратустра ги осудувал и ги сметал за лудост крвните жртви и оргиите, бил против секој вид насилство, ја мразел нечесноста, а особено ја осудувал лагата. Тој сакал да го заздравни човечкиот дух, чија болест се олицетворува двојно - како *нихилизам* наспроти животот и како *йесимизам* пред тешкотиите. Тој ги охрабрувал луѓето да ја побараат во себе добрината како смисла на постоењето. Самиот тој е убиен од застапниците на злото. Ова учење како *маздаизам* било државна религија на Персија 13 векови. Од истите извори во III век е зародено *манихејството*, мешавина меѓу христијанството и дуалистичкото сфаќање на светските принципи, кое зборува за судирот меѓу доброто и злото, чистото и валканото, од што кај нас произлезе *богомилството*. Денес околу 100.000 Парси во Индија ја следат етиката на Заратустра. Бидејќи ги сметаат за најморални личности и се верува во нивното чувство за доброто, во нивната чесност и вистинољубивост, ним им ги доверуваат сложените трговски и финансиски трансакции. Еве една од моралните норми на Парсите: "Добрите дела на добриот човек се негов бранител - а злите дела на лошиот човек се негов обвинител".

ЕТИЧКИ УЧЕЊА НА ХИНДУИЗМОТ. - Во Индија се изградени различни етички учења кои даваат богата слика за човековите односи.

и постапки. Со името *хиндуизам* се означуваат традиционалните верувања на Индискиот Потконтинент, кои траат повеќе од 3.500 години; тие имале различни форми, но во основата се слични. Првите учења се поврзани со светите книги *Веди*, во кои е зачувано знаењето на древните Ариевци ("Ариевец" значи "благороден", човек од времето на блажено-то постоење). Од Ведите најпозната е *Риџведа* (со 1.028 химни за разни божества). Ведите усно ги пренесувале *риши*, мудреци, "филозофи", своевидни пророци. Хиндусите се обраќаат кон еден бог, но водат сметка за тоа дека ги има повеќе (дури и до 3.333). Пред 3.000 години е зародена друга религиска форма - *брахманизам*, која се објаснува во *Уџанишадиџе*, кои ги има 12 основни (вкупно 108). Тука се зборува за Брахман како виша реалност и за неговите соодноси и совпаѓање со Атман, како индивидуална душа, човек. Религиозната и морална цел на човекот е да постигне единство меѓу Брахман и Атман. Тогаш ќе се ослободи од судбината (*мокша*) како *џркало на џовџорни раѓања* во овој променлив свет сè додека душата не се прочисти и не го постигне тоа единство. Истовремено е воведена и поделбата на касти, особени слоеви, кои се разликуваат според својствата, дејноста, добродетелите и социјалното ниво. Кастата брахмани ја сочинуваат најблагородните личности, религиозни дејци, кои имаат свети знаења и соодветни етички обврски. Но сите касти имаат општа должност на вистинољубивост, чесност, чистота и на самодисциплина. Ослободувањето на душата зависи од карактерот и од однесувањето на човекот, а не од раѓањето, од ученоста или од предците. Од VI век, откако заврши големото влијание на будизмот, во Индија како народна религија се разви *хиндуизмот*. Основното дело *Бхагавад-џиџа* дава сознанија за вишата реалност, за смислата на животот, за себесознанието и сл. Тука се врвни три божества Брахма, Вишну и Шива, секое со своја митологија и моќ, а трите божества се претставуваат и заедно, со три лица (Тримурти).

Етиката на хиндуизмот е интересна. Нејзини идеали се смиреноста, љубовта, братството, толеранцијата. Таа го подучува човекот поведението да му биде сериозно и бара да се однесува благонаклонето кон другите луѓе. Етиката во индиската мисла и култура е поврзана со филозофските учења како целосен систем на мислење и живеење. Мисловната активност служи за решавање на животните прашања. Целта е страдањето, грешките и заблудите да почнат да се укинуваат и тоа да води кон ослободување. Мислата служи да се дојде до разбирање, а не да се постигнуваат некои илузорни (замислени) нешта, богатство или моќ. Оној кој размислува се здобива со способност за самовоздржување, трпение и смиреност, тој научува да живее над физичките искушенија и над материјалните грижи. Во душата на човекот мора да гори желбата кон *мокша* ("крајно ослободување"), кон воспоставувањето бесконечно единство со Брахман. За тоа најпотребно е самопочистување и продлабочување на дисциплината на душата.

Човечкиот ум е целосно независен и слободен, човекот треба да има доверба во своите сопствени сили. Неговите страдања се резултат на тоа што неговото индивидуално сопство и умот се поврзани со материјата и со случувањата. Со тоа душата му е обземена со *клеши* ("напаст, страст, валкање"), меѓу кои најсилни се незнаењето, егоизмот, страсното посакување на задоволство, омразата и др. Тоа може да се избегне со помош на филозофијата и етиката, како разбирање дека сите болки, тагата и неспокојствата се илузија (*маја*), небитна појава во животот и во времето. Душата треба да ја создае својата независност од нештата, а со разбирањето ќе се истава од занданата на просторот и времето, од замрсениот и вечен тек на болката и реинкарнацијата. Вредно човечко однесување не може да биде само сознавање на Бога, туку и извршувањето на должноста (*дарма*). *Дарма* е еден од најраширените и суштествени етички поими во индискиот живот и практика. Тој значи "носење, држење". Станува збор за етиката како закономерен ред во вселената и како основа на секоја религија. Дарма е главна етичка норма (етички дух на сенешто, вселенски ред и природни закони кои ја одржуваат вселената), но таа е и конкретна етичка норма, како правила за поведение и како практикување на моралните закони и на религиозните обврски на индивидуата, на групата или на пошироката заедница. Дарма е прва морална задача, исправност на постапувањето, стандардно етичко, т.е. доблесно однесување, како и правилно религиозно чувство и должност. Под дарма спаѓаат и одредени етички правила (*шила*, што значи "задолженија, заповеди") како норми на однесувањето: Да се избегнува убивањето; Да не се зема она што не ти е дадено; Воздржаност од алкохолни пијалаци итн. Во хиндуизмот владее вегетаријанство и непиење алкохол, постои стремеж за достигнување на тишина, мир и спокојство и сл.

Моралот и неговата содржина се пред сè сконцентрирани во принципот на ненасилството - *ахимса* (неповредување друга личност ни со мисла, ни со збор, ни со постапка). Тоа е основна вредност и норма на индиската етика. Најпознатата етичка изрека, која помага на патот до прочистувањето, гласи: *Тат твам аси* ("Тоа си ти"), како укажување на суштественоста на другиот за моето постоење и самосознание. На Исток на универзален начин се толкуваат моралните норми; нормата *Не убивај!* таму се проширува и гласи: *Не убивај ни едно живо суштество!* Суштината на хиндуистичката етика е *усовршување*, лична изградба на доблесен морал, како и спречување лоши морални и социјални акции (убиства, кражби, лажење, насилство...). За доблесна моралност е нужна чиста свест. Самата помисла за кое и да било зло дело спаѓа во морална грешка, зашто мислата веќе создава импулс за акција (во овој случај, за дело чија смисла и резултати се негативни). Исто така, и негативните состојби (омраза, завист, гнев, лутење) се пречки за чистота на личноста и за нејзиното доблесно однесување. Во индиската етика се учи дека *во секој човек има две личности*: една која

е подложна на страстите и на инстинктите и една која се придржува за разумот. Задача е да се елиминира првата личност, да се постигне ослободување од емоционалните комплекси и негативности, односно да се развие позитивната страна на личноста, разумната страна на дејствувањето. Во хиндуизмот се укажува дека секој човек има сила сам да управува со својот живот и со својата судбина. Во специјалната законитост (*карма*) причините и последиците се поврзани. Затоа се вели: “Секој е ковач на својата судбина“ и “Секому неговата судбина“.

ПРВО ШТО МОРАМЕ ДА НАУЧИМЕ Е ДА НЕ БАРАМЕ ВИНОВНИК ВО НИКОГО И ВО НИШТО НАДВОР ОД НАС, ТУКУ ДА БИДЕМЕ ЧОВЕЧКО СУШТЕСТВО, ДА СЕ ЗАПРЕМЕ И СЕБЕСИ ДА СЕ ПРОГЛАСИМЕ ЗА ВИНОВНИ. СЕКОГАШ ГЛЕДАЈТЕ САМО НА СЕБЕСИ!

Свами Вивекананда

Во хиндуистичката етика е разработен системот **Јога** како вештина на самоослободувањето. Тоа е една целосна визија за светот и за човекот, како и за должностите на личноста во процесот на своето усовршување и ослободување. Основната карактеристика на јогата е тоа што личноста преку строгиот морал се поставува на сопствени нозе. Во јогата (“напор“, “спрега“) има цела низа активности, меѓу кои се - прочистување; положби (позиции) на телото погодни за медитација (*асани*); контрола на дишењето (*џранајама*); согледување на нештата (*џрајџјахара*); напор умот да се сосредоточи врз еден предмет или идеја (*дарана*); непрекината умна насоченост (*дјана*); апсолутна концентрација (*самади*), кога се губи чувството на подвоеност меѓу субјектот и објектот на перцепцијата и се реализира смислата на јогата. Но пред да се почне со вежбите во јогата, како услов да се разберат нејзините цели и да може тие со успех да се постигнат, пред секој јогин се ставени две групи етички барања - **Јама** и **Нијама**.

ЈОГИН

Во јогаџа не е важно само вежбањето, џуку и еџикаџа

Нијама се однесува на *етичката димензија на личноста*, на нејзините специфични лични морални својства. Тука се обврзни добродетелите во смисла на **личен морал на јогинот**:

- *шаука* - чистота во секоја смисла,
- *сантоша* - задоволство од моралното однесување, морална сатисфакција,
- *тапас* - аскетски напор,
- *свадјаја* - самопроучување, учење и
- *шивара-иранидана* - преданост кон космичката целост, кон Врвното суштество и кон учителот.

Јама се однесува на *моралната дисциплина*, на моралните норми во односите спрема другите луѓе. Тука спаѓаат добродетелите на **социјалниот јогски морал**:

- *ахимса* - неповредување, непосакување зло на друг, ненасилство,
- *сајја* - барање и придржување кон вистината,
- *асијеја* - неприсвојување на туѓо, некрадење,
- *брамакарја* - чист живот, воздржување од сетилните задоволства и
- *ајариџраха* - непоседување, непримање ништо од друг.

Јогата не е само систем од физички вежби и вежби за дишење, како и од форми на медитација и на контемплација. Во неа физичкото, психичкото и моралното се едно.

НЕНАСИЛСТВО НА ЦАЈНИЗМОТ. - Индискиот цајнизам е еден од **најстрогите светски етички религиозни системи**. Цајнистите се застапуваат за етичноста до крајната црта на човечката издржливост, сè до човековата можност да се воздржи од правењето некакво зло. Тие се следбеници на големиот мајстор на етиката Махавира Цајна. Тој е роден како Вардамана. Во таа религија дотогаш имало 23 *ширџанкари*, “оние кои подготвуваат премин на другата страна”, “кои ги отвораат патиштата”. Во 30-тата година од животот младиот човек го сторил она што во Индија било обичај кај способните личности - се повлекол во осаменост и се посветил на духовната активност. Се откажал од световните нешта и го разделил имотот, тргнал да талка. Ја отфрлил облеката и се завиткал во парче крпа: “Среќни сме и живееме среќно ние кои немаме ништо наше”. По неколку години крпата се закачила за три и тој повеќе не носел облека.

Во крајна аскеза, Вардамана медитирал дење и ноќе. Постел во долги периоди, со недели се воздржувал од пиење вода. Ја минал цела Индија. Со месеци и со години го спроведува заветот за молчење. Никогаш на ништо не се пожалил и бил совршено смирен. Заради неверојатните аскетски и духовни достигнуања го нарекле Махавира, “голем јунак”. Несвесните луѓе често го навредувале. Тој никогаш не возвраќал, за него начело и вера било *ахимса* - ненасилство. Го нарекле Цајна, “победник во внатрешниот свет”, оној кој го освоил сопството.

Низ цела Индија проповедал соживување, трпеливост и воздржаност во сè. Држел едноставни беседи. Ги молел луѓето да се молат и да медитираат, да имаат милост за секоја душа и за сите души на земјата и да се откажат од задоволствата. Ги препорачувал молитвата и медитацијата како најдобар метод за доаѓање до просветлување, како пат по кој сите можат да одат и да ја достигнат високата цел. Џајна учел дека сите суштества имаат душа, дури и растенијата, камењата и водените капки. Сите суштества имаат еднакво право на постоење. Затоа првата вредност и најважниот морален закон е почитување на животот, чување на живото, неповредување никого. Првата норма на џајнистичката етика е: **Давај живот, не земај го!** Тоа го бара еднаквоста на суштествувањето. Џајна вели: "Сите души се исти". Природата на човечкото суштество е да се раѓа и развива, исти такви се и растенијата. Суштеството има болки кога е повредено, а и другото има болки кога го повредуваат. И на двете им е потребна храна. Како што едното е непостojано, се менува и исчезнува, и со другото е исто. Џајнистите разбрале дека тие се **едно и исто со сè на светот**. Ова посебно се однесува на луѓето - ако се споредат две човечки суштества, се гледа дека имаат иста природа, можности, ист разум.

СИМБОЛ НА ЏАЈНИЗМОТ

*Ракаџа ѝојсеџува дека сме дел од
единственото својско семејство и
дека имаме одговорност кон неѓо -
зборот **ахимса** е вишишан на дланкаџа*

Ахимса значи ненасилство, толеранција, неповредување, давање право на опстанок секому. Од ова следуваат и другите норми на џајнизмот. Треба да се воспостави контрола врз својата душа и врз однесувањето, а Џајна тврди дека секој човек може со свој напор да оствари вакво ослободување. На човекот му се неопходни душевна стабилност, духовна отвореност, спокојство, смиреност, чистење од страстите, урамнотеженост, воздржување од диви телесни и силни душевни пројави, од постапки кои можат да ја повредат неговата етичка стабилност. Кај џајнистите трпеливоста и ненасилството не се социјално интонирани вредности (како што е толеранцијата во современата европска смисла на плурализмот на погледите и на животните интереси и зафати). Кај нив ахимса е базична норма на индивидуалната етика, основно начело на постоењето на секоја единка. Ахимса не е изведена норма, нешто неопходно и корисно, што ќе овозможи подобро функционирање на социјалните односи - туку *основен принцип*, кој овозможува добро функционирање на личниот живот и на личната етика

на секое одговорно, посветено човечко суштество. За тоа се важни *воздржаноста* и *ненасилничкојо однесување*, кои се задолжителни за секого кој верува во Џајна и оди по неговиот пат. Џајнистите се трудат никогаш со ништо да не згрешат наспроти ахимсата. Некои од верниците одат голи како Махавира, а сите се строги вегетаријанци, не пијат алкохол, се воздржуваат пред сетилните предизвици, се стремат кон душевна непоматеност и духовна стабилност. Тоа го прават со радост и спокојство. Ахимса, како не-насилство, е исполнета со множество позитивни добродетели. Таа е еден вид *даја*, милост, вчувствување (емпатија), милосрдие. За Џајна ова е “добра мајка на сите суштества”. Тоа значи да се води грижа и да се дели сè што се има со сите други живи суштества, тие да се одгледуваат, штитат и да им се служи. За тоа е потребно едно општо чувство на пријателство, општо проштавање и општа храброст. Џајнистите се молат срцата да им бидат исполнети со прошка спрема сите живи суштества, да копнеат по пријателство со сите живи суштества и во нивното срце да нема никакво чувство на отуѓеност ни непријателство спрема никого и ништо. Тие се молат проштевањето да завладее низ целиот свет и сите живи суштества да се грижат едни за другите. Џајнистичката религиозна група во Индија денес има 3 милиони верници, кои ги следат моралните завети на Џајна. Тие докажуваат дека и пред илјадници години луѓето го разбирале значењето на толеранцијата и на најстрогиот личен морал, како и тоа дека тие начела можат да се извршуваат и да не се нарушуваат. Денес џајнистите се меѓу најугледните граѓани на Индија, тие се бизнисмени и правници, стручњаци и раководители. Од идеите на Џајна се раководеле и Ганди, наречен Махатма (“Голема душа”), современ херој на етиката, чија мајка и роднини беа џајнисти, а кој ахимса ја воздигна до светски принцип и етичка норма на денешницата.

АПСОЛУТНО НЕНАСИЛСТВО

Џајнистите имаат морал на апсолутно ненасилство - но не како повлеченост од насилничкојо однесување, туку пред сè како творечки пристап кон ненасилничкојо мислење, како почитување на сите живи суштества и управење добро за нив. Суштествени етички мисли од Махавира Џајна се:

“Има степени на насилството - нема степени на ненасилството.

(Кој е доследен во верата) не смее да се повредува себеси, ниту да повредува друг, како и ниедно суштество што има душа.

Кон ближните не биди непријателски наклонет; тоа е закон на оној кој вистински се контролира.

Во овој свет полн со страдање, секоја единка страда заради своите сопствени дела. Гледај како си нанесуваат патила и како ги поднесуваат! Јас велам: Дobar е оној чие дело е исправно, а постапката совршена, без измама.

Сите можат да ја следат Вистината. Вистината ќе ја реализирате доколку им простувате на сите суштества, доколку одгледувате пријателство спрема сите, а злоба спрема никого.“

УЧЕЊАТА НА БУДА. - Будизмот е една од најинтересните религии и најважни етики создадени во човештвото. Самиот Буда велел дека тоа не е религија, бидејќи нема конкретно божество како објект на религиозна посветеност, туку дека станува збор за психолошки и за морални учења. Буда е роден како принц Гаутама Сидарта во индиското кралство Шакја. До 29-та година од животот татко му го чувал одделен од светот за да не го запознае страдањето. Тогаш се сретнал со маките на раѓањето, на болеста, на стареењето и на смртта. Тоа го потресло, тој го напуштил дворецот и семејството и тргнал да ја бара смислата на животот. Станал аскет, но по 6 години се уверил дека со воздржувањето не е можно да постигне просветление. Разбрал: “Ако жицата премногу се оптегне, таа ќе се скине. Ако се остави незатегнатата, нема да свири“. Седнал под индиска смоква и почнал да размислува. Дошол до будење и до просветлување, разбрал што е животот и како треба да се постигне спасението. Го нарекле Буда (*Разбуден*). Неговиот *Среден џаџ*, кој го проповедал, не е средина меѓу крајностите, туку точно определена патека, тесна како острица на ножот. Станал најпознат пророк, а неговите разговори со учениците, нивните прашања и неговите одговори се запишани. Неговото учење, со почитување на Буда како божество или во некоја форма на полубожество, е раширено низ Индија, Цејлон, Индокина, Кина, Јапонија и низ другите азиски региони, каде што и денес е една од најсилните религии, а неговите идеи се познати во целиот свет - водачот на тибетскиот будизам Далај Лама е еден од најпознатите светски етичари.

Буда не расправа за потеклото и за структурата на светот. Тој ја бара вистината за животот во овој свет, за страдањето и за спасението. Тој не дава догма, туку укажува како луѓето да се разбудат и да се поттикнат на акција. Јадрото на неговото учење се **Четириите вистини**. Првата вистина е дека во овој свет и живот *сè е болка и страдање* - раѓањето е болка, болеста, староста, смртта се страдање, грижите, желбите, тагата и неспокојствата се болка, кои се дотолку поголеми колку што човекот е поприврзан кон објектот на желбите. Втората вистина е дека *желбајќа е причина на страдањето* - а страстите и приврзаноста кон овој свет, посветеноста кон земните наслади, богатството и славата се минливи и се губат, како што ги губиме и блиските, како што неминовно го губиме и животот. Третата вистина зборува дека *страдањето ќе престане ако ја угасиме желбајќа*, ако ги смириме страста и нагоните, ако ја прекинеме приврзаноста кон празното и минливото; ова е **нирвана**, состојба без болка и страдање, која не води надвор од веригата на повторното раѓање и непрекинат престој во овој свет на страдање (што е општа индиска идеја).

Четвртата вистина се однесува на *пайшој* за *пресџанување* на *сџрадањето*, каде што насоките од Буда се непосредно етички.

Целта на овој Пат е да се прекинат бесконечните повторни раѓања како израз на неосвестеноста, неморалноста и судбинската казна (Индијците велат: Кој бил убиец во овој живот, во идниот ќе биде жртва). Различните школи создадени врз Будините идеи не се залагаат главно за верското доживување, туку проповедаат дека луѓето може да го постигнат спасувањето со прочистување и со буѓење, со морално збогатување и со оздравување преку медитирање. Медитацијата треба да ги развие свеста и мудроста. Нејзин врв е концентрацијата, како осми дел од етичкото будистичко учење - кое има 8 стапки (фази):

- благороден-правилен поглед на светот;
- благородни, добри намери и мислење (овие два дела спаѓаат во учењето за сознанието - *џаџа*);
- благороден говор;
- благородно, правилно постапување;
- благороден-правилен начин на живеење (овие три дела спаѓаат во учењето за моралот - *шила*);
- благороден-правилен напор;
- правилно внимание;
- благородна-правилна концентрација (последните три дела спаѓаат во учењето за медитацијата - *самади*).

Овие 8 патеки се директно морално интонирани и бараат висока етичка определба. Будистичката медитација развива личност чии главни карактеристики се спокојството, добрината и интелектуалната сила и проникливост. Со вежбањето се попречуваат негативните тенденции на свеста, а духот се урамнотежува и се смирува. Оној кој стигнал до крајот на посакуваниот медитативен пат се нарекува арахат. Тој е идеален тип на здрава личност, совршен, идеален човек, целосен мудрец, кој допрел до највисокото духовно сознание и дошол до крајната можна точка на духовниот и личен развој. Ослободувањето како крајна цел не се постигнува лесно. Предуслов е личноста да созрее и да има добра самосогледба. Условите за постигнување на нирвана се етички, сознајни и контемплативни. За тоа треба да се минат три пата: морална преродба, признавање на условеноста на егзистенцијата од нашите внатрешни состојби и медитација. Суштествената идеја е искажана со Будините зборови: “Укажувам само на едно единствено нешто, на страдањето и на ослободувањето од него... Како што морската шир е проникната само со еден единствен вкус, со вкусот на солта, исто така, ученици мои, ова учење и оваа дисциплина се проникнати со еден единствен вкус, со вкусот на ослободувањето“. Буда ја развил идејата дека највисоката цел може да се оствари само преку воздржувањето од правење зло, само преку правењето добро, преку прочистувањето на срцето, преку медитацијата придружена од облагороденото (правилно) однесување, кое не му наштетува на ниедно живо

суштество. Достигнувањата на највисоката вистина будистите ја нарекуваат **пат на совршенството** (*дамаџада* - пат на вечниот закон, пат на етиката). Така во будизмот се обединуваат моралот и сознанието.

УМЕН ЧОВЕК

Во збирката "Дама-џада" се дадени 423 етички исказувања од Буда. Тоа е една од најумниите етички книги во историјата:

"Кој ќе согледа дека оној човек од кого што е предупредување мудар и му укажува што треба да избегнува, и дека таквиот умен човек треба да биде почитуван као откривач на скриеното богатство - тоа е подобро, а не полошо, за оној што го почитува таквиот човек.

Предупредувајте и подучувајте, скротувајте го она што е непрочистено!
- Така се здобива пријателство на искрените, а непријателство на неискрените.

Градителие ја разводуваат водата, ковачите ги острат стрелите, дрводелецот го бичи дрвото - умните луѓе се скротуваат себеси."

ЕТИКА НА КОНФУЦИЈАНИЗМОТ. - Конфуциј инспирирал силна етика и неговите зборови станале база за основната религија во најголемата земја на светот Кина и во тој регион. И денес, по 2.500 години, неговите речи водат милијарда луѓе по патот на доброто. Кунг Фуце ("Учителот Кунг", латинизирана форма Конфуциј) имал благородничко потекло. Бил државен советник и учител. Долго барал владетел кој ќе ги спроведува традиционалните начела, а за своја мисија го сметал токму востановувањето на добрата традиција. Основал училиште, сметал дека образованието е најдобра социјална мерка за успех во животот, и на учениот и на неговата земја. Обучил 3.000 ученици. Толку го сакале, што по смртта на Конфуциј почнале да градат храмови во негова чест и да го обоготворуваат. Два века пред н.е. конфуцијанството станало државна религија. Основни дела на оваа вера се книгите на Конфуциј "Големото учење" (за начелата и за патот на самоусовршувањето на човекот), "Книга за златната средина" (за хармонијата во односите меѓу луѓето), "Лун јуј" (беседи и етички размисли на Конфуциј). Кон овие се додаваат и делата на етичарот *Менџиј*, најголемиот следбеник на Конфуциј.

Конфуцијанизмот е особена религија проникната со етика, во којашто социјалната и индивидуалната етика се во единство. Небото е највисока реалност, симбол за возвишеноста, но само царот знае што сака тоа и само тој може да му укажува почит. Луѓето не ја познаваат законитоста (*џао*) на Небото, но затоа треба да се придржуваат до правилата (*џао*) на Земјата: "Верувај цврсто во правилното учење, во животот следи го правилниот пат". Хармонијата на државата е дел од религискиот култ, што се одразува врз животот на еднката. Најважно

е секој да го заземе своето место - господарот и потчинетиот, таткото и синот; секој треба да ги следи своите должности, а најзначајна е општата **лојалност**: господарот треба да им обезбеди работа и средства за живот на поданиците, а овие треба да го слушаат и да го почитуваат. Владетелот го искажува култот кон Небото, а обичните луѓе треба да ги почитуваат предците и стриктно да ги следат нормите на однесувањето. Конфуциј вели: "Што не може да нема човекот? - Предци!" Затоа е толку важно нивното почитување. Родовите ги почитуваат своите зачетници. По смртта на родителите жалоста трае три години, толку колку што тие го одгледувале беспомошното дете. Исто така е важно секој да остави потомство за да има кој да ја чува почитта кон него (во родното место на Конфуциј уште има негови директни потомци, кои и по 2.500 години го одржуваат неговиот гроб и семеен култ). Во сите односи најважни се **пет основни релации**: меѓу владетелот и народот, меѓу таткото и децата, меѓу поголемите и помалите браќа, меѓу мажот и жената и меѓусебно меѓу луѓето.

Етиката е строга и *риџуална*. Етичкото начело е **Ли**, *морална обврзаност*, која значи следење на некоја форма. Свештениците во конфуцијанизмот се учители по ритуалот: "Почитувањето без ритуал е празна суета; внимателноста без ритуал е страшливост; смелоста без ритуал станува бунтовништво; поддршката без ритуал е грубост... Кога благородниот маж им е верен на старите обичаи, тогаш народот е чесен". Без ритуалност ќе настапи расуло. Конфуциј истакнувал дека треба да се извршуваат 300 верски обреди и 3.000 норми на правилното поведение. Така религијата кај конфуцијанците е слична на етиката. Целта е да се постигне **Жен**, што значи заемност, *човекољубие*. Тоа е способноста на човекот да биде добар, да ги почитува оние кои треба, да има доверба кон другите, да е внимателен во разговорот, да не навредува, да се усовршува и да им помага на другите да се усовршуваат, да им помага на другите во дејноста. Замислата е Жен да ја опфати целата сфера на човечките односи: "Ако не знаете како да им служите на луѓето, како ќе знаете да им служите на боговите?!"

Личноста која ги исполнува задачите и ритуалите е **благородна** (*jun-se*). Тоа е најголемиот квалитет што може да го постигне човекот. Тоа значи дека се придржува кон **златната мера** - ги избегнува сите крајности. Конфуциј е првиот етичар кој го искажал *златното правило*: "Не прави им го на другите она што не сакаш тие тебе да ти го прават!" Целта е да се постигне *златна средина* - во државата и во семејството да има хармонија а не непријателство. Благородната личност е идеал за совршенството. Може да се биде благороден според родот, но секој треба да го достигне тоа со својот напор, да го реализира Жен. Во таа смисла, илјадници години во Кина истите правила служеле за да се изрази добрината и правилната насоченост на личноста. Истите идеи се пренесени и во Кореја и во Јапонија, каде што се развиени во етиката на *бушидо* - правила на однесување меѓу воините и јавните личности.

НАПОРОТ РАЃА МОРАЛ

Во делото "Лун јуј" се донесуваат беседи и поуки од големите Учители на етиката **Конфуциј**:

Учителот рече: Да јадеш едноставна храна, да пиеш вода и да спиеш со рака под главата - тоа исто така може да биде задоволство. За мене богатството и положбата постигнати на нечесен начин значат исто што и облаците кои летаат по небото.

Учителот рече: Јас не сум се родил со знаењата. Ги постигнав благодарјки на љубовта кон Традициите и упорноста во учењето.

Учителот рече: Кога патувам со други двајца, јас секогаш имам што да научам од нив. Јас го избирам она што е добро кај нив, а лошото ми служи како предупредување и ми помага да не правам грешки.

Учителот подучуваше на четири нешта: образованост, морално однесување, преданост и искреност.

Учителот рече: Има луѓе кои, немајќи знаење, дејствуваат без да размислат. Јас не сум таков. Се трудам да чујам колку што можам повеќе за да го одберам најдоброто и да го следам."

ЕТИЧКА МОЛИТВА

Верскиот раководител од тибетскиот будизам **Далај Лама**, добитник на Нобеловата награда за мир, има напишано многу етички дела во кои ги објаснува етичките погледи на Буда и на будизмот, а од тиа персјектива дава и соопредувања за современиот морал. Загрижен за судбината на светот и на човеот, тој ја има напишано книгата **"Етика за новиот милениум"**:

"Сочувството е она што им дава смисла на нашите животи. Тоа е извор на севкупната конечна среќа. Тоа е основа на доброто срце, на срцето на оној кој дејствува од желба да им помогне на другите. Со љубезноста, наклонетоста, чесноста, вистината и со справедливоста кон другите ја обезбедуваме нашата сопствена благосостојба... Не може да се одрече дека нашата среќа е неразделно поврзана со среќата на другите. Кога страда општеството, страдаме и ние. Кога нашите срца и разум се исполнети со лоша и негативна волја, ние самите стануваме сè победни. Може да го отфрлиме сето друго- религијата, идеологијата, сета применета мудрост. Но не можеме да ја избегнеме неопходноста од љубов и од сочувствување..."

Оставете ја вашата завист, отфрлете ја желбата за победа, престанете со ликувањето над другите. Наместо тоа, обидете се да им правите добро... Дочекајте ги и поздравете ги другите со насмевка. Бидете едноставни, отворени и обидете се да немате предрасуди. Кон секого однесувајте се како кон близок пријател... Ако не можете да им помогнете на другите, барем немојте да им

нанесувате штета. Мислете за светот онака како што тој изгледа од вселената: малечок и незначаен, а сепак толку убав.

Ја споделувам со вас кратката молитва, која ми дава голема инспирација во барањето на Доброто и во давањето поткрепа на другите:

Дали можам, сега и засекогаш, да бидам
Заштитник на оние кои немаат заштита
Водач за оние кои го загубиле својот пат
Брод за оние кои се возат преку морето
Мост за оние кои ја минуваат реката
Прибежиште за оние кои се во опасност
Светилка за оние без светлина
Засолниште за оние кои немаат конак
И слуга на сите во неволја.“

?

- Дали религиите на Истокот имаат развиени етички учења?
- Која од етиките на Истокот ве интересира? Зошто?
- Кои две сили, според Заратустра, се основни за животот?
- Зошто, според Заратустра, човекот мора да избере меѓу доброто и злото?
- Кои се трите елементи на Доброто, а кои трите елементи на Злото според Заратустра?
- Што значи хиндуизмот? Дали тој има развиена етика?
- Дали во Индија религијата и етиката се поврзани?
- Што значи начелото *Таи тијам аси*?
- Кои се етичките норми на јогата?
- Кој е познатиот светец на џајнизмот? Што им советува на луѓето?
- Која е основната етичка идеја на џајнизмот?
- Дали во современиот свет има одраз основната џајнистичка порака?
- Кои се четирите вистини на Буда?
- Дали знаете некое од осумте етички правила (патеки) на будизмот? Објаснете ја неговата морална смисла.
- Што бил Конфуциј? Која била неговата животна и етичка задача?
- Кои се петте важни етички односи според конфуцијанизмот?
- Што порачува Далај Лама во својот текст за новата етика?

ЗАВРШНИ ИДЕИ

Меѓу луѓето има различни ставови за улогата на Божеството во водењето и во оценувањето на нивниот живот. Некои велат дека Бог ги определува сите наши намери и ги води нашите чекори, а некои дека тој не се меша во работите на луѓето, односно дека Бог го создал светот, но луѓето треба сами да ги водат своите работи; некои сметаат дека е доволно што се родиле (што Бог им дал шанса да живеат), другото е задача на човекот, а тој неа треба да ја исполни со трудење и со најдобро однесување, бидејќи така најдобро ќе ја изрази својата човечка суштина и благодарност за живеењето. За некои Бог е непосреден морален судија, не само на Вечниот-Последниот суд (кога ќе се оценуваат делата на сите луѓе), туку и сега во животот, со наградување за добрите постапки и со казнување за лошите. Некои посочуваат дека Бог е олицетворение на правдината, па сите можат да бидат сигурни дека нема бескрајно да владее неправдата, односно дека заслужните ќе бидат истакнати.

Нашiot народ тоа го изразил со разни пословици и поговорки:

Господ борч не плаќа.
Господ велит: поможи си сам, да и јас да ти поможам.
Господ дават, ама в амбар не ти тура.
Господ дал на земјава сè што му треба на човекот.
Господ забав, ама не забораа.
Господ знаит кому што праит.
Господ не гледа на лицето, ами на срцето.

Овие изреки се дел од фолклорното богатство собрано од Марко Цепенков. Размислете за нивните пораки. Продискутирајте за нивната содржина и идеја, можеби тоа ќе придонесе за појасни морални сознанија.

Во народниот расказ "За две пари добро" Марко Цепенков претстави една теолошка морална ситуација. Некој човек не направил никакво зло додека бил жив. Кога умрел, ангелот му ја повел душата на небо. По пат го запираше за проверка дали имал гревови. Ги минал проверките и фаволите не можеле да го земат со себе. На последната проверка се мерело доброто и злото. Таму фаволите не го давале човекот на ангелот, кој тврдел дека човеков не направил никакво зло.

"- Е, вистина, ангеле, не напраил овој човек никакво зло, арно ама пак не напраил и ни едно добро дури бил жив. Отвори тевтеро твој и види - му рекле фаволите - да штом не напраил никакво добро, тој е наш, чунки ние не праиме добро. Да затоа е наш.

- А бре чоече - му рекол ангелот - каков праведен чоек ќе бидиш ти што не си направил барем за две пари добро?

Чоекот се сетил оти беше напраил само за две пари добро:

- Сум направил, ангеле, за две пари добро. На две деца што се тепаа за едно куче и ји отмав да не се убијат, давајќи му на едното дете две пари и му го дадов кучето на другото."

На вагата претежнале тие две парички, та ангелот си го зел човекот и го однесол во рајот. Поуката е земена од Соборното послание на Св. Јаков од Новиот Завет: “Каква е ползата, браќа мои, ако некој рече дека има вера, а дела нема?... Верата, ако нема дела, сама по себе е мртва”.

Дали се согласувате со ваквото разбирање на продуктивната етика што ја има народот?

ПРАШАЊА ЗА ПОВТОРУВАЊЕ

- Каков е односот меѓу етиката и религијата?
- Дали големите религии се и етики? Колку тие влијаат врз моралот на луѓето?
- Кои се основните морални норми во првата монотеистичка религија - јудаизмот?
- Кој ги дал Десетте заповеди? Што кажуваат и што бараат?
- Дали Десетте заповеди се важен етички систем?
- Кој е главниот етички учител на христијанството?
- Каква етичка личност бил Исус Христос?
- Кои дополнителни донел Исус во етиката?
- Која беседа на Исус Христос е негово најобемно и главно етичко дело?
- Која етичка норма ја поставил Исус Христос, која и денес севезден ја споменуваат сите добри луѓе и етичари?
- Која основна етичка насока на верниците им ја посочуваат христијанските теолози?
- Каква етичка порака посочил свети Кирил Солунски? Какви се етичките пораки на свети Климент Охридски?
- Каква е етиката на исламот?
- Каде се изложени основните етички норми во исламот?
- Каква е обврската на верниците кон етичките пораки во Коранот?
- Кои се Петте столбови на исламот како правило за практично однесување?
- Каква е етичката улога на *хадисот* (записи на зборовите и на методот на дејствување) на Пророкот Мухамед за муслиманите?
- Дали на Далечниот Исток има големи етички религиски учења?
- Какво е етичкото учење на Заратустра?
- Какво е етичкото учење на хиндуизмот?
- Која е смислата на нормите на Јама и на Нијама?
- Што учел Џајна? Дали тоа е строг морал, со големо барање пред верниците?
- Какво е етичкото учење на Буда?
- Што учел Конфуциј?
- Дали се интересни етичките учења на големите религии, дали тие можат да подучат на нешто правилно и потребно за животот на луѓето?

V дел

СОВРЕМЕНИ ЕТИЧКИ УЧЕЊА

Во овој дел се претставуваат најзначајните етички ориентации на денешницата. Тука се расправа:

- за основните етички концепции и морални трендови во современата епоха;
- за современiot утилитаризам како најраширена етичка концепција на денешницата;
- за консеквенцијализмот како нова етичка доктрина, која основната позиција на оценувањето на намерата ја дополнува со истакнувањето на потребата да се согледуваат и последиците од дејствувањето;
- за основните учења на етиката на грижата (“женска етика”) како најнова и перспективна доминантна насока во етиката.

Овие прашања треба да ги научите за да ги создадете најновите мислења и тенденции во развитокот на етиката, кои се база за моралниот живот на стотици милиони луѓе во најразвиените земји на светот, а се шират и во другите делови на светот. Така ќе можете да расправате за етичките идеи на денешницата.

РАЗМИСЛИ И ОЦЕНИ

Етиката се развива заедно со светот. Доаѓаат нови идеи, нови проблеми, нови луѓе, кои на свој начин ги поставуваат новите значајни прашања. Затоа секоја епоха има карактеристични морални норми и практика, кои ги истражува Историјата на моралот и обичаите, како што Историјата на етиката го испитува и го претставува развитокот на етичките идеи.

Во современото човештво има различни етички учења - некои ги повторуваат дури и најстарите етички идеи; некои ги прошируваат или ги модернизират старите етички објаснувања, вредности и норми; во некои се создаваат сосема нови етички доктрини. Целта е да се објаснат проблемите и моралните појави во современата епоха, да се поттикнат луѓето да ја почитуваат етиката и да дадат придонес со своето етичко творештво, да се дадат добри насоки за правилно дејствување на луѓето, да се инспирира создавањето норми кои ќе соодветствуваат на новите општочовечки потреби... Во секој случај, и застапниците на класичните начела и оние кои се свртени кон новите ориентации треба да имаат вредности кои ќе бидат сообразени со етичките потреби на современiot свет и со новите нужности на луѓето.

Во сложениот современ свет за етиката се многу важни прашањата на денешните конфликти и на насилничкото однесување. За нив зборуваат современите етичари, кои на луѓето им посочуваат дека особено треба да ги избегнуваат овие зли појави. За тој проблем зборуваше покојниот духовен водач на Афроамериканците д-р Мартин Лутер Кинг, кој во една етичка поема напиша:

Сонувам еден ден
младите да учат нешта кои нема да ги разбираат.
Децата во Индија да прашуваат: Што е тоа Глад?
Децата во Алабама да прашуваат: Што е тоа Расна сегрегација?
Децата во Хирошима да прашуваат: Што е тоа Војна?
А ние да им одговориме:
Тие зборови повеќе не ги употребуваме.
Исто како и зборовите Поштенска кола, или Галија, или Ропство,
Тие зборови веќе немаат вистинско значење,
Затоа се избришани од речникот.

Мартин Лутер Кинг загина како жртва на расната нетрпеливост и политичко насилство. Злосторниците не можеа да истраат пред неговото подучување на понижените Афроамериканци дека треба да се борат со ненасилство, со трпеливост и со издржливост.

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка со која би ја оцениле етичката визија на Мартин Лутер Кинг од неговата песна: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Дали, според Мартин Лутер Кинг, може да се воспостави таква реалност во која нема да има глад, бедотија, насилство, војна...? Според вас, кои се најголемите животни и етички проблеми на денешницата? Дали има доволно предизвици во животот за луѓето да бараат нови етички одговори? Дали мислите дека денес има нови етички идеи? Дали и денес е потребно да се развива етичката мисла? Дали луѓето треба да ги изучуваат новите сознанија и етички учења за да ги создаат моралните приоритети и да научат како да се однесуваат? Дали треба да се биде догматик (заслепен и непоколеблив традиционалист во етиката) или очите и умот треба да се отворат за новите етички размисли и ориентации?

УТИЛИТАРИЗАМ

ЕФЕКТИВЕН ЕТИЧКИ СИСТЕМ. - Етиката дискутира за смислата и за вредноста на животот, дава одговори за неговата оправданост, ги води луѓето по советната насока на постапувањето. Големите етички решенија ги поттикнуваат луѓето да имаат перспективи, да бидат поподготвени да ја совладаат моралната ерозија, да бидат порационални и морално подобри. Тоа се ефективни морални системи. Едно такво влијателно етичко учење во нашата епоха е **утилитаризмот**, кој е најраширена, доминантна етичка ориентација на денешницата. Тој е создаден од англиските филозофи **Џереми Бентам** (1748-1832) и **Џон Стјуарт Мил** (1806-1873).

Бентам моралните цели не ги постави наспроти човекот или над него, туку поблиску до интимните човечки стремежи. Тој нив ги определува како дејства со кои личноста може да оствари *среќа*. Според

него, смислата на животот е да се оствари **најголемо количество среќа за најголем број луѓе**.

Џон Стјуарт Мил појасно се искажа во однос на квалитетот, а не само во однос на квантитетот на среќата. Според него, човекот не се реализира само низ чувството на должност; тој природно си бара за себе и добри резултати од своите дејства. Но човекот не е изолирано суштество кое би се изживувало со егоизмот. Тој е суштество на социјални односи, се развил толку што има префинетост во потребите и разумност во барањата. Мил зборува за усовршените личности на една модерна човечка заедница, за кои важи неговиот став: *Подобро е да се биде незадоволно човечко суштество, отколку задоволна свиња; подобро е да се биде незадоволен Сократ, отколку задоволна будала.*

СТРЕМЕЖ КОН ОПШТА КОРИСТ. - Утилитаризмот го поддржува **стремежот кон корисност** (лат. utilis - корисно; utilitas - корист, полза). Не станува збор за нешто едноставно користољубиво, што би ги задоволувало само човековите материјални страсти и некоја исклучиво лична желба за придобивка. Овдека се тежнее кон повисока добивка, кон реализирање на нешто што со високата вредност и со потрајното значење ќе го задоволува субјектот на дејствувањето. Развиената личност на современото општество има благопријатни чувства, развиена етичка самосвест и потреби за добар живот. Со утилитаристичката доктрина се признаваат природните основи на единката, но се потенцираат и големите дострели и облагородените потреби на човештвото.

За утилитаризмот **стремежот кон "корисното"** има исто значење како и настојувањето да се достигне **среќа**, да се дојде до *она што сите го бараме*, дури и оние кои имаат сè, а секако и оние кои имаат малку, или пак животот не им дал нешто или им одзел сè.

ЏОН СТУАРТ МИЛ

создавач на утилитаризмот

Појдовната точка е дека секој човек се стреми кон среќа. При оваа етичка насока, според Мил, станува збор за *задоволството*, а не за обичното користољубие, не за обичниот стремеж кон удивање како најпросто и најгрубо задоволство - туку за таквата цел и резултат на однесувањето што **на човекот му создаваат задоволство и го ослободуваат од тегобната и болките**. За Мил, "крајната цел, во однос на која и поради која се посакувани сите други нешта (сеедно дали станува збор за нашето сопствено добро или за доброто на другите луѓе) е да имаме еден дивот колку што е модно повеќе ослободен од

повеќе ослободен од болката и колку што е можно повеќе богат со уживање... Бидејќи тоа е цел на човечките дејства, тоа мора нужно да биде и мерило на моралноста. Според тоа, моралот може да се определи вака: тоа се правила и прописи кон кои мораме да се придржуваме ако сакаме на ситие луѓе да им биде осигуран ишаков иосакуван живои, и ишоа во најголема мера; и дури не само на ситие луѓе, ишуку и на ситие сушишеситва кои чувсйвуваат“.

ОПШТА СРЕКА. - Утилитаризмот не говори за луѓе повлечени во себе, свртени кон себе и заинтересирани само за себе. Неговата сила е оишишаа срека, која се гради од срекаша на единкише. Тоа е едно ново единство на индивидуалното и колективното, кое се воспоставува како доминација на принципот на индивидуалното, но придружено од силното чувство за колективното. Утилитаризмот најде рамнотежа меѓу дејноста и желбите, единката и заедницата, личното и општото.

Во современиот свет се остварени големи интелектуални, дејствени и морални сили на човекот, во него огромните и сложени заедници се потпираат врз творечкиот фактор на нивните членови. Затоа денес нема добри животни решенија без јасно разграничување на целите и на достоинството на единката и без точно определување на заемните односи на сите единки во општеството и на самото општество во однос на своите членови. Утилитаризмот се покажа како најдобра, најприфатлива етичка доктрина за модерното западно општество, тој стана највлијателно современо морално учење и практика во Западна Европа, Америка, Јапонија и во Австралија. Во таа смисла, утилитаризмот е едно од најсилните етички учења во историјата, бидејќи придонесе соодветната морална култура да стане водечка во денешното огромно и силно човештво. И во идниот XXI век утилитаризмот ќе биде важна доктрина затоа што добро ги поврзува интимните стремежи на човекот и неговите јавни задачи. Тоа е, исто така, најдобрата концепција која може да ги растресе, присобере, охрабри, поттикне и да ги поведе кон успех заостанатите општества, на кои толку им е потребен успех и развиток и на кои им недостигаат добри морални односи.

Во рамките на утилитаризмот е родена идејата за **морално сметање**. Цереми Бентам учи дека во животот треба да не движат умот и мудроста на самооценката. Човекот своите чекори треба да ги прави откако ќе промисли што да направи, а тоа да му донесе вистинска корист, истовремено корист и за неговите ближни и за неговото општество, за оттука да му се врати со добро за сите луѓе и за секој човек единично. Сите треба да бидат задоволни. Среќата не треба да биде само сонувана случајност, туку животна реалност. Тоа е модерниот дух на европската и на светската етика. Џон Стјуарт Мил повикува на живот и на етика во кои секој е слободен, ги чува својата слобода и интимните интереси,

но е свесен и за заедницата, чијшто е дел и конституент, се бори таа да биде добра, модерна и успешна, а притоа со радост ги извршува своите обврски како свесно и разумно суштество, на коешто моралот не му е тежина, туку начин на сериозно човекување и на успешен опстанок. Утилитаризмот е доктрина на зрелиот, дејствен и моќен модерен индивидуализам - каде што секоја единка е морален дејственик, од која зависи целината на етичкиот свет; каде што вредностите се насочени кон заштита на моралот, на високите цели и вредности на цивилизацијата и на секоја единка, на нејзините права и интимни интереси; каде што општествената акција е сосредоточена кон достигнување на високо морално ниво на заедницата, кон заштита на етичките доблести на слободниот и одговорен човек и кон обезбедување поле за секого за морална иницијатива и дејствување.

ЗА УТИЛИТАРИЗМОТ

Книжата "Утилитаризам" на најзначајниот теоретичар на утилитаризмот **Дон Стјуарт Мил** е едно од најпознатите етички дела воопшто и највлијателно етичко дело на денешницата:

"Според концепцијата која **корисноста или принципот на најголема среќа** го усвојува како основно начело на моралот, нашите дејства се исправни доколку водат кон унапредување на среќата, а неисправни доколку произведуваат нешто што е спротивно на среќата. Под **среќа** се подразбира задоволство и отсуство на болка: под **несреќа** болка и отсуство на задоволство... Задоволството, како и слободата од болка, претставуваат единствени нешта што може да се посакуваат како цели...

Вистински лични стремежи, како и искрено интересирање за општото добро, се можни кај секое правилно одгледано човечко суштество... Секоја единка која располага со тој скроман збир на морални и на интелектуални реквизити во еден свет во којшто има толку многу интересни нешта, толку многу за уживање и исто толку многу работи кои треба да се исправат и да се усовршат, е способна за еден живот кој може да се нарече убав...

Ако една таква личност не е, поради лошите закони или поради потчинетоста на волјата на другите, лишена од слободата во рамките на своите можности да ги искористи изворите на својата среќа, таа нема да пропушти да го заснова тој убав живот доколку ги избегне вистинските големи зла во животот, големите извори на физичкото и на душевното страдање - немаштината, болестите и човечката свирепост, бескарактерноста или прераната загуба на објектот на својата наклонетост... Најголемиот број од реалните зла во светот се такви што можат да се отклонат и конечно ќе бидат сведени на најмалечка мера ако човечките околности и натаму се подобруваат. Сиромаштвото, кое во секој поглед содржи страдање, може целосно да се искорени со мудроста на општеството здружено со здравиот разум и со штедливоста на единките. Дури и болеста, тој

најнескромлив непријател, би можела бескрајно да се намалува во своите димензии преку доброто физичко и морално воспитување и преку погодната контрола над штетните влијанија... Што се однесува до променливоста на судбината и на другите разочарувања сврзани со околноста во светот, тие се, главно, последица или на големата безумност, на лошо насочените желби или на лошите или несовршени институции. Накусо, со својата грижа и труд луѓето можат во голем степен да ги совладаат сите големи извори на човечките патила, а многу од нив речиси целосно; иако нивното отстранување е многу бавно - и многу генерации ќе минат пред да се освои целосна победа, а овој свет, доколку не недостасува волја и знаење, не стане она што од него лесно може да се создаде - сепак секој човек, кој е доволно интелигентен и благороден во тоа настојување да внесе свој, колку-годе мал и незабележан придонес, ќе има во таа борба едно благородно уживање, од коешто не би се лишил за никаква поткупливост во форма на себично задоволство...

Општествената состојба станува сè поцврста колку што луѓето се оддалечуваат подалеку од состојбата на дивјачката независност... Заедницата на човечките суштества, со исклучок на односот меѓу господарот и слугата, очигледно не е можна на друг начин освен под условот да се земат предвид интересите на сите луѓе. Заедница меѓу еднаквите може да постои само врз основа на спогодбата - **интересите на сите мораат еднакво да се почитуваат**. И бидејќи во сите цивилизирани држави секоја личност, освен апсолутниот монарх, има луѓе рамни на себеси, секој човек е обврзан да живее во добри односи со сите.“

?

- Кога е создаден утилитаризмот? Кои се неговите основачи?
- Која е основната човечка цел која утилитаристите ја ставаат во базата на етиката?
- Со кој лозунг Бентам ја дефинирал главната цел на човечката етика?
- Какво дополнување дал Џон Стјуарт Мил на утилитаризмот?
- Дали во утилитаризмот станува збор за материјално користољубие, за егоизам, за лична себичност? Кои се идеите на Мил за односот меѓу личноста и другите луѓе?
- Дали во утилитаризмот се води сметка за својата корист и задоволство или за постигнувањето на општа состојба на среќа и корист како услови за сопствената среќа?
- Што вели Мил, дали е можно со умен однос и со добра политика да се искоренат лошите нешта во животот и во светот?
- Мил е првиот во современата етика кој побара добро однесување кон сите суштества кои чувствуваат. Дали тоа е исправна концепција?
- Колку е раширена утилитаристичката доктрина? Во кои земји утилитаризмот е основно етичко учење?

КОНСЕКВЕНЦИЈАЛИЗАМ

НАМЕРА И ПОСЛЕДИЦА. - Етиката добива предизвици од реалноста, идеите во неа потекнуваат од разбранетата човечка свест пред настаните и проблемите. Етичките мисли значат отворање на нови прашања, доаѓање до дотогаш непознати одговори. Со нив се домислува и се дополнува моралниот систем, се обликуваат и се препорачуваат нови вредности и норми. Етиката визија најчесто поаѓа од калта на денешницата - но отвора нови патишта по кои луѓето ќе одат натаму сè додека живеењето не ги доведе до нови ситуации и премрежја, додека не стигнат до превали на врвот на некоја епоха, кои ќе ги минат со помошта на идеите и насоките на новиот храбар етичар или на општата етичка размисла на тоа време. Речиси пред илјада години парискиот легендарен филозоф Пјер Абелар храбро посочи дека во етиката е најважна **намерата**, дека таа треба да биде основа за секоја етичка проценка. Тоа беше база за европската етика сè до нашите дни. Сложениот живот во новата епоха и негативните резултати од човечкото дејствување масовно посочија дека во етиката проценка треба да бидат земени предвид и **последниците** од дејствата.

Дејството започнува со намерата (*лат.* интенција). Според оваа *внатрешна* димензија на моралот на личноста и на нејзината постапка, етичката доктрина воспоставена од Абелар се нарекува **интенционализам**. Таа останува валидна етичка концепција. Во нашата епоха, меѓутоа, се созна дека луѓето прават многу грешки во односот спрема природата, заедницата, другите луѓе, спрема себеси - иако можеби имаат добра цел, помисла и желба да сторат нешто правилно.

Двата лоши социјално-политички системи на денешницата - фашизмот и комунизмот - велеа дека имаат најдобри идеи и цели, а од нив безмилосно страдаа и граѓаните на нивните држави и жителите на околните народи. Со индустријата илјадакратно се развија производството и потрошувачката, светската економија доживеа невиден подем, но тоа придонесе да се упропасти природата. Сега во зима не им студи на многумина, имаат доста енергија за својата работа, се движат брзо со сообраќајните средства и сл., а Земјата доживува "топлотен удар", за кој никој не знае како ќе се одрази врз иднината на животот на планетава. Речиси сите во светот денес имаат доволно да јадат и да пијат, а мнозина страдаат од болестите предизвикани токму од тоа. Најубавото чувство љубовта доживеа блескави мигови во епохата на слободни односи меѓу половите, која беше потресно прекината со појавата на СИДА, која посочува дека невниманието се плаќа со смрт. Негативни се и резултатите од брзото возење на автомобили, или од уживањето во алкохолот, или од страсните поттикнувања со помош на дрогата итн. Ваквите последици ја возбуждаат етичката свест. Таа порачува дека за оценка на дејството

треба да се земе предвид и последицата (*лат.* консеквенција). За оценување во етиката е воведен и *надворешен* елемент, резултат од дејствата. Овој пристап и учење се наречени **консеквенцијализам**.

КОНСЕКВЕНЦИЈАЛИЗАМ. - Новата доктрина не е толку далечна од претходната. Интенцијата и консеквенцијата не се спротивни поими, порано само не се сакало тие целосно да се поврзуваат. Интенционализмот даваше идеја за чиста етика. Дури и Кант, најголемиот поборник за чистотата на етичката намера, укажуваше на другите аспекти на моралот: тој посочи дека при техничките норми мора да се постапува според обврската да се добие добар резултат (инаку може да се наштети и да се настрада). Човекот понекогаш размислува како да постапи со цел да освои некоја придобивка - Кант тоа го нарече хипотетички императив (во форма: *Ако* сакаш да се допаднеш некому, *тогаш* испрати цвеќе или подарок). Но тој само категоричкиот императив го признаваше како вистински етички принцип, бидејќи тогаш не се постапува за да се остварат некои цели, туку од самата свест и цел за добро морално однесување. Тоа не е идеализам, туку етичка реалност. Тоа е најдоброто во етиката. Меѓутоа, се појавија и учења дека треба да се добијат добри резултати за луѓето (разни социјални теории пред и по Француската револуција; научни и социјални утопизми, кои учеа дека е можно да се создаде идеален свет; разни видови социјалисти, кои сакаа сите луѓе да имаат еднакви придобивки од развојот на човештвото, и др.). Вакво најпознато современо учење е утилитаризмот, за кое е важно да се оствари среќа, полза и задоволство за луѓето. Намерата е насочена кон добивање соодветна последица.

Последицата е секогаш резултат на намерата. Постапката ги изразува идејата и волјата на личноста; значи делото мора да биде осмислено. Дејството произлегува од размислата и од определбата на човекот. Бидејќи резултатот произлегува од дејството, последицата извира од намерата. Последицата не е случаен продукт. Тоа го тврдат и интенционализмот и консеквенцијализмот, само што вториот инсистира на проширувањето на обемот на етичкото согледување и оценување. На ова пред сто години укажа англискиот етичар **Хенри Сидвик**. Тој побара рационален метод за определба на правилното поведение. Егоизмот мора да се отфрли (иако во обичниот живот луѓето интуитивно често така постапуваат), алтруизмот не е секогаш доволно поттикнувачки, среќата како мотив не е јасно определена, така што останува аксиомот - дека секој треба да работи за општо добро. Етичката целина "општо добро" е клучна. Паѓа в очи нејзината универзалност, а поважен е поимот Добро, како секогаш валидна етичка основа.

Всушност, станува збор за определбата и за насоченоста на личноста кон некое дело од кое ќе се добијат **добри последици**. Останува важноста на намерата, но не се заборава ни вредноста на резултатот.

Сега и намерата и последицата треба да бидат нешто добро. Така и последицата станува најзначаен елемент на моралот. И во намерата и во последицата е сосредоточен изборот што го направила личноста. Во двете се согледува квалитетот на моралните цели на личноста да прави добро а да го избегнува злото, како и квалитетот на етичката определба (замисла, цел, дејство, резултат) на човекот во конкретниот случај. Тие покажуваат дека човекот треба да внимава што прави, бидејќи проблемите се големи, барањата прѣд луѓето енормни, има различни можни последици од нивните дејства, а човекот секогаш мора да ги проверува етичките последици од дејствувањето (убаво е сите да имаат жива елка за Нова година, но тоа толку ги повредува шумите, што е подобро овој обичај да се изведува со пластично дрво; ако се купува дрво со корен, по празникот се засадува и се внимава да расте, тогаш ќе има повеќе дрвја, итн.). Така консеквенцијализмот стана нова важна етичка доктрина.

ЕТИКА НА ОДГОВОРНОСТА. - За консеквенцијализмот треба да се укаже дека тој, како и другите нови етички учења (на пример, етиката на грижата), произлегува и од **етиката на одговорноста**, која многу се развива во новата епоха со оглед на негативите димензии на човечките дејствувања во разни области. За таа етика физичарот Карл фон Вајцсекер кажува: "Степенот на моралната зрелост на научниците се мери според продуктивната одговорност за последиците од нивното сознание што тие практично ја преземаат". Значи, должноста се проширува - треба секако да се внимава на последиците од постапките. Тоа се покажа при согледувањето на последиците од евентуалната атомска војна - по неа човештвото повеќе не би постоело.

НУКЛЕАРНО ОРУЖЈЕ

Откријте што ги загрижи сите - какви се неговите последици?

Етичкиот систем сега е ваков: Намерата е основа за моралната оценка, бидејќи е важно што одбрал човекот. Со тоа е определена моралната цел на постапката, искадана е добра волја да се направи нешто добро. Но екологијата покада дека луѓето модат да прават несвесни дела кои ќе донесат многу зло. Сега се инсистира однапред да се мисли и на последиците, т.е. дали некое дејствување ќе повреди некого, дали ќе помогне некому, дали ќе нанесе поголема штета, дали е нудно тоа да се прави или моде и да се пропушти со оглед на неизвесноста на последиците.

Пред да дејствува личноста треба правилно да се определи за доброто наспроти злото, но и да ги согледа (можните) последици од своето дело и така уште еднаш да ја провери етичката вредност на постапката, па, со оглед на тоа, и натаму да прави проверки во текот на дејствувањето. Еве една споредба. За постапките, во етиката може да се каже:

- *Те разбираам и ѝ/не ѝ оправдувам* (кога некој му дава помош на некој страдалник, иако одделува и од имотот за семејството);
- *Не ѝ разбираам, но ѝ оправдувам* (кога некој претерано се посветува на нешто, го запустува семејството, но дава добро дело за сите луѓе);
- *Те разбираам, но не ѝ оправдувам* (кога некој почнува да се коцка од желба да заработи пари, но се презадолжува, па тој самиот и сите околу него стануваат бедни и несреќни);
- *Не ѝ разбираам и не ѝ оправдувам* (кога некој ќе почне да зема дрога; или сам или со некого здружено прави криминал; или става бомба пред училиште).

Во последниве два случаи последиците се толку големи што не се ни размислува за намерата, таа е безначајна или неважна, толку е силна неморалноста на последицата.

Такви тешки последици има сега во безброј случаи, форми и области на дејствување. Тие се негативни, зли, морално неисправни. Последиците повеќе не се етички неважен елемент. Тоа на своевиден начин ја афирмира **деонтологијата** - теоријата на конкретната должност. Во слободната етичка сфера, личноста решава без притисок од нужните норми и обврски. Во работните области секој е подложен на заедничките цели и решенија (такви се професионалните односи и морални правила). Сега ова се проширува врз целината на етичкото одлучување во смисла дека сите се одговорни за доброто функционирање на општеството, дека во него не смее да има повреди на луѓето и на природата, дека сите треба да бидат добро насочени при дејствувањето (на пример: младите да бидат одгледувани и да одат на училиште; возрасните да работат и да не претеруваат во уживањата и во распуштеноста, кои не смеат да ги повредуваат другите; старите треба да имаат обезбедена иднина; секој човек треба да внимава на здравјето и на природата, и сл.). Но, ова би била етика на правилата, а консеквенцијалистите ја истакнуваат етиката на целите. Всушност, во консеквенцијализмот целите и правилата се обединети. Важно е само на луѓето да им биде добро, а тие со своите дела да не прават лоши последици за другите луѓе и за светот.

ЕТИКА НА ЦЕЛИТЕ

Во својата *"Практична етика"* Питер Сингер посочува зошто му е блиско стипувањето на консеквенцијализмот и ги изложува начелата на оваа етичка концепција:

“Консеквенцијалистите тргнуваат од целите. Тие дејствата ги проценуваат врз основа на тоа колку се во состојба да ги остваруваат овие цели... (Кога решавам што да правам) јас морам да се определам за постапката која ќе има **најдобри последици**... Ние секогаш имаме обврска да постапуваме на најдобар можен начин или да го сториме она што дава најдобри последици... Треба да ги охрабриме луѓето во своите секојдневни животи да усвојуваат принципи кои речиси во сите случаи би воделе кон подобри последици отколку од некои други постапки.“

?

- Што е намерата? Како се нарекува етичката доктрина која пред сè ја истакнува важноста на намерата за моралот?
- Што е последицата? Како се нарекува етичката доктрина која ја истакнува важноста на последиците од дејствувањето?
- Зошто последиците почнаа да стануваат важни за етичката оценка?
- Опиши еден случај на лоши последици кои не се етички убави. Дали таму имало добра намера на почетокот?
- Какви се соодносите меѓу намерата и последицата?
- Која друга современа етика исто така ја гради етиката на последиците?

ЕТИКА НА ГРИЖАТА

ГРИЖАТА КАКО ЕТИЧКА СУШТИНА. - За да се живее добро потребно е да се грижиме за животот, а често состојбите во него бараат од луѓето да бидат подобрени. Болестите, тешкотиите, сиромаштијата, маките, несогласувањата, тешките задачи - тоа во човекот разбудува внатрешна сила да се замисли и да се концентрира за да ги решава проблемите. Лошата положба и патилата на ближните предизвикуваат желба кај луѓето да им ги олеснат страдањата. Побудата да се направи нешто добро, она што вистински е неопходно, тоа е **грижа**. Таа претставува **сосредоточување врз обврските**, за тие да бидат извршени како што треба. Тоа е човечки пристап (размисла, определба, дејство) со цел да се најде решение за проблемите и луѓето да бидат ослободени од нивниот притисок.

Со загриженоста и со желбата да ги надминува проблемите, човекот го *виерува својот поглед* врз некое прашање што го мачи и *се илудира да најде начин како да се справи* со него. Основното е токму со ангажираноста на умот да се разоткријат и да се решат проблемите. Грижата често измачува, создава тешкотии во душата, наметнува сериозни обврски за личноста. Тоа ги вознемирува оние кои се трудат да ја извршат задачата или да им помогнат на блиските и на

страдалниците. Но, таа возбуда е *добра и корисна*, таа помага да се решат маките на некого, како и да си најдат спокојство оние кои треба нешто да направат. Тогаш грижата се покажува како корисна стапка на доаѓањето до добра состојба.

Само оној кој не ги прифаќа задачите, не ги гледа страдањата околу него и не сака да се најде некому, само тој може да кажува дека нема грижи. Но таквата безгрижност не е радосна ослободеност на оној кој ги решил проблемите или морална смиреност на оној кој го направил она што треба и што се бара од него. На оние кои не се доволно загрижени или кои ги пренебрегнуваат обврските или повикот за помош, вистинската грижа ќе им дојде кога ќе ги навасаат нерешливи проблеми. Тогаш грижата го покажува најгрдото лице, зашто таквите луѓе нема кој да ги утеши, поради тоа што со неразумната безгрижност си ја уништиле шансата другите луѓе да ги разберат нивните маки. Кинезите велат: "Оној кој не мисли на другите, еден ден ќе согледа дека ни другите не мислат на него". **Во современиот свет се разви грижата за општите тешки проблеми и за маките на сите луѓе.** Неа особено ја изразија женските етичари; меѓу првите беше Рејчел Карсон.

РЕЈЧЕЛ КАРСОН. - Рејчел Карсон е иницијатор на современата еколошка и биоетичка свест и акција. Од детството се интересирала за природата, ги изучувала птиците, инсектите и цвеќето. Студирала литература и биологија, кај неа се доразбудиле чувствата за природните вредности. Напишала научни и лирски книги за животот во морето "Под ударите на морскиот ветер" и "Морето околу нас", со кои дала траен придонес за културата на човечкото однесување кон морето и кон природата.

Во 1958 година нејзиниот приватен резерват за птици е опустошен со ди-ди-ти при прскањето против комарците. Карсон почна да зборува против употребата на хемиските отрови, "инаку не ќе имала спокојство". ДДТ (дихлоро-дифенил-трихлоретан) е хемиски препарат кој се здоби со светска слава зашто ги убива бубалките што го напаѓаат човекот (вошки, комарци) или ги јадат посевите. Но, ДДТ е отров за живите суштества и за човекот, со големи генетски последици. Карсон ја проучи употребата на пестицидите во Америка и во Европа и во 1962 година ја објави книгата "Замолчана пролет", историско дело на новата етика на грижата. Таму е опишано едно гратче каде што со прскањето со отровите сè е изменето "Беше страшна

РЕЈЧЕЛ КАРСОН
Биолог со етичко срце

тишина. Неколку птици, кои инаку летаа насекаде, сега имаа треска и не можеа да летаат. Тоа беше пролет без глас. Во мугрите немаше повеќе хор на птичји гласови, немаше никаков звук; само тишина царуваше над полињата и шумата“. Карсон обвини дека не се внимава на природата и на луѓето. Неразумното однесување на луѓето во биосферата може да доведе до самоистребување.

Делото “Замолчана пролет“ поттикна расправи. Производителите на хемиските препарати се обидоа да ги дискредитираат авторката и книгата, критичарите сметаа дека таа ги “поедноставува нештата и погрешно заклучува“. Сепак, основана е комисија за испитување на пестицидите, која покажаа дека Карсон има право, па во американскиот Конгрес е забранета употребата на ДДТ. Тоа беше првата успешна еколошка акција на светот. Карсон поттикна нов дух кај луѓето за да ги согледаат негативностите од своето дејствување и натаму да не го загрозуваат животот на Земјата. Тоа е вистинско **современо етичко однесување**. Според Карсон, идејата за “покорување на природата“ е арогантна фраза, плод на “неандерталската епоха на биологијата и филозофијата, кога се мислеше дека природата постои заради удобство на човекот“. Оваа суптилна и тивка личност, која храбро се крена против трагичните состојби, крајното незнаење и против катастрофалната невнимателност на луѓето - прва покажа дека прогресот на луѓето не може да се спроведува на сметка на животната средина, дека луѓето треба да покажат вистинска, ефективна грижа во животот и во однесувањето.

ЖЕНСКА ЕТИКА. - Со идеите на Рејчел Карсон се појави еден нов етички феномен - т.н. **женска етика**. Сега во моралот се вградуваат и се развиваат оние димензии на разбирањето на Доброто и на исправното постапување за кои се верува дека ѝ припаѓаат на душата на жената. Идеалите на таа етика се *мирен живот, сигурно постоење и стабилен опстанок*. Главните вредности се *вчувствување (емпирија), разбирање и широк практичност*. Нормите бараат загриженост и грижење, свртеност кон реалните животни проблеми, а се однесуваат на блиските и на сите луѓе, на повредените и несреќните, на траумите во природата и во човечкиот живот.

Неколку години по Карсон се јави првото големо движење за одбрана на природата, наречено “Зелените“. Во Западна Германија, како најзагадена индустријализирана европска земја, него го основа и го предводеше уште една херојка на новата етика и храброст - *Пејтра Кели*. Се разбудија и многу движења низ кои се покажува емпатичниот однос кон животните и растенијата, кон сиромашните и болните, кон страдањата и другите опасности за животот и за развитокот на младите. Денес се разви и *дефектологијата* како наука икако медицинско-педагошка помош за лицата со пречки во развојот. Во овие движења значајно место имаат женските стручњаци и активисти.

Новата етика има и своја теорија. Идеите ги разви *Керол Гилиџан*, која овој етички пристап го образложува не само со специфичноста на женската позиција во човечките односи, туку и со тоа што "самите жени мислат за себе дека се способни да покажуваат грижа". Жените се хранителки, одгледувачи, помагачи, заштитнички и негователки на човечките суштества, што говори за особеноста на нивното однесување. Ова не е израз на феминизмот - наспроти мачизмот или некој друг вид натпреварување и покажување сила како пофалба на "машкоста". Станува збор за нужноста луѓето на поинаков начин да се однесуваат кон животните проблеми - со повеќе **разбирање, толеранција, грижа и давање**. Така дејствуваа и Алберт Швајцер и Мајка Тереза. Етиката на грижата е етика на одговорноста за вистинско добро однесување и за мирно живеење на луѓето. Таа етика ветува дека не ни се потребни и дека ќе нема насилнички постапки кои ќе ги повредуваат Природата и живите суштества. Јасно е зошто жените имаат толку влијание врз современата етика. Луѓето треба да се сменат, од насилство и небрежност да се свртат кон **Љубов и чување**, како што мајките ги чуваат своите деца и се грижат за нив. Луѓето треба да ја ублажат својата острина и да се однесуваат како браќа во заедничка неволја. Главните вредности, норми и методи во оваа етика се: Внимание, Љубов, Чување, Грижа, Вчувствување и Сочувствување, Разбирање, Солидарност, Неповредување, Помош.

ГРИЖА И АКЦИЈА

Рејчел Карсон во книгата "Замолчана пролет" пишува дека проблемот и несреќата се во тоа што науката го вооружува човекот со толку силни оружја и средствата што луѓето живеат во свет со премногу труење и крајно уништување.

"Јас се обидов да ја спасам убавината на живиот свет... Имав света обврска да го сторам она што можев - ако не го направев тоа, јас не ќе можев повторно да бидам среќна во природата... Тврдам дека хемиските инсектициди никогаш не треба да се употребуваат. Ние сме им дале отрови и силни биолошки хемикалии на луѓето кои целосно или во голем степен не се запознаени со нивните потенцијали да повредуваат и да уништуваат. Тие отрови ги направивме достапни за многу луѓе - без нивна согласност и често без нивно знаење... Сме дозволиле хемиските препарати да бидат употребени со недоволно или со речиси никакво претходно испитување на нивните ефекти врз почвата, водата, дивниот свет и врз самиот човек. Не верувам дека идните поколенија ќе ни го простат недостигот на вистинска **загриженост** за целината на природата, која е основа за нашиот живот... Човекот е дел од природата и неговата војна против природата неизбежно е негова војна против себеси."

?

- Што е грижата?
- Кои појави предизвикуваат загриженост кај луѓето?
- Можно ли е без грижа да се пронајде вистинскиот животен пат, да се направат вистински нешта, да се сознат проблемите и да се изнајдат начини за нивно решавање?
- Каков е соодност меѓу негрижата и добивањето помош од другите?
- Што направила Рејчел Карсон?
- Во кое дело и по кој повод таа ги изложила основите на современата етика на грижата? Што вели таа, зошто го напишала делото? Што им порача Карсон на луѓето?
- Како со популарно име се нарекува етиката на грижата? Дали тоа има смисла?
- Какви се дејствата и чувствата на жената кон суштествата за кои води сметка?
- Дали само жените ги имаат силата и моралот на грижата?
- Кои се вредностите и нормите на етиката на грижата?
- Продискутирајте за етичката активност на Алберт Швајцер и на Мајка Тереза во корист на болните и сиромашните.

Размислете и од приложените вредности изберете ја онаа која сметате дека е основна во етиката на грижата:

Солидарност

Вчувствување (емпатија)

Внимание

Љубов

Неповредување

Грижа

Разбирање

Ангажирање

Помош

(некоја друга) _____

Образложете го вашиот избор. Споредете го со изборот на другите ученици во класот (направете ранг листа). Продискутирајте ги резултатите. Оценете дали позитивните вредности на етиката на грижата се раширени и кај нас.

ЗАВРШНИ ИДЕИ

Во етиката имало различни идеи и учења - од првите 7 Мудреци, кои ги учеле луѓето на разумен однос спрема другите, до најсовремените етички погледи за чувањето на живојната средина и за космозмот (за единството на сепостоенето, за постоењето на други живи суштества во вселената и за "првата средба" со нив - за што е направен филмот "ЕТ"). Во овие учења се среќаваат различни објаснувања на природата на моралот и се даваат значајни норми за практично дејствување на луѓето. Сите тие се поучни и можат да ни помогнат да се разбереме себе и своите обврски како разумски суштества.

Во современата епоха се важни различни етички учења. Некои се изградени врз основа на постарите идеи - етиката на умереноста ги следи идеите на Аристотел; етиката на задоволството идеите на Епикур; етиката на воздржувањето идеите на стоиците; етиката на должноста идеите на Кикерон и на Кант; етиката на толеранцијата идеите на рајнистите и на другите индуистички учења итн. Тоа се вечни морални идеи и вредности и не е чудно што се јавуваат и во наша епоха.

Некои од денешните етички учења ги изразуваат посовремените идеи (чий никулци може да се најдат понекогаш и далеку во минатото, но таму не се развивани како целосни концепции) - според мелоризмот (кое е етичко учење на прагматизмот), сите човечки суштества можат да се поправат; етиката на одговорноста посочува дека никој не е ослободен од обврските да внимава на својот живот и дело (ако прави, за тоа што го прави; ако не прави, зашто не го прави она што треба да го направи); етиката на комуникацијата го истражува испраќањето на пораките меѓу луѓето и градењето на нивните односи врз основа на тоа, а истакнува дека во современата епоха основен начин на човечкото сообраќање треба да биде дијалогот; етиката на праведноста ги поврзува моралот и правото, оживувајќи ги постарите идеи за справедливо однесување меѓу луѓето заедно со најновото согледување на нужноста од општа човечка справедливост; биоетиката и другите слични етики (еко-етика, етика на здравјето) се меѓу најважните практични етики, но толку се значајни што се сметаат за основни современи етики. Интересни и важни се и етиката на информациите, етиката на политиката, деловната етика, хакерската етика (етика на компјутерците) итн.

Трите суштествени етики на современата епоха ги прикажаме во овој дел, а преку најважните практични етики подоцна ќе бидат претставени денешните етички истражувања и норми во неколку области на човечкото живеење. За заклучок е најдобро да видиме едно постмодерно мислење:

"Ајде да разговараме! Ајде најнапред да разговараме, затоа сме тука, барем во принцип... Што значи да разговараме? Тоа значи: ајде да го продолжиме разговорот. Или да се зафатиме со дискусија во смисла: каде застанавме? Дискусијата меѓу нас не е континуирана, ниту органска. Но, веќе некое време, нашиот однос, понекогаш без директна комуникација, од дистанца и во тишина - тој е дискусија повеќе од што и да е друго. Дискусија затоа што, наспроти сè, и

покрај почитувањето и пријателството, наспроти наклонетоста, наспроти времето што го минуваме заедно - ние конечно *не се согласуваме*.

Затоа е неопходно да разговараме. Вид на дијалектика (антички разговор од две позиции): теза, аргументи, побивање, забелешки. Не станува збор за учено подучување. Повеќе за обид да се откријат и да се обликуваат прашањата. А над сè, да се остане "справедлив", како начин на почитување на тоа крајно кршливо нешто какво што е справедливоста во меѓусебниот однос. Неопходно е да разговараме, но никој не смее ништо да наметнува со сила, да го извртува или грубо да го употребува..."

Овој текст на младиот француски филозоф Филип Лаку-Лабарт е постмодернистичко искажување. **Постмодернизмот** се појави пред 30 години за да ги совлада пречките во духовната широчина на човештвото, бидејќи секоја од различните позиции сакаше да биде модерна и да ги надвладува другите ставови. Поимот "пост-модерна" зборува за епохата во која сите идеи можат да виреат, а може и да се развие широка комуникација меѓу сите луѓе, области, дејности, идеи... Вредностите не се цврсто структурирани во определена скала, но моќта на луѓето е зголемена со нивното право нив да ги избираат според своето чувство, определба, животното искуство. Во таквата ера на *духовна различност*, проследена со ширење на *личната слобода* на секого, се зароди современата етика и се развија нејзините капацитети. Сега не се натпреваруваат утилитаризмот со етиката на одговорноста, ниту критичката етика со консеквенцијализмот. Сите меѓусебно се поддржуваат и даваат заеднички придонес за светот, бидејќи **развиваат разбирање за проблемите на светот и очекуваат дека секој човек ќе размисли, ќе се вложи и ќе помогне за подобро живеење**, свое и на сите луѓе. - Послушајте го ова *иллюстрација за разговор*. Тоа е духот на новото време на заедничкото живеење на сите луѓе во една епоха во која ниедна теорија не е доминантна како учење, туку како систем од потребни вредности.

ПРАШАЊА ЗА ПОВТОРУВАЊЕ

- Кои идеи-зборови според песната на Мартин Лутер Кинг ќе бидат (ќе треба да бидат) заборавени од човештвото? Дали има уште такви негативни пројави-зборови кои треба да бидат заборавени?
- Кои се најпознатите современи етички учења?
- Која е основната етичка мисла на Цереми Бенетам?
- Дали со етичкото сметање може да се промисли кое е најголемото добро што може да им се создаде на луѓето?
- Како утилитаризмот го образложува Џон Стјуарт Мил?
- Дали утилитаризмот е раширено учење и морална практика? Каде во светот? Дали утилитаристичката етика придонесува за развој на општествата во кои таа е основна етичка доктрина?

- Што е консеквенцијализмот? Зошто се појавил?
- Дали треба да се прифати консеквенцијализмот - или треба да се остане на основното досегашно учење интенционализмот?
- Што е етиката на грижата?
- Што учела Рејчел Карсон?
- Зошто етиката на грижата се нарекува и “женска етика“?
- Кои се основните вредности на етиката на грижата?
- За кои од другите современи етички учења ги знаете основните ставови? Кои од нив ви се допаѓаат?
- Дали во постмодерната епоха може да се одбере една позиција која ќе ги надвладува другите? Каков е духовниот однос меѓу различните учења денес?

VI дел ЕТИЧКИ ПРИОРИТЕТИ

Во овој дел се разгледуваат најважните етички вредности, онака како што се појавуваат кај луѓето, кои нив ги избираат и ги следат во своето однесување. Тие се нивни приоритети, она што тие го сметаат за многу важно или за најважно за себеси и за другите луѓе. Ако тие вредности се позитивни, тоа е добар избор и фина основа за развој на здрав морал меѓу луѓето; ако вредностите се негативни, тие го водат нивниот следбеник по лоши патишта и ја нарушуваат моралната целина на заедницата. Тука ќе се зборува:

- за најважните современи вредности во различни области;
- за радоста и тагата, за оптимизмот и песимизмот;
- за љубовта и за пријателството;
- за среќата;
- за егоизмот и алтруизмот;
- за вистината и заблудата, за вистинољубивоста и лажењето;
- за слободата;
- за судбината и за фатализмот;
- за достоинството;
- за храброста и страшливоста;
- за разумноста и фанатизмот;
- за одговорноста и должноста;
- како и за негативните морални пројави кај човекот, кои го деградираат не само човекот, туку и прашањето на приоритетите.

Треба да ги запознаете најпознатите позитивни и негативни вредности и да ги согледате нивните пројави кај луѓето, бидејќи со нив ќе се среќавате во секој миг од животот и треба да бидете оспособени да размислувате за нив, да ги оценувате, да дискутирате за нив, а кога се позитивни - да си ги посочувате себе и на другите и да ги следите, кога се негативни - да ги отфрлате.

РАЗМИСЛИ И ОЦЕНИ

Според идејата на Монтескје, сите модерни држави се организирани со три системи на власт - законодавна, извршна и судска. Овој француски филозоф ги има напишано овие трогателни општочовечки зборови, кои ги кажува само етиката:

“Кога би знаел нешто што за мене би можело да биде корисно, а би му правело штета на моето семејство, јас тоа би го исфрлил од мојот дух. Кога би знаел нешто корисно за моето семејство, а кога тоа не би било корисно и за мојата татковина, јас би се обидел тоа да го заборавам. Кога би знаел нешто корисно за мојата татковина, а би било штетно за Европа, односно кога тоа би било корисно

за Европа, а штетно за човечкиот род, јас тоа би го сметал за злосторство - бидејќи нужно сум човек, а случајно сум Француз.“

Од многуте случки од историјата на Советскиот Сојуз, кои сведочат за паранојата на нивниот водач Сталин, една посебно зборува за лудоста во водењето на една земја. Настанот е запишан во книгата “Архипелаг Гулаг” од Александар Солженицин, во која се опишува страдањето на луѓето во тој период:

Сталин се плашел за себе и за системот. Кодошите редовно јавувале што прават луѓето или како некои не се правилно ориентирани (обинувајќи кого сакаат, најчесто невините или оние кои тие ги мразеле). Властите ги убивале обвинетите или масовно ги испраќале во далечните сибирски логори. Од сите луѓе барале да наслушнуваат што зборуваат луѓето и да јавуваат “каде што треба”. Детето Павел Морозов на 9 години јавил дека татко му зборува дома дека животот е тежок и дека не може да се издржи. Ги упасиле и ги убиле татко му и мајка му. Павела го истакнувале како идеална совесна личност која над сè ги сака водачот и партијата, па му кренале и паметник.

Ова се два спротивни пристапи кон прашањето на односите и вредностите во животот и во моралот. Во првиот случај се воздигнува широчината на човечкиот дух и разбирање, во вториот се гледа неговата тесноградост. Во првиот се покажува дека е важно да се надминат ограничените лични животни околности на личноста кон една повозвишена, дури и сеопшта етика - во вториот личните негативни страсти на надредените се наметнуваат како апсолутни со цел да се повредуваат другите луѓе.

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка со која би ја оцениле етичката определбата на Монтеѕкје да не биде затворен во себе, туку да се отвори за целината на светското постоење: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Дали сте чуле исказ сличен на овој на Монтеѕкје? Дали тој има право? Дали зборовите на Монтеѕкје се важни за етиката? Колку е тој доброходен? Зар со тоа не се стеснува личното поле на човекот и на неговите најблиски - или, обратно, со тоа се шират можностите за човечно живеење? Дали пораката на Монтеѕкје и нејзиното следење може да помогнат да се воспостави пошироко единство меѓу луѓето? Дали ова е важно?

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка со која би ја оцениле заповедта на Сталин секој да пријавува свој сограѓанин, дури и близок, кој ја загрозува сигурноста на водачот и на партијата: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Дали сте сретнале некоја личност со фанатичен став? Што мислите за нивните идеализирани насоки и огромни стравови? Дали некогаш од вас е барано да правите нешто слично - да спроведувате нечија волја без оглед на судбината на луѓето? Дали за етиката е поважен притисокот или слободата на луѓето? Дали намерите и постапките на Сталин помогнале да се унапредат и да се зачуваат системот и државата? Дали ја знаете судбината на Советскиот Сојуз, во кој владееше систем на општ притисок врз граѓаните?

НАЈВАЖНИ СОВРЕМЕНИ ВРЕДНОСТИ

ЕТИЧКИ АРГУМЕНТ. - За човекот и за човечката заедница е мошне важно правилно етички да се избира. Едни спроти други стојат различни видови цели, норми и постапувања. Суштествено се разликуваат Доброто и Злото, Исправното и Лошото, Пријатното и Дрското, Постојаната добрина и Злобата, Одговорноста и Неодговорноста, Префинетото и Непријатното... Изборот потекнува од основната слобода на личноста да ги планира својот живот и дејствување. Но секој човек мора да знае дека од етичкиот избор зависат неговото живеење и среќа, неговиот углед и положба во заедницата, како и односите меѓу луѓето и моралот во заедницата. **Изборот има последици за вкупната етика.** Затоа секоја сериозна и одговорна личност внимава при определбата, бара соодветни вредности и постапки - со нив сака да обезбеди нешто добро за себе, за другите и за моралот воопшто, како и да го избегнува злото, да им нанесе штета на другите, себеси и на етиката.

Во етиката се одбира доброто наспроти она што е зло. Затоа она што се истакнува треба да ги има својствата на доброто. Изборот на она што е добро значи и порака: *Тоа со право се сака и треба да се прави!* За она што сметаме дека е зло, за него кажуваме: *Тоа не е добро, не треба да се сака, треба да се избегнува и не смее да се прави!* При различни вредности во моралот и кога секој следи некакви приоритети, во етиката има *криптериум*, според кој поопределено можат да се измерат нештата пред да се одберат или извршат. За правилно да се избере и да се добијат добри последици од дејствувањето се користи **етички аргумент.**

Со етичката аргументација се укажува дека нешто е добро, а не зло, дека треба да се прави тоа, а не она што е спротивно, дека ова е важно, а другото безначајно. Уште повеќе: дека треба да се избира, следи и прави **она што е подобро да се прави отколку другото** - на пример, подобро е да си здрав отколку болен, затоа треба да го чуваш здравјето; подобро е на блискиот да му создаваш радост отколку болка, значи треба да бидеш пријатен спрема блиските, и сл. Етичката аргументација го докажува приоритетот на некоја вредност и постапка пред другите, а особено наспроти она што е спротивно од тоа. Спротивното се отфрла и не се препорачува. Се бара правење на добрите нешта и следење на вредните норми, а изоставување и надминување на нивните спротивности. Во тоа ни помагаат искуството, разумот, етичкото сметање, како и моралната практика на заедницата или на целиот свет.

РАЗЛИЧНИ ВИДОВИ НОРМИ И ПОСТАПКИ. - Во етиката има голем број вредности, кои сведочат за богатството на етичката област, за широчината на нејзините сознанија и за големото значење на етиката во животот на човекот. Помеѓу нив се изделуваат најважните видови

морални определби, како главна содржина и тематика на етиката, од нејзината историја и сегашност, како и од моралната практика. Според нив се определува човекот, според нив се сомерува и се оценува однесувањето, кон нив е свртено вниманието на моралната личност. Согледувањето на најважните етички вредности е најдобар можеен вовед во разбирањето и во практиката на моралот, бидејќи тоа е конкретна етичка аксиологија.

Моралот функционира како низа од вредности, норми, настрое- нија и определби кои го инспирираат човековото однесување. Тие норми се многубројни, се однесуваат на разни области од животот, на различни ситуации и околности. Разни етички вредности се воспоставени како многу важни меѓу луѓето и се истакнуваат и се користат во животот. Мнозинството ги избира како важни и незаобиколни, обврзно ги следи, препорачува и ги спроведува. Тие се истовремено *и идеали, и главни вредности, и незаобиколни норми, и важни етички постојайки*. Има повеќе видови етички вредности, норми и постапки - оние кои се однесуваат на личните вредности на луѓето, оние кои значат постапки кон другите луѓе, оние кои се значајни за општественото живеење и оние со кои се мисли на целото човештво (покрај овие, мошне значајни норми и постапки се однесуваат на природата како наша животна средина, на работењето како основен начин на човечкото дејствување и на човечката етикеција - нив ќе ги претставиме во соодветните поглавја од практичната етика).

ГЛАВНИ ЛИЧНИ НОРМИ НА СЕКОЈ ЧОВЕК. - Главните лични норми се однесуваат на **личните вредности и на добрите постапки на секој човек** - нив треба да ги поседува секој и да се придржува кон нив за да биде добра и морална личност. Тоа се вредностите, нормите и постапките:

ПРИСТОЛНОСТ - сообразност на своето дејствување со правилата на доброто постапување

РАЗУМНОСТ, рационалност - умно однесување, мислење и дејствување во согласност со умот, водење сметка за сите аспекти на животот и за сите страни на секое прашање

УМЕРЕНОСТ - држање средина, правење рамнотежа во сè, умна воздржаност, дејствување без претераности; самоконтрола

КОРЕКТНОСТ - точно, исправно однесување, постапување според прописите, дејствување токму онака како што се очекува да дејствува секоја личност; водење сметка за ставот на другиот, постапување кое нема да повреди друг

ЧИСТОТА - телесна хигиена, душевна стабилност и морална чесност; неизвалканост, водење сметка за изгледот, за своите чувства и страсти, за тоа постапките да бидат фини; имање контрола над себе, над својот

лик, своите посакувања и над своите дејствувања, нивно насочување кон убавина и добрина

СТАБИЛНОСТ - мирно однесување, постојаност на намерите и на постапките; невозбудување пред предизвиците и еднакво однесување секогаш

Спротивните, лоши вредности, норми и постапки за секоја личност се: **НЕПРИСТОЈНОСТ** - лошо дејствување, несогласност на дејствувањето со правилата на доброто постапување; **НЕРАЗУМНОСТ** - безумост, неумно однесување, неводење сметка за сите аспекти на животот; **НЕУМЕРЕНОСТ** - недржење средина, неправеење рамнотежа, невоздржаност, дејствување со претераности, недостиг на самоконтрола; **НЕКОРЕКТНОСТ** - неточно, неисправно однесување, непостапување според прописите, неводење сметка за позицијата на другиот; **НЕЧИСТОТИЈА** - телесна, душевна и морална валканост, неводење контрола над себе, над својот лик, своите посакувања и над своите дејствувања, нивно насочување кон грдотија и зло; **НЕСТАБИЛНОСТ** - непостојаност на намерите и на постапките, постојана возбуденост.

ДОБРИ НОРМИ ЗА ПОСТАПУВАЊЕ КОН ДРУГИТЕ ЛУЃЕ. - Нормите и постапките кои се однесуваат на *дружителите луѓе* се многу важни бидејќи луѓето живеат со луѓе, секој е постојано придружен од некој човек (освен пустиникот или Робинзон на пуст остров), секој мора да води сметка за луѓето со кои доаѓа во контакт, со кои живее и работи, со кои соработува, гради исто општество, ја дели истата судбина и сл. Човекова обврска е да ги прифаќа луѓето и добро да се однесува кон нив, како кон блиските (оние кои му се род или другари), така и кон ближните (секој човек воопшто). Основните вакви вредности се:

РАЗБИРАЊЕ - имање усет за другиот, за неговите вредности и постапки; сфаќање на целите и на намерите на другите, проникнување во нив, изградба согласност за нив; исто така, спогодување со другиот за некои вредности и норми, кои заедно ќе се почитуваат

ПОЧИТУВАЊЕ - уважување, укажување чест некому, давање соодветно место некому што го заслужува; истакнување на личната вредност и на позицијата на другото суштество; учтиво, културно однесување, внимателност кон другиот човек

ЕМПАТИЈА - вчувствување, имање чувство за другиот и за неговите маки (сместување со своите чувства во состојбата и во проблемите на другите луѓе; *англ.* "влегување во чевлите на другиот"); убаво разбирање за другиот од наша страна (ова се чувство и однесување на кои многу се инсистира во денешните етички барања и однесувања)

ЉУБОВ - силна приврзаност, наклонетост кон неког со чисти емоции; извор на човековото разбирање на животот и на другите суштества,

на така е извор на етиката (најдобро се објаснува што треба да се прави ако се земат предвид убавото чувство на љубовта и поттиците од неа)

ПОМОШ - давање, како најубаво и вистинско човечко однесување; овозможување полза за неког (кој ни е близок или кому тоа му е потребно); олеснување на задачите и на тешкотиите на другите и со тоа цврсто поврзување на луѓето (основна етичка ориентација на човекот; луѓето не треба да мислат како да земаат или да очекуваат само да добијат, тие треба да даваат)

ЛОЈАЛНОСТ - посветеност, приврзаност кон другиот/блискиот; чесност во односите меѓу луѓето, нивно меѓусебно почитување; љубов и покровителство од постарите кон помладите, пријателство и коректност меѓу еднаквите и врсниците, приврзаност и почитување од помладите кон постарите (фино чувство меѓу пријателите, меѓу постарите и помладите, меѓу членовите на една социјална или работна група)

ИСКРЕНОСТ - доследна вистинитост, отвореност кон другиот; понудување на своите чувства и идеи за да се разбере нивната суштина; исто така, и дела кои не се скришни

НЕПОВРЕДУВАЊЕ - чување на другиот, неправеење никакви рани (ни телесни, ни душевни); избегнување на штети или на болки, кои можат да ги исплашат или да ги понизат другите луѓе

Спротивните, лоши вредности и норми и зли постапки на личноста во однесувањето кон другите луѓе се: **НЕРАЗБИРАЊЕ** - немање усет за другиот, за неговите мисли, вредности, потреби, цели и постапки; **НЕПОЧИТУВАЊЕ** - неуважување, неукажување чест, неистакнување на личната вредност на човечкото суштество; неучтивост, некултурно однесување; **НЕЧУВСТВИТЕЛНОСТ** - немање чувство за другиот и за неговите проблеми, немање и неразвивање емпатија; **ОМРАЗА** - разни негативни чувства во вид на злоба, непријателство, завист, кои го повредуваат другиот; **НЕПОМАГАЊЕ** - недавање; неовозможување полза за неког, одбивање да се олеснат задачите и тешкотиите на другите; **НЕЛОЈАЛНОСТ** - непосветеност, неприврзаност кон блискиот; откажување и повредување на природната врска и на редот во односите меѓу луѓето; **НЕИСКРЕНОСТ** - затвореност кон другиот, криење чувства и идеи, кришни дела, поддршка на неистинитоста; **ПОВРЕДУВАЊЕ** - нечување на другиот, насилничко однесување кон другиот; правење телесни или душевни рани, нанесување штети или болки, плашење и понижување на другите луѓе.

НАЈВАЖНИ ДОБРИ НОРМИ ВО ЗАЕДНИЦАТА. - Човекот секогаш живее во заедница, се раѓа, се обучува, израснува во некое општество. Во општествениот живот тој се вклучува со сите свои

дејствувања - со работата, со другарувањето и со другите односи со блиските и ближните, со градењето семејство, со политичкото поврзување и одлучување, со својата забава, како и со многу други форми на заедничката опстојба. Луѓето се трудат да воспостават добри заедници, кои ќе им соодветствуваат и ќе им овозможуваат добро живеење, дејствување и напредок, а такви се и вредностите кои ги изградуваат за добрата заедница - да има добри односи меѓу луѓето во неа, да има закон во неа, а законските прописи да бидат современи и добри, во заедницата да има услови за живеење, работење, напредување, почитување, за соработка, да се обезбедува заштита на нејзините членови и вкупни добри односи во неа, а посебно меѓу луѓето како личности. Самите луѓе треба да имаат вредности, норми и постапки кои се добри за заедничкиот живот и кои придонесуваат за унапредување на заедничкото живеење:

ЗАЕДНИЧКО ЖИВЕЕЊЕ - живот во кој се споделуваат условите, целите, вредностите, работата и остварувањата; градење добра заедница со луѓето кои се блиски и кои имаат слични цели

ДОВЕРБА - верба во некого или во нешто, меѓусебно верување, увереност дека меѓу луѓето владеат согласност и чесност; чувство на пријателство и на сигурност истовремено (една од основните вредности на заедничката опстојба на луѓето - денес се смета дека довербата треба да биде основна вредност меѓу луѓето во идното столетие)

ПОДДРШКА - поткрепа, давање материјална и морална помош; покровителство за ближниот (потребна им е на луѓето, со тоа тие дознаваат дека некој мисли на нив, ги сака, им се наоѓа кога треба или им помага во тешкотиите)

ПРИЈАТЕЛСТВО - блискост, наклонетост, еден вид особено почитување меѓу луѓето (длабоко меѓусебно чувство); поврзаност со емоции, судбини, живеење и со дејност со некого (филозофите порано истакнуваа дека пријателството е најзначајна вредност меѓу луѓето)

БРАТСТВО - особено чувство на почитување на сите луѓе, желба сите луѓе да бидат блиски и покажување дека луѓето имаат капацитети и сили за опфаќање на сите други со едно исто блиско чувство

СОЛИДАРНОСТ - заедничко мислење, еднодушност, длабока поврзаност на луѓето во мислите, целите и дејствувањето; заедничко обезбедување на интересите, заемно обврзување и заедничко блиско дејствување за да се реализираат исти цели

Спротивните, лоши општествени вредности и норми и зли постапки во однос на општеството се: **ОСАМЕНИЧКО ЖИВЕЕЊЕ** - живот без споделување со другите на условите, целите, вредностите, работата и на остварувањата; неградење заедница со луѓето, туку нејзино

избегнување или растурање; НЕДОВЕРБА - немање верба во неког или во нешто, меѓусебно неверување, увереност дека меѓу луѓето владеат неслога и нечесност, чувство на непријателство и несигурност; НЕДАВАЊЕ ПОДДРШКА - откажување и недавање поткрепа, несолидарност, непомагање материјално и морално на луѓето во тешкотиите; НЕПРИЈАТЕЛСТВО - омраза кон луѓето, немање блискост со неког, ненаклонетост кон неког, намера да се стори зло некому; НЕСОЛИДАРНОСТ - разединетост, неповрзаност на луѓето во мислите, целите и дејствувањето, без заедничка поддршка.

ДОБРИ ОПШТОЧОВЕЧКИ НОРМИ И ПОСТАПКИ. - Посебен вид значајни морални вредности, норми и постапки се однесуваат на *целошото човештво*, кого го сочинуваат сите луѓе. Човекот има чувство за човештвото во целост, како што има чувство и за особената етичка вредност која се однесува на основниот добар квалитет на луѓето и е насочена кон доброто за сите луѓе - се нарекува **ЧОВЕШТИНА**, хуманост, хуманизам, филантропија, како фини својства на човечките суштества и како нивно добро однесување кон своите собраќа. Општочовечките норми и постапки многу придонесуваат за унапредувањето на заедничкото живеење на сите луѓе на Земјата. Такви вредности, норми и постапки се:

ДОБРА ВОЛЈА - позитивно етичко чувство, насочено кон добри меѓусебни морални дела и кон создавање добра морална ситуација во човештвото; насоченост кон унапредување на заедничкото живеење на сите луѓе на Земјата

МИР - состојба без судир и војна, која им е неопходна на светот и на луѓето; спогодување, согласност да нема судири и прашањата да се решаваат со барање решение, со попуштање, со наоѓање добар пат (мирот води кон широко спокојство, што е потребно секому на Земјата)

РАЗБИРАЊЕ - меѓусебно добро сфаќање на животот, целите, намерите и на постапките, имање согласност за заедничко живеење; умно (мудро) однесување на сите

ЖЕЛБА ЗА ЕТИЧКО ОДНЕСУВАЊЕ - почитување на силата на моралот за човековото живеење; стремеж на човекот за негово добро, правилно и чесно дејствување (една од основите на моралот)

НЕНАСИЛСТВО - мирно однесување, без сила и повредување, без принуда и притисок; неповредување никого ни со мислите, ни со намерите, ни со зборовите, ни со делата

ТОЛЕРАНЦИЈА - поднесување, трпеливост, сфаќање на другиот во неговите разлики; разбирање на различностите и непротивење против нив

ПОМОШ - давање поддршка на сите луѓе, олеснување на задачите и на тешкотиите; поткрепа на луѓето во материјална и во духовна смисла, согласување во добрите намери и соработка во дејствувањето

Спротивните, лоши општочовечки вредности и норми и зли постапки во однос на сите луѓе се: **ЗЛА ВОЛЈА** - негативно етичко чувство, неправеење добри меѓусебни морални дела и немање желба за создавање добра морална ситуација во човештвото; насоченост кон уништување на заедничкото и добро живеење на сите луѓе на Земјата; **ЗАГРОЗУВАЊЕ НА МИРОТ** - стремеж кон судир и кон војна, кои им пречат на светот и на луѓето, неспогодување, несогласност да нема судири, решавање на прашањата со користење на сила и оружје, милитаризам; создавање широко неспокојство; **НЕРАЗБИРАЊЕ** - лоши меѓусебни односи, конфликти околу сфаќањето на животот, целите, намерите и постапките, несогласност за заедничко живеење; **НЕМАЊЕ ЖЕЛБА ЗА ЕТИЧКО ОДНЕСУВАЊЕ** - непочитување на моралот, неверување во силата и во потребата на моралот за човековото живеење, немање стремеж за добро, правилно и чесно дејствување; **НАСИЛСТВО** - конфликтно, воинствено однесување, покажување сила, наметнување ставови и решенија со сила; ширење на принуда и притисок; повредување со мислите, со намерите, со зборовите и со делата); **НЕТОЛЕРАНЦИЈА** - неподнесување, нетрпеливост, несфаќање на другиот и на неговата различност; противење против луѓето и против нивните идеи и својства); **НЕДАВАЊЕ ПОМОШ** - недавање поддршка на сите луѓе, неолеснување на нивните задачи и тешкотии, откажување да се даде поткрепа во материјална и во духовна смисла; несоработување во дејствувањето.

?

- Дали има различни вредности во животот - и дали секогаш треба да се одбираат добрите наспроти лошите?
- Што значи етички аргумент? Што им покажува на луѓето?
- Колку видови етички вредности, норми и постапки постојат?
- Која од личните вредности ви е најинтересна? Коментирајте го изборот.
- Која од нормите за односите кон другите луѓе вам ви изгледа најдобра? Зошто?
- Која од социјалните норми и постапки е најмодерна? Дајте образложение.
- Која од општосветските вредности е најпотребна? Пробајте да објасните.
- Која или кои од лошите постапки не ви се допаѓаат? Објаснете. Дали вие лично ги избегнувате? Дали на другите им препорачувате да не се однесуваат така?

- Направите рангирање на позитивните вредности според изборот на учениците (лично, во двојки или во групи). Процентите на изборот нека бидат показател за нивното вредносно хиерархиско значење. Дискутирајте за тоа.

- Направите рангирање на негативните вредности според изборот на учениците (лично, во двојки или во групи). Процентите на изборот нека бидат показател за нивното лошо вредносно хиерархиско значење. Дискутирајте за тоа.

СУШТЕСТВЕНИ ПОЗИТИВНИ ВРЕДНОСТИ (Оптимизам, Љубов, Вистина, Слобода)

РАДОСТ И НАДЕЖ. - Од многуте позитивни вредности, морални норми и постапки се истакнуваат оние кои се однесуваат на човековото слободно и радосно прифаќање на животот. **Радоста** е внатрешно позитивно раздвижување на човековата душа и на сите потенцијали, таа ги поткрепа човековите сили и му дава смисла на живеењето. Спротивно, **тагата** значи душевна повреда, губење на убавите чувства, намалување на животната енергија. Различни се и нивните морални вредности за личноста, која во радоста блика, го сака животот, се бори, а во тагата страда, дури се прашува за смислата на постоењето, се предава. Овие две различни вредности и животни, душевни и морални состојби се поврзани со суштината на надежта.

Надежта е придружничка на исполнетиот човекот живот или него го овозможува. Надежта го посочува *излезот* (дека има излез и како треба да се најде) ако човекот во животот има проблеми или ако страда. Со надежта ја согледуваме добрата иднина. Надежта не ни дава да се откажуваме од можностите и од очекувањата. Во темнината таа ја навестува светлината на идниот ден и на пролет ("по луњата и студот доаѓа убаво време"). Кога сме повредени, не крепи надежта во добрите луѓе, со кои ќе ни се случи нешто добро. Надежта значи дека душата има радост, дека е свесна за добрината. Таа непоколебливо го крепи човекот дека секогаш има шанси, дека никогаш не е сè загубено, дека во животот по патилата најчесто следува добар миг и добро дело - наше дело кон некогаш и туѓо дело кон нас. Надежта е начин на живеење. Римјаните имале изрека: *dum spiro spero* - *додека дишам се надевам!* Надежта е олицетворување на духовната и на личната чистота, на добрите животни намери и ориентација, на довербата во животот. Затоа кај христијаните трите основни, поврзани вредности се Вера, Љубов и Надеж.

Губењето надеж значи *разочарување*. Тоа е страшна придружничка на чувството за неминуливо страдање, тоа е смрт на нашата верба во иднината и во луѓето, со тоа престануваме на веруваме во нашите можности и во добрината на луѓето. Ни се чини дека сè е

темно, дека темнината не може да се разбие, дека зад светлината и пролетта идат ноќта и зимата. Надежта ја губат оние кои немаат животна страст, чиј животен морал опаднал, кои се без позитивни очекувања. Додека надежта е правилна животна насоченост, губењето на надежта е неправилна форма на личниот морал. Надежта дава сила, нејзиното губење ни ја одзема силата. Надежта е најсилен белег на животот. *Кој живее, се надева* - вели Гете.

САМАТА ПО СЕБЕ НАДЕЖТА Е ЕДЕН ВИД СРЕКА И
ТОА Е МОЖЕБИ НАЈГОЛЕМАТА СРЕКА ШТО МОЖЕ
ДА НИ ЈА ДАДЕ ОВОЈ СВЕТ.

Семјуел Џонсон

ОПТИМИЗАМ. - Душевните и морални пројави на радоста се изразуваат со оптимизмот како етичка ориентација на имање надеж. Поимот оптимизам е создаден од латинскиот збор *optimum* ("најдобро", суперлатив од *bonus*, добро). Спротивно е песимизмот, кој ја изразува етичката концепција на немање надеж. Овој поим е создаден од латинскиот збор *pessimum* ("најлошо", суперлатив од *malum*, зло, лошо).

Оптимизмот го значува ставот дека во животот сè или многу нешта се добри; или дека човечкиот живот бил тежок, но дека оди кон подобро и дека го чека добар развиток; или дека може да се појаваат тешкотии, но дека на крајот ќе надвлее доброто. Оптимизмот е мисла на животната радост, на позитивниот однос кон животот, на надежта.

Песимизмот е став дека во животот сè или многу нешта се лоши, дека во човечкиот живот имало тешкотии и дека така ќе остане или ќе биде и потешко; или дека животот бил добар, но сега пропаѓа, а во иднината ќе биде уште поупропастен; или дека може да има подобрувања, но дека на крајот сепак ќе биде зло. Песимизмот е мисла на животната жал, на негативниот однос кон животот, на губењето надеж. За песимистот овој свет е грд и лош, за оптимистот е прекрасен. Додека песимизмот одречува шанси и препорачува предавање пред животните тешкотии - оптимизмот вели дека е можен *нов почеток*, дека човекот треба да се бори.

МОЈОТ ОПТИМИЗАМ НЕ СЕ БАЗИРА ВРЗ НЕГИРАЊЕТО
НА ЗЛОТО, ТУКУ ВРЗ ВЕДРАТА НАДЕЖ ДЕКА
НАДВЛАДУВА ДОБРОТО, КАКО И ВРЗ СИЛНАТА
ВОЛЈА СЕКОГАШ ДА РАБОТАМ РАКА ПОД РАКА СО
ДОБРОТО.

Хелен Келер

ЉУБОВ. - Кај човекот чувствата се многу присутни. Тие се начин како личноста реагира на околината, на луѓето и на настаните, тие се израз на нејзините настроенија, желби и надежи. Чувствата извираат од длабочината на човекот, покажуваат каква личност е тој и како го доживува животот и светот. Чувствата влијаат врз расположението на човекот, извор се за неговата среќа или потресувања и предизвикуваат силни реакции. Обично се зборува за *6 основни емоции*: радост, изненадување, гнев, омраза, тага, страв. Едната е весело чувство, едното чувство може да има двојно значење, додека последните четири се тешки, непријатни чувства. Животот на човекот е исполнет со многу тешкотии, а мака му создаваат и неговите емоции. Во етиката има и покритички согледби на чувствата. Тие не се најдобар водач во моралот; ако им се препушти ним, човекот може да прави грешки во согледувањата, планирањето и во постапувањето (затоа треба да се раководи од разумот). Но некои чувства се позитивни и се значајни за етиката. Постои израз "морално чувство" (*англ. moral sense*) со кој се означуваат внатрешните импулси на човекот да го разликува доброто од злото и да сака да прави добро. Посебно значајно чувство за етиката и за целото човеково живеење е - љубовта.

Љубовта е најубаво и најсилно чувство. Таа е многу важна за личноста, влијае врз нејзиното разбирање на светот и врз нејзиното однесување. Љубовта е позитивно, многу силно, широко и радосно чувство. Со неа ги чувствуваме некое суштество или нешто друго како многу важни. Љубовта значи крајна свртеност кон некоја личност, предмет или дејство. Вљубената личност го посакува нивното присуство и прави многу нешта за да ги реализира своите желби во однос на саканото. Таа ги избира нив и подредува разни нешта за да ги оствари. Човекот живее за својата љубов. Иако секој човек ги насочува своите желби и постапки кон многу нешта - љубовта е единствениот мотив и цел кои се оправдани за крајно посветување, дури и за жртвување.

Љубовта има *три форми*, кои на различен начин ги претставуваат чувствата и посветеноста на личноста:

- **посветеност** (грчки *филија*), што значи *заинтересираност и ангажираност* на личноста за некои предмети или дејства (филателија - да собира марки; филантропија - да прави добро за луѓето, филозофија - да ја сака мудроста); во некои случаи, при неконтролирано вложување, овој вид љубов може да прерасне во болна манија и заслепеност (фанатизми);
- **општа љубов** (грчки *агаје*, латински *каријас*), што значи *свршеност кон сè што постои*, најшироко разбирање за сенешто, за сите форми на животот, за целиот свет и човештвото, во сета негова историја, минато, сегашнина и иднина - таква е љубовта која ја препорачува Исус Христос, а ја остваруваше Мајка Тереза;

- **страст, занес** (грчки *ерос*, латински *амор*) како изразување на чувствата кон љубовниот партнер. Во сите три форми, а особено во оваа, љубовта е целосно давање, но во еротската љубов очекува возвратност. Вљубените се најдобри пријатели, сврзани во доброто и тешкото, меѓусебно се крепат во уживањето и во градењето на животот (така е сè додека не завладеат негативни чувства и тенденции меѓу нив и љубовта не се расипе и претвори во мачење и во непријателство - тогаш завладува тага).

Љубовта е траен занес. Нејзините убавини вечно светат, како што потрајно остануваат и нејзините болки. Затоа човекот треба да внимава љубовта да му биде пријателка. Треба да води сметка таа да биде повеќе отколку задоволување на страста. И во љубовта владее законот на етиката - да се прави најдоброто, да се согледуваат добрите и лошите страни, добрите да се следат и поддржуваат, лошите да се избегнуваат. Значи, и во љубовта треба да се прави оценка и избор - особено во љубовта треба да се биде внимателен и да се направи **добар избор**. Размислете за себе и за своите околности и според тоа проценете ги својата љубов и емоционалното вложување. Согледајте ги карактеристиките на саканиот предмет, дејност или суштество и според тоа донесете решение. Во еротската љубов испитајте ги сите страни на вашата врска и постапувајте според пообјективните согледувања. Проценката со разум треба да ви овозможи слободно развивање на чувствата. Изберете ги она суштество и дејност што ќе ви донесуваат добри резултати, во кои ќе уживате и со кои ќе се гордеете. Вашиот избор нека бидат оние луѓе и предмети со кои ќе *цуйи* вашата личност, а вие ќе уживате во себе и во својата љубов, во чувствата и во етиката.

АКО САКАШ ДА ТЕ ЉУБАТ БИДИ ДОСТОЕН ЗА ЉУБОВТА

Гете

ПРИЈАТЕЛСТВО. - Старите народи и филозофи сметале дека пријателот е најважното човечко суштество за возрасниот човек. Пријателот е **блиска личност**, вистински другар, оној со кого човекот навистина добро се познава и со кого има добри односи. Пријателот е предан и верен, тој е свртен кон својот пријател, со своите чувства и со делата му е посветен (лојален). Заинтересиран е за пријателот, за неговиот живот, за неговата работа и достигнуања. Се гордее со неговите дострели како да се негови лични. Го чувствува како да е тој самиот.

ПРИЈАТЕЛСТВО

Пријателството е еден вид *убава љубов*, со емоционални изливи, сентиментални разговори, со блискост, искреност и длабока доверба. Пријателите се меѓусебно отворени, си ги знаат тајните, не ги кријат целите, се крепат во стремедите и во извршувањето на посакуваното. Тие се суштински поврзани. Затоа нив ги сметаат за најблиски суштества.

Пријателството е *морална појава* бидејќи пријателите врската ја вградуваат во своите планови и одлуки, така што таа станува внатрешен дел од нив самите. Пријателството е важно и за моралот воопшто. Тоа покажува како луѓето можат да бидат зближени и да градат присни односи. Тоа секогаш му е потребно на човештвото, кое познава многу спротивни примери на непријателство, на омраза, на оддалечување меѓу луѓето и на правење меѓусебно зло. Но, не само тоа. Пријателите изградуваат *највисока етичка* со правење вистинско добро едниот на другиот, како и со желбата да се покажат во најдобра светлина пред својот пријател и, заедно, пред целиот свет. Пријателството отвора одличен натпревар за постигнување совршенство на личноста. Човекот сака да му се допадне на пријателот, се стреми пред него да биде прекрасна личност, настојува со него да прават добри дела. Со тоа врвно морално настојување добива етиката, која се гради врз такви вредни човечки амбиции и слободни определби за вистинско морално однесување. Затоа пријателството е една од највисоките етички вредности на човекот, украс на неговиот живот и основа за многу добри пројави меѓу луѓето.

ЕДИНСТВЕН НАЧИН ДА ИМАШ ПРИЈАТЕЛ Е ДА БИДЕШ ПРИЈАТЕЛ.

Ралф Волдо Емерсон

ВИСТИНА. - Вистината е *логичка вредност*, таа е врвна цел и критериум во мислењето и заклучувањето. Таа е резултат на доброто размислување, претставува сообразеност на сознанијата со реалноста или е дело на духовните напори да се откријат тајните и законитостите на нештата и на постоењето. Таа е важна етичка вредност на сите сознанија, посебно во науката - вистината стои наспроти незнаењето и заблудата, кои треба да се совладаат за да се освои вистината. Но вистината е и *етичка вредност*, цел на моралното размислување и резултат на етичкото постапување. Тогаш таа е спротивна на лагата, измамата и манипулацијата - со кои некој се измамува, се наведува на заблуда или без негово знаење се води во животот, дури и во пропаст.

Затоа вистината е една од највисоките човечки вредности - според класичното учење, таа е една од *ширише основни вредности*

(Вистина, Добро, Убавина). Во сознанието вистината е израз на сознајните можности и напори - секогаш останува уште нешто да се сознае; но сознанието се мери со соодветни критериуми и важи како вистина сè додека не се прошират и не се продлабочат сознанијата. **Во етиката вистината има апсолутна вредност**, тука не се прифаќа малку вистина или дозирана вистина (капка по капка); кон вистината човекот треба да се стреми со сета сила, треба да биде посветен кон нејзиното откривање и мора да биде чесен и доследен во нејзиното застапување. Учењето и студирањето се такви етички дејства со кои младата личност за себе ја освојува вистината во разни области и за различни прашања - затоа секој треба да учи и да биде настојчив во тоа, а потоа треба и постојано да се усовршува во знаењата.

Исто така неопходна е и етички се цени **вистинољубивоста** како карактерно својство. Лажговците спаѓаат меѓу најнегативните личности, а изразот "лажен пророк" го означува оној негативен тип кој зборува за високи идеи кои немаат вредност или со лаги сака да придобие некоја животна благодат за себе. **Зборувањето вистина** спаѓа меѓу највисоките вредности. Тоа е света обврска за секој човек. Затоа и постои заповед: *Не лаж!*

Вистинитоста е особено нужна по живеењето оптоварено со лаги и со неоправдани занеси. Вистината го лекува секој човек кој живеел во илузии и со лаги, а таа е лек и за болното општество. Ако широко се лаже и иако животот се водел со лажни образложенија и со криење на вистината за состојбите, тогаш ќе дојде до конфликти, ќе пропаднат добрите односи меѓу луѓето. Ако вистината не се дава директно и целосно (вна лажичег), она што е добро, заради лагата, ќе стане неоправдано и лошо. За живејачката нема ништо поважно од вистината. Висарион Белински вели: "Најгорчливата вистина е послатка од најслатката заблуда". Животот, личниот и општествениот, не смее да биде лажлив. Ако сакаме животот да ни има цврсти темели, треба да го градиме *со вистина пред нас, во нас и за нас*. Без вистината како врвна и прва вредност, ќе живееме во светот небаре надвор од него, сè ќе ни се случува како во некој илузорен живот, насоките ќе ни бидат измислени, дејствата необразложени, празните соништа ќе бидат наш дух, а животот неоправдано занесен и изместен.

За потребата од вистинољубивост во пристапот кон светот и кон животот многу говореше еден од најголемите етичари и политичари на современата епоха Махатма Ганди. Тој ги изложуваше новите вредности кои луѓето треба да ги имаат за да ја освојат слободата. Како највисока вредност ја истакнуваше вистината (*satija*), за која велеше дека е трајна како дијамант, а нежна и кршлива како цвет од праска: "Без вистината ќе биде невозможно во животот да се следи каков било принцип и какво било правило". Ганди покажа дека вистинската етичност не се состои во следењето на кривите патишта, туку тоа е обврска да го најдеме вистинскиот пат за нас и смело да го

следиме. Тој инсистираше дека “вистински прогрес не е возможен без силно следење на вистината”.

ВИСТИНАТА Е ЛЕБ. ТАА ГИ ЗАСИЛУВА, А НЕ ГИ СЛАБЕЕ ДУХОВИТЕ. ТАА ГО ПРЕОБРАЗУВА ОНОЈ КОЈ СО НЕА СЕ ХРАНИ.

Свети Августин

СЛОБОДА. - Слободата е суштествен збор и реалност за сите живи суштества, не само за човекот. Затворените животни тажат и умираат. Без простор за пуштање на коренот, за отворање на лисјата или за развивање на стеблото, растенијата се криват и се сушат. Дури може иронично да се каже дека човекот најмногу ја поднесува неслободата. Најнесреќни луѓе се оние кои се присилени да страдаат и кои не се слободни. Затоа слободата може да се определи како **човечен живот на луѓето**. Станува збор за можноста да се биде човечен и тогаш кога околностите наметнуваат некакви неодминливи околности или кога некој друг бара нешто друго, а тоа пред сè значи да се направи добро и тогаш кога сè и сите надредени инсистираат да се прави спротивното. Впрочем, **исто се слободата и доброто**, исправното живеење на човекот.

СЛОБОДА

Филозофите поимот на слободата го поврзуваат со проблемот на **законитостите**. За сè во дивотот има ред (законитост) како се реализира. Кога законитостите влијаат врз случувањата и ги надвладуваат слободните делби или стремедот за нешто друго, тоа се нарекува **детерминизам**. Ова значи дека нештата се цврсто определени. Детерминизмот може да се сфаќа толку силен, што да се мисли дека веќе однапред, надвор од личноста сè е предопределено. Тоа се нарекува **судбина** (латински *фатум*, арапски *к'смет*), која го води-вличе човекот по своите патишта, а тој не може да стори ништо за да ги избегне зацртаните настани. Кога луѓето се уверени дека не можат да сторат ништо против ваквата моќ на судбината, со нив завладува **фатализмот**, кој има придружници: предавање на текот на животот (без активно учество на човекот), откажување од животната борба, суеверје, лесномисленост (дека нешто може лесно да се измени - па може да се стане предмет на измами). Како да се освои слободата? Така што ќе се **сознаат нужностите** (Спиноза), а животот ќе се води според нив!

Кога се мисли дека законитостите важат условно, дека нивното влијание може некако да се избегне, дека луѓето можат да ги изменат околностите, тоа се нарекува **индетерминизам**. Тогаш се верува во важноста на случајноста и во моќта на човекот да влијае врз околностите и врз настаните на својот живот. Тогаш или се отфрла поимот на судбината или таа се толкува како индиската *карма* - дека случувањата и состојбите на човекот зависат од неговите дела.

Во секој случај, слободата на личноста е многу важна - за нејзиното доживување на светот и за нејзиното живеење, за блиските со кои го споделува животот, за нејзината заедница (за која е најдобро да биде слободна и отворена за сите човечки иницијативи и творечки димензии), за целиот свет. За човекот слободата значи, пред сè, тој да е автономен, сам себе да си е "законодавец", самиот да си ги определува стапките, зафатите, брзината, смислата на замислите и на акциите, да има визија за добрината и за последиците на дејствата, да си се смести во светот како **самостојна и одговорна** личност. Монтескје вели: "Слободата е добро што ни овозможува да уживаме во другите добра".

Слободата е убав начин да се живее, да се направи нешто наспроти ограничувањата на просторот и времето, наспроти пречките од околноста и од луѓето. Таа значи човекот да се крене над природните тежести и над ограничените социјални пранги. Исто така е убаво да се биде слободен во семејството, таму каде што човекот вистински е меѓу најблиските, каде што неговата мисла е посветена на доброто за неговите и каде што прави сè за да ужива во нивната слобода и среќа. Слобода е и кога човекот поседува нешто и со тоа располага според својата волја, кога сопственоста не му е проблем што го оптоварува живеењето (сиромаштијата носи неслобода) и кога трошењето го прави како што сака, онака како што му прилега нему и како што самиот го замислил тоа. Слобода е и кога човекот го работи она што му е мило на душата, кога дејноста што ја извршува му соодветствува и кога животот му е исполнет со неа. Човекот слободата ја врзува за својот став, ангажман, верување. Целината на животот ја сомерува со чувството на располагање со себе, со своите мисли, емоции, дела, со она што го здобил и со она што се надева да го стекне, со она што го носи и што е негова морална карактеристика. Тогаш се стопуваат проблематиката на слободата од и на слободата за - за првата е карактеристична борбата за ослободување, а за втората настојувањето да се даде нешто добро. За двете е потребна храброст.

СЛОБОДАТА НЕ МОЖЕ ДА СЕ СПУСТИ ДО ЛУЃЕТО;
ЛУЃЕТО МОРА ДА СЕ ВОЗДИГНАТ ДО НЕА. ТОА Е
БЛАГОДАТ КОЈА НАЈНАПРЕД ТРЕБА ДА СЕ ЗАСЛУЖИ
ЗА ПОТОА ДА СЕ УЖИВА ВО НЕА.

Чарлс Колтон

СЛОБОДАТА И НЕЈЗИНИТЕ ГРАНИЦИ

Најзначајната книга за проблемите на слободата ја има напишано англискиот филозоф Џон Стилјуард Мил. Неговото дело "За слободата" е едно од највлијателните политички и етички дела на денешницата.

“Човек от може да му биде одговорен на општеството само за оној дел од неговото постапување што се однесува на другите. Во оној дел што се однесува само на него, неговата независност, со право, е апсолутна. Единката е неограничен господар над себеси, над своето тело и душа...

Единствената слобода што го заслужува тоа име е слободата да си го бараме нашието сојсственото добро на наш сојсствен начин - сè додека не се обидуваме на друштите да им го одземеме нивното или да ги љопречуваме нивните настојувања да си го обезбедат. Секој си е чувар на своето здравје, било на телесното или на интелектуалното и душевното. Човештвото повеќе добива ако поднесува (трпи) секој човек да живее онака како што нему му се чини дека е добро отколку секој еден да се тера да живее онака како што на другите им се чини дека е добро...

Слободата на мислењето не е потребна само, или главно, за да се создаваат големи мислители. Напротив, таа е исто толку, и уште повеќе, неопходна за да им се овозможи на просечните човечки суштества да го постигнат оној духовен растеж за којшто имаат способности...

Слободата на единката мора да оди дотаму што човекот не смее да им создава непријатности на другите луѓе. Ако се воздржува да им додева на другите во она што ним им е важно, а постапува според своите склоности и според својот суд само за работите што му се важни само нему, истите разлози што покажуваат дека мислењето треба да биде слободно го докажуваат и тоа дека на човекот треба да му биде дозволено во практиката своите мислења да ги остварува непречено, на своја сопствена сметка.”

ХРАБРОСТ. - Луѓето понекогаш се креваат против околностите и против текот на настаните. Храброста е таква сила на личноста, таа е нејзино опирање на нешто надвор од неа, но и на нешто во неа. Станува збор за свесен, настојчив акт на човековата волја да им се противстави на грдите појави и на лошите луѓе. Тоа се смета дека е релативно ретко во човечкото дејствување, па затоа предизвикува восхит. Тоа најчесто претставува кажување и правење нешто во вид на отпор против лошите работи што им се случуваат на луѓето, од коишто луѓето се плашат, но од различни причини не им се противставуваат. Или значи неправеење на нешто што мнозинството луѓе го прават под притисок, а не се осмелуваат да се кренат против силината на животот и против околностите што ги надвасуваат, мислат дека на нив не може да им се противставуваат или дека тие не можат да го сторат тоа. Херојството е идеал на луѓето готови за вистински дела, моќни да си ги искажат своите потенцијали, нестегнати да се изразат со целината на својата сила.

Затоа храброста се прикажува како **голем израз на човекувањето**, на отвореноста на личноста за отпор, за самоизразување, за издигнување над просечните и над лошите околности на постоењето. Тоа е шанса за доблест. Храброста се допаѓа, предизвикува согласување и ги крепи и другите. Всушност, на еден вид однесување во животот му се припишуваат највисоки квалитети,

оние кои би требало да ги има секој човек, но ги немаат сите луѓе или не може да ги изразат поради низа околности. Секако, личноста на храбриот и неговите настапи се восхитувачки кога се изразуваат наспроти негативните тенденции во животот и против неубавите пројави на насилство над луѓето. Храброста е најголема вредност кога ги брани најважните цели на животот и на постоењето. Храброста е величествена кога е добра, *кога ѝ прави само добро*. Добрината на храброста е во актот на запирањето и на уништувањето на негативните тенденции за луѓето, а потоа во создавањето такви односи во кои нештата ќе станат подобри, почисти, ослободени од потребата за искажување храброст наспроти нивната пројава. Значи, храброста бара да биде придружена со лична доблест на дејственикот.

ХРАБРОСТА Е НАЧИН НА КОЈ ПОСТАПУВАМЕ СО СЕБЕСИ.

Владан Десница

Храброста никако не сме да оди наспроти доброто и да се користи за правење зло; таа треба да ја попречува лошотијата, а не да помага оваа да се спроведува. Личноста која брани од зулум, не треба и самата да биде зулумкар. Оној кој е храбар наспроти лагите и несносливите околности на животот, за што му следува неподелена признателност од потиштените, не треба да биде нов лажго и насилник, кој над загрозените ќе воспоставува своја негативна надмоќност со нови или со стари форми на притисок - не смее да се смени носителот и можеби насоката на злодејството, а суштествено да остане лошотилакот. Значи, постојано останува нужноста од **храброст наспроти себе**. Надворешно храбри се оние кои другите луѓе ги чуваат од непријателот, а внатрешно храбри оние кои луѓето ги зачувуваат од себеси, од своите нагони, од насилничко однесување, од негрижливоста.

Не се храбри само оние кои јавно ја искажуваат својата сила наспроти злото, туку барем малку храброст има и кај оние кои трпеливо работат за опстанокот на своите, кои постојано се борат за да им биде добро на блиските, кои ги учат младите како добро да се постават во животот, кои создаваат визии за да им помогнат на ближните. Храбри се оние кои се борат за доброто на блиските, ги извршуваат должностите и остануваат со чиста совест за своето ангажирање таму каде што е неопходно и така како што е потребно. Не бил храбар само Мукиј Скајвола. Храбри се и оние кои се борат да ја доловат и да ја шират вистината, кои се трудат да го унапредат човечкиот живот во неговите различни форми, кои самопрегорно се застапуваат за добри нешта, пред сè самите правејќи ги нив, наспроти оние кои им се подбиваат за нивната етичка залудност (небаре злото дава успех!).

Храбри се оние кои и во пријатни услови постапуваат правилно, а особено оние кои во тешки услови се напрегаат да обезбедат леб за своите, а на своите млади да им овозможат преживување и напредување во животот. Храбри се оние кои уриваат бариери - не само со војничко јунаштво или со политичка смелост, туку и оние кои не даваат да има бариери, кои ја бранат демократијата, кои им овозможуваат и на другите да ги совладуваат пречките и да имаат подобар живот, особено оние кои се готови да ги урнат оградите на своето постоење за да се отворат полињата на слободата и на подоброто разбирање меѓу луѓето. Се покажува дека храброста е универзална вредност на човековата егзистенција - без која се останува во ропство, но и во закостеност на свеста и на идеите и во недостојни услови за живејачка и во нечовештина. Затоа храброста е потребна насекаде и за сите, бидејќи таа значи да се биде на страната на доброто наспроти злото.

ЗА МАЛОДУШНИТЕ И СЕ Е НИШТО.
ЗА ХРАБРИТЕ И МАЛКУ Е МНОГУ.

Јеремиј Готхелф

ПОУКА ОД ШТРКОТ

Во Средниот век биле раширени, како и во сите епохи, разни поуки за појтебајќи и за формирање на добројќи појтебајќи. Во XVI век е создадена појтебарнајќи збирка морални раскази, појтебарнајќи како “Тиквешки зборник”, бидејќи е пронајдена во Тиквешкајќи. Во него има убаво морална поука **Слово за штркот**:

“Штркот е мека птица. Кога си прави гнездо, бара место и внимава за сè што е околу него. Кога ќе види нешто, клака, за секој околу него да види и да се управува. Зашто тој ги љуби Бога, соседите и дружината.

Та, дружина и соседи, почујте каква љубов имаат птиците, така и вие имајте љубов кон ближниот свој. Имај го ближниот како и самиот себеси! Како што Бога го љубиш, така и соседот љуби го!”

?

- Дали радоста е убаво чувство? Што ја придружува?
- Споредете ги радоста и тагата. Што ја придружува тагата? Кое чувство е поубаво - радоста или тагата?
- Постојат музики кои зборуваат за тагата - блуз или љубовни народни песни. Како е можно тие да се допаѓаат?

- Дали надежта е важно чувство? За што станува збор кај неа, за мигновено чувство или можеби за начин на разбирање на животот?
- Зошто поуките го учат човекот да не ја губи надежта? Што значи губењето на надежта? Каква поука имале Римјаните за тоа?
- Што е оптимизмот? Како се изразува?
- Што е песимизмот? Какви форми може да има?
- Какво чувство е љубовта? Дали таа е голема вредност во животот на човекот?
- Какви форми на љубовта постојат ?
- Дали сте ги почувствувале сите три форми на љубовта? Како сте се однесувале кон нив?
- Дали е нужен добар избор во љубовта?
- Дали пријателството е значајна вредност? Како се изразува?
- Дали имате пријател? Дали овдека точно се опишани чувствата и однесувањето меѓу пријателите?
- Дали пријателството треба да се негува и да се чува?
- Каква вредност е вистината? Дали таа има етичко значење?
- Колку за животот е неопходна вистината?
- Кој во современата епоха учел дека вистината е многу важна за моралот на народот?
- Колкаво е значењето на слободата за животот?
- Што значи слободата? Како се изразува?
- Каде се границите на слободата (спореди со учењето на Џон Стјуарт Мил)?
- Дали храброста е важна вредност? Дали сите луѓе се храбри?
- Како се изразува храброста?
- Дали храброста се однесува само на јавните работи и на политичките прашања?
- Коментирајте некоја од наведените етички мисли за суштествените вредности?

Напишете домашна писмена задача во која ќе опишете некоја од врвните вредности изложени погоре и ќе се обидете да дадете оценка за нејзиното значење за етиката.

ОДГОВОРНОСТ, ДОЛЖНОСТ

ОДГОВОРНОСТИ. - Кај сите вредности се истакнува и потребата тие да бидат спроведувани - ако се позитивни, да се следат и на другите да им се препорачува да се придржуваат кон нив; ако се негативни, да се избегнуваат и да се осудуваат. Ова општо **задолжение за добро дејствување** е основа за човечките одговорности. Овие се поврзани со положбата на човекот во светот - одговорностите се карактеристично својство на човекот спроти светот, животот, другите луѓе и спроти себе: *нема човек без одговорности!*

Одговорноста значи исполнување на она за што човекот е способен и што се очекува од него. Детето треба да се развие во зрела личност; возрасните треба бидат добри граѓани, работници, брачни другари и родители; старите треба да ја покажуваат мудроста; сите треба да ги извршуваат своите задачи; сите треба постојано да учат, да се развиваат, да се борат за живот, да постапуваат добро; сите треба да ги прифаќаат обврските и должностите и да ги реализираат итн. Одговорноста е барање **секој да го стори она што треба и она што прифатил да го прави**, а истовремено таа е и основа за моралната оценка дали и како е извршено тоа.

Има различни видови одговорности - според состојбата на личноста (возраст, имот), според дејноста што ја знае и ја извршува, според позицијата што ја зазема, според личните можности (сила, ум, таленти, амбиции). Одговорностите се мошне сложен систем на обврски и должности кои секоја личност ги има и треба да ги спроведува. Иако можат да бидат мошне различни, дури безбројни, тие сепак се особени кај секоја личност. Затоа е можно да се согледа и да се оцени *избежнувањето на одговорностиа*, што е една од најлошите морални постапки. Тоа е така затоа што обврските и должностите се точно определени за секого. *Обврските* се оние задачи кои однадвор се наметнуваат некому. *Должностите* се задачи кои извираат однатре - од позицијата и од моралот на личноста. Двата вида задачи се проследени со одговорноста и мора да се направат.

ДОЛЖНОСТ. - Прашањето на должноста, на нејзиното почитување и извршување е еден од најтешките проблеми на етиката, затоа што должноста е *основа на моралот*. Тоа е поврзано со две прашања - како да се пронајде она што по себе е поттик за морално дејствување и она што на личноста, ако го следи тоа начело и го извршува, сигурно ќе ѝ обезбеди позитивна оценка и прифаќање на нејзината определба и настапување.

При филозофските расправи за тоа што треба да ги води луѓето во моралот, при насочувањето на нивната волја и дејствувањето - се истакнува дека тоа треба да биде нешто што има значење и што ќе ја

оправдува нивната етичка ориентација. За таа цел се создадени и образложени различни одговори. Но само едно од решенијата е универзално, затоа што е апсолутно - тоа е *должноста*. И кога ова решение не се допаѓа, за него се води сметка бидејќи се однесува на нешто што човекот го прави од почитување на самиот морал. А ако не го следи и не го прави, со самото тоа јасно покажува дека не го почитува ни моралот ни човечкото суштество во себе.

За неколку од најзначајните и највлијателни етичари во историјата - како стоиците, Кикерон и Кант - **должноста е главна и вистинска смисла на етичкото**, всушност на животот. Тоа е така кога етиката се гради како сознание за сериозноста на живеењето, кога се инсистира на одговорноста на човекот за успешното водење на животот. Добрината, чесноста, етичкото однесување и извршувањето на должноста се основни човечки карактеристики. Тие човекот го прават човек, со нив тој ја искажува својата висока суштина и благородна задача на доблесен престој на земјата.

НИКОЈ НЕМА ДРУГО ПРАВО ОСВЕН СЕКОГАШ ДА ЈА ИЗВРШУВА СВОЈАТА ДОЛЖНОСТ.

Огист Конт

ГРАЃАНСКАТА ЕТИКА И ДОЛЖНОСТА. - Моралот го изразува етичкиот занес да се постигне доблест со своето однесување; тогаш етичката ригорозност се смета за врвен и неопходен морален принцип. Така било кај аристократијата (т.е. власт на "најдобрите"), која има етички лозунг *Noblesse oblige* - Благородништвото обврзува (т.е. има неодминлива обврска-должност на соодветно однесување, на храброст и на заложба за соодветни нешта, од коишто не се отстапува и кога треба да се бранат со животот). Така е исто и кај класичната *граѓанска етика*, која ја истакнува нужноста од исполнување на должноста. Тоа е идеја за моралниот квалитет на личноста, која треба да го прави она **најдоброто**. Ваквата етика го изразува духот на моќното граѓанство како *аристократија на моралот*. Граѓанството само со строгите морални сфаќања и со однесувањето може да ги замени аристократите по род - со исполнување на задачите, со унапредување на актуелните човечки и етички вредности и тенденции, со стекнување имот и со истакнување меѓу еднаквите.

За таквата врвна (највисока етичка) позиција секој треба сам да се избори - со својата животна и етичка ориентација и со постојаното позитивно морално дејствување. Треба да се биде задоен со ваквото сфаќање на животот и на должноста и така воспитан (такви во Антиката биле Римјаните, а денес, на пример, Германците, Јапонците, Евреите...). Само со непрекорното исполнување на должноста можат да се направат вистински остварувања на духовното, техничкото,

организациското, творечкото, економското и на политичкото поле. Граѓанинот преферира ваков етички систем, тој верува во етичката неминовност на моралот и се залага за извршување на должноста. Тој не е "трговец" кој ќе даде нешто за нешто, како во примитивното сфаќање на моралниот систем. Тој не е ниту некултивирано сетилно суштество кое се активира во стремежот кон задоволствата и кон надворешните предизвици, а саможиво се чува од морално извистување. Тој не го велича колективното самоукинување на личноста сакајќи да се скрие пред личната одговорност, туку токму во **самоистакнувањето во извршувањето на должноста** ја наоѓа смислата на егзистенцијата.

Граѓанинот е пресметливо суштество на денешницата и на иднината на светот. За него практична етичка целост се ползата за него и за сите, одговорноста, етичката сензибилност и моралната строгост; тие го инспирираат и го водат низ лавиринтите и низ проблемите на животот. Граѓанинот е определен од нужноста да работи и да штеди, да води сметка, да планира и да го извршува зацртаното. Граѓанинот живее во еден свет кој очекува многу од него и кого што тој не сака да го разочара. Тој свет е стабилизирани затоа што во него **секој ја извршува својата должност**, за првин нему, а и на сите да им биде нормално, успешно и добро. Исполнувањето на должноста значи **најсирој морал**. Лозунгот гласи: **Пред се должноста!** Истакнувањето и извршувањето на должноста се поставува без никакви предуслови. Моралот и должноста се извршуваат со сфаќање на **чесн и обврска** тие да бидат извршени. Само со најдобриот морал се раѓа и најефикасен живот, измерен според историските и според реалните резултати.

УМ И ОБВРЗНОСТ

Најпознатиот римски филозоф, беседник и значаен државник Марко Тулиј Кикерон, кој го создал зборот морал, го напишал делото "За должностите", чии идеи биле највлијателни етички мисли во европската историја. До нашата епоха, тие биле основа за воспитување на младите и за изградба на моралните правила на одговорните личности во општеството. На своите сограѓани, кои имаа создадено најдолготрајна и најмоќна империја, Кикерон им укажал дека живојот ќе им биде усетен само ако се потпираат врз своите добродетели и дела:

"Има две сили во човековата душа и природа, првата е желбата, која човекот го влече ваму и таму, а втората е разумот, кој поучува и објаснува што треба да се прави, а што треба да се избегнува. Разумот управува, а желбата се контролира. Според тоа, **секоја постапка треба да биде ослободена од лесномисленоста и од немарноста и не треба да се направи ништо за што нема доволно оправдана причина**. Тоа е дефиниција на должноста... Од таквата душевна состојба почнуваат да зрачат доследноста и умереноста... Сите желби треба да се ограничуваат и да се смируваат, постојано мораме да бидеме будни и да внимаваме

да не направиме нешто непромислено или случајно, немарно или неумесно... Ние сме родени за сериозни работи и за поголеми остварувања... Сите располагаме со разум и со оние предимства кои нè издигнуваат над другите живи суштества: тоа е изворот на сознанието за должноста и оттука потекнуваат моралот и пристојноста... Од филозофијата на должноста произлегуваат правилата на доследното и чесно живеење."

ПОЕМА ЗА ДОЛЖНОСТА

*Великиот филозоф и етичар Имануел Кант изградил етика во чија основа е вршењето на должноста. Во неговата "Критика на практичниот ум", едно од најзначајните етички дела на човештвото, е описана должноста како **единствен морален принцип**, неумиен и апсолутен, кој не бара ништо освен свое исполнување, а дава и обезбедува сè, најнапред морална satisfакција на личноста:*

"**Должност!** - ти возвишено, велико име, ти што во себе не содржиш и не подразбираш ништо своеволно, ништо што со себе носи додворување, туку бараш потчинување, и не се закануваш со ништо што би ја возбуждало и застрашувало природната наклонетост во душата за да се раздвижи волјата со тоа, туку само поставуваш еден закон кој самиот од себе наоѓа влез во душата и кој самиот за себе, спротивно на волјата, си прибавува почитување... пред кое замолчуваат сите склоности, дури и ако скришум работат против него: кој е твојот достоин извор и каде се наоѓа коренот на твоето благородно потекло...?"

Тоа не може да биде ништо помало одошто она што човекот го воздигнува над него самиот, што него го поврзува во еден поредок на нештата, поредок кој може да го сфати само разумот и поредок кој под себе го има потчинето целиот сетилен свет, а со него и емпириски определителното постоење на човекот во времето и во севкупноста на сите цели...

Врз тој вругок се засноваат некои изрази со кои се означува вредноста на предметите според моралните идеи. Моралниот закон е **свет** (неповредлив, ненарушлив). Човекот, навистина, е достатно не-свет, но **човештвото** во неговата личност мора да му биде свето. Во целиот создаден свет, сето она што се сака и каде што тоа може да се употреби и *просио како средство* - само човекот, а, со него, и секое умно создание, е **цел сама по себе**. Имено, тој е субјект (извршител) на моралниот закон, кој е свет благодарјќи на автономијата на неговата слобода...

Тоа е идеја за личноста која побудува почитување, која ни ја предочува возвишеноста на нашата природа... Зар еден чесен човек во најголемата животна неволја, која би можел да ја избегне само кога би ја пренебрегнал должноста, не го одржува уште сознанието дека сепак го зачувал **достоинството на човештвото во својата личност**, така што не треба да се срами пред себеси и нема причина да страхува од внатрешното себеиспитување?... Човекот не може да поднесе во своите сопствени очи да биде недостоен за живот...

За волјата на секое смртно умно суштество моралниот закон е закон на **должноста**, на морално присилување и на определување на неговите постапки преку **почитување** на законот и од страхопочит кон својата должност."

?

- Дали размислувате за своите одговорности? Дали често ве потсетуваат на нив? Кој особено? Што мислите, дали ги исполнувате одговорностите?

- Колку одговорноста е присутна кај луѓето околу вас - кај вашите дома, во општеството, во училиштето, меѓу другарите? Која од личностите што ги познавате е најодговорна, која најнеодговорна? Што прават тие?

- Дали може да се живее без одговорности?

- Какви видови одговорности постојат?

- Што е обврска, а што должност?

- Каков лозунг имале аристократите за своите должности? Зошто пропаднал тој систем (ако тие ги исполнувале должностите)?

- Како е значењето на должноста во граѓанската етика?

- Дали врз должноста може да се заснова етички систем? Кои филозофи учеле дека должноста е основа на моралот?

- Како Кикерон и Кант ја оценуваат важноста на должноста за човековото живеење и морал?

НЕГАТИВНИ МОРАЛНИ ПОЈАВИ

НЕГАТИВНИ ВРЕДНОСТИ. - Во етиката напоредно постојат позитивни и негативни вредности. Тие се израз на доброто и на злото - затоа секоја позитивна вредност има свој негативен (пресвртен) двојник. Бидејќи се бара, корисно е и нужно е да се прифаќаат, следат и извршуваат позитивните вредности, исто толку е неопходно лошо да се оценуваат, да се критикуваат и да се отфрлаат негативните вредности.

Добра вредност е Вистината, лоши вредности се Невистината, Лагата, Заблудата. Добри вредности се Достоинството и Самодостоинството, лоша вредност имаат Подјармувањето, Плукањето на другиот, Потчинувањето или Полтронството. Многу е важно човекот да има Чесност и никогаш да не ја сака Нечесноста, а камоли да биде нечесен. Ако треба, човекот поднесува Жртва за блиските, за татковината, за луѓето, но никогаш од другиот не смее да Прави жртва. За Храброста се оддава морална чест, Страхливоста предизвикува подбив. Секогаш е голема вредноста на Разумноста, Мудроста, Воздржаноста, Трезвеноста, Умереноста и на Постојаноста, а малечка или никаква е вредноста на Неразумноста, Лудоста, Невоздржаноста, Неумереноста, Непостојаноста и на Превртливоста.

Вредностите Помагање, Трпеливост, Простување, Толеранција се универзални насекаде во светот наспроти Непомогањето, Одмагањето, Нетрпеливоста, Навредувањето, Нетолеранцијата.

Станува збор за односот меѓу **Добрата волја** и **Злата волја**. Кај првата, слободата и човечките сознанија се користат за сакање на доброто и за негово правење, кај другата за намислување и за правење зло, за избор на негативни приоритети. Исто е и со прашањето на одговорноста - личноста може да ги истакнува своите обврски кон моралот и кон другите луѓе, а може и да ја негира својата етичка одговорност, да постапува според неетички начела и да следи неморални цели. На пример: Коректност е кога се почитуваат другите, кога се постапува како што треба, Некоректност кога некој и нешто не се почитуваат, кога нешто не се прави исправно.

Некои од негативните вредности се израз на моментално невнимание или на занес со некои дејства, некои се појавуваат привремено, а личноста потоа се поправа. Но некои негативни вредности се многу лоши и потрајни. Особено е негативна во секој животен период и во секоја ситуација Бесрамноста, која е база за неморал и за уништување на другите. Ароганцијата и Суетата се својства на неморалната личност, која со надменоста како животен стил ја истакнува својата празнина (некои од тие форми се смешни, како Снобизмот). При Фанатизмот сите сили во човекот се разгоруваат во страсна и докрајна одбрана на некоја кауза; при ова *духовно и морално слешило* се повредуваат другите луѓе, но и блиските. Тоа не е добро, зашто секогаш живееме со други луѓе, кои имаат право добро да си го минат својот живот, без да бидат тормозени од некого. Тоа е очигледно во негативноста на Тероризмот, кој (без оглед на своето идеолошко оправдување) со насилството и со лошите последици е олицетворение на злата волја наспроти другите луѓе. Најнегативна пројава меѓу луѓето е Егоизмот, каде својот интерес и своите цели се наметнуваат над сè друго и не се води сметка за никакви други вредности ниту за другиот човек. Слични според негативноста се и другите изрази на саможивоста, како Непријателството, Зависта, Злобата, Насилството.

НЕ ЗБОРУВАЈ ЗА ТОА ДЕКА БИ ТРЕБАЛО ДА СЕ БИДЕ
ДОБАР ЧОВЕК, ТУКУ БИДИ ТАКОВ.

Марко Аврелиј

ЕГОИЗАМ. - И за единката, и за сите луѓе, нема ништо полошо од егоизмот, *саможивосија*, себичноста. Со тој поим (*латин. ego* - јас) се опишува онаа состојба на душата и оној морал кога човекот е свртен само кон себе, живее само со мислата за себе и го прави само она за

што верува дека е добро за него и дека му носи полза. Ваквите луѓе со **строга насоченост исклучиво кон своите цели** се нарекуваат *еѓоисти*.

Добро е човекот да се грижи за себе, тоа е една од главните задачи за секого. Човекот пред сè треба да си биде свој пријател; ако внимава на себеси и на унапредувањето на своите знаења, на здравјето, положбата, на имотот, тогаш ќе може да живее мирно, па од тоа ќе имаат корист сите околу него, тоа ќе се одразува позитивно и за него и за целиот свет. Кај саможивоста не станува збор за ваква грижа, туку за **морална болест на негрижа за никого освен за себе самиот**. При еѓоизмот не се развиваат оние животни сетила и потреби кои се однесуваат на заедничкото живеење, на другарувањето и пријателството, на љубовта и соработката. Тогаш не се мисли на идеите и на видовите дејства кои ги унапредуваат човечките односи. Еѓоистот еднострано е свртен кон замислата на своите цели, мисли дека тие се неговото вкупно добро. Најчесто сета работа се сведува на материјалните придобивки, а таквите стремежи ја ограничуваат целината на доживувањето на светот и на едно целосно живеење. Кај себичниот, ограничените цели завладуваат со неговото срце, тој не оди подалеку од амбицијата да си ги задоволи тие посакувања. Бидејќи за поинаквите нешта треба да биде свртен кон другиот човек или да прави нешто несаможиво, тој го отфрла тоа од себе. Станува студена машина. Така се сведува на личност која нема љубов туку страст за поседување или за следење некоја фикс-идеја. Нема разбирање за широчината на постоењето. Во другите гледа само средство за своите тесни цели. Еѓоизмот е сериозен извор за негативните пројави - фанатизам, агресивност, насилство, манипулација со другите, експлоатација на другиот, злоба и завист, непријателство, тероризам.

ОНОЈ КОЈ ЖИВЕЕ САМО ЗА СЕБЕ,
ТОЈ Е МРТОВ ЗА ДРУГИТЕ.

Публиј Сирiuс

Еѓоистот се труди да ги надвлее, искористи, подјарми и да ги унесреќи другите луѓе; потоа станува несреќен што не може докрајно да го достигне сето она по што сонува (само може да направи големи штети). Другите најнапред го предупредуваат дека не постапува добро, но потоа и тие го отпишуваат. Така еѓоистот си ја постигнува замислата дека е **сам** и ја остварува целта да остане сам. Парадоксално е тоа што сам не може да ги постигнува целите кои ги сонува само за себе. Така самиот се заробува, живее само во "својот" свет, а тој не му ги дава придобивките кои ги посакува од себичното присвојување на нештата.

Својата вистинска корист човекот ја остварува кога внимава на своите цели и интереси, но и кога им прави добро и на другите. Наспроти егоизмот е поставена идејата на **алтруизмот**. Тој термин (од *latīn.* alter - друг) го создал филозофот Огист Конт со лозунгот "Да живееме за другиот!" Станува збор за чувство на наклонетост, приврзаност, љубов за другото суштество, за разбирање, помагање и унапредување на положбата на ближниот. Тоа се морален став и етичко учење според кои највисока вредност, основна цел и прв мотив на човековиот живот и морал се симпатијата за другите луѓе, сочувствувањето со нив и работењето за доброто и среќата на другите - дури без оглед на својата сопствена среќа и живот, па овие можат и да се жртвуваат. Оној кој пред сè мисли на другите се нарекува *алтруист*. Најдобро е да се има мера - одвратен е заслепениот егоизам, но и претераното посветување на другите може да му штети на посветениот човек, на неговиот имот и на односите со блиските луѓе. Суштествено е тоа дека човекот е *социјално суштество со индивидуални карактеристики* - смислата на опстанокот и на етиката треба да биде почитувањето на тој двоен факт на единката која живее заедно со другите луѓе.

СПРОТИВНОСТ НА ЕГОИЗМОТ

Најпознатиот руски филозоф Владимир Соловјов е еден од најоригиналните современи светски етичари. Во делото "Оправдување на добројто - Филозофија на моралот" тој дава убава анализа на моралниот феномен, втемелен во човечката душа:

"Општото правило или начело на altruизмот (термин што го вовеле Огист Конт) има два дела... Двете правила на altruизмот гласат:

- Не прави им на другите ништо што не сакаш другите тебе да ти го прават;
 - Прави им го на другите сè она што би сакал и тие тебе да ти го прават.
- Тие две правила, ако треба да се сместат во едно, накучо ќе гласат :

Никојни не повредувај никој - доколку можеш, помагај секому.

Првото, негативно исказано правило, е правилото на *справедливоста*, а второто - правилото на *милосрдноста*. Меѓутоа, и во основата на второто правило исто така лежи *справедливоста* - ако сакам другите да ми помагаат кога сум сиромашен или кога страдам, справедливо е и јас да им поаѓам ним. Од друга страна, ако не сакам никого да повредам, тоа е така затоа што јас гледам дека и другите се живи страдалнички суштества каков што сум и јас. Во таков случај јас ќе се грижам колку што е можно за да ги спасам тие суштества од маките: нема да ги повредувам и ќе им поаѓам. Милосрдноста ја претпоставува *справедливоста*, а *справедливоста* ја бара милосрдноста - тоа се само различни страни на една истина појава."

ЕГОИСТОТ ТЕШКО ПРИФАЌА ДРУГИТЕ ДА БИДАТ
СРЕЌНИ, ДУРИ И АКО ТОА Е КОРИСНО ЗА НЕГО.

Жил Ренар

ЗЛОБА И ЗАВИСТ. - Две исклучително негативни човечки чувства даваат најгрдо однесување - тоа се злобата и зависта. Злобноста и зависта значат дека **нешто најлошо** ја обзело душата на човекот и таа од себе наместо љубов дава - *ошров*, наместо добри желби - *зли намери*, наместо почит и соживот - *омраза и непријателство*. Тие се **змии во градите** со отров насочен кон другите. Но овие форми на омразата не дејствуваат само кон оние што се предмет на омразата, тие го разјадуваат и својот носител, тие ги трујат душата и организмот на злобникот и на завидливецот.

Злобата е силна *нерасположба*, која разјадува однатре. Злобниот е љубоморен на другите, ги мрази и им го посакува најлошото. Дури и кога тие му се далеку од очите, не го напуштаат лошите желби кон нив. Внатрешното црнило му го затемнува умот и тој на другите им мисли и прави зло. Тој сака тие да страдаат, да немаат среќа, да го загубат она што им е најмило, да пропаднат, да ги нападнат болки и стравови. Размислата на злобниот е исполнета со лоши намери. Дејсно тој само **мисли на зло** што ќе им се случи на другите и се обидува да го направи. Ако нема оправдување и можност за тоа, си замислува дека нешто лошо ќе им се случи ненадејно; тој се радува на тоа затоа што им посакува несреќа. Таа несмирлива желба некој да настрада е **бедно човечко чувство и неморал**, вистинско непријателство. Злобата ги ангажира *сите лоши сили* на една личност. Нејзината слика за другиот е црна, омразата ги насобира сите негативни сили за да им се наштети на другите. И тоа не е само во мислите, туку често и реално, во животот: со озборување, со подметнување, со лоши дела, со закани, со правење мамки, со кодошење, со лажно сведочење, со психичко и физичко повредување, сè со цел несаканите да настрадаат.

Исто толку грдо чувство е и **зависта**. Завидливиот е болен од среќата на другиот. Завидливецот бара начин како да го повреди и да го оневозможи другиот човек. Зависта му донесува несреќа на оној што завидува со гледањето како другите живеат, дишат, дејствуваат, се радуваат, прават нешто и имаат нешто, како одат напред. Тој на другите најчесто им завидува и на самото нивно постоење. Како шилци му *го бодаат срцето* нивните среќни мигови, насмевки, движења, постапки и идеи. Завидливиот ги мрази нивните зборови, него го растресува звукот на нивните гласови, тој побеснува при самата нивна појава. Тоа е една продолжена и постојана несреќа. Зависта се поврзува со злобата во *сесиринска омраза*, непријателство и во правење зло на друг. Злобата се радува на несреќата на другиот, кај зависта станува

збор за тага заради постоењето и среќата на другиот. Зависта не завршува ни ако предметот на неговата омраза стане несреќен или се загуби некаде или умре; завидливиот мисли на миговите кога овој претходно бил среќен. Завидливиот може да има повеќе од другиот, тој сепак ќе сирка во животот, во чинијата и во паричникот на другиот и ќе се чувствува лошо само од тоа што овој има нешто, јаде нешто или ужива. **Зависта заробува со својата морална омраза.**

Злобата е насочена кон суштеството кое се мрази, зависта е истовремено негативно чувство свртено кон самиот завидливец. Со зависта тој си покажува себеси дека има *малечка вредност*, дека својата егзистенција не ја смета за оправдана, за своите својства мисли дека се ниски и сигурен е дека нема доволно среќа. Стабилната, целосна, здрава, исполнета личност не му завидува на другиот. Значи, посебна "морална правдина" е тоа што од злобноста и од зависта страдаат озлобениот и завидливиот исто колку и оној против кого се насочени нивните омрази и напади. Тешката *озлобена и завидлива мисла* ги разјадува душата и разумот, прави таа личност да се менува кон лошо и самата да страда.

НАШАТА ЗАВИДЛИВОСТ СЕКОГАШ ТРАЕ ПОДОЛГО
ОТКОЛКУ СРЕЌАТА НА ОНИЕ НА КОИШТО ИМ
ЗАВИДУВАМЕ.

Ларошфуко

И покрај раширеноста и постојаноста на злобата и зависта, овие не се природни механизми. Нив човек не мора нужно да ги има. Од нив може да се избега, исто како од омразата и од непријателството, како од негативните чувства и дела. **Секој треба со напор на волјата да си каже дека не мора да мрази никого и дека одбива да размислува за нечие зло, како и да не посакува никому зло и никому да не прави никакво зло.** Правилната намера го научува човекот да се отклони од злобноста и од завидливоста. Така и самиот ќе биде послободен и посреќен. **Никој никому не треба да завидува** - секој си има свои добрини и радости и тоа што го има треба да го развива, а не да се занимава со гледање во другиот, со планирање и со правење зло на другиот. Најголема одмазда за злобноста и за завидливоста е тоа што злобниот и завидливецот може трајно да станат такви. Тие почнуваат да имаат **зол карактер** кој само одгледува лоши намери кон другите. Со тоа завидливиот и злобниот од својот живот и доживувања си прават *ѝекол*, од кој нема излез - освен во свртувањето кон разбирање на другиот и кон непосакување зло на другиот.

ЗАВИСТА КАКО ОМРАЗА

Францускиот филозоф Рене Декарт во својата етичко-психолошка книга "Споразумение на душата" расправа за телесните и за душевните промени кај личностите при разни емоции, истакнувајќи го нивното морално и социјално значење:

"Она што се нарекува завист е порок, еден вид природна расипаност, која некои луѓе ги тера да се налутат кога ќе видат дека на другите им се случуваат добри работи... Зависта како страст е еден вид жалост, измешана со омразата, која се појавува кога гледаме дека некому му се случува нешто добро, а ние сметаме дека тој не го заслужува тоа ... Најчест предмет на зависта е славата, зашто славата на другите, иако тоа не не спречува и ние да се стремиме кон неа, сепак го прави понапорен патот кон неа и ја зголемува нејзината цена.

Нема порок кој во толкава мера ѝ нанесува штета на човечката среќа колку зависта. Оние што се заразени со неа, освен што се јадосуваат, исто толку целосно ја расипуваат радоста на другите. Кај нив обично лицето има оловна боја, т.е. тоа е мешавина од жолто и црно."

КОЊОТ НА КОМШИЈАТА Е ПОДОБАР
ЗАТОА ШТО НЕ Е МОЈ.

Мишел де Монтен

?

- Како треба човекот да се однесува кон позитивните, а како кон негативните вредности?

- Во каков однос стојат позитивните и негативните вредности?

- Земете како пример една позитивна и напоредна (спротивна) негативна вредност. Анализирајте ја нивната содржина. Зошто позитивната вредност треба да се следи, а негативната да се отфрла?

- Што е добра волја, а што зла волја? Кои се луѓето со добра волја, а кои со зла волја?

- Кои вредности се особено негативни? Кон што се насочени?

- За која негативна вредност може да се каже дека стои во основата на мнозинството негативни вредности?

- Што е егоизмот? Како тој израз може да го преведеме на македонски јазик?

- Кон што се стреми егонистот?

- Што е алтруизмот?

- Кои се целите на алтруистот?
- Каква етичка смисла има определбата на човекот како социјално суштество со индивидуални карактеристики?
- Што е злобата? Дали некогаш сте почувствувале злобен импулс - и како сте го совладале?
- Што е зависта? Протолкувајте ја народната изрека за копнежот - на комшијата на му цркне козата!
- Дали злобата и зависта се блиски и поврзани негативни вредности?
- Дали злобниот и завидливиот им прават зло само на омразените личности? Кому уште му прават зло?
- Дали е можно да се контролираат чувствата на непријателство, омраза, злоба и завист?
- Размислете, какво чувство е љубомората? Дали за неа треба да има место во душата на човекот?
- Изберете една од приведените етички мисли за негативните вредности и анализирајте ја.

Од долгата листа на негативни вредности, ве молиме означете ги - сами или во ученички двојки - со броеви (1 - 3) оние за кои мислите дека претставуваат најлошо својство на луѓето:

Полтронство ____	Нечесност ____	Неразумност ____
Навредување ____	Зла волја ____	Фанатизам ____
Неодговорност ____	Лага ____	Неумереност ____
Страшливост ____	Завист ____	Бесрамност ____
Нетрпеливост ____	Непомагање ____	Тероризам ____
Некоректност ____	Егоизам ____	Непријателство ____
Злоба ____	Ароганција ____	Превртливост ____
Снобизам ____	Насилство ____	Невоздржаност ____
Натрапливост ____	Суета ____	Непостојаност ____

Образложете го вашиот избор. Споредете го изборот на групата или на сите ученици во класот (направете негативна ранг листа). Продискутирајте го изборот. Оценете дали овие негативни вредности се раширени кај нас.

ЗАВРШНИ ИДЕИ

Смислата на ова поглавје е да укаже дека луѓето треба да водат сметка за одбирањето на своите приоритети, кои имаат и животно и морално значење. Од тоа зависи однесувањето на луѓето, а и односите во целата заедница. Значи, *секој треба да се замисли за своите цели, вредностите и постојување!*

Царот-етичар Марко Аврелиј секоја вечер правел сметка за тоа што направил тој ден, дали постапките му биле морални, дали сторил некое добро дело за другите. Својот прочуен *Дневник*, кој го има и насловот *Скознај се самиот себе*, го пишува во текот на десет години. Во него има многу размисли за вредностите и за суштината на моралот. Таму дава и етички препораки за добро водење на животот:

“Мисли на врската и на тесниот однос што меѓу себе го имаат сите нешта на светот! Сите нешта се испреплетени, сврзани, здружени...”

Секогаш треба да ги имаш на ум овие две правила: прво, не прави ништо што не би било заповед на разумот, кој е твој единствен цар, твој единствен законодавец; второ, смени го мислењето ако се најде некој да го исправи и да те извлече од заблудата. Но секогаш причините за твојот став нека бидат правдината и општото човечко добро, а не некое задоволство или некоја почит што можат да произлезат оттука.

Стори го она што е потребно!... Тогаш ќе го имаш задоволството дека си направил чесни дела... Во секоја прилика треба да се испитуваш себеси: Дали можеби ова што го правам е некорисно? Не треба да се кратат само некорисните дејства туку и таквите замисли, зашто ако не се мисли на нешто некорисно, нема ни да се прави нешто некорисно.

Кој жреиш, си прави грешка себеси; кој е несправедлив, си прави неправдина себеси, правејќи се себеси лош.

Често прави неправдина и оној кој не прави ништо, а не само оној кој прави нешто.

Најдобар начин на одмазда е да не се биде сличен на лошите луѓе.“

На сличен начин и големиот руски етичар Лав Толстој, кого мнозина најзначајни етичари на современата епоха (Ганди, Ерих Фром, Мартин Лутер Кинг) го сметаат за свој учител, посочува на значењето на човековата концентрација во правењето добри дела:

“Сето наше усовршување на животот: и железниците и телеграфите и секакви машини можат да бидат корисни за обединување на луѓето, па, според тоа, и за приближување до Царството Божје. Меѓутоа, лошо е тоа што луѓето се занесуваат со тие усовршувања и мислат дека, ако направат многу машини, тоа ќе ги доближи до Божјето Царство. Тоа е иста таква грешка како онаа кога човек севезден би орал земја, а на неа не би сеел ништо. За сите тие машини да донесат корист од нив, *потребно е луѓето да ја усовршуваат својата душа и во себе да ја*

негуваат љубовта. Без љубовта, телефоните, телеграфите, авионите не ги соединуваат, туку, напротив, сè повеќе ги разединуваат луѓето?”

Следствено, сè зависи од луѓето - како ќе решат и како ќе постапат, така ќе им биде на сите, па и на нив самите. Што ќе одберат да ги води во животот, што ќе го истакнуваат како најважно - такво ќе им биде практичното поведение, така ќе дејствуваат, така ќе им прават добро или зло на луѓето, па според тоа ќе бидат оценувани и прифаќани од луѓето. А според тоа како се однесуваат таков ќе биде животот и во нивното општество.

ПРАШАЊА ЗА ПОВТОРУВАЊЕ

- Што значи приоритет? Дали луѓето им даваат предност на различните нешта пред другите? Како треба да одбираат во моралот?
- Што е етички аргумент? За што служи тој?
- Кои се основните области на човековото етичко дејствување?
- Кои се најдобрите етички вредности на личноста?
- Кои се најдобрите етички вредности во односот кон другите луѓе?
- Какви се современите социјални етички вредности?
- Какви се општочовечките етички вредности денес?
- Кои се суштествените позитивни етички вредности?
- Што е оптимизмот? Како се изразува?
- Што е песимизмот? Како се манифестира?
- Што е љубовта?
- Какви видови љубов постојат? Дали тие имаат етичка содржина?
- Што е вистината? Дали таа има етичка вредност?
- Што е слободата? Колку таа му е потребна на човекот?
- Што е храброста? Кон што може да биде насочена храброста?
- Што е одговорноста?
- Што е обврската, а што должноста?
- Кои мислители етиката ја изградија врз должноста?
- Каква улога има должноста во граѓанското општество?
- Дали има голем број негативни вредности? Каков е соодносот меѓу позитивните и негативните етички вредности?

- Која негативна вредност може да се смета за основа на негативни вредности?
- Што е егоизмот?
- Што е алтруизмот?
- Што е суштината на злобата?
- Каква е смислата на зависта?
- Како личноста може да ги совлада негативните морални тенденции во себе?

VII дел БИОЕТИКА

Во овој дел се претставуваат проблемите и нормите на една од најзначајните области на практичната етика денес - биоетиката. Таа на луѓето им покажува каде грешат во односот спрема природата и спрема животот и што треба да прават за да не ја повредуваат природата, а своето живеење да го минат во добро здравје и во исправна состојба. Тука се расправа:

- за раѓањето на биоетиката;
- за областите, задачите и за нормите на биоетиката;
- за етиката на здравјето и за нејзините норми;
- за заразните болести и за етичките норми наспроти нив;
- за екологијата и за нејзината етика;
- за грижата за животната средина и за нормите на еко-етиката;
- за зависностите;
- за видовите зависности;
- за етичките норми наспроти зависностите;
- за дрогата и за механизмот на зависноста од неа;
- за етичките норми наспроти наркоманијата.

Овие прашања треба да ги научите и да ги дискутирате, за да осознаете кои се најважните прашања на практичната етика во областа на биологијата и човечкиот живот. Тие прашања го мачат човештвото во модерната епоха и луѓето се трудат наспроти нив да изградат етичка брана, која ќе им помогне да настануваат позитивно и да не прават грешки кои можат да доведат до катастрофални последици. Запознавањето со биоетичките проблеми, со етичките вредности во сферата на биологијата, со екологијата, со здравјето и со зависностите, како и со соодветните етички норми кои (треба да) ги следат луѓето низ целиот свет, ќе ви помогне и вие слободно да расправате за овие тешки прашања, да внимавате да не се повредите себеси и другите во овие области и да дадете придонес кон развивањето сознанија кај вашите блиски и во вашата средина за овие важни и мачни проблеми и за начинот на нивното успешно решавање.

РАЗМИСЛИ И ОЦЕНИ

Првиот европски етичар и љубимец на младите Сократ забележал и учел дека **никој не пропушта да го направи она што смета дека е најдобро**. Размислувањето и дискутирањето за човечкото однесување, за вредностите и идеалите, за дејствувањето според начелата на Доброто и Злото - непосредно се

покажува во **практичната етика**. Таму општите етички сознанија се сведуваат на конкретно дејствување, вредностите се претвораат во *норми*, етичкиот став станува секојдневно соодветно морално однесување.

Практичната етика - која се нарекува и применета етика, животна етика, граѓанска етика, етика на секојдневното - расправа за одредени проблеми и го претставува моралот на конкретните луѓе. Низ практичната етика се потврдува **големата улога на личноста** во етичката визија, вреднување и дејствување. Личноста е фактор и сила која на елементите на постоењето им дава човечка и етичка димензија. Од личноста зависи дали човековиот однос, од несвесност и автоматизам, ќе се пресврти во *свесност*, *сериозност* и *одговорност*, односно дали обичното живеење, кое при сегашниот голем развиток често минува со негрижа и со уништување, може да израсне во **љубов за животот и за човекот**.

Кај прашањата на практичната етика подобро се гледа дека етиката е **укажување и предупредување**, отворање на моралното сетило и на моралната свест на човекот за разбирање на животните проблеми. Етиката ги открива проблемите, дава насоки и посочува соодветни морални норми за успешно и човечно живеење. Низ практичната етика се ослободуваат човековите капацитети за реално етичко творештво за свое добро и за добро на другите луѓе, за полза на оние околу нас и на луѓето од целото човештво. Најзначајните практични области на современата етика се однесуваат на социјалниот морал, на семејната, економската и на политичката етика, а прво место заземаат биоетиката, еколошката етика и етиката на здравјето.

Денес главните етички размислувања и активности на човештвото се сосредоточени врз **етичките прашања во биолошката област**. Медицинските, генетичките и еколошките истражувања и сознанија поттикнаа една нова општочовечка грижа за Природата и стремеж за вистинско, свесно, доблесно единство со неа. Луѓето почнаа да разбираат дека се дел од целината на светот, дека ја споделуваат судбината со сите луѓе и со другите живи суштества, дека она што им се случува на Природата и на секое одделно живо суштество има одраз врз животот на секого. Заради уништувањето на животинските видови, се водат акции тие да се чуваат, да не се носат кожени палта, да не се јаде месо и сл. Заради намалувањето на шумите, се бара да не се сечат дрвјата, тие да не се користат за греење, хартијата да се прави од рециклирана хартија и од крпи наместо од дрвената маса за која треба да се сечат дрвја и сл.

Се развива и **грижата за здравјето**. Се организира силна превенција за човечкото здравје, се развиваат здравствената етика и образование, целиот свет е поврзан со медицинските информации и се споделуваат знаењата, вештините и лековите. Се инсистира на спорт за сите, популарни се диететските информации, се шират старите и новите системи за чување на здравјето, има предупредувачки кампањи за опасностите од пушењето, алкохолот, дрогата, за откажување и за лекување од нив, итн.

Сепак се шират болестите кои се резултат на лошиот начин на живеење - стресови, коронарни заболувања, притисок, шеќер, болести на органите за

движење и за варење... Се појавуваат старите заразни болести, а има и нови. Зависносите се сè поприсутни во сите човечки заедници, развиени и неразвиени, градски и селски. Особено е тешко тоа што од негативните појави масовно страдаат младите, се уништуваат уште на прагот на зрелоста, пред вистински да почнат да живеат и да го даваат својот придонес за човештвото. Иако опасностите се познати (штом ги знае еден - треба да им е јасно на сите!), тие или не се разбрани, или не допираат до свеста на луѓето, или овие ги пренебрегнуваат предупредувањата, или забораваат на чувањето, или едноставно не водат сметка за тоа, не им е гајле за тие опасности.

Има и појави на инаетење и шегување со опасностите. Иако клонирањето на човечките суштества е прогласено за опасно, некои несвесни научници инсистираат дека можат да клонираат луѓе и дека тоа ќе го прават. Иако секоја дрога е опасна, се инсистира да се дозволи користење на лесни дроги. Иако се шири зависноста од лекови, тие главно можат да се купат слободно (или под рака). Наместо да се осудуваат и да се критикуваат оние кои прават лошо, се зголемува солидарноста со нив - на пример, иако во некои простори е забрането да се пуши, пушачите се охрабруваат да пушат (а им пречат на другите кои не пушат) и сл. Тоа се сè нови, многубројни аспекти за загриженост и за адекватна етичка акција.

Една нова појава е многу интересна. Меѓу хомосексуалците и наркоманите е забележан најголем процент на заразени од вирусот ХИВ, односно на болни од СИДА. Во светските метрополи има голем број вакви болни за кои нема лек. Забележано е дека нивните другари хомосексуалци или наркомани намерно се заразуваат со вирусот ХИВ за да страдаат заедно со своите едномисленици.

Тоа е слично на негативната солидарност на младите при започнувањето да пушат, да пијат или да земаат дрога. Кај заразените со вирусот ХИВ се очекува заразените да внимаваат да не заразат друг. Наместо да се вардат од оваа безизлезна зараза (околу која се водат големи етички дискусии), сега стигнува парадоксалното самозаразување.

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка со која би ја оцениле етичката вредност на тенденцијата на самозаразување со вирусот ХИВ само затоа што од него боледуваат некои блиски, едномисленици по прашањето за сексот и за зависностите: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Дали има нови проблеми во човечкото живеење? Дали голем број од нив се со биолошки карактер? Кои се нивните извори? Дали за нивната појава придонесуваат и луѓето? Колку сте запознаени со овие проблеми? Дали сметате дека за овие појави и проблеми треба повеќе да се учи, да се шират вистински информации, јавно да се разговара? Што ќе биде ако за тие прашања не се учи, ако нив не ги познаваат сите и ако за нив не се дискутира? Дали е неопходна и етичка акција наспроти тие лоши биолошки појави? Дали етиката се развива заедно со светот и дали гради методи и норми како луѓето да се чуваат од секој голем проблем? Дали етиката може да им помогне на луѓето животот да го проживеат во спокојство и достоинствено?

БИОЕТИКАТА КАКО НОВА ВОДЕЧКА ЕТИЧКА ДИСЦИПЛИНА

РАЃАЊЕ НА БИОЕТИКАТА. - Биоетиката е нов поим, кој брзо се рашири последниве години. Него го создаде во 1971 година американскиот научник Ван Ренселар Потер во книгата "Биоетиката - мост кон иднината". Истата година и скопскиот професор Павао Вук-Павловиќ ги учеше студентите да го **чуваат животот**.

Разбудувањето на етиката во нашата епоха најмногу беше поттикнато од *негајтивниите состојби во сферата на животот*. Човечката свест е потресена од уништувањето на природната средина и на живите суштества; од големата опасност од разни стари и нови заразни болести; од тешките состојби со здравјето на луѓето, особено со проблемот на зависностите; од неизвесностите пред новите тенденции во биолошките науки, кои директно интервенираат во животните основи. Етичката акција за заштита на животот е инспирирана од загрозувањето на животот и од стравовите за тоа, од сознанието дека луѓето лошо го водат животот.

Така се роди новата етичка дисциплина **Биоетика** (од грчкиот збор *биос*, што значи живот) како **наука за одговорноста на човекот во заштитата на животот, на животните форми и на здравјето**. Биоетиката побара луѓето да бидат сериозни пред големите прашања на загрозувањето на нашите природни основи, ги насочува кон создавање и кон водење чист и добар живот и ги поттикнува на ангажман во унапредувањето на виталната основа на човечкото постоење. Значењето на биоетиката произлегува од тоа што виталните проблеми станаа **прва тема на етиката** денес и така ќе биде и во наредната епоха.

ЖИВОТОТ, ПРИРОДАТА, ЛИЧНОСТА. - Биоетичките истражувања и норми се однесуваат на многу *области* - на заштитата на Природата, на создавањето и заштитата на Животот (Живото) во неговите основи и во неговата целост, на неuniштувањето односно на заштитата на сите живи суштества, на проблемите на здравата човекова средина, на прашањето на здравјето на луѓето, на проблемот на зависностите како она што најдиректно го загрозува и психичкото и физичкото здравје на луѓето. Биоетиката посебно се занимава со етичките аспекти на биолошките истражувања, како и со некои особени прашања - евтаназија, абортус или допингување во спортот. Проблемите и истражувањата на биоетиката се сконцентрирани врз односот на трите големи животни категории: Живот, Природа и Личност. Како органски суштини, тие сега се и етичка тема, бидејќи меѓусебно се поврзани во нужен етички однос.

Животот е начин на *постоење* на нашата планета. Низ еволуцијата се изградиле форми на неговата пројава, од најмалечките

живи клетки до најразвиеното суштество Човекот. Основата на живиот свет на Земјата е единствена, сите живи суштества имаат слична хемиска и биолошка структура, тие произлегуваат едните од другите и го сочинуваат сојузот или единството на живиот свет на планетава. Но, тие се блиски и во вредносна смисла - секое живо суштество е *единствено* постоење за себе, а сите заедно ја градат *целина* на *нашиот жив свет*. Без потреба, ниедно од нив ниту сите заедно не треба да бидат загрозувани, деградирани или уништени.

Природата е *единствена основа* на животот на Земјата. Во неа се насобрани сите елементи на постоењето и сите сили на творештвото на Земјата. Природата ги дава условите за опстанок на животот на нашава планета. Таа е извор на сите животни ресурси, на сè она што го овозможува животот и неговото развивање. Но и самата природа е форма на животот како целина и карактеристики. На неа може да се гледа како на едно *живо суштество*, со потенцијали, сила, енергија и со дострели. Природата не може да биде искористувана над нејзините капацитети, ниту да биде уништувана, дел по дел или во целост, затоа што со тоа се загрозува квалитетот на животот и неговото постоење воопшто. Природата мора да се чува - воопшто и на сите можни начини - како наша голема *Мајка*.

Личноста е *највисок дострел* на развитокот на животот на Земјата. Човекот е развиено биолошко суштество, истовремено и психичко и социјално и етичко. Со овие свои димензии тој незаобиколливо е *одговорен субјект* на дејствувањето. Тој не може само да живее и да зема, туку мора и да мисли, добро да планира, да се грижи, да внимава и да дава. Уривањето и градењето се две спротивни страни на вредносната определба и на однесувањето на човекот. Позитивната етика на човечката личност е градителска, свртена кон унапредувањето, издигањето, одењето напред. Биоетиката ги поврзува трите ентитети Животот, Природата и Личноста во една духовна целост - во нивно нераскинливо *единство* и во етичка димензија на *ангажман* на луѓето нив да ги заштитуваат и да ги унапредуваат.

УБАВАТА ПЛАНЕТА ЗЕМЈА

Луѓето ја загадија Земјата, сега треба да ја бранат

КАКО ДЕЈСТВУВА БИОЕТИКАТА? - Суштината и основата на биоетиката се исти како и во сета етика. Неа ја сочинуваат разумот и чувствата, сознанието и добрата волја, навиката и должноста,

решението и дејствувањето. Во сето тоа најважна е *разумската функција* на човекот, која му овозможува да ги поврзе во целост своите сили и дела, да ги оцени, да изгради добар став, да реши, да создаде норми кои ќе водат кон добри резултати и нив да ги следи. Биолошкото е непосреден факт за човекот, но неговата основа е невидлива за човекот - таа е премногу малечка (клетка и нејзини елементи) и огромна (целина на животот на Земјата). Сеопштата присутност на животот и неговата вообичаеност не му помагаат на човекот директно да ги согледа важноста и повредливоста на животот. Разумот на човекот е онаа сила со која тој ќе ги разбере димензиите и значењето на животот, а умот и мудроста се неговите потенцијали кои ќе го водат кон сфаќањето на нужноста да го почитува животот, да не го повредува, да го штити и да го унапредува.

МОРАЛНИ НОРМИ НА БИОЕТИКАТА

Биоетиката е развиена етичка дисциплина, со развиен нормативен систем. Некои од тие норми се стари:

Чувај го здравјето! Јади умно! Биди чист!

Некои од моралните норми се создадени во сегашниов биоетички бран. Најважна е општата норма:

Чувај го живото (животот)!

Принципот на разумско однесување и на постојана и општа заштита најдобро го изразува широката норма:

Не повредувај ни едно живо суштество, не прави ништо што може да предизвика страдање и смрт на живите суштества, во живеењето и дејноста вгради идеја и цел за заштита на природата, унапредувај ги сите елементи на природата, чувај ја и не ја троши неразумно, внимавај како живееш, чувај се себеси, знај дека од моќта на човекот и од неговите правилни дејства зависат добриот живот и опстанокот на животот на планетава!

Поучна е и нормата на еколошкото движење кое се труди околу заштитата и подобрувањето на човековата средина; оваа етичка норма говори за потребата од општ биоетички став на сите луѓе, како и за конкретна одговорност и активност на секоја личност, при што секој акт има етичко значење:

Мисли глобално, дејствувај локално!

Земјата е **ограничена планета** со многу жители кои трошат многу енергија, ги намалуваат ресурсите и ја менуваат климата. Луѓето градат нехумани живеалишта и имаат многу меѓусебни конфликти. Тие не внимаваат многу на начинот на живеењето, на однесувањето, на храната, на задоволствата, што ги води кон здравствени и психички растројства. Биоетиката ја истакнува големата улога на личноста и на нејзиниот разум во етичката визија и процес. Човекот им дава човечка и етичка димензија на елементите на постоењето. Тој создава љубов за животот и за човекот, тој е носител на одговорноста за нивното чување и облагородување. Затоа биоетиката е **најзначајна етичка дисциплина на денешницата**. Таа дури стана основа за универзализација на современата етика. Оваа мора да се гради како единствен вредносен систем со **исти морални норми за сите луѓе на светот**. Биоетиката е интернационална дисциплина и практика - ги поврзува сите луѓе во морална заедница, им укажува на основата на постоењето и од нив бара заедничка акција за чување и за унапредување на животот.

ДА СЕ ОПАМЕТИМЕ!

Кон крајот на XX век започна светската акција за заштитата на природата и за нов биоетички однос кон животот. Во книгата "Рамноотежа на Земјата" (1992) Ал Гор, поранешниот американски вицепрезидент, кој беше водител на еден светски форум за оваа цел, пишува:

"Ние сме соучесници во престапите на уништувањето на природата. Кога идните поколенија ќе не прашаат како сме можеле секојдневно да го прифаќаме колективното уништување на Земјата и дури и да насочуваме кон тоа, зар и ние ќе одговориме, исто како неверните ропски слуги (на кои не им беше гајле за ништо), дека ништо не сме забележале зашто совеста ни спиеа?! Или ќе се обидеме да објасниме дека сме спиеле толку длабоко, или дека сме биле во некаков занес, магија, под чие влијание не сме ја почувствувале врската меѓу нашите дејства и моралните последици од она што го правиме - доволно било само тоа што страда да е доста далеку, на другиот крај на огромниот свет и систем што ги нарекуваме цивилизација."

СПОГОДБА ПРОТИВ КЛОНИРАЊЕТО

За биоетиката се расправа на многу конференции. УНЕСКО направи и прв меѓународен етички линк - кој ги поврзува сите биоетички истражувања и сознанија. Во сите земји се основаат биоетички комитети кои ги раководеат најзначајни научни и политички личности (кај нас има комитетот при Министерството за здравство и при Медицинската комора). Создадени се и првите меѓународни конвенции од областа на биоетиката, кои сите научници и дејственици на ова поле ги поврзуваат во исти системи на загриженост и одговорност, а со кои земјите се обврзуваат на заштитата на здравјето.

Во јануари 1998 година, на Конференцијата во Париз, е прифатено дополнување на Конвенцијата за заштита на човековите права и достоинство, кое се однесува на забраната за клонирање на луѓето (на произведување нови луѓе врз основа на клонирани од веќе постојна личност, со што би се создало биолошки идентично лице):

“...Земајќи предвид дека инструментализацијата на човечките суштества преку слободното создавање на генетички идентични човечки суштества е спротивна на човечкото достоинство и на тој начин се создава злоупотреба на медицината и на биологијата...:

1. Се забранува секаква интервенција со која се настојува да се создаде човечко суштество генетички идентично на друго човечко суштество, без оглед на тоа дали ова е живо или мртво.“

?

- Кога е создаден терминот биоетика? Кој го создал и кој го употребил прв? Дали и другите мислители укажувале на проблемите кои ќе се наречат биоетички?

- Колку биоетиката влијае врз новиот подем на етиката?

- Каде е местото на биоетичките проблеми во современата етичка проблематика и загриженост?

- Кои се прашањата и темите на биоетиката?

- Каков е соодносот меѓу Животот, Природата и Личноста?

- Каква е улогата на разумот и на личноста во чувањето на Природата?

- Дали биоетиката е универзална етика? Зошто?

- Која е основната норма на биоетиката? Дали таа ги изразува најважните аспекти на биоетиката?

- Дали се придржуваме кон биоетичките норми?

- Дали е дозволено клонирање на луѓето? Зошто луѓето се плашат од генетичките истражувања и експерименти?

Одговорете на овие прашања:

а) Дали досега сте чуле за поимот биоетика?

- Да - Не

б) Дали досега сте ги познавале идејата, целта и задачите на биоетиката?

- Да - Не - Делумно

в) Дали биоетичките сознанија и норми им се потребни на луѓето?

- Да - Не - Делумно

г) За чија заштита и унапредување најмногу се насочени биоетичките норми?

- на Животот - на Природата - на Човекот - за сите три ентитети

д) Според вашето мислење, што најмногу пречи за луѓето да бидат добро биоетички ориентирани? (заокружете го најважното - или ставете редоследни бројки 1-3 кон одговорите)

- незнаење	- незаинтересираност
- сиромаштија	- алчност по богатство
- заслепеност	- нечовечност
- болен ум	- неодговорност
- слепило за обврски	- старост
- неинформираност	- неводене сметка за животот и за луѓето

Одговорите може да ги споредите со својот соученик во клупата или со група другари, а може и да ги соберете и да дискутирате за нив во класот.

ЕКОЛОШКА ЕТИКА

ПОДЕМ НА ЕКОЛОГИЈАТА И НА ЕКО-ЕТИКАТА. - Едно од најважните животни прашања на денешнава епоха се негативните тенденции на загадувањето на човековата животна средина, односно претераното искористување, расипување и уништување на природните животни услови. Со тоа луѓето си го **намалуваат квалитетот на животот** и во далекусежна смисла го **загрозуваат опстанокот на човечкиот род** на Земјата. Затоа согледувањата на овој проблем и ангажирањето на човечките сили за подобрување на состојбата на животната средина спаѓаат меѓу најзначајните современи биолошки, антрополошки, политички и етички прашања.

Еколошката етика се развиваше напоредно се деградирањето на човековата средина и на животните услови за другите живи суштества - со опаѓањето на условите за живеење се будеше и растеше свеста за значењето на добрите услови за вистински живот. На *малајџа иланејџа* Земја се зголемува користењето на ресурсите и се исцрпуваат природните потенцијали, се троши многу енергија, се зголемува вкупната температура, се расипува климата и се јавуваат лоши климатски појави (луњи, топење мраз на половите, ефект на "стаклена градина" - загревање кое не може да се излади), неумерено се трошат кислородот и слатката вода, се намалуваат шумските површини, сè

почести се сушите и се шират бесплодни краишта и пустини, се употребуваат средства (пестициди и др.) кои во долгорочна смисла се многу опасни. Има сè повеќе загаденост и губре - воздухот и водите веќе не можат да го прочистат фрленото. Се појавија и нови агенсии на загадувањето - силни воени средства, биолошки, хемиски и нуклеарни оружја како трајна закана за човечкиот род и за природата. Новопронајдените пластични маси не се разложуваат во природата. Економската алчност, лошото водење на општествата, конфликтите и непрестајните војни со своите уништувања придонесуваат кон големо, трајно загадување на животната средина. Светот заличи на *голема дейонија на вилкани нештта*, која е во опасност секој миг да се запали и самата себе да се уништи или да се растури докрај.

ПРЕКРАСНА ШУМА

Како да биде зачувана за идните генерации?

Како поука за заканите пред човекот може да послужи тажната загуба на многубројните животински видови и растенија што самиот ги уништил и ги уништува. Тоа истовремено на луѓето им покажува какво зло има на патеката по која одат. Затоа станаа важни *еколозијата*, како наука за условите на човечкото живеење, и *еколошката етика*, како поттик за **одговорноста на луѓето спрема природата и спрема условите на своето живеење.**

ЕКОЛОШКИ ДУХ И СРЕДСТВА. - За да се справи со еколошките проблеми човекот има само две делотворни средства: тоа се **умот и моралот**, како негови основни елементи и сили. Тој нив може и мора да ги ангажира за да ги сознае своите тешкотии и за да најде пат по кој поинсправно ќе оди.

Ова е едно од неколкуте клучни човечки преиспитувања во историјата. Основното што треба да се сознае е дека тука не станува збор за загадување туку за **уништување**. Тоа не е последица пред сè од промените на условите на животот, туку е **резултат на човечката**

негрижа и на дејствата кои ги менуваат благопријатните услови на човековото живеење и опстанок. Еколошката етика е поттик за *реконструкција* на типот на живеење и постапување. Причинско-последичната форма е универзална: **Секој е жртва, но и причина за пропаѓањето.** Тоа условува и бара нови начини на однесување на човекој:

- негов реалистичен однос;
- свесност за условите и за потенцијалите на животот;
- внимателно користење на ресурсите;
- изградба на висок етички став;
- засакување на животот воопшто;
- пројава на доброходност кон себеси и кон сите луѓе (со свест за единство);
- избегнување на лошите и на уништувачките дејства и
- надоградба на добрите намери и постапки.

Сето тоа бара, и во индивидуална и во социјална смисла, длабоко **размислување** и вистинска **одговорност** на луѓето за постапките - со јасна слика за неопминливите последици и на своите и на сечии дејствувања. Образецот е камчето фрлено во вода, од кого брановите како последици се шират врз целиот живот - најмногу токму врз најблиските, но допираат и до најоддалечените луѓе. Станува збор за **нова етика**, не само според содржината, туку според суштината. Тоа е најостра етика досега во човештвото, со општа добра мисла, со ригидна одговорност, со апсолутна идеја за неповредување на другите и со крајна свесност за универзалноста на последиците од постапувањето.

ВИДОВИ ЕКОЛОШКИ СОЗНАНИЈА

Дисциплините кои се занимаваат со еколошките прашања се зародени во последниве неколку децении, но се наметнаа и стигнаа до врвот на актуалноста на човечкиот мисловен, морален и политички ангажман:

- **екософија** (од грчките зборови *еко* - кука, дом, свој простор; *софија* - мудрост) - филозофска размисла за смислата на човековата и, воопшто, на природната средина, за елементите на човековата блискост со Природата, за неговата поврзаност со условите на опстанокот и за неопходните надворешни, околни категории на човековата егзистенција
- **екологија** - биолошка наука за животната средина на секое живо суштество, за природните услови на неговата опстојба
- **хумана екологија** - наука за човековата средина, за природните услови на живеењето на човекот и за нужниот квалитет на природните услови за непречен, добар и достоинствен човечки живот

- **етика на околината (енвирументална етика)** - морална наука за разбирањето, внимавањето, чувањето и за подобрувањето на човековата средина и на нејзините елементи
- **еколошка етика (еко-етика)** - морално учење поттикнато од екософските и еколошки сознанија за вредноста на елементите на човековиот живот што него го опкружуваат и му се важни, за условите на живеењето и за нивното благородно чување и унапредување, чија цел е вкупното подобрување на човечкиот опстанок на Земјата

ИНДИВИДУАЛНО И ОПШТО. - Кај еко-етиката се едно индивидуалното и социјалното, тие меѓусебно се условуваат и се поттикнуваат. Во својот живот и во својата заедница човекот треба да има *проспективно однесување - согледба и свест за иднината*. Основната добродетел е внимателност кон своите (и кон туѓите) намери, постапки и резултати, лична и општа загриженост, престанок со саможивоста, бидејќи така луѓето првин себеси си наштетуваат. Тука се пројавува чистата етика - се гледа дека човековата смисла и опстојба значат правење *избор* (кој треба да ја покаже добрата намера и да води кон добри цели) и дека во етиката треба да владеат *доброљубивост и добрамисла*, како и *ненасилни постапки*.

Еко-етиката има и *особени цели и методи* насочени кон обезбедување на условите за опстанок на човекот како индивидуа и вид. Тие се однесуваат на чистотата на телесното и на духовното живеење; на чувањето и на подобрувањето на животната средина; на подобрувањето на условите за природен живот на сите суштества, и сл. Еко-етиката ги следи сознанијата на екологијата и ги внесува во моралниот систем на човекот, барајќи негово позитивно дејствување.

Всушност, тоа е една *општа етика*, бидејќи се однесува на смислата на етичкото воопшто. Нејзините начела се *незаобиколиви* - со чувањето на својата околина, со чистотата, со неуништувањето на природните ресурси, со подобрувањето на условите за својот живот **придонесуваме кон прочистувањето и кон унапредувањето на целиот човечки простор и живеење**. Еко-етиката е база за изградба на Универзалната етика како единствена свест на човештвото и обединет и изедначен морален нормативен систем. Еко-етиката бара сериозни луѓе, личности кои мислат и на денес и на утре, кои не сакаат ни тие самите, ни другите, ни утрешните луѓе да немаат ништо, кои не се неранимајковци за да уништат сè што наследице на Земјата, не водејќи сметка за другите, за оние кои треба да дојдат и кои мора да имаат шанса својот живот да го проживеат во нормални природни услови. Затоа еко-етиката е можеби најважната индивидуална, социјална и политичка етика на денешницата.

МОРАЛНИ НОРМИ НА ЕКОЛОШКАТА ЕТИКА

Еколошката етика има *различни норми* кои се однесуваат на целината и на сложените аспекти на еколошкото дејствување на луѓето - на загадувањето на Природата, на сознанието на еколошките опасности, на протестирањето против нуклеарната опасност, на недозволувањето и натаму да се повредуваат Природата и конкретната човекова животна средина, и сл.

Првата од нејзините две **основи норми** е иста со првата норма на биоетиката, а втората го објаснува соодносот меѓу општото и индивидуалното во еко-етичкото дејствување:

Чувај, чувајте го животот!

Мисли глобално, дејствувај локално!

ОПЉАЧКАНА ПЛАНЕТА

Во својата прочуена книга "Една планета е опљачкана" д-р Херберт Грул покажува дека заштитата на човековата средина претставува **нов правец** во животот и во политиката. Нему му припаѓаат "свесни луѓе, чувствителни и одговорни кон иднината". Тие се факат во косице со сите значајни проблеми на светот коишто денес се претвориле "во проблем како да се преживее".

"Човекот не може да се измолкне од ниеден закон на природата. За него важат истите законитости како и за вишите видови животни. И нему, како и на другите видови, му се потребни воздух за дишење, вода за пиење, храна за одржување на телесната енергија. Во однос на овие примарни потреби, сè друго е вторично. Човекот е подложен на еколошките законитости. Доколку тој со разумно планирање не дојде во рамнотежа со себе и со средината - тие законитости ќе се свртат безмилосно против него врз основа на биолошко-еколошките механизми на регулација."

ЕКОЛОШКИ ЦЕЛИ НА ЖИВОТОТ

Книгата на Барбара Ворд и на Рене Дибо "Земјата - наша единствена планета" е посветена на грижата за одржување на природата. Во овој извештај за Конференцијата на Обединетите нации за човековата животна средина се зборува за нужноста од една **грижлива и етична политика** спрема проблемот на опстанокот.

“Ние сме патници врзани за Земјината површина, кои животот го земаат од воздухот и од водата од нејзината малечка и кршлива обвивка и без престанок ги искористуваат нејзините мошне ограничени резерви на природни богатства. Сега, кога се освоени сите делови на Земјата што можат да бидат населени, грижливото стопанисување со Земјата претставува незаобиколив услов за опстанокот на човечкиот род и за градењето прифатливи животни патишта за сите жители на светот...”

Создавањето на една здрава животна средина бара повеќе отколку одржување на еколошката рамнотежа, економично користење на природните богатства и контролирање на оние сили што го загрозуваат биолошкото и менталното здравје. Во идеална смисла, тоа подразбира да им се даде можност и на различните општествени групи и единки да пронаоѓаат и да развиваат онаков начин на живеење и онаква средина каква што ним им се допаѓа. Човекот не само што живее и работи во својата средина, тој неа ја обликува и е обликуван од неа... Возбудливото богатство на човековата средина произлегува од бескрајното заемно влијание меѓу природните сили и човековите желби.“

?

- Како и зошто се појави еколошката етика?
- Дали е загрозувана животната средина на луѓето и на другите живи суштества? Посочи примери за тоа.
- Дали загадувањето на животната средина е опасно за опстанокот на човечкиот род?
- Дали во проблемите со животната средина станува збор само за загадување или и за нешто друго, можеби потешко?
- Кои се елементите и силите на човекот кои можат да помогнат да се решат тешките еколошки проблеми?
- Што значи еколошката изрека: *Секој е жртва, но и причина за пропаѓањето*?
- Дали образецот на камче фрлено во водата е соодветен за објаснување на еколошкото дејствување? Дали тоа е пример само за негативното или и за позитивното еколошко дејствување?
- Дали се разделени и дали се разликуваат индивидуалната и социјалната еколошка свест и акција?
- Дали еко-етиката е општа етика?
- Кои се основните норми на еко-етиката? Дали вие знаете уште некоја норма на еколошката етика?
- Дали смее да се биде несвесен, небрежен и неодговорен спрема еколошките проблеми?

- Дали досега сте учествувале во еколошка акција и со што? Разменете искуства со соучениците и со другарите за тоа. - Дали сте размислувате за свој или за општ поангажиран однос спрема еколошките активности? Што треба да сторите или што треба да правиме сите?

Размислете и изберете кое од наведените човечки дејства (или ентитети) најмногу влијае врз загрозувањето на природната средина и е најопасно за човековата иднина (може да ги означите и со бројките 1-3 според негативниот приоритет):

- индустрија	- пестициди	- нуклеарно оружје
- трошење енергија	- греење	- хемиски средства
- самиот човек	- сообраќај	- фрлање губре
- алчност по богатства	- лов	- сечење шуми
- неодговорност	- незагриденост	- (нешто друго) _____

Одговорите може да ги направите самостојно или работејќи во двојки или во група. Изложете го својот избор и дајте образложение. Може да ги соберете одговорите и јавно да го дискутирате општиот избор и негативниот приоритет.

ЕТИКА НА ЗДРАВЈЕТО

ЗДРАВЈЕТО КАКО ВРЕДНОСТ. - За луѓето **здравјето е мошне важно** во животот. Некои здравјето ќе го стават на прво место, некои на некое од првите места во ваквото подредување, но никој нема да го заборави и да не ја спомене неговата вредност. Здравјето е голема вредност, едно од најпосакуваните нешта во животот. Тоа е важен елемент на човековата состојба, услов за неговата кондиција, извор на човековото добро чувство и расположба, основа за добро дејствување.

Доброто здравје значи правилно функционирање на човековото тело, на неговите органи и на неговата психа. Станува збор за баланс меѓу животните состојби и одговорите на предизвиците, за добро дејствување на животните функции и за стабилност и невознемиреност на телесните и на душевните органи и дејства. Елементи на здравјето се:

- општа добра состојба и хармоничност на телото,
- целосност (неповреденост) на телото,
- нормална, добра функција на организмот и на неговите делови,
- добро дишење,
- добра работа на крвотекот и на варењето,
- добра циркулација на материите,

- добра состојба и правилна активност на коските и на другите органи за движење,
- добра состојба и функција на жлездите,
- добра состојба на сетилните органи и нивна добра функција,
- немање хронични и поголеми акутни болести,
- немање заразни болести,
- стабилна психичка состојба и душевно спокојство,
- добро спиење,
- немање зависности,
- живеење во чиста и добра природна средина.

Категоријата “здрavo” говори за она што не е болно, што не е повредено, за она што е корисно за здравјето. Тој поим има и *морално значење* - ги означува оние елементи и дејства што се позитивни, разумни, правилни, трезвени, етички исправни. Здравјето претставува исклучително висока вредност на човековиот живот и етика. Нештата што нему му служат се морално скапоцени, а неговото позитивно значење се пренесува и врз поимите кои имаат добар квалитет. Со поздравите “Здрavo” и со здравицата “Наздравје!” се потсетува на тоа широко значење на здравјето, како што тоа го прави и една од најчестите и најубави желби: “Добро здравје!”, “Со добро здравје!”

СМИСЛАТА НА ЗДРАВСТВЕНАТА ЕТИКА. - Етиката на здравјето (како форма на биоетиката) е еден од најзначајните видови на практичната етика, **здравјето е прва задача за индивидуалниот морал на секој човек**. Оваа етика не се интересира непосредно за функцијата на телото, неговите делови и за психата на човекот - туку за *условиите кои зависат од човекот да им обезбеди нивно добро и непречено функционирање*. Таа посочува какво е значењето на здравјето за вкупниот живот на човекот (*вредноста на здравјето*), ја истражува улогата на самиот човек во чувањето и во подобрувањето на своето здравје, ги гради нормите на човечкото однесување во доменот на здравјето и ги истражува и посочува последиците од небрежните дејства врз здравјето на човекот и врз неговата околина.

Етиката на здравјето ги вклучува следниве основни димензии: **идеал** за добро здравје, своето и на другите луѓе; **грижа** за здравјето; **самосвест** на личноста за состојбата на своето тело и психа, за нивната правилна функција и потреби; **норми** за чување и за унапредување на здравјето; **дејства** кои се насочени кон заштитата и кон подобрувањето на здравјето. Тука спаѓаат:

- *информираност* за здравјето и за неговата заштита;
- *чување* на здравјето;
- *избеѓнување на нарушување* на здравјето;
- *зачувување* и унапредување на одделните органи и животни функции (дишење, варење, циркулација на материјата, коски, мускули, зглобови и движење, жлезди, сетила, психа...);

- *внимавање на однесувањето* при кое може да се повреди некој орган или функција;
- *умерено постојување* и држење рамнотежа во животот;
- *редовна контрола* на здравјето;
- *слушање на лекарите* и на другите стручни лица;
- користење на *неопходни* средства и лекови, неодлагање на нивното користење;
- *избежување ситуации* кои можат да го нарушат здравјето (претераност во нешто, невнимание на опасностите, игнорирање на околностите и на последиците, неводење сметка за заразоста, отфрлање на одговорноста за своето и за туѓото здравје);
- *редовно движење* и спортување;
- *квалитетно и умно хранење*, и сл.

БОЛНО СУШТЕСТВО
*Болестите не одбираат
 кој ќе најднат,
 човекој треба
 да се чува и да се лекува*

Смислата на здравствената етика е **превенција**, имање свест за негативностите од своето дејствување, насочување на своите решенија и активности кон добри постапки и кон избегнување на лошите, пресретнување на здравствените тешкотии со претходни исправни дејства. Посебни димензии на здравствената етика се: **ненанесување штета на другиот**; **избегнување на зависностите**; водење сметка за **здравствената и за биоетичката одговорност** (поддршка на статусот и на унапредувањето на медицината; неправеење еутаназија; внимавање на забременувањето и избегнување на аборттирањето, што му нанесува многу штета на организмот и на моралот, и сл.); **помагање на другиот** да си го чува или поправи здравјето, и сл.

ЗАРАЗНИ БОЛЕСТИ. - Посебен проблем за човековиот живот и опстанок претставуваат заразните болести (*инфекции*). Тие бараат посебна **концентрација и морална активност** на личноста. Здравјето на човекот зависи од неговата конституција и години, од социјалните и од другите услови, од начинот како живее и др. Кај инфективните болести ризиците се умножуваат во зависност од степенот на грижата на личноста да не дојде во ситуација да се зарази.

Заразните болести се *инфекции* од микроорганизми, еден особен вид *паразитизам*. Има невидливи природни организми (бактерии, бацили, вируси) кои живеат во организмот на човекот како паразити, но не прават проблеми за неговото здравје. Но некои микроорганизми предизвикуваат нарушување на здравјето, влошување или намалување на

функциите на организмот или на неговите делови. Тие доаѓаат однадвор во телото на човекот - од животни, од почвата или од другите луѓе (*ејидемијата* е истовремена зараза на голем број луѓе, а *пандемијата* зараза во поширок регион). Кај заразните болести се јавуваат особени *симптоми*: температура, треска, слабеење на општата сила на организмот, болки во разни делови на телото. Другите болести се израз на оштетениот организам, инфективните болести му донесуваат повреда на организмот. Предизвикувачот на болеста често останува во телото и по прележаната болест, па може повторно да ја предизвика, или кај истата личност или кај други луѓе.

Има *различен вид* зарази: обични настинки, дрскавици, ангина и грип; делумно се совладани болестите: дифтерија, шарлах, маларија и сл. болести; секогаш се опасни болестите: туберкулоза, разни труења со храна, жолтица, дизентерија, менингитис, разни сипаници, сифилис, бруцелоза и колера; страшни се зарази: чума, тифус, големи сипаници, лепра (речиси се искоренети, но сепак ги забележуваат луѓето); најнови ужаси на човештвото се: СИДА, разни херпеси, болест на спиење, Ебола-треска и др.; во 2003 година светот го застраши новата епидемија САРС. Заразите се појавуваат ако достатно не се внимава на здравјето, особено на хигиената, ако луѓето не се чуваат од нивните причинители и ако се однесуваат како да не им е гајле за болеста - на што заразата одговара со свое сместување во телото на негрижливиот. Значи, потребен е особен морал за заштита од заразните болести.

ОДНОС КОН ЗАРАЗНИТЕ БОЛЕСТИ

Основните сознанија за однесувањето на човекот кон заразните болести се блиски со основните етички совети:

- Бидејќи од инфекцијата произлегуваат многу лоши последици - со сите сили човекот треба да *внимава* да не се инфицира;
- Бидејќи станува збор за напаѓач со лоша репутација, со зли цели и со тешки последици - однесувањето кон него треба да биде *одбранбено* за да не му се дозволи да му нанесе штета на човекот;
- Бидејќи многу зависи од личноста дали ќе биде заразена (тоа не може секогаш да се избегне, но може често) - секој мора да стори сè за да *ги избејнува* шансите за инфицирање;
- Бидејќи инфекциите се слодени и тешки форми на болести - секој обврзно треба да *консултира лекар* за нивно излекување и контролирање и треба да ги слуша советите на медицинските лица;
- Бидејќи самата заразена личност може да стане преносител на заразата - таа има посебна морална одговорност да *ги чува другите луѓе* од пренесувањето на лошата болест.

МОРАЛНИ НОРМИ НА ЕТИКАТА НА ЗДРАВЈЕТО

Во етиката на здравјето (во која спаѓаат и медицинската етика и низа други практични, научни и биолошки, етики) главни етички норми се:

Чувај го здравјето!

Не прави ништо што го повредува здравјето!

Внимавај на рамнотежата и на однесувањето - болеста демне!

Посебни норми на етиката на здравјето се следниве:

Не пуши! Советувај го другиот да си го чува здравјето! Грижи се за здравјето на блискиот! Барем еднаш годишно оди на лекар и консултирај се за здравјето! Послушај го лекарот што ќе те советува!

Посебен вид морални норми се однесуваат на *етиката на физичката активност*, која ја посочува улогата на човековата физичка активност за неговото добро здравје, во што спаѓа: добра рамнотежа меѓу работата и одморот, меѓу дејствувањето, спиењето и другите видови починка; избегнување секакви претераности и во неактивноста и во активноста; одгледување на сите видови човекови дејства како услов за неговото психофизичко здравје; редовно движење како услов за добра работа на органите и на животните функции итн. Главни морални норми се:

Движи се (за да не заборавиш да одиш)! Спортувај!

И *етиката на исхраната* е многу важна. Таа посочува дека човекот е суштество во кое се врши размена на материјата и дека преку храната си ги обезбедува најзначајните елементи за својот опстанок. Оттука е мошне важно да внимава на исхраната, да има правилна исхрана со оглед на видот и содржината, да не претерува ниту во јадењето ниту во скратувањето на храната и сл. Главни етички норми во овој домен се:

**Внимавај на исхраната! Не претерувај со ништо во исхраната!
Јади умно!**

УЛОГАТА НА ЛИЧНОСТА ВО ЧУВАЊЕТО НА ЗДРАВЈЕТО. - Прво сознание на човекот е дека **здравјето мора да се чува**. Иако во современата епоха многу од аспектите на чувањето на здравјето се пренесени на професионални личности (лекари, сестри и други

стручњаци), етиката на здравјето смета дека улогата на личноста е незаменлива во чувањето на здравјето затоа што ова не е само независен природен феномен, туку и одраз на нашата свест и сознанија и на нашата постојана грижа за него. Етиката на здравјето гради сознанија и морални норми за сообразно чување на луѓето од болестите, а ги поддржува и медицинските постапки и напорите на заедницата и на лекарите во попречувањето, контролирањето и во лекувањето на болестите.

Овде посебно место заземаат заразните болести. Заштитата од нив е особен домен на здравствената етика. Таа покажува дека инфицирањето најчесто е резултат на незнаењето и на лошите постапки на човекот, кој заради својата негрижливост лично се здобива со лош здравствен резултат. Заразните болести будат посебна етичка активност на личноста за чување на здравјето, како и нејзина одговорност таа да не биде причинител и преносител на заразата.

Во етиката има различност и релативност на вредностите и на нормите; низ тоа се огледуваа развитокот на животните услови и на човечките односи. Меѓутоа, ова не се однесува на прашањето на здравјето, тука не е *можен релативизам*. Со прогресот на човештвото, со порастот на знаењата и со подобрувањето на животните услови на здравјето му се посветува сè поголемо внимание, тоа стана една од првите животни и етички задачи. Во здравствената етика владеат *сироџи принципи*, затоа што последиците од недоволната грижа се големи и непоправливи. Човековиот живот е сè подолг, исполнет е со содржини и со вредности. Етиката на здравјето се развива и се наметнува со цел да се обезбеди добро и непречено одвивање на животот, да се создадат добри услови за виталната страна на живеењето и да се постигне задоволство кај човекот од своето здравје и живеење.

ТРИ ПРИНЦИПИ НА ОДБРАНАТА

Три важни норми се основа на *правилниот* човекот однос кон *заразниите* болести: **сериозност, знаење и грижа-внимание**. За ова говори д-р Хајнц Хилман во својата книга *"Домашен лекар за здравјето и за болести"*, која е филозофија, етика и психологија на здравјето. Зборувајќи за **сифилисот**, една од најтежките *полови* болести, тој дава *правила* за одбрана и за лекување:

"Сите мислеа дека повеќе нема вистинска опасност од половите болести... Никој не го ценеше, дури најчесто никој не веруваше во тивкото укажување на новите случаи на заболување. Впрочем, зошто човекот да си ја крши главата заради нештата што минале и зошто воопшто да размислува за нешто такво како што е половата болест?"

Сега одеднаш сè се смени. Повторно се појави сифилисот, тоа страшно инфективно заболување кое донесува долготрајно боледување и смрт, кое ги убива

и детето во мајчината утроба и возрасната личност... Болестите се закануваат од сите страни, никој кој бара безумни задоволства не е сигурен од нив... Од оваследува неизбежен заклучок:

1. **Родители, подучете ги своите деца!** Не заборавете дека и вас порано ве подучувале и дека ви укажувале на ова зло! Неколку минути божемско задоволства можат и денес да доведат до болест која трае во текот на целиот живот, **доволни се неколку минути за да ви се урне ситот живот.**

2. Млади луѓе, ако сметате дека некогашниот морал станал смешен и покриен со прав, **размислете добро!** Времето на безгрижноста мина, сифилисот повторно дојде и ве загрозува... **Подобро е човекот да остане здрав и да ја избегнува секоја инфекција!**

3. Ако постои и најмалечко сомневање во инфекција, **никогаш не треба да се лекувате сами! Секогаш треба да се побара лекар!"**

ЕТИЧКИ МИСЛИ ЗА ЗДРАВЈЕТО

Здравјето е најголемо богатство.

Народна поговорка

Во здраво тело здрав дух. *Mens sana in corpore sano.*

Прочуена римска поговорка, крај на еден стих од Јувенал, кој гласи:

Треба да се молиме за *здрав дух во здраво тело.*

Од Бога човекот треба да бара, како единствен дар, *здрав дух во здраво тело.*

Како коментар за оваа поговорка, која често се толкува како поттик и оправдување за многу физичко вежбање, со запоставување на духовните студии, писателот-сатиричар Џорџ Бернард Шо има кажано:

“Здрав дух во здраво тело” е глупа изрека. Здравото тело е производ на здравиот дух.

Најголема од сите лудости е да се жртвува своето здравје, за што и да било: за стекнување имот, за напредување во службата, за ученост, за слава, а да не зборуваме за телесната сласт и за краткотрајните задоволства. На здравјето треба сè друго да му се подреди.

Артур Шопенхауер

Во животот постојат само две големи богатства: здраво тело и здрав разум.

Менандер

Здравиот човек има стотици желби, а болниот само една - да биде здрав.

Народна поговорка

Здравјето е едно, болести има многу.

Божидар Кнежевиќ

Има сличност меѓу слободата и здравјето; нивната вредност ја спознаваме дури кога ќе ги загубиме.

Анри Бек

Првата половина од животот човекот ја минува губејќи го здравјето, а втората обидувајќи се да го врати.

Леонардо да Винчи

Лекарите непрекинато се трудат да ни го зачуваат здравјето, готвачите да ни го упропастат. Се чини дека вторите се повешти во својот занает.

Дени Дидро

Болеста не доаѓа однадеж, како од ведро небо, туку е последица на долга низа малечки грешки против здравјето, што се надоврзуваат едната врз другата и растат како грутка снег, додека еден ден ова не му падне врз главата на грешникот.

Хипократ, "татко на медицината",
создавач на етиката *Заклецива на лекарите*

Желбата за здравје е најсилен лек.

Пол де Кројф

?

- Каково е местото на здравјето на вредносната скала на современото живеење?
- Што значи здравјето, кои квалитети кај личноста ги изразува?
- Каква е задачата на етиката на здравјето?
- Каква е улогата на превенцијата во здравствената етика?
- Што се заразните болести?
- Каква е улогата на личноста во чувањето и подобрувањето на своето здравје?
- Кои се задачите на личноста наспроти заразните болести?
- Какви се моралните норми на етиката на здравјето? Кои се основните, а кои дополнителни морални норми во оваа област?
- Дали вие се придржувате кон некои од наведените морални норми? Наведете некоја ваква норма што вие ја следите, а не е тука наведена.
- Одделете некоја мисла за здравјето и коментирајте ја.
- Кои се трите правила за чување од заразните болести според д-р Хилман?
- Дали е претерано укажувањето дека треба многу да се внимава на здравјето? Дали е непотребно чувањето од заразните болести?

Дали знаете како се добива и како се манифестира некоја од следниве заразни болести? Дали таа може да биде избегната? Дали знаете како се лекува?

- туберкулоза	- жолтица	- СИДА
- грип	- дизентерија	- Ебола-треска
- ангина	- херпес	- чума
- менингитис	- колера	- големи сипаници
- лепра	- бруцелоза	- маларија

Одговорите може да ги направите самостојно или работејќи во двојки или во група. Изложете што знаете пред целиот клас. Со размена на информации можете да научите повеќе за заразните болести и за заштитата од нив.

ЗАВИСНОСТИ

ПРОБЛЕМОТ НА ЗАВИСНОСТА. - Во современата епоха луѓето често се жртви на зависностите. До модерните времиња многу луѓе беа општи зависници како робови и крепосници или како поданици во автократските општества - социјалниот авторитет им наметнуваше животни решенија на подложените единки кои не можеа да решаваат слободно за своите животи, намери и постапки. Затоа во современата епоха на слободни личности проблемот на зависностите проблеснува со голема сериозност, бидејќи сега луѓето, за кои се претпоставува дека се слободни, **самите се заробуваат** со приклонување кон страстите и дејствата кои ги водат во поробеност.

Зависноста е состојба на **незапирлива потреба** од нешто. Таа страст човекот не ја контролира, се страми со целата душа кон неа и ги прави сите можни дејства за да си ја задоволи таа потреба. Зависноста значи *подложеност* на нешто; со неа човекот од субјект кој го води својот живот станува **предмет на некоја надворешна сила**, која ги раководи неговите дејства или кон која тој подредува многу нешта или се. Зависноста значи *несамостојност*, обусловеност не од себе туку од нешто друго, а дејствата на човекот се ограничени од туѓа волја и влијание. Зависноста има нужни *последници* - на пример, промена на однесувањето или страдање доколку не може да се реализира посакуваното.

Зависностите претставуваат **ненормална состојба**, тие се болест. Во личноста создаваат опсесија, го нарушуваат нејзиното здравје, задолжително психичкото, а индиректно (или последично) и физичкото. Преку нив **се заробува волјата** на личноста, таа е оневозможена

слободно да одлучува. Животните и дејствени решенија на личноста се насочени кон задоволување на страста. Зависната личност *нема нормално однесување* на зрела, одговорна единка, ги отфрла или запоставува своите други обврски и желби, планира главно акции за задоволување на зависничката страст и дејствува само за нејзино извршување. Со време зависностите почнуваат да *владаат* со личноста, најчесто пречејќи ѝ во сите други нејзини дејства, дотолчувајќи ги другите нејзини амбиции, водејќи ја кон *редукција* на нејзиното постоење на извршувач на зависноста и кон *ошша деградација* на егзистенцијата.

Зависноста ѝ дава на личноста **илузија** дека го прави она што го сака и дека ѝ се овозможува некое уживање, со што таа може да ја оправдува предаденоста кон страста. Меѓутоа, тоа уживање е *погрешно* - вистински не трае, донесува многу лоши последици и страдање. Тое е **лажно задоволство** - човекот верува дека таа “убавина” е нешто единствено, најважно и неопходно, а станува збор за нешто замислено кое се искачува на вредносна височина. Тоа е лажно затоа што не овозможува слободно и широко дејствување, туку на подложената личност ѝ ја стеснува севкупната животна иницијатива, ја води само во една насока, ги уништува нејзините потенцијали.

ВИДОВИ ЗАВИСНОСТИ. - Голем е бројот на зависностите и има различни нивни видови. Со оглед на изворот на зависноста и на предметот кон кого зависникот е приврзан, има неколку **групи зависности**:

- зависност од агенси кои во зависникот будат желба и кон кои тој е подложен (дрога, алкохол, тутун, храна, лекови);
- зависност од личности;
- зависност кон поседување;
- зависност кон дејствување;
- зависност кон уживање и забавување;
- фанатизми (од различен карактер).

Иако до денес главно не е сметана за проблематична, **ЗАВИСНОСТА ОД ЛИЧНОСТА** е тешка форма на зависност. Има неколку видови: лична, љубовна, социјална, политичка и културна.

Личната зависност зборува за недораснатоста на личноста, при што се манифестираат нејзините потреби да биде заштитена од некого (од мајката и од други роднини или од некоја друга личност, “возрасна, моќна и стабилна”). Зависната личност не живее полн живот, туку остварува функции на невострасен или, пак, ги следи стремежите на наредениот над неа.

Зависноста во љубовта претставува губење на својот идентитет наспроти другата личност во љубовниот однос или наспроти самиот акт на љубовта. “Лудо вљубената личност” подредува сè на овие свои

емоции, себеси се смета за неважна, неа не ја интересираат сопствениот живот и другите дејства, освен предизвикувањето симпатија кај другата личност. Најчеста последица се страдања, кои се поднесуваат дури и ако врската нема (повеќе) никаква смисла.

Социјалната зависност е форма на целосно себеподредување на другите личности кои имаат нареден статус во општеството - раководител, господар, газда. Формите на зависноста можат да бидат: **покорност** - кога личноста без бунт ги поднесува сите социјални околности на својата егзистенција (спротивно на демократскиот дух на слободарство); **слугување** - кога непрестајно и без оград се работи за некого; **полтронство** - кога пред наредениот наполно се свиткува достоинството; **кодошење** - кога личноста се претвора во верен негативен всоработник на наредените, и сл.

Политичката зависност е подредување на личноста на формите на политичката дејност и организација. Најчести пројави се: **идеологизираност** - слепа приврзаност кон некои политички идеи, без никаква дистанца кон нивната содржина и цели; **политизираност** - голем ангажман да се дејствува политички, најчесто за реализирање на некоја политичка програма или задача; **идолатрија на водачот** - апсолутна доверба и покорност кон личноста на политичкиот водач, негово обоготворување, следење без услови и критичност; **волја за моќ** - страст за поседување власт, политичка моќ (без оглед дали станува збор за реализирање на идеолошки цели или за остварување на лични придобивки).

Културната зависност е подредување на личноста на некое *творештво*, идеи или *творец* кои зависникот ги обожава, ги возвишува и заслепено ги следи. Често идолатриски се зборува за некој "голем-генијален творец", непотребно се цитираат туѓи мисли, постојано се опишуваат дела кои се сакаат, се бараат предмети што му припаѓаат некому, се прават обиди овој да се следи и во важните и во најбезначајните пројави (изглед, облека, морал, поседување слични нешта и правење исти постапки). Таква е и силната љубов кон некоја форма на културата (филмоманија, рокманија, стрипоманија и сл.) која, доколку не е претерана и не создава проблеми во животот, не се смета за болна зависност, но ако ја има формата на безусловно следење на обрасците и на однесување според нив, укажува на зависноста на личноста. Посебна форма е *подложеноста на пројагандата и рекламиите*, со што во свеста се всадува неизбежност за правење нешто.

ЗАВИСНОСТИТЕ КОН ПОСЕДУВАЊЕ, КОН ДЕЈСТВУВАЊЕ, КОН УЖИВАЊЕ И ЗАБАВУВАЊЕ, како и **ФАНАТИЗМИТЕ** се мошне раширени начини на зависничко однесување. Постојат разни *мании* - за **поседување** (на пари и имот), или за присобирање и чување на разни предмети - **колекционерство** или **фетишизам**, или за самата функција на **придобивање** (која се реализира по секоја цена, без обзир, со страст

за измами...), или за **извршување** на самата функција - како **апсолутно предавање** **кон дејствувањето** и негово воздигнување до највисок акт и смисла (воркоманија, догингоманија и сл.), или за **уживање** во разни пројави или дејства. Особен вид е **коцкањето**, каде што неколку видови зависности се сплотени со празната надеж. Слично е и **фанатичното**, заслепено, невозддржано, апсолутно, докрајно застапување на некои идеи, цели или задачи.

ЗАВИСНОСТИТЕ ОД ПОТТИКНУВАЧКИТЕ АГЕНСИ станаа најраширен, највидлив и мошне проблематичен вид зависности во современиот свет. Такви агенсии се дрогата, алкохолот, тутунот, храната, лековите и сл.

Храната е неопходен услов за животот, но **зависноста од храна** е деградација на човековата виталност бидејќи човековите потреби од храна се константни и ограничени. Зависните од храна го глорифицираат јадењето, претеруваат во него воопшто (гурманлак) или во некои негови форми. Особено се негативни раширените зависности од слатко (шекер) и од мрсно, како извори за болести. Ваквите зависници се дебели или претерано дебели, што им пречи или подоцна сигурно ќе им пречи во животните функции. (Спротивна форма на зависност е манијата на неземање храна - **анорексија**, што доведува до исцрпување на организмот).

Зависноста од лекови претставува желба постојано или периодично, но често, да се земаат одредени лекови или супстанции, за кои се верува дека ѝ помагаат на личноста или дека ѝ се потребни за да не се почувствува лишена од нешто (токму *сиравој* или *неугодноста од лишување* е израз на зависноста).

Алкохолизмот е зависност за земање алкохолни пијалаци со кои во организмот се внесуваат материи кои содржат алкохол, а предизвикуваат соодветно задоволство, еуфорија, пијанство, оддалечување од реалноста, забораване.

Пушењето е една од најраширените зависности; тоа е употреба на производи од тутун, кој содржи *никотин*, супстанција која предизвикува зависност во организмот за нејзино редовно консумирање. Слична според страста и според последиците е манијата за пиење кафе, кое содржи *кофеин*.

Најопасната форма на зависноста е **дрогирањето**. Зборот “дрога” означува и лекови, но прво се однесува на земањето *наркотички* чија цел е да се предизвика промена на состојбата на душата и на чувствата.

НЕГАТИВНОСТ НА ЗАВИСНОСТИТЕ. - Зависностите се негативни веќе со тоа што секоја од нив значи затворање и заробување на личноста, т.е. предизвикува нејзина неслобода и нарушување на нејзиното достоинство. И оние зависности кои имаат поблага форма и кои предизвикуваат помалку социјални последици се негативни за

личноста. **Секоја зависност е негативна.** Особен проблем на зависностите е што **се развиваат**, ја шират подложеноста на личноста и ги продлабочуваат аспектите на зависноста. Зачестува изразувањето на зависноста и таа се шири-продлабочува, а таквата личност полесно се приклучува кон други зависности. Општ проблем е што се деградира човековата волја, а со тоа негативно се влијае врз моралот на личноста итн. Исто така, зависната личност е подложна на секаков вид уцени.

Секоја од зависностите има и **особени последици**: претераната алчност по јадење раѓа проблеми со работата на човековите органи и му го скусува животот, иако без нагласени последици за заедницата освен за неговите најблиски; пушењето, покрај неминовниот рак на белите дробови и на устата за повеќе од 10 проценти од пушачите, ја деградира најблиската околина, пречејќи им на присутните во дишењето, а врз потомството остава неумитни последици; алкохолизмот ги деградира потенцијалите на личноста и создава страшни последици врз животот на најблиските... Зависностите секогаш имаат и **социјални последици**, а не само индивидуални за зависникот. Коцкањето и алкохолизмот имаат големи директни негативни последици за семејството на зависникот. Затоа зависностите спаѓаат и во проблематиката на социјалната етика, која ги проучува причините за раѓањето на зависностите, последиците за личноста и за заедницата и мерките кои заедницата ги презема за заштита на зависникот, дури и ако тој решил да страда и инсистира дека тоа е негово право.

Најстрашна последица од зависностите е тоа што тие нужно предизвикуваат **разбивање на психофизичкото единство на личноста**. Од зависноста како душевно доживување страда телото, во телесните зависности пропаѓаат психичките функции и својства на личноста. Кинејќи ја личноста на две, зависностите ја водат кон разни **екстремности** и пропаѓање. Тоа се согледува од начините на реакција на зависните личности - или се необуздани или строго повлечени, или претерано смели во манифестирањето на својата страст или тоа го прават молчешкум и криејќи се, небаре ја знаат ниската морална вредност на своето дело. Во секој случај, несамостојни се, неслободни и со секој миг на манифестирањето на својата зависност добиваат уште еден негативен удар врз својата личност.

ИЗБЕГНУВАЊЕ НА ЗАВИСНОСТИТЕ. - Луѓето не се само сетилни, туку и разумни суштества. Тие можат да согледаат како да ја користат природата, можат да измислуваат форми на живеење кои ќе им овозможат добар живот, слобода и достоинство - исто така можат да видат и дека на проблемот на зависностите треба да му посветат внимание и дека треба да сторат сè за да се ослободуваат од нив и од нив да ги ослободуваат луѓето. Така, по тридецениската кампања низ светот против пушењето, денес пушат помал број луѓе, а во некои земји само на изолирани места.

Во многу форми од зависностите, и самите зависници во некој момент можат да согледаат дека **навлегле длабоко во пропаѓање** и да направат **напор да се ослободат** од својата зависност. Иако тешко и со многу усилби, тоа може да биде успешно, така што натамошниот живот може да го продолжат без зависноста (иако остануваат последиците од дотогаш стореното - на пример, белите дробови на пушачот можат да се исчистат од наслагите на никотинот дури по неколку години непушење). Но зависностите остават неизбришлива трага, па секое враќање кон нивното користење, дури и по долг период на апстиненција, личноста ја доведува во состојба на порано достигнатата зависност.

Сепак, **лекувањето е можно**. Секој треба да пристапи кон ослободување од зависностите - особено во денешно време, кога медицината напредувала доволно за да ги знае причините на болестите и методите за нивно совладување, кога медицинската психологија (психијатријата) знае многу начини и е оспособена за помош на зависниците. Најтешко е лекувањето од наркоманијата.

МОРАЛНИ НОРМИ ЗА ЗАВИСНОСТИТЕ

Основните морални норми наспроти зависностите водат сметка за нивната суштина и за улогата на личноста во нивното погречување:

Избегнувај ги зависностите! Не подлегнувај на нивниот предизвик! Чувај си ја слободата на волјата! Биди здрав и нормален човек! Биди разумен и умерен! (Разумноста е најдобар етички метод, а умереноста вистинска добродетел.) Лекувај се од својата зависност!

Меѓутоа, најопасната зависност - дрогирањето - има само една норма:

Никогаш и во никакви услови не употребувај дрога!

ПРЕКИНУВАЊЕ НА ЛЌУБОВНАТА ЗАВИСНОСТ

Во книжата "Како да ја прекинете вашата зависност кон друга личност" д-р Хауард Хелперн дава листи на совети, како да се избегнат **противлекови** проишлеви "неосновани уверувања, лажни надежи и самозалажувачки приковни кои ви овозможуваат продолжување на зависноста и покрај болката и непријатните факти кои ве известуваат дека постои и подобро решение":

- Ќе можете да живеете без него/неа (веројатно и подобро).
- Љубовниот однос е двостран и треба да му помага на секој партнер да биде *позадоволен* од себе, а не незадоволен.
- Љубомората не мора да биде знак на љубов; ние можеме да бидеме љубоморни и на личностите што не ги поднесуваме.
- Колку и да посакувате, односот со друга личност не мора секогаш да успее.
- Половината јаболко не е подобро од ништо.
- Болката заради разделбата нема да трае вечно. Всушност, ќе трае многу пократко од болката заради продолжувањето.
- Ако ситуацијата нема да се смени ни за пет или за десет години, дали ќе ја прифатите?
- Нема да бидете вечно сами; тоа чувство му припаѓа на детското време.
- Ако го прекинете овој лош однос, себеси ќе си дадете шанса за нови можности во животот.

ПРИЈАТЕЛОТ И БРАТ АЛКОХОЛ

Познатиот писател Џек Лондон, кој со својата силна волја и самоучење, од неуко бедно младо момче се воздигна до најпознатиот писател и новинар на почетокот на XX век, согледувајќи ја својата зависност од алкохолот ја напишал книгата "Мојот пријател и брат Алкохол" (во оригинал "John Barleycorn", што е популарно американско име за пшеничка, нешто како кај нас "златина ракишчка"), во која опишува како, и покрај тоа што не го сакал алкохолот, сепак негов **роб**. Само по неколку години, пиенето ќе го одведе во смрт во неговата 40-та година од животот. Донесуваме фрагменти од оваа значајна книга во која Џек Лондон алкохолот го смета за едно од последните **варварства** од минатото, какви што биле и жонето и палењето на вештерките и верската непријателност.

- Мислев дека си му пријател на Џон Барликорн, - ми рече жена ми.
 - Сум. Бев. Не сум. Никогаш не сум бил. Никогаш не сум негов пријател помалку отколку тогаш кога тој е покрај мене и кога изгледа дека сум му најголем пријател. Тој е крал на лажговците... Тој е во сојуз со Смртта. Тој дава јасни визии и матни сништа. Тој е непријател на животот и учител на мудроста надвор од животната визија. **Тој е крвав убиец, тој ја убива младоста.**

На жена ми ѝ го насликав својот живот и ги објаснував својствата на мојот телесен состав. Не сум бил наследно оптоварен алкохоличар. Не сум бил роден со никаква органска, хемиска потреба за алкохол. Во тој поглед целото мое семејство е нормално. Желбата за алкохол ја добив со тешка мака. Алкохолот ми беше мошне одвратен - понекусен од кој и да е горчлив лек. Ни денес не го сакам неговиот вкус. Го пијам само заради неговото дејство. Ми беа потребни дваесет години учење да го присилам организмот против својата волја да го поднесува алкохолот, значи во себе, во длабината на своето срце и душа да ја предизвикам желбата за алкохол...

Мојот пријател и брат Алкохол **води во смрт**... Болеста на душата, болеста на животот, тоа се казните со кои човекот мора да го плати своето пријателство

до Џон Барликорн... **Тој ги менува сите вредности.** Доброто е зло, вистината е измама, а животот е шега. Од височината на своето тивко лудило, со сигурност на божество, тој на целиот живот гледа како на нешто зло. Жените, децата, пријателите - во јасната бела светлина на неговата логика се покажуваат како лаги и измами... Сè што гледа тој е само неговата чувствителност, неговата дробничавост, валканост, бедотија...

Алкохолот го запира моралот. Нечесноста која човекот никогаш нема да ја направи додека е трезен, ќе ја направи сосема лесно кога не е трезен. Всушност, тој само тоа и може да го стори, бидејќи заповедите на Братот Алкохол подигаат сид меѓу непосредните желби и одамна научените морални правила...

Џон Барликорн **ги избира токму добрите момчиња** - оние во кои има оган и енергија, во кои има величие, и топлина, и најдобри човечки слабости. Тој **го задушува нивниот пламен, ја поткопува нивната енергија**, а ако не ги убие веднаш или од нив не направи лудаци, **создава грубијани и простаци, ги унакажува и ја избличува нивната првична добрина и благородноста на нивната природа**... Кога од патот би бил иставен тој наш Пријател и Брат Алкохол, тие добри луѓе и натаму би раѓале и би создавале големи дела место што пропаѓаат."

?

- Колку зависностите се присутни во современиот свет?
- Зошто зависностите предизвикуваат неспокојство? Кои современи вредности се спротивни на суштината и на реалноста на зависностите?
- Што значи зависноста?
- Што се случува во личноста при зависноста?
- Кој е најлошиот психофизички резултат во личноста од зависноста?
- Дали зависната личност се однесува нормално?
- Оние кои уживаат во некоја зависност тврдат дека таа им создава задоволство. Какво е тоа задоволство? Опишете задоволство од некој вид зависност.
- Какви се личните последици од зависноста? Дали има и индиректни последици за луѓето околу зависникот?
- Можна ли е одбрана од зависностите?
- Какви видови зависности постојат? Кој од тие видови зависности го сметате за најраширен, а кој за најлош според последиците?
- Какви се проблемите со личноста и со нејзината околина при алкохолизмот?
- Што е коцкањето - забава, задоволство или зависност? Какви се проблемите со личноста која е запалена по коцкањето, а какви се последиците за семејството?
- Какви и кои се моралните норми наспроти зависностите?

а) Размислете и дајте си оценка за себеси како личност - дали имате некоја зависност?

- Да

- Не

Ако сте си дале оценка Да, размислете подетално за својата зависност - каква е нејзината суштина, дали многу сте посветени на неа, дали таа ви прави добро или лошо, дали други нешта подредувате на неа, какви последици има за вас, а какви за вашите блиски? Направете етичка сметка за својата зависност (ако не сакате или не можете тоа да го сторите сами, побарајте во сметањето да ви помогне некој близок). Каков е резултатот на етичката проценка на вашата зависност? Дали ќе продолжите со таа своја страст и посветеност? Дали сте размислувале да се ослободите од зависноста, да прекинете со неа? Зошто не ви успеало? Дали сте свесни до каде ќе одат развивањето и последиците од вашата страст доколку не го намалите нејзиниот интензитет?

Ако сте дале оценка Не, размислете зошто не сте паднале во стапицата на зависностите. Дали сте подготвени и натаму да се чувате од опасностите од зависностите?

б) Размислете, дали познавате некого кој има некој развиен вид на зависност? Размислете за неговото однесување - какви се карактеристиките на неговото мислење и поведение? Дали знаете како почнал со оваа своја страст и како таа се развивала? Дали се обидел да се откаже од неа? Зошто не му успеало? Дали вие или некој друг сте му советуваале да се ослободи од зависноста? Што треба да стори за да се ослободи од зависноста? Дали можете да му помогнете во тоа? (За ова прашање може да се расправа во двојки, во група или со целиот клас - тогаш не треба да се споменуваат имињата на зависниците, доволно е да се опишува нивната страст и начинот на реагирање.)

За краток состав дома одберете некоја од посочените зависимости и објаснете го начинот на посветување и на поведение на личноста со таква зависност:

- синеманија

- алкохолизам

- политички фанатизам

- слугување

- коцкање

- зависен од родителите

- страст по имање

- рокманија

- зависност од јадење

- кодошење

- пушење

- (нешто друго) _____

Трудот презентирајте го во класот. Може да се направи групираат одговорите и да дискутирате за секој вид зависност.

ДРОГА

НАЈОПАСНА ЗАВИСНОСТ. - Дрогирањето е најопасна форма на зависноста според негативното влијание врз личноста и тешките последици врз нејзиното здравје. Со земањето особени супстанции наркотици сака да се предизвика промена на состојбата на душата и на чувствата. Затоа оваа страст се нарекува *наркоманија* (болна страст по наркотици).

Изворите на дрогирањето се во:

- психичката недораснатост на личноста,
- во тешката душевна состојба на личноста,
- во барањето (спореден) излез од кризните ситуации,
- во очекувањето да се најде задоволство,
- во попуштањето пред заедничкото консумирање на наркотиците и
- во продолжителното земање дрога како потреба и начин на однесување (*живојшен стил*).

Опасноста на дрогирањето произлегува од **неминовната пропаст** на личноста која тргнала по овој пат. Освен развиената форма на алкохолизмот и на земањето лекови, како и доцнежните стадиуми на пушењето, кога е предизвикан рак, другите форми на зависноста можат некако да бидат совладани и личноста да се ослободи од нив. Кај наркоманијата тоа е исклучително тешко. Личноста која почнала да зема дрога сè позачестено ја употребува и пробува нови, посилни наркотици, односно достига сè пострашни форми на зависност. Наркоманот почнува да ги нарушува сите морални принципи, го загубува моралниот компас, не може да се разбуди и да се измени. Тој тргнува во пропаѓање со илузорна свест дека така сака и дека не може да стори ништо друго. Со тоа се ослободува себеси да прави разни негативни дејства и злосторства (лажење и мамење, самоизмамување, крадење, плачкосување, неодговорност кон себе и кон другите, самопродавање, убивање...).

Земањето дрога е единствената форма на човековиот живот во која не е можно да се развие љубов, туку тоа ја убива и постојната љубов. Наркоманот е апсолутно саможив, нему никој не му е потребен, освен дрогата и самиот акт на дрогирањето, при што ги напушта и сите форми на човечки релации, така што се исклучува од заедницата и од нормалниот живот.

ТРИ СТЕПЕНИ НА ЗАВИСНОСТА. - Кај дрогата сите три нивоа на зависноста - моралната, психичката и физиолошката - се тешки и со големи последици.

Обично се зборува само за две нивоа на зависноста - психичката и физиолошката (физичката). Наркоманијата покажа дека има три нивоа на зависноста:

- **Психичката зависност** говори за душевните процеси во зависникот како свесно и потсвесно приклучување кон предметот на зависноста кој бара свое исполнување во различни степени. Сепак, човекот уште може да се стегне, да се воздржи, да пронајде мотив за избегнување на зависноста. Ако успее во тоа, нема да му дострада телото.
- **Физиолошката зависност** се однесува на зависноста на телото спрема некој објект. Тука клетките и телесните функции бараат негово исполнување; ако не го добијат, следува одмазда на телесните функции (зноење, болки, треска, болест, одумирање на одделни делови, престанок на одделни функции, смрт).
- **Моралната зависност** (најјасно видлива кај наркоманијата) е, всушност, првото ниво на воспоставувањето зависнички однос и состојба. Кај многу зависности тоа ниво е слично на обичната лоша морална практика на луѓето и на грешките во однесувањето, па не предизвикува загриженост (така, во традиционалното општество сите се притиснати од нормите на однесувањето и се бара покорност спрема авторитетите и обврзно извршување на некои особени животни обврски, па не се согледува дека ова е првичен степен од социјалната зависност). Во некои од формите на зависноста психичката зависност не се разликува многу од моралните дилеми за сите животни прашања и никој, па ни зависниците, не се тревожи за тоа (во современото општество посакуваниот убав изглед и виста става поттикнуваат загриженост наспроти претераното јадење, но ова не предизвикува аларм ако на човекот дебелината не му нанесува штета додека е млад, односно не го исклучува од општеството ако е работлив и симпатичен, односно тоа никој не го засега, ако за тој човек никој не е заинтересиран).

Моралната зависност е *клучна* за наркоманијата. Психичката зависност од дрогата веќе е длабока зависност, во која се скршени моралните дилеми и отпори на личноста, таа душевно веќе е согласна со конзумирањето на дрогата, приклучена е кон нејзина редовна употреба и главно веќе не ја опседнуваат неспокојства заради тоа, а сè поредовно се појавува загриженост дали ќе си обезбеди следна доза на дрога. Сето тоа може да има и оправдување во личноста (и кај нејзините блиски), бидејќи на некој начин уживаат во дрогата и мислат дека задоволството ги надминува тешкотиите на организирањето на земањето на дозата. Сепак, тешки се сите степени на психичката зависност - очекувањето на актот на дрогирање на кој личноста ќе му се препушти; радоста на земањето дрога; духовното оправдување на наркоманијата; сфаќањето на дрогирањето како свој неминовен акт. Потешки се степените на физиолошката (физичката) наркоманска зависност, кога по дрогата пекаат телесните основи на личноста. Во првата фаза на оваа крајна зависност личноста го посветува своето живеење на дрогата, во втората таа го живее животот на дрогата,

многу блиску ѝ се заканува смрт и таа само ја чека смртта. Тука веќе личноста не значи ништо - единствено постои употребата на дрогата.

Во наркоманијата се истакнува моралната зависност заради тоа што секој степен на употребата на дрога води кон страшен краен исход. Дрогата е **заразна болест** која го опфаќа секој оној кој ќе се најде во нејзина близина и кој ќе се допре до неа (сите производители и продавачи на дрогата почнуваат да ја консумираат; ако не тие, тогаш обврзно нивните блиски). Дрогата е и болест која постојано заразува. Таа не раѓа имунитет во личноста; резистентноста на дрогата (кога по првите употреби ќе престанат тегобите, повраќањето и сл.) значи само дека далеку се зачекорило по патот на невратката. Веќе на првото ниво зависноста од дрогата е опасна. Тоа го нарекуваме **морална зависност** зашто душата уште не се навикнала на дрогата и не се прекршени сите норми на однесувањето, туку на дело е моралната расправа во личноста за тоа - на тој предизвик може да се одговори *зрело*, со отфрлање на наркоманијата, или *зависнички*, со толеранција и со прифаќање.

ФАЗИТЕ НА МОРАЛНАТА ЗАВИСНОСТ. - Моралната зависност има *две фази*. Во првата фаза станува збор за заканата од можната средба со дрогата и од нејзината првична употреба. Личноста го прима тоа слично на стравот од празнина (*horror vacui*) - таа има **страв** од употребата на дрога, но тоа ја привлекува, па се измачува како да си најде морално оправдување за тоа. Заради големиот притисок од модерниот свет за слободата на постапувањето и заради недоволната организираност на општеството да го спречи патот на дрогата, голема е шансата за пробање на дрогата.

Втората фаза настапува по првичното наркоманско искуство. Личноста постојано очекува дека ќе ја нападне искушението на повторно дрогирање - и се **предава**. Кога ќе се премине прагот на моралната зависност, натаму е психичката зависност, т.е. сè е прашање на брзината на пропаѓањето и на варијантите на судбината на личноста.

Само оние кои се откажале од дрогата на нивото на моралната зависност, што значи пред нејзината првична употреба или веднаш потоа, имаат шанса лесно да се спасат. Сите други наркомански дејства се катастрофални за личноста. Ниту оние кои се откажале од дрогата на следните блиски психички нивоа не ја одминале судбината на животни губитници. Ќе страдаат тие како деградирани личности, или нивните најблиски, или тие ќе бидат агенти на разните форми на човечката деградација (за што денес во светот најмногу се искористуваат токму наркоманите или поранешните наркомани). Страшен е и етичкиот **предизвик на опасноста од враќање** кон дрогирањето, кој ги демне сите поранешни наркомани.

МОРАЛНИ НОРМИ ЗА ДРОГИРАЊЕТО

Наспроти увереноста дека постои морал меѓу оние кои се дрогираат - дека тие си се разбираат, дека ја споделуваат дрогата, дека меѓусебно внимаваат на нејзината чистота и на чистотата на приборот и сл., тоа не е точно, бидејќи наркоманијата е таква посветеност во која се немаат обсири за другите. Ако се споделува дрогата со другиот, тоа значи и негово вовлекување или натамошно заглибување во оваа несреќна зависност.

За заштита од наркоманијата постои само еден морален закон, етичко правило и животна можност за успех наспроти дрогата. Тоа е нормата:

Бегај од дрогата!

ОСЛОБОДУВАЊЕ ОД ДРОГАТА. - За нивото на моралната зависност е важно дека тука секој треба да прекрши што ќе прави со себе во ерата на наркоманијата, каква што е нашата - дали ќе ѝ се препушти на оваа зависност или ќе се противстави и ќе се ослободи. Извлекувањето е можно на нивото на етичките дилеми и на моралната зависност - натаму има само лекување.

Лекувањето од дрогата е можно само со лекар, бидејќи се нападнаат виталните функции на личноста (физички и психички). Лекувањето зависи од времето вложено во наркоманијата и од интензитетот на личното дрогирање. На првиот степен на психичката зависност (кој се манифестира со очекувањето на личноста дека наскоро, повторно, ќе има средба со дрогата, на која таа ќе ѝ се препушти) потребни се неколку средби со лекар, но и доверба во него, искреност, концентрација на семејството и апсолутна помош од него и сл., и тоа во траење најмалку од три месеци. Оној кој земал дрога само уште неколку пати, треба да се лекува веќе шест месеци, со уште поголема настојчивост, негова и на семејството, итн.

Единственото правило против наркоманијата е **бегане од дрогата - во секоја прилика, во сите услови и во сите околности!** На дрогата ѝ нема лично противставување, туку само лична одлука да не се зема. За да не се предизвика паѓање во заканувачкиот "празен простор" задолжително треба да се напушти просторијата каде што ќе се појави дрогата, треба да се избега од личностите (колку и да се мили) кои кај себе имаат дрога, сакаат да ја пробаат или го прават тоа, треба постојано во својата свест да повторувате дека сте решиле да го проживеете животот и дека нема да земате дрога. Тие што земаат дрога својата судбина ја врзале за неа и нив може да им помогнат само медицинските стручњаци, со поддршка на семејството, кое исто така сериозно како и наркоманот треба да се зафати со неговото лекување.

СИМПТОМИ НА ЗАВИСНОСТА

Од книгата на познатиот германски стручњак за проблемите на наркоманијата Ролф Виле "Зависноста и дрогата" донесуваме детален опис на обичните симптоми на зависноста кои ја покажуваат границата од оваа и од онаа страна на судбината на наркоманот:

- Промена на кругот на пријателите, евентуално типични надворешни промени (фризура, прстени, тетовирање и др.), откажување на контактите со пријателите кои не земаат дрога, форми на социјално бегство;
- Откажување на структурираните активности во слободното време (спорт, хоби), пасивно мотање вamu-таму;
- Дневниот ритам се менува и се насочува кон набавување дрога; во текот на дневниот период честа сонливост, а во ноќните часови активност; често јавување на непознати личност по телефон;
- Зголемена потреба од пари без видливо оправдување, непрестајно барање пари, долгови;
- Рапидно опаѓање на работните способности (чест умор, деконцентрираност, заборавање, неточност), самоволно прекинување на школувањето (обуката); откажување да се враќаат долговите;
- Чести боледувања (хронична кашлица, инфекција на белите дробови, промена на крвната слика, нарушување на крвотекот);
- Нездрав надворешен изглед, на пример бледо-жолтеникава боја на лицето, често видливо слабеење;
- Неводоње сметка за надворешниот изглед (облека, внимание за телесното здравје - на пример, често расипување на забите), немарност за изгледот на собата и на станот (знаци на запустеност);
- Промени во личната природа (карактер) и видливи промени на расположението;
- Од раздразливост, немир, зносење, треска (при апстиненцијата) - промена кон капнатост, меданхолична расположба, сонливост и пасивност, најчесто повлекување и долг престој без мотив во затворени простории (заради домашна инјекција односно пушење дрога);
- Во разговорот неконцентрираност, неспособност да се слуша внимателно.

?

- Дали дрогирањето е широко присутно во светот? Дали го има многу и кај нас?
- Дали познавате некогo кој зема дрога? Какви се неговите настапувања и дејствувања? За што најмногу се интересира?
- Дали вие сте биле во ситуација да земете дрога? Што сте направиле во тој случај?
- Дали се плашите од можноста да станете наркоман? Што си имате кажано за да се одбраните од таа опасност? Дали се придржувате доследно на кажаното?

- Ако сметате дека не е опасно да се зема дрога малку и повремено - какво е вашето искуство со другите кои го сметаат истото? Дали некој од таквите веќе загазил подлабоко во зависноста? Колку време му било потребно за тоа?

- Колку степени на зависност постојат? Кој степен на зависноста посебно се појавува при дрогирањето? Дали е точно дека ослободувањето од опасноста од дрогата треба да се изврши уште на нивото на моралната зависност?

- Која е суштината и кои се фазите на психичката зависност од дрогата? Дали тие се тешки? Дали е можно лекување на тој степен и како?

- Која е природата и кои се фазите на физиолошката зависност од дрогата? Колку се тие тешки? Дали е можно лекување на тој степен и како?

- Како треба да се лекува личност која станала наркоман? Дали за тоа е нужен лекар? Колку време е потребно? Каково треба да биде учеството на семејството?

ЗАВРШНИ ИДЕИ

Насекаде околу нас многу нешта му се закануваат на животот. Но најголемата закана доаѓа од човекот. Тој ја повредува Природата, им нанесува штети на сите живи суштества, ги сече немилосрдно дрвјата и ги уништува животните. Кога ќе ги открие тајните на природните процеси, наместо изворните начела на природата да го доведат во поблиска врска со неа и до *хармонија со целината на сè што постои*, човекот нив ги јавнува со желба да ги искористува и да ги уништи. А најголеми проблеми си создава себеси - кога го повредува своето и туѓото здравје, кога не внимава на инфекциите, кога се препушта на страстите кои го водат во зависности, од кои биотички најопасна е наркоманијата, во која страда и душата и телото на безумната и распашана единка.

Зависностите предизвикуваат многу проблеми во животот на личноста и во општеството. Тие се слични на **фанатизмот**, како краен занес, заслепеност, целосна предаденост на некоја идеја, или на **фетишизмот**, како претерано, слепо обожаване на некоја личност или на некој предмет, за кои зависникот мисли дека имаат волшебни својства што нему му се неопходни. Тој неумерено, некритички ги пофалува својата страст и објектот на својата **манија** - која личи на поблага форма на лудило, а сигурно е голема занесеност, дури болен нагон, болен за зависникот, а најчесто и за неговите ближни. Од овие занеси најсилно потресува консумирањето на наркотиците (од старохеленскиот збор *нарке* - тапост, замрзненост) како нешто отровно и опојно, кое во медицината служи за смирување на болките, а во животот како средство за **лоши задоволства**, кои личноста ја доведуваат до тешки состојби на зависност и многу често до смрт, а сигурно и до лично пропаѓање и до страдање на неговите блиски.

Д-р Стеван Петровиќ има направено истражување за поврзаноста на дрогата со психологијата на личноста, со животните ориентации и постапки на наркоманите. Во книгата "Личноста на наркоманот" тој дава анализа на теориите на конкретните сознанија за персоналните аспекти на наркоманијата.

Истражувањето укажува на големата широчина на проблематиката на употребата на дрогата и на зависноста од неа, на потребата од сестран пристап кон ова огромно прашање кое засега во јадрото на човечкото постоење и во суштината на општествените односи. Докторот укажува и на етичкиот аспект на наркоманијата, зашто **кај наркоманот “неминовно доаѓа до морално пропаѓање, до попуштање на моралната контрола и до социјална деградација.** На крајот на наркоманското деградирање на личноста се гаснат сите аспирации, а личноста на наркоманот останува да вегетира сè додека не умре од некоја телесна болест или не стане дементен”. Мошне е интересен заклучокот на д-р Петровиќ дека нема т.н. наркомански личности, луѓе предопределни за зависност од дрогата, туку дека таа нивна лоша состојба е предизвикана од личното невнимавање, попуштање на задоволствата и пропуштање на наркоманските задоволства:

“Што се однесува до примарниот извор на однесувањето, слично како и кај алкохоличарите, не постои “наркоманска личност”... Наркоманијата ретко е манифестација на општите карактерни нарушувања. Многу почесто, проблемите на приспособувањето, криминалот и проституцијата, кои се во блиска врска со злоупотребата на дрогата, повеќе се последици на наркоманијата отколку нејзини причини. Она што го нарекуваме наркоманско однесување е всушност научена форма на поведение, поттикнато од зачестеното земање дрога.”

Ова предупредува дека **од човекот зависат многу нешта во животната сфера.** Биолошките основи на животот не се лоши, најлоши се човековата зла волја и невнимателност, кои од човекот прават суштество кое уништува сè околу себе и самото себе се повредува до смрт. **Во името на животот треба да завладее етиката** - секој треба да внимава на Природата, да ги чува елементите на животот, да го унапредува своето здравје за да се зачува единството на постоењето и секоја личност да го варди своето психофизичко единство.

ПРАШАЊА ЗА ПОВТОРУВАЊЕ

- Што е биоетиката?
- Кои се нормите на биоетиката?
- Што е еколошката етика?
- Кои се нормите на еколошката етика?
- Што е етиката на здравјето?
- Што е здравје?
- Кои се нормите на етиката на здравјето?
- Што се зависностите?
- Какви повреди на човекот му нанесуваат зависностите?
- Кои се моралните норми наспроти зависностите?
- Колку има нивоа на зависностите и кои се? Кои се нивните карактеристики?
- Каква зависност е наркоманијата?
- Што се случува со личноста во наркоманијата?
- Каква е улогата на личноста во биоетиката, еко-етиката, етиката на здравјето и во спречувањето на зависностите и дрогирањето?
- Дали смее да се затвораат очите и умот пред биоетичките проблеми?

VIII дел СОЦИЈАЛНА ЕТИКА

Во овој дел се претставуваат етичките идеи од заедничкиот живот на луѓето. Всушност, основната етичка реалност се односите на човекот со своите ближни. Тука се расправа:

- за односите меѓу личноста и другите луѓе,
- за некои од карактеристичните етички вредности и норми на социјалното живеење,
- за семејството како основна социјална и етичка заедница,
- за светот како целина и за современиот стремеж да се создаде Универзална етика на човештвото,
- за негативниот аспект на конфликтите и на насилството меѓу луѓето;
- за убавината на цивилизираното, изградено однесување меѓу луѓето.

Овие прашања треба да ги сознаете, да размислувате за нив, да ги дискутирате и за нив да изградите став, зашто секој човек целиот живот го минува заедно со другите луѓе и мошне е важно да знае какви се етичките вредности и норми на заедничкото живеење.

РАЗМИСЛИ И ОЦЕНИ

Животот на луѓето има многу страни и различни димензии. Основното е она што го доживува и што го прави самата личност и она што личноста го прави заедно со другите луѓе. *Индивидуалната етика* расправа за вредностите кои ги имаат луѓето како единки и за она што треба да го прави човекот како личност. *Социјалната етика* се однесува на вредностите на заедничкото живеење и на она што треба да го прават сите членови на заедницата (и секоја единка во рамките на заедницата). Индивидуалната и социјалната етика не се разликуваат суштествено. Носител на моралната свест и решение е единката, а таа живее и дејствува со другите луѓе. Затоа сите вредности и норми се *индивидуални*, како свест, поттик и барање пред единката што да прави, но и *социјални*, како израз на епохата, на општеството во коешто живее единката и на заедничките цели на луѓето. При проучувањето на социјалната етика уште еднаш се потврдува смислата на основните категории Добро и Зло за сета етика.

Прочуениот професор на загребскиот и на скопскиот Универзитет Пavao Вук-Павловиќ има дадено фантастичен нормативен вредносен исказ:

Среде злото, над злото крени се!

Едно е забрането: не уништувај го животот!

Едно е пат: согледувај го човештвото во целина!

Едно е правдина: љуби го светот и создавај!

Во центарот на човековата мисла и на нашето постоење се *свештои* и *љубови*, како највисока сила и вредност - кон нив се насочени сите замисли, идеали, етички цели и норми на луѓето. Со соодветна свртеност, сериозност, настојчивост и со исправни дела луѓето можат да го издигнат светот над лошите состојби.

ОЦЕНЕТЕ: Со која морална оценка би ги оцениле етичките вредности кои ги предлага Павао Вук-Павловиќ: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Како ви се чини пораката на Вук-Павловиќ дека човекот треба да се издигне над злото и да не го прави? А ако насекаде е зло и ве притискаат да правите зло (такви времиња имало многу во човечката историја), дали тогаш човекот треба да прави зло? Дали е вредна пораката да не се уништува животот? Што ќе значи тоа за постоењето на човекот? Дали вие внимавате на тоа? Дали е возможно човештвото да се согледа како целина? Дали човештвото навистина е целина? Дали е добро за највисока вредност луѓето да ја земат љубовта кон светот и кон животот? Што значи да се гради, твори, создава?

ЈАС И ДРУГИТЕ

ЈАС. - Првата етичка реалност се односите на секој човек со своите ближни. Во моралот учествуваат многу луѓе, но во него *најпрвин* учествувам јас. Самиот јас сум најизвесно суштество за мене, јас имам свој лик и својства. А целиот човечки свет е големо *множесѝво од личносѝи*, од кои секоја има свој лик, посебен живот и особено однесување. Секој човек за себе е **Јас**, определено суштество, личност со свој дух, знаења, верувања, мечти, животни навики и карактеристики, со специфични вредности и постапки. Според тоа човекот се самопознава себеси и според тоа и другите го препознаваат. Станува збор за идентитет, за нечии потрајни својства. *Јас* (сопството) е ознака за себеси. Тоа е внатрешна сила, ги држи заедно деловите на нашето тело и на нашиот ум и доживувања за тие да бидат единствени, да одбележуваат *едно сушѝесѝво*. Сопството е знак на личното постоење. Јас се осмислувам и се реализирам како целост, како нешто определено, живо, идентично во своите постапки и дејства, што се мои според припаѓањето и според мојата определба, па си се означувам како *Јас*. Оние што ги нарекувам Ти или Тоа (Тој, Таа) се некое друго суштество, блиско или далечно од мене, што има свое сопство, кое за себе е "Јас". Кај Ние, Вие или Тие станува збор за повеќе личности (првите некако се поврзани со моето Јас), а секоја од нив си има свој идентитет и сопствено живеење. Тие не сум јас, тие имаат свое Јас.

Етиката посочува дека треба да внимаваме на своето сопство и да го чуваме сопството на другите. Во заедничкото **достоинство** на сите личности, во меѓусебното почитување и грижа лежи најголемиот дострел на човековиот ум и морал - да се изгради себе како зрела,

одговорна, позитивна личност, да избере вистински вредности, да се ограничи себеси и негативните сили за да ги достигне позитивните аспекти на живеењето, да прави добро, особено да им прави добро на другите. Кога човекот живее со желба да прави добро, кога се чува себеси и кога е свртен кон другите, тогаш е од полза за себеси и им се наоѓа на сите. Тогаш тој постапува како вистинско и најубаво Јас. Кога моралот на некој човек е висок, тогаш кај таа слободна и добра личност физичките и психичките карактеристики се сплотени за таа да го достигне врвот на своето сопство, вистински да си го реализира своето Јас, придружена среќна од надежите, љубовта и почитта од најблиските.

ЈАС

Сцртај своја слика
овдека, таа е знак
за твоето Јас

Во еден добар свет луѓето си го почитуваат своето Јас исто како и сопството на другите луѓе; тоа е моќ за свесно учествување во дивотот. Тоа на луѓето им овозможува дивотот да им се случува со нивно лично градење. Јас е симбол на вистинска, осознаена, стабилна, добра и силна личност. Таа има свест за себе и за етиката, знае што прави и сè што прави го прави како свое дело. Ако тоа недостига, се губи сопството на личноста, таа нема Јас и се сведува на ограничено битисување, од миг во миг, без свест и без добрина. На тој човек делата му се случајни и затоа најчесто промашени или лоши. Принципот на таквите е "Ден купи, ден помини", а страдаат заради неразвиеното постоење.

ДРУГИТЕ. - Човекот е најдобро суштество на светот - кога решил да биде таков. Така е ако ги сака добрите нешта и добрите дела и ако нив ги прави. Тогаш е сигурен во себе, знае дека е на вистинскиот пат и посакува така да постапуваат и другите личности. Тие се поврзани меѓу себе бидејќи целта и објектот на сечие етичко дејствување се другите луѓе - блиските и ближните. Човекот ги познава блиските, со нив има подолга или покуса врска, заеднички случки, меѓусебна доверба. **Блискиот е дел од животот на личноста.** Двајцата се радуваат на средбите, си ги споделуваат грижите и радостите, меѓусебно знаат многу едниот за другиот. Блискиот е личност што го крепи човекот, таа нему му е потребна и со неа му е исполнет животот (замислете која е вашата најблиска личност - како би ја опишале како изгледа и кои се нејзините етички својства).

Човекот можеби не ги познава **ближните**, но тие се тука, околу нас. Ближни има повеќе отколку блиски. Човекот познава ограничен број луѓе и се дружи со малкумина од нив. А ближните се луѓе како него, имаат свој живот, свои планови и дејства, свои надежи и желби. Тие се исто така личности со душа и срце, со свој ум и со свој помин во животот, со радости и со страдања. И тие ги имаат сите права на

живеење и на надевање. Луѓето сметаат дека ближните се блиску. Секој човек живее во исто време и во ист простор со други луѓе, со нив го дели *доброшо и злошо*, има исти сфаќања за животот, слични активности и речиси исти (слични) животни насоки. За човекот постоењето на ближните е исто толку важно колку и неговиот живот. Тие можеби живеат веднаш до него, а човекот не ги знае и нема односи со нив, а можеби живеат и многу далеку, на другиот крај на светот - човекот е свесен дека тие постојат, зашто тој **не е сам на светот**. На светот има многу убавини, и животни и растенија, и различни човечки дела и творби - сепак, *најважен дел на светот се луѓето*. **А ближните се сите луѓе на светот**, блиските и непознатите, оние постарите, врсниците и помладите, од нашиот крај и од другите земји, од нашиот сој и од другите раси. *На добрише луѓе ближен им е секој човек*.

Ближниот е *смилиш на човештвото*. Јас сум свесен дека не сум сам на светот и сакам да сум со другите, ги почитувам, мислам на нив, не бегам од нив, свртен сум кон нив. Секој ближен утре може да ми стане близок, но првин е важно тоа што ми е ближен, што е *човек*. Ближниот е суштествен дел од мојот живот. Ближните ја инспирираат човековата етичка мисла и дејствување. Тој очекува добро од нив, а насочен е да прави добро секому од нив. Луѓето постојано се придружени од луѓе, секој живее со *шест милијарди луѓе*. Тие се исти суштества како ние, имаат исти основни морални мисли и намери. Тие се наши ближни. Тие секогаш може да станат наши блиски. Обврската на секој човек е да ги прифаќа еднакво луѓето и добро да се однесува кон нив, како кон блиските (секој кој ни е рода или другар), така и кон ближните (секој човек). Така јас и другиот се спојуваме во етичка врска и љубов. Оттука се создаваат сите видови заедници, чија основа е во првичниот етички елемент на меѓусебната потреба, доверба и соработка.

ПРАВИЛА. - Социјалната врска и човечкото опкружување со луѓе ја определуваат етичката свест дотаму што најважна, безусловна задача стануваат **правењето добро на другите** (што значи: *почитување и нејовредување на другише*) и **свртеноста кон другите** (што значи: *помаѓање на другише*). Моралните определби зависат од специфичностите на епохата, од конкретниот простор, од околностите на живеењето на луѓето дотогаш и тогаш, од социјалните, политичките и од духовните тенденции. Меѓутоа, моралните намери и дела секогаш се свртени кон соработката со другите луѓе и кон градењето добри меѓусебни односи, барем во заедничката борба за живот. Човекот е суштество на група, живее со други луѓе и опстанокот не го замислува без нив. Овој факт го изразува со својата основна позитивна насоченост - со која етиката се разбира како релација меѓу Јас и Ти, а суштината на човекот е правење добро на Другиот.

МОРАЛНИ НОРМИ ЗА МЕЃУЧОВЕЧКИТЕ ОДНОСИ

Има безброј морални норми за односите меѓу луѓето и за постапката на личноста спрема другиот човек. Речиси секоја норма посочува како треба да се однесуваме кон другиот или дека треба да избегнуваме да му правиме нешто лошо на другиот. Затоа ќе посочиме само неколку норми:

Внимавај како се однесуваш кон другиот!

Љуби го ближниот како себеси!

Помагај секогаш! Никогаш немој никого да повредуваш!

Луѓето настојуваат да се изразат морално, да има добра етика насекаде околу нив и да живеат во добри меѓусебни односи. Тоа го изразуваат визијата и препораките за сообразни морални цели и дејства. Секој мора да води сметка за секого, пред сè за луѓето со кои доаѓа во контакт, со кои живее и работи, со кои соработува, гради исто општество, ја споделува судбината и сл. Тие му се блиски и затоа што поддржуваат и градат ист морал. Во етиката посебно се разработуваат и се оценуваат вредностите, нормите и постапките на човекот кон другиот човек и се даваат поуки какво треба да биде тоа однесување. Една од најважните етички поуки е онаа од Исус Христос: **Љуби го ближниот како себеси!** За значењето на другиот човек за нас зборува и индиската порака: **Тат твам аси - Тоа си ти!**, како предупредување дека секој ближен е твој сожител, сострадалник, сопатник, соборец. Кај нас убаво е опишан овој аспект на човечкото заедништво: **Сè бидува со луѓе!**

Бидејќи етиката ја има предвид и спротивната страна на човечкото мислење и дејствување, неопходно е да се укажува на нужноста од неповредување на ближниот. Имануел Кант тоа го има искажано со една прекрасна формулација за насоченоста на човековото живеење: **Во твоите намери и дејствување, човекот секогаш нека ти биде цел, никогаш средство!** Во една порака од заедничкото искуство на луѓето, се предупредува: **Не оди преку луѓето, не гази преку луѓето!**

НИКОЈ НЕ Е ИЗОЛИРАН ОСТРОВ

Англискиот филозоф и поет Џон Дон има напишано поетресни мисли за универзалната поврзаност на луѓето. Една од нив е многу познатата (Ернест Хемингвеј ја зеде за мојо на својата книга "За кој бијат камбаниите?"):

“Ниеден човек не е остров, сосема сам за себе. Секој човек е дел од поголемо парче земја, дел од континент; ако брановите на морето зафатат парче од тоа, тогаш ќе има малку помалку Европа, небаре е однесен некој срт, или нешто е одземено од имотот на твојот пријател, или нешто е откинато од твојата целина; смртта на секој човек ме смалува мене, зашто јас сум дел од човештвото; па затоа никогаш не прашувај чија смрт огласуваат камбаните кога најавуваат дека умрел некој, тие бијат за тој дел од тебе.”

4 ВИДА ЛУЌЕ

Павао Вук-Павловиќ, професор по Етика во Скопје, кај нас ја објави збирката филозофска поезија “Повик”, во која ги опиша своите сознанија за етичките својства на луѓето. Покажа дека има 4 вида луѓе, кои најмногу се разликуваат според односот кон другите - три се недоволно луѓе, а само едниот вид луѓе постапува со цел да прави добро.

На најдолната скала се **човеколиките**. Иако личи на човекот, вредностите на човеколикиот не се хумани. Тој насила се нарекува “човек”. Тој свер е мошне опасен за човекот, подмолен и никој не знае од него да се одбрани, а тоа треба обврзно да се прави. Неговите вредности се извртени, искажуваат зли намери: “Наложува верност, а самиот секому му служи и со своето суштество ја предава верата, тој е грозна закана на светот кој му е род на доброто”. Тој *наречи човек* е главен носител на силеџиството и садист. Вредностите на оваа **етика на злото** се катастрофални за сè што е човечко. Таа “безглава моралност” сака да ја земе туѓата среќа, служи и ползи, има подло срце, гази во сè подлабоко губре. Човеколикиот другиот го мрази, сеедно што таа личност е добра, чесна, предана и мила. Со својата крајна, неограничена егоистичност човеколикиот ги понижува и ги уништува сите вредности на човештината и на општествениот живот, во неговиот свет сите нешта се *изврћени*: “Тука ученикот го лаже учителот; тука учениот без верба лае; тука свештеникот за ништо не се кае; тука уметникот на сите им ги мачка очите; тука силникот-свер се храни со јадот на народот; тука другарот криво му мери на другарот; тука прељубниците бараат шанса за блуд; тука службеникот живее од измама; тука мајката клетва му испраќа на детето, а детето не знае што е мајка, и судијата му дава за право на виновникот...”

Следните двајца на оваа антрополошка скала се **очовечените**. Тоа суштество е малку подобро од сверот во форма на човекот, но уште не е блиску до вистинската човечност, има слабости. Вака е опишан: “Обожаваш мој. Ја уриваш добрата состојба... Ближните ги гониш сè до истребување”. Станува збор за човечко бунило и за низа измами, се ветува сè, шармантноста служи за плитко мамење, лесно и со оправдување се кажува лага, за удобноста се плаќа на силата што ја овозможува, секој позитивен чекор е придружен со разорена материја, со нови зла, со новосоздадени грижи за она што живее. Овие состојби се **глумење на добродетелта** и цутење на порокот. Целта е да се освои светот; слободата на браќата се става под своја сила, се негира човечкиот труд и се прави апотеоза на бедотијата. Резултат е - “сам себеси си отуѓен”. Овој кој “човек е и не е” -

“нанесувајќи страдање, самиот од патилата страда“, како “слепец слепо ги следи другите слепци“, кон “моќните оди, па душата си ја продава за суетните желби, лажни ветувања“.

Вук-Павловиќ е филозоф на добрината и љубовта, тој им порачува на изместените: “Среќата е тајна на добрите“. Тој ги кажува зборовите што човекот треба да ги знае: “Опстанокот земски, за да нема лаги, не е ни добар ни зол. Тој ќе биде таков каков што ти со ближните го градиш“. Патот е тежок и величествен: *просјување, џолноша, џреобразба*. Вистинската цел и етичко достигнување се: *џосветеност, слобода, чест, човештина*. Треба да се разбијат прангите на нискоста - што бара постојано *буден дух, вложување на срцеџо, насмевка, сочувсјување*. Човечките намери и знаење не смеат да му бидат пречка на сето што живее туку негов **благослов**. Етичкото предупредување е јасно: “*Секое џвое дело е средба со целашта вселена; не биди закана за хармонијашта на светџоџи: џред вечносташта си одџворен за сџ!*“ **Сеопштата, универзална љубов** е крајна смисла на човечкото живеење, израз на **вистинскиот човек**. Највисока вредност е **љубов за самата љубов**. Позитивната космичка состојба е музика на својата душа.

Еџичкашта цел поставена од Вук-Павловиќ гласи: “**Над себеси нека се издигне човечкото суштество, ако сака подобрување**“.

?

- Што е Јас? Која е содржината на свеста за сопството?
- Кои се етичките задачи кон своето сопство, кон неговото одржување и унапредување?
- Во какво опкружување живее човекот? Дали тој има живот без другите луѓе?
- Каква близина има човекот со луѓето? Што значи “блиски“? Што значи “ближни“?
- Каков треба да биде односот спрема ближните?
- Наведете неколку етички правила за однесување кон другите луѓе. Коментирајте ги.
- Што треба да биде човекот за нас - цел или средство?
- Објаснете ја вредноста на фер плејот.
- Дали човекот е осамен остров? Што вели Џон Дон? Што мислите вие за таа споредба?
- Какви видови луѓе има според Вук-Павловиќ? Дали сите луѓе се добри? Која вредност ги карактеризира добрите луѓе?

ЕТИКА ВО СЕМЕЈСТВОТО

СЕМЕЈСТВОТО КАКО ЗАЕДНИЦА. - Семејството е една од најважните форми на човечкиот живот (во Антиката филозофите го сметале семејството за основа на секое општество). Секогаш и насекаде има семејства; луѓето се семејно поврзани во секој вид човекување, и во дунглата и во најголемите градови, и порано и денес. Тоа е начин на кој човекот го реализира својот живот и го организира своето живеење. Семејството е врска на маж и жена за заеднички живот, сојуз на блиските, кои живеат заедно и се поддржуваат во животот, а и заедница на родители и деца, значи: најблиска поврзаност на оние кои **се сакаат и имаат исти цели во животот**,

Луѓето се здружуваат во различни сојузи, некои постојани, некои привремени, кои не мора да траат во текот на целиот живот. Се менуваат училишните, животните и работните средини, се создаваат и се растураат друштва, човекот има различни духовни, спортски или забавни интересирања, кои ги реализира со разни луѓе. Врските меѓу луѓето не мора да се трајни, се сретнуваат нови другари, со разни соработници се започнуваат нови економски зафати. Семејството е **трајна врска**. Луѓето се здружуваат во семејство со цел нивната љубов да трае, да си обезбедуваат живејачка, да родат деца и да ги изгледаат, заедно да доживеат разни работи, меѓу другото и да остареат заедно. Меѓу трајните социјални врски, какви што се и нацијата и татковината, семејството е најблиска до личноста. Ако се случи да се раскине врската, остануваат нејзините никулци, обврски кои и натаму ги поврзуваат луѓето, како и навики, вредности, сторени дела кои засекогаш ја обележуваат личноста. Затоа многу е важно да се внимава при изборот на брачен другар и да се има разбирање и толеранција во заедничкиот живот, со одговорност, посветеност и со решителност да се раѓаат и да се одгледуваат децата, задолженијата на семејството да се планираат со разум, здружно да се прифаќаат и да се извршуваат.

Семејството е **прва биолошка и социјална заедница**, основа за сите други општествени поврзувања на луѓето, базична економска точка на човечката егзистенција, основа од која секој тргнува кон образование и во работа. **Во семејството секој за првпат се сретнува со етиката и се гради како етичка личност**. Семејството е база за човековото здравје, воспитување, самосознание, лична изградба... Целите на семејството пред сè се насочени кон унапредување на опстанокот на нејзините членови и кон остварување на нивните најинтимни желби. Во семејството може да има и постари членови, родители или роднини, може да има и помлади членови, врсници на децата или нивни деца. Може да има и посвоени деца. Без оглед на широчината и на генерациската раширеност на семејството, семејството секогаш ги има сличните функции и значења.

ЉУБОВ И ДОВЕРБА

*Во семејството
се гради блискост
меѓу родителите и децата*

Во семејството луѓето се трајно поврзани, го делат доброто и злото, заедно напредуваат, заостануваат или страдаат. Сето вадно што им се случува има последици врз сите членови на семејството. Семејството има многу задачи. Мора да се работи за да се обезбеди дивејачка, има пречки да се реализираат плановите и делбите на сите членови во семејството и на семејството во целост. Но доколку членовите на семејството се *слодни*, тие модат добро да се борат и да напредуваат. Ако меѓу нив нема слога, сите тие губат, и поединечно и заеднички како семејство. Тоа не значи само да бидат сплотени. Сплотеноста е услов за напредок во сите човечки работи - во нацијата, државата, во економијата, во гридата. Во семејството сплотеноста е ниска стапка на слогата. Повисока стапка е *љубовта* во семејството, која ги носи и ги двиди нејзините членови на самопрегорност, за да им биде подобро на другите сакани членови и на целото семејство.

ЉУБОВ ВО СЕМЕЈСТВОТО. - Љубовта е првиот елемент врз кој се базираат семејните односи. Така е дури и ако семејството првично не е засновано само врз страсна љубов или ако љубовта се намалила. Љубовта е сила која го држи семејството собрано и тогаш кога во него доаѓаат нови членови или кога досегашните се оддалечуваат, одејќи по својот пат. Големата улога на љубовта во семејството се огледува во нејзиното значење за членовите на семејството. Семејството е една малечка хиерархизирана заедница, тоа е и мало економско здружение, но заради емоционалната поврзаност на неговите членови во него има подлабоки релации, поинспиративни дејства меѓу неговите членови и поинтимни контакти меѓу нив отколку само социјални или економски. Кога меѓу членовите на семејството има љубов, во таа малечка човечка заедница владее мир, духовно и опште спокојство. Вредноста на љубовта за човештвото најдобро може да се согледа во семејството како основна социјална клетка.

Семејството и љубовта се две големи вредности, два основни елементи на човечкото постоење. Семејството е **заедница на љубов** меѓу две личности и меѓу нив и децата. Љубовта е сила која го држи семејството заедно. Членовите на семејството остануваат поврзани

врз основа на меѓусебните чувства. Со оглед на важноста на љубовта за секое човечко суштество, толку е силна и потребата на секој човек да има семејство. Љубовта е суштествен елемент на животот на единката, а семејството е најзначајниот фактор за израснувањето на човекот во здрава личност, бидејќи семејството секому му ја открива љубовта и го подготвува за љубов. Човекот во семејството се учи на љубовта. Љубовта во семејството е првиот знак дека нејзините членови имаат сили да ги совладаат проблемите на животот. Личноста задоволна од семејниот живот правилно се насочува кон добри дела и својата интелектуална и етичка енергија ја вложува во најдобрите цели. Бидејќи вистинската љубов значи давање, оние кои се научени на љубов во семејството знаат да сакаат, добри се и благородни личности.

На своите членови, а посебно на своите млади, семејството треба да им овозможува живот во љубов и поврзаност, во спокојство и блага надеж, со доверба и со меѓусебно потпирање и помагање. Семејството во кое царува љубов и доверба, милување и поткрепа, на своите членови, а особено на младите, всушност им препорачува да го следат патот на Љубовта, да ги почитуваат другите, да се залагаат за Мир и да вложуваат усилби за братски чувства и за обединување на сите луѓе на Земјата. Тоа е најубавата страна на семејството - љубов меѓу најблиските и создавање основа за општа љубов меѓу сите човечки суштества, која е основна сила на општочовечката етика.

ЕТИЧКО ЗНАЧЕЊЕ НА СЕМЕЈСТВОТО. - Човекот се раѓа во семејство, израснува во семејството (ако несреќно нема семејство во младоста, ќе го најде кај други луѓе, или во домовите за згрижување, или потоа ќе го бара во текот на целиот живот). Човекот првин се реализира и треба да се реализира како единка. Тоа секому му го овозможува доброто семејството. Човекот во семејството станува личност која почитува и следи определени вредности (кај различни семејства се истакнуваат и траат одредени вредности). Низ семејството се реализира основната емоција љубов, се одгледува моралот на личноста, се развиваат основните човечки чувства на задоволство од живеењето, се прават првите и најважни согледби на вредноста на живеењето. На својот животен пат секој човек тргнува од семејството. Таму кај личноста се изградуваат основните етички норми на достоинство, човештина, пријателство, разбирање, работа и соработка, солидарност, помош, заедничко делење на судбината, толеранција, трпеливост, жртвување и грижа за себе и за другиот. Човекот во животот ги следи вредностите и моралот што ги сретнал или ги научил во семејството. Тука децата се научуваат на должностите и тука се здобиваат со свест за одговорност за да се подготват за добар живот во иднина.

Ако семејството е добро и функционира со љубов и како етичка заедница, со висок морал, со почитување на вистината, без измами и лоши воспитни и социјални насоки, со грижа за своите членови и со

нивно меѓусебно почитување и давање - семејството е идеална етичка целина. Тогаш тоа не е само поврзаност меѓу вљубените и најблиските, туку и образец за квалитетен живот и за врвни морални односи. Таму се градат позитивни животни чувства, сите се инспирирани да работат и да придонесуваат, сите напредуваат. Тоа е вртот на убавите разбирања и основа за личната стабилност на секого - база за задоволство од себеси и од своите блиски.

МОРАЛНИ НОРМИ ЗА СЕМЕЈНИТЕ ОДНОСИ

Семејството е специфична социјална заедница, чии членови живеат заедно, ги делат животните услови, заедно планираат и ги реализираат плановите. Во семејството има *многу норми*, кои најчесто се *внатрешно* осмислени и определени, ги водат неговите членови онака како што тие заедно си се разбрале и мислат дека е најдобро за нив и за нивното семејство. Има поговорка: *Не мешај се во расправиите меѓу членовите на семејството* (бидејќи тие најдобро знаат што сакаат и како интимно си ги решаваат проблемите). Тоа уште повеќе се однесува на мешањето во секојдневните работи и во мирните ситуации во семејството. Луѓето со лоши намери можете да ги препознаете преку тоа што се мешаат во животот на некое семејство. Има многу општи норми за семејната етика. Еве неколку:

Пред сè, семејството!

(ова е голема вредност на нашето општество, па и во сиот регион, малку подзаборавена, но треба да се возобнови)

Внимавај на своите блиски, тие ти се најважни во животот!

Не лажи и не мами во семејството - со тоа се мамиш себе!

Чувај ги децата, одгледувај ги добро, крепи ги да учат и да напредуваат! (тие се огледало на твоето разбирање на животот и на твојот морал)

Чувај го здравјето во семејството, грижи се за животните услови, чувај и штеди (за да имаш за семејството), овозможувај им **нужни и најнови работи на твоите најблиски!**

Чувај ги проблемите внатре во семејството, не разговарај со другите за нив, ако можеш сите прашања реши ги без туѓа помош! (ако треба, побарај помош од стручните советодавци)

Ако се појави проблем со здравјето или со зависностите, особено со дрогата, семејството треба прво и докрај да му помага на страдалникот!

Најлошата етичка ситуација во семејството е *насилството* во него. Ова насилство е една од најгрдите пројави на човечкото дивјаштво и неморално однесување. На своите членови, а особено на своите млади, семејството треба да им овозможува љубов, мирен живот и добра врска, благост, спокојство и надеж. Со насилството во семејството се нарушуваат вредностите на човештвото, се укинуваат убавите доблести и се прави подбивка со етичките принципи - зашто со негативната сила се нарушува љубовта, а наместо сплотеност и меѓусебно чување на најблиските доаѓа до нивно повредување. Со насилничкото однесување во семејството, кај неговите членови, особено кај младите, се повредуваат основните чувства, се нарушува стабилноста, се разоруваат достоинството и творечката желба, се уриваат човештината и моралноста. Заради таквото насилство нема чисти емоции меѓу членовите на семејството, ниту тие го следат патот на Љубовта, не се почитуваат ни себе, ниту ги почитуваат другите луѓе, им се разбудуваат стравови или варварски страсти за повредување на друго човечко суштество, блиско или непознато. Наместо да пријателствуваат и да даваат, тие почнуваат да мразат и да уништуваат. Семејството со насилство не е основа за добар и мирен свет, туку станува извор за одбивање на вредностите на живеењето, за несакане на луѓето, за судирање меѓу човечките суштества, за понижување на сите личности со добра волја. Од лошото, разурнатото и насилничкото семејство извираат неетички вредности и постапки. Затоа сите видови конфликти во семејството треба да се пресретнуваат, да се решаваат со добра волја за тие да не земаат замав и прераснат во деградирачко насилство.

?

- Дали може да се каже дека семејството е основа за сите социјални односи?
- Набројте некои од областите на дејствување или некои од дејностите во семејството. Дали имаат обврзен карактер?
- Каква е поврзаноста на членовите на семејството? Врз што се базира таа?
- Дали семејството е училиште на љубовта за младата личност?
- Каква е етичката функција на семејството?
- Дали вредностите што луѓето како млади ги виделе и ги научиле во семејството остануваат долго во нивната свест?
- Што значи насилството во семејството? Дали тоа има поголема негативна улога од другите видови насилство?
- Кои се моралните норми за семејната етика?

МИСЛИ ЗА СЕМЕЈСТВОТО

МАЖОТ И ЖЕНАТА СЕ ДВЕ ПОЛОВИНКИ ОД ШКОЛКАТА - ТИЕ СЕ ЦЕЛИНА КОГА СЕ СОЕДИНЕТИ.

Индиска книга Брихадаранијака-Упанишад

БРАКОТ Е ТЕШКА ДЕЛНОСТ ВО КОЈА ДВЕ ЛИЧНОСТИ ТРЕБА ДА ЖИВЕАТ ИСТО ТАКА СРЕЌНО КАКО ШТО БИ ЖИВЕЕЛЕ СЕКОЈА ОДДЕЛНО.

Жорд Фејдо

СЕМЕЈСТВОТО Е ТАТКОВИНА НА СРЦЕТО.

Џовани Манџини

НАЈДОБРА ЗАШТИТНИЧКА ВО БРАКОТ Е ЉУБОВТА,
НАЈСИГУРЕН ПРИЈАТЕЛ - МЕЃУСЕБНОТО
ПОЧИТУВАЊЕ

Паоло Мантегаца

БРАКОТ МОЖЕ ДА БИДЕ СРЕЌЕН ПОД ОВОЈ УСЛОВ: И ЕДНИОТ И ДРУГИОТ БРАЧЕН ДРУГАР МОРА КАКО ПРВА ДОЛЖНОСТ СЕБЕСИ ДА СИ ГО ПОСТАВАТ ОВА НЕМЕНЛИВО РЕШЕНИЕ - САКАМ ДА ГО ЉУБАМ И ДА ГО ПОЧИТУВАМ ОНА СРЦЕ НА КОЕШТО МУ ДОЗВОЛИВ ДА БИДЕ ГОСПОДАР НА МОЕТО.

Силвио Пелико

ВО СЕКОЕ СЕМЕЈСТВО ИМА ТАЈНИ.

Џорџ Фарчер

ДЕЦАТА И ЧАСОВНИЦИТЕ НЕ ТРЕБА ПОСТОЈАНО ДА СЕ НАВИВААТ - ТРЕБА ДА СЕ ДОЗВОЛИ И ДА ОДАТ.

Пол Жан

СИ МУ ОСТАВИЛ БОГАТСТВО НА СИНОТ АКО СИ ГО НАУЧИЛ НА РАЗУМНОСТ И ДОБРИНА.

Доситеј Обрадовиќ

ЧОВЕКОТ САКА ДА БИДЕ ПОДОБАР ОД СЕКОГО, САМО ОД СИНОТ САКА ДА БИДЕ ПОЛОШ.

Народна поговорка

Погледнете ги приведените двојки вредност-невредност и оценете која од нив е најважна за среќата или за несреќата во семејните односи:

доверба	-	недоверба
пријателство	-	непријателство
богатство (имање)	-	сиромаштво (слабо имање)
разбирање	-	неразбирање
заедничка борба	-	одделно настапување
љубов	-	нељубов
помагање	-	непомагање
интересирање	-	неинтересирање (едни за други)
верност	-	неверност
здравје	-	болест
грижа	-	негрижа
(нешто друго - дополнете)		

Споредете ги избраните одговори со тие на другите ученици и коментирајте ја евентуалната ранг-листа на добрите и на лошите ориентации за заедничкото (семејно) живеење на луѓето.

УНИВЕРЗАЛНА ЕТИКА

СВЕТОТ КАКО ЦЕЛИНА И ЕТИКАТА. - Светот е целина, Земјата е дом на сите луѓе, Природата е животна основа за сите живи суштества. Сите знаења на луѓето се општи, им користат на сите. Добрите и лошите дела влијаат позитивно односно негативно врз сите. И кога луѓето живеат само во своите долини, не знаејќи за далечните светови, и кога пред другите се затвораат во своите светови, светот беше целина. Денес тоа е уште појасно, **сè нè поврзува** нас луѓето, нè разделуваат само себичните интереси и злите меѓусебни дела. Во новата епоха на развиена наука, економија, култура, комуникација, целиот свет стана *село*, блиска целина во која сите се поврзани со стотици нишки, знаат сè за секого и живеат сличен живот. Глобализацијата ги плаши луѓето, но таа е неминовност. И другите нови појави говорат за *општочовечна поврзаност*. Меѓу нив е најинтересна идејата за создавање Универзална етика. И покрај тоа што насекаде уште има разни социјални групи со свои особени интереси, па се појавува разделеност во животот и во моралот, а понекаде тие јазови се прошируваат - тенденција е луѓето да стануваат сè поблиски меѓу себе, и реално и духовно, што за етиката значи дека сите луѓе настапуваат со исти или со слични вредности.

ЧОВЕЧКИ РАСИ И УБАВИ ЛИКОВИ НА ЛУЃЕТО

Универзалната етика значи еднаквост и поврзаност на сите луѓе

Универзалната етика е нова појава во човештвото, иста според светското значење како општата комуникација, глобализацијата на економски и на културен план и поврзаната меѓународна политика. Овие пројави ја подготвуваа Универзалната етика. За нејзиното настанување особено влијаеше создавањето на Универзалната декларација за правата на човекот како најзначаен етичко-политички документ на новото човештво. Кон тоа придонесоа и многуте активности на УНЕСКО; направена е и првата обединета светска историја на цивилизацијата, каде што се истакнува дека сите човечки суштества се еднакви, а при споредбата на нивниот живот, творештво и етика, во кои има разлики, се откриваат и исти намери и еднакво вредни дострели.

Универзалната етика самата по себе е етичка вредност, бидејќи нејзината изградба е една од најважните етички задачи на денешницата, во која е ангажиран целиот свет. Универзалната етика ја истакнува големата вредност на етиката за човечкото живеење и воспоставува единствен систем од етички ставови кои би ги прифатиле и би ги следеле сите луѓе во обединетиот свет.

УНИВЕРЗАЛНИ ВРЕДНОСТИ. - Многу пати филозофите објаснуваа дека етичките вредности се универзални, дека важат за сите луѓе во сите времиња (како такви ги посочуваа разумноста,

умереноста, солидарноста, а и основните норми, на пример, Десетте заповеди). Универзалната етика сега поаѓа од овој став. Таа е составена од две нешта. Првото е самиот **единствен етички систем од општоважечки вредности и норми** во кој би влегле моралните цели и норми кои се **најважни за целиото човештво** и кои би биле **почитувани од сите луѓе**. Второто е искуството на сите луѓе, т.е. во Универзалната етика се изразуваат **етичката размисла и определби од сите луѓе**, па во неа се проникнуваат различни етички цели и ставови, во неа се споделуваат различни етички искуства како **божествено на човештвото**.

Луѓето со добра волја се надеваат дека Универзалната етика ќе биде успешно дело, дека неа ќе ја прифатат и ќе ја засакаат сите луѓе. Таа ја изразува визијата за единствен човечки свет, што уште не е готова реалност, но се гради и секој ден е сè поблиску до реалноста. Универзалната етика се прави од веќе постојните етички вредности, таа ги содржи **најголемите вредности и норми од сите епохи, од сите народи и од најдобрите мислители на човештвото**. Таа опфаќа *реални вредности и норми*. Нејзините визионери мислат дека луѓето ќе ги прифатат најдобрите морални вредности на сите народи, како што тие народи самите ги граделе своите добри етички норми. Универзалната етика ги поврзува највредните етички идеи на народите во целина.

Универзалната етика не е виртуелна, само замислена, туку дејствена етика. Затоа таа се гради од *вредности* кои во неа не се поставени напоредно како етички желби и можности, туку се наредени аксиолошки, со истакнување на приоритетите и со повик за реализирање. Највредните цели и норми се на врвот на етичката скала, потаму следуваат другите и така сè до комплетирањето на етичката целост на новото човештво како морал на еден жив и реален свет. (Затоа вредностите на врвот се општи за сите, а со ширењето на етичката пирамида проблеснуваат и посебните етички вредности на различните региони и народи како етичко богатство на нивниот живот). Универзалната етика се залага за позитивно однесување, го брани животот и правото на сите на добро живеење. Таа е *оптимистичка* етика, верува дека е можно да се најде решение за тешките проблеми на животот и на меѓучовечките односи. Според неа, луѓето треба да се надеваат на добро, да прават добро и да се трудат доброто да стане присутно во севкупната човечка егзистенција, да стане општ симбол на човечкото постоење.

СКАЛА НА ВРЕДНОСТИТЕ. - На врвот на аксиолошката скала на Универзалната етика стои вредноста **Мир**. Со неа одат и вредностите Толеранција, Солидарност и Соработка. Тие се најважните нови вредности на целото човештво, кои му овозможуваат да опстане, да постои како целина и да се развива во позитивна насока. Овие вредности немаат негативна, туку *позитивна форма*. Често мирот се определува

како состојба на не-војна, како ситуација во која не доминира непријателството. За Универзалната етика мирот треба да биде резултат на добрата волја и намери, израз на пријателството и на желбата за спокојно живеење и градење. Стремежот на Универзалната етика е да се живее со доброходно однесување, од коешто природно следува состојбата на мир. Исто е и со вредностите Толеранција, Солидарност и Соработка. Тие не значат не-напаѓање, не-откажување помош или не-одбивање на односи, туку се креативен и активен придонес кон вредноста Мир, односно начин на кој луѓето кои сакаат мир се однесуваат меѓу себе - трпеливи се кон различните идеи и животни форми, си помагаат секогаш едните на другите и настапуваат заедно во работата, политиката и во сите други важни социјални области.

Оваа логика на позитивна форма ја претставува вредноста **Ахимса**, како составен дел на вредноста Мир. Ахимса значи ненасилство, трпеливост, поднесување друг, ненавредување други. Таа не е не-насилство, не-нетрпеливост, не-неподнесување на друг, туку е позитивно однесување, љубов и почитување на другиот, градење добри односи, помагање. Еден нејзин израз е модерниот етички лозунг: *Секогаш помагај, никогаш немој никоѓо да ѝовредиш!* За Ахимса како градбен дел од мирот, основата е во воздржувањето од насилството, како што и вредноста Мир е замислена како градење мир со психичката стабилност и со чистите намери на секого. Затоа тука основа не се класичните вредности Воздржување, Умереност, Разумност, кои се стандардни важни човечки вредности, туку вредностите Разбирање, Давање и Љубов за ближниот, како суштествени за новото сфаќање на етиката и за новиот здружен свет.

Интонирани од вредностите Мир, Ненасилство, Толеранција, Солидарност и Соработка, и другите вредности на универзалната етичка скала ја изразуваат логиката на еден свет кој е свесен за заедничката егзистенција и за нужноста од мирно човечко однесување за натамошниот опстанок на човештвото и на животот на Земјата. Во Универзалната етика има малку наметнување на вредностите, тука се очекува секој човек нив да ги гради и да ги шири самиот. **Секој може да даде придонес кон градбата на вредностите на Универзалната етика**, затоа што сите народи во светот имаат добра етика и ги разбираат прашањата на мирот и соработката, на работењето и градењето, на страдањето и помагањето. Универзалната етика ги истакнува овие димензии на живеењето и на етичката свест, а ги запоставува оние кои го поддржуваат недоразбирањето и кои водат кон конфликти меѓу луѓето. Кон оваа етика и ние може да понудиме вредности важни за **заедничкото живеење** на луѓето од различни нации и вери, како и норми од **занајтчискиот морал**, кој ги поврзува луѓето во позитивната борба за живот. За Универзалната етика се податливи и етичките сознанија од нашиот најпознат етичар свети Климент Охридски.

СВ. КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ
Неговиите пораки се дел
од Универзалната етика

Во своите трудови и беседи свети Климент ја истакнува улогата на етичноста за квалитетот на дивеењето, инсистира на доброто етичко однесување и ги учи луѓето да дивеат во мир, да бидат помирливи и да се почитуваат себеси и другите. Тој препорачува вистинска етичка цел - луѓето меѓу себе да се натпреваруваат во правењето добро, да се надминуваат себеси како ограничени и морално скудни суштества. Меѓу многуте етички пораки на свети Климент, најпозната и највпечатлива е пораката: **Тргај се од злото и прави добро!** - која ние ја предлагаме за општиот фонд на најквалитетните вредности и норми на Универзалната етика.

ОПШТИ ПОУКИ ОД СВЕТИ КЛИМЕНТ

Свети Климент Охридски, еден од најзначајните дејци од првиот период на словенската писменост и култура, најдобриот ученик на светите Кирил и Методиј, имал лично беспрекорно однесување и крајна човечка доследност, издржливост и исполнителност, фантастична енергија за дела и чистотата на замислата и на творбата. Тој е првиот и најдобар етичар во македонската култура. За него е запишано: "Со силите се трудел да ја превозможне рамнотежноста на народот спрема Божјите нешта... и особено да ја омекне жестокоста, суровоста и грубоста на нивните срца... Тој се трудел да ги измени мислите на луѓето кон кроткост и човештина". Во своите трудови на едноставен начин свети Климент го објаснува влијанието на човековото однесување врз својата социјална судбина:

"Кога празнуваме празници на светители, вака прилега да се прави: најпрво да се угледаме на нивната чистота и на нивниот добар живот и на нивните добродетели... Да ги следиме нив со своето дело, со чистотата на својата душа, просветлувајќи ги срцата и правејќи свети дела секогаш. Такво празнување сака Господ: кога тугинците ќе се со нас, кога гладните ќе ги нахраниме, кога голите ќе ги облечеме, кога затворениците со понада ќе ги посетиме, кога на навредените ќе им пружиме некаква помош, кога на болните и на сиромашните ќе им пружиме од наша страна помош, кога со смирение и нелицемерие, со вистинска љубов ќе се почитуваме еден со друг."

МОРАЛНИ НОРМИ НА УНИВЕРЗАЛНАТА ЕТИКА

Моралните норми на Универзалната етика би биле исти како кај етиката на *добрајта волја*, раширена со цел да го зафати целото човештво и сите луѓе. Нејзините норми гласат:

Чувај го мирот, тој е најважен од сè!

Тргај се од злото! Прави добро!

Биди трпелив!

Труди се да ги разбереш проблемите на другите луѓе! Не им префрлај на другите за твоите проблеми!

Соработувај! Не прави насилство! Помагај!

Размисли сериозно пред да направиш лошо дело кое може да повреди некого и кое може да предизвика судир - и потоа уште еднаш размисли дали вреди да се прави тоа дело!

Чувај се себе од другите и чувај ги другите од себе!

Оваа последна норма, искажана од црногорскиот етичар Марко Миљанов, е многу поучна. Има разни такви норми кои, насобрани од целиот свет, ќе ги унапредат етиката и однесувањето на сите луѓе. Има и посебни норми кои се однесуваат на поддршката за Универзалната етика и на помошта за нејзина изградба:

Учи ги етичките идеи на другите народи и размислувај за нивните етички норми - можеби во нив ќе пронајдеш нешто многу важно!

Не ја критикувај, туку поддржувај ја амбицијата за создавање Универзална етика! (секоја етика е универзална ако нејзините правила се достоинствени, а има цел да им се прави добро на луѓето)

Помогни го создавањето на општиот позитивен етички дух и на добрата волја и разбирање меѓу луѓето - со своето етичко однесување и со својата добра волја кон другите!

?

- Дали светот е целина? Дали неговите делови се позначајни од неговата целина?
- Кои се новите појави од значење за етиката на сè поповрзаното човештво?
- Што претставува Универзалната етика?
- Кои се деловите на Универзалната етика?
- Како се создава Универзалната етика?
- Дали во Универзалната етика сите вредности се еднакви или и во неа има скала на вредностите? Зошто?
- Кои вредности се на врвот на аксиолошката скала на Универзалната етика? Објаснете го нивното значење.
- Дали вредностите на Универзалната етика можат да бидат вистински, дејствени вредности во еден реален морал?
- Дали има вредности кои и ние може од нашиот морал да ги предложиме за Универзалната етика? Кои се тие? Образложете ја нивната општа вредност.
- Анализирајте една од моралните норми на Универзалната етика.
- Што мислите, дали ќе успее потфатот за создавање на Универзалната етика? Дали луѓето во целиот свет ќе ја прифаат и ќе ја следат?

Изберете една од вредностите како најважна за Универзалната етика и напишете кус состав зошто сметате дека таа толку им е потребна на сите луѓе и што таа би придонесла за добриот живот на човештвото кога сите би ја следеле:

- Грижа	- Пријателство	- Солидарност
- Ненасилство	- Добар морал	- Дијалог
- Одговорност	- Мир	- Умереност
- Вистина	- Соработка	- Толеранција
- Демократија	- Разбирање	- Љубов

Изложете го составот пред целиот клас. Може да ги групирате избраните вредности на Универзалната етика. Поведете дебата. Така можете да научите повеќе за позитивните примери и вредности во човечкиот дух и во етиката.

ИЗБЕГНУВАЊЕ, СОВЛАДУВАЊЕ И РЕШАВАЊЕ НА КОНФЛИКТИ

ДОБРИ ОДНОСИ МЕЃУ ЛУЃЕТО. - Во животот и во книгите постојано се зборува дека е добро меѓу луѓето да владеат добри односи. Тие се основа за мирно живеење, градење и напредување, зашто тогаш можат да им се посветат на творечките напори. **Позитивниот однос кон другите и добрите релации со сите** спаѓаат меѓу највисоките вредности на социјалната етика. Другиот човек реално е основен предмет на човековата етичка мисла и дејствување. Луѓето опстојуваат заедно со другите луѓе, соработуваат, создаваат семејства и други заедници, градат општество, ги споделуваат истите потенцијали и судбина. Зошто тогаш да не се согласуваат, да не настапуваат заедно, да не се трудат да живеат во мир, спокојство и во доверба?! Тоа е важна норма на сегашниот општ морал: **сите луѓе да се зближат, разберат, помагаат и да соработуваат.**

Во етиката денес посебно се разработуваат и се истакнуваат вредностите, нормите и постапките на човекот кон другиот човек, кои треба да придонесат за мирно и добро живеење на сите луѓе. Тие идеи - **РАЗБИРАЊЕ, ПОЧИТУВАЊЕ, ЕМПАТИЈА, ЉУБОВ, ПОМОШ, ЛОЈАЛНОСТ, ИСКРЕНОСТ, НЕПОВРЕДУВАЊЕ** - ги претставивме во поглавјето за современите етички вредности и норми. Со нив луѓето поцврсто ќе се поврзуваат. Однесувањето според овие и слични вредности на толеранцијата и почитувањето помагаат да се зацврсти довербата меѓу луѓето, тие да имаат поискрени и покоректни односи, да се разбираат и да не влегуваат во судири.

НАСТАНУВАЊЕ НА КОНФЛИКТИТЕ. - Сепак, има уште многу негативни цели и постапки меѓу луѓето, кои ги зголемуваат напнатостите, го засилуваат неспокојството кај луѓето, овие стануваат нервозни, почнуваат караници, се јавуваат постојани лоши мисли, се пројавуваат зли намери, непријателство, започнуваат и продолжително траат разни непријатни судири. Придружни појави на ова се: несреќа на луѓето и уништување на нивниот имот, намалување на довербата меѓу луѓето, вкупно опаѓање на животната верба-надеж и енергија. Овие појави се резултат на негативните вредности. Етиката ги критикува и препорачува нивно избегнување. Луѓето треба да си го сменат однесувањето и да ги прифатат правилните постапки, кои ги следат мнозина луѓе. Негативните дејства ја наголемуваат тензијата меѓу луѓето и водат до конфликти меѓу нив. Такви зли вредности се:

НЕРАЗБИРАЊЕ - немање усет за другиот, немање и неразвивање желба да се разберат неговите мисли, вредности, потреби, цели и постапки; појави на недоразбирање;

НЕПОЧИТУВАЊЕ - неуважување, неукажување чест, неистакнување на личната вредност на човечкото суштество; непристојност, неучтивост, некултурно однесување;

НЕЧУВСТВИТЕЛНОСТ - немање чувство за другиот и за неговите проблеми, немање емпатија и нејзино неразвивање;

ОМРАЗА - развивање и искажување различни силни негативни чувства во вид на злоба, непријателство, завист, кои го повредуваат другиот;

НЕПОМАГАЊЕ - стоење отстрана, недавање и откажување помош на другиот, неовозможување полза на другите, неолеснување или дури и зголемување на задачите и на тешкотиите на другите;

НЕЛОЈАЛНОСТ - непосветеност, неприврзаност кон другиот, повредување на природната врска и ред во односите меѓу луѓето, особено наспроти оние со кои се живее, работи и се споделува судбината;

НЕИСКРЕНОСТ - затвореност кон другиот, криење на чувствата и на идеите, правење кришни дела, непочитување на вистината и поддржување на неистинитоста;

ПОВРЕДУВАЊЕ - нечување на другиот, правење телесни или душевни рани, нанесување штети или болки, плашење и понижување на другиот.

Овие и други вакви негативни вредности и постапки кон луѓето не му се допаѓаат никому, освен на личностите слично настроени за зло. Таквите постапки се спротивни на нормалниот и посакуван човечки став и на доброто однесување кон своите ближни.

Меѓутоа, вакво однесување постои, пред него не треба да се затвораат очите. Таквите нешта предизвикуваат вознемиреност, напнатост, страв, несогласност. Тие се извор за разногласие меѓу луѓето, се раѓа противставена позиција, почнуваат расправи и судири, се водат караници, има постојани конвулзии меѓу луѓето. Кога ќе се воспостави состојбата на конфликт, оваа *тешко се смирува*. Конфликтот продолжува со нови сили и енергија, во него се вмешуваат нови луѓе, се раѓа негативна амбиција судирот да биде сè посилен. Се пронаоѓаат аргументи за зголемување на расправиите, а тие самите од себе нараснуваат и го хранат и поддржуваат злото. Конфликтот може да излезе од границите на добриот вкус, на нормалното однесување, да води кон омраза и непријателства, кон лоши замисли и грди дела. Таква била и омразата околу Ромео и Јулија, за која никој не знаел кога и како започнала, но сите ја поддржувале и ја развивале со негативна страст сè додека не се случила трагедијата на вљубените.

РЕШАВАЊЕ НА КОНФЛИКТИТЕ. - За конфликтите е најдобро да не се дозволи да се појават или да не се развијат. За тоа е потребно да се истакнуваат етичките определби за трпеливост, толеранција, мирно

однесување, размислување (барем малку, додека не се смират страстите), вразумување. Исто така, треба да се активираат силите на почитувањето на другиот, треба да се настапува умерено, со разбирање и со амбицијата за решавање на проблемот додека не е разгорен. Треба да се каже: **Биди позитивен!** Размисли! Насмевни се! Мора да се најде излез! - и тоа да се прави. Треба да се покаже широкоградост, не да се мавта со барјаци на суетата, горделивоста, инаетењето, не треба да се поттикнува раздорот. Потоа сè би било уште потешко.

Конфликтот самиот раѓа своја негативна сила на растење и продолжување. Тоа се вика **ескалација**, одење кон сè потешки форми на судири, како надоградување и натамошно зголемување на расправиите. Од еден лош збор до друг полош, од една навреда до друга погрда, од една зла помисла до друга страшна, конфликтот може да прерасне во непријателство, омраза, нескротлива нечовештина. Тогаш почнуваат и **насилствата** - морални, со унижување и заканување, или *психички*, со тормозење и вознемирување, или *физички*, со тепање и повредување. Секоја од насилничките постапки нанесува живи рани. Лузните понекогаш се поболни од непосредното повредување. Во секој случај, *насилството боли*, а особено е тешко ако наместо фини зборови, поткрепа, пријателствување, соработка - следуваат навреди, зли намисли, удари, повреди. Конфликтите и насилството ја повредуваат убавината на живеењето. Повредената личност (и другите во околината) наместо силни стануваат слаби, наместо спокојни исплашени, наместо стабилни избезумени. Насилството ги нарушува сите редови и норми. Со секој натамошен насилнички акт се умножуваат патилата и стравовите, но и одговорите, кои се лоши како омраза, непочитување, несакање. **Се нарушува заедничкиот живот.** Некои учесници ќе го напуштат поприштето на конфликтот и насилството, а некои толку ќе страдаат како личности, што ќе престанат вистински да живеат и само ќе вегетираат.

Секој конфликт и секој акт на насилство се негативни во човечка смисла. Луѓето мора да научат да живеат мирно и да се однесуваат мирно и со почит кон другите. **Никој никого не треба да навредува и да тормози.** Ако во човечката заедница не може да владее љубов, барем може да владее разум и умереност, договор за разбирање, не смее да има судири - за да може да се живее спокојно и продуктивно. Умно предлагаше Гоце Делчев: **Ајде да водиме културен натпревар!** Омразата му прави зло секому, но и на нејзиниот носител; насилството не ги повредува само жртвите, туку го убива човечкиот дух во насилникот, со што се намалуваат човечките капацитети, кои треба да се користат за толку други поважни работи. Затоа за секој конфликт треба да се изгради желба и добра волја да мора да се пристапи кон негово решавање, да мора да се запре и да мора да се најде излез од него. Има методи и техники за тоа, сили, посредници. Но најпрвин треба

да научиме својата епоха и човечката цивилизација да ги замислуваме како **свет на мирот**, како што предлагаат Обединетите нации. Конфликтот и насилството се неморални човечки постапки, грди и непотребни човечки пројави на силата. Секој мора да научи, во срцето да прифати и во етиката да знае дека мора да ги сака ближните, дека мора да ги контролира страстите и дека не смее да дозволи во него да се развијат лоши идеи за заедничките односи, непочитување на другиот човек и негово повредување и деградирање.

МОРАЛНИ НОРМИ ЗА КОНФЛИКТТЕ

Бидејќи кај конфликтите, непријателството, омразата, насилството станува збор за многу негативни ориентации и постапки, добри се сите морални норми кои укажуваат дека таквите цели, намери и постапки не се добри и не се дозволени и дека треба да бидат заменети со нормите на доброто, кооперативно и позитивно однесување. Може да се истакнат неколку норми како потсетник за најважните правилни дејства наспроти конфликтите и сличните негативни пројави:

Не навредувај! Не се карај! Не влегувај во конфликт!

Биди позитивен! Биди трпелив!

Никогаш немој да заборавиш дека наспроти себе имаш друго човечко суштество кое не смее да биде повредено и понижено!

Никогаш немој никого да повредуваш, секогаш помагај!

НАВИКНАТИ НА НАСИЛСТВО

Една млада француска еџичарка Мари-Франс Иришоајен ја напишала книгата **"Морално насилство"** во која ги објасни механизмите на конфликтите и на насилството во современото општество во разни области на живеењето и на работењето, а особено во однос кон младите и кон женските суштества (што е посебно тешко за современата епоха на демократијата и еџичноста):

"Ситните насилнички дела се толку вообичаени што изгледаат нормални. Најнапред станува збор за непочитување, за лажење или за манипулација. Сето тоа се поднесува само ако директно не нè засега нас. Потоа, ако не реагира општествената група во која се појавил таков вид негативно однесување, тоа постепено прераснува во насилство со тешки последици за психичкото здравје на жртвата. Бидејќи се уверени дека никој нема да ги разбере, жртвите страдаат молчаливо."

ПСИХОДРАМА

На една научна средба со професори, студенти и ученици од различни краишта на светот, организирана од големиот бугарски педагог д-р Румен Валчев, имав можност да направам нешто што ми ги потврди етичките и животни сознанија. Се дискутираше за значењето на блискоста меѓу луѓето и за механизмите и за вештината како луѓето да станат поблиски. Ме поканија да ја демонстрирам идејата на психодрамата и нејзината моќ во ова човечко сознание и задача.

Како млад многу ги читав книгите на американскиот филозоф Џекоб Морено, кој измисли наука која ја нарече социометрија, која покажува како луѓето во душата реагираат на блиските и на односите со нив. Придружни форми беа психодрамата и социодрамата, методи кои овозможуваат да се вежба однесувањето меѓу луѓето. Во играта секој од учесниците има некоја улога; низ неа, како во лабораторија, се открива значењето на различните односи, се разјаснува смислата на меѓучовечките релации, како и важноста на нивната содржина и форма. Затоа по многу години ме поканија да направам **психосоцијален експеримент**. Го замислив како показ на патот и на средствата за раѓање љубов меѓу луѓето и како таа згаснува поради околностите и настапува непријателство. Со мојот колега д-р Георги Ангелов и пријателката социолог Десислава Попова од Софија измислив и подготвив вежби. Одбрав 16 млади луѓе од различни средини, кои дотогаш не се познаваа. Сè се одвиваше јавно, пред двесте присутни.

Првата вежба требаше да покаже дека луѓето имаат желба да ги запознаваат другите луѓе, но дека треба да дојдат до контакт и да се здобијат со идеја за другите. Младите учесници седеа во двојки на еден метар оддалеченост и беа замолени да се концентрираат само 5 минути врз својот нов придружник, да мислат само на него и да се обидат со мислите да создаат што повеќе за него. Бидејќи тоа не е вообичаено, им беше тешко да издржат и толку кратко време. Потоа јавно дискутиравме за создаеното. Сите рекоа дека другиот веќе не им е непознат, иако не разменија ниту збор. Нивните души си проговорија.

Во следната вежба двојките (некои исти, некои разместени) седеа поблиску и имаа задача да се држат за рацете, да се допираат и да се гледаат пријателски и мило. Само за 8 минути многу од нив станаа пријатели за цел живот. Во дискусијата сите рекоа дека им се допаднало тоа што беа блиску со друга личност (иако дотогаш непозната или познајник само од претходното молчаливо петминутно заемно гледање) и дека се сигурни дека се запознале, иако немаа разменето ниту збор. На прашањето дали почнаа да го разбираат другиот човек наспроти себе, сите одговорија Да. На прашањето дали е убаво човекот да запознава други луѓе, одговорија Да.

Третата вежба покажа еден од начините како се раѓа нелагодност меѓу луѓето и како се засилува оддалеченоста меѓу нив. Сега по 4 млади луѓе беа седнати колку што е можно поблиску едни до другите и ги замоливме да се тискаат за да бидат што повеќе сплотени, а наспроти нив на еден метар седеше друга таква група, составена од нивните партнери од претходните вежби, со кои веќе беа зближени. Стиснатите имаа задача да се опуштат и да се чувствуваат блиску со своите, а кои спротивните да се однесуваат со негативни чувства. По

десетина минути, збиените кажаа дека им било тесно и дека се чувствувале стегнато, но дека имале чувство на поврзаност со “своите” и се чувствувале сигурни, дури и кога мислеле нешто лошо за “другите”, за оние отспротива, и дека кон овие почнале да чувствуваат оддалеченост.

Во четвртата вежба беа ставени блиску оние кои воспоставија блискост при првите две вежби, но сега имаалош задача да си зборуваат еден на друг лоши зборови, сè погрди и погрди (кои беа подготвени, а ним им ги сугерираа асистентите). Кога по неколку минути на ескалација на неморал и лоши зборови вежбата заврши, можевме да констатираме дека овие што си зборуваа лошо се оддалечиле, станале непријатели и дека душата им ја опседнува злото. На прашањето дали би им сториле нешто лошо на тие што (претходно им беа малку блиски, а) сега им станаа спротивни, одговорија Да.

Психодрамата е игра. Но со неа покажавме, и уште еднаш откривме, дека луѓето суштествено се заинтересирани едни за другите, дека веќе малата концентрација врз друга личност, врз нејзините својства, соништа и дилеми, може да создаде пријатно чувство на заедништво и на меѓусебно познанство. Потребен е самко мал ангажман за луѓето да се зближат и засакаат, ним љубовта меѓу ближните им се допаѓа. Меѓусебната заинтересираност и свртеност се услов за убавото чувство и за прекрасниот настан на запознавање и блискост со друг човек - но негативната насоченост, одбивањето блискост и навредувањето се околности кои раѓаат непријателство и ги уништуваат пријателските односи меѓу луѓето (дури и ако се потрајни отколку односите меѓу овие тукушто запознаени млади личности).

Така групата млади луѓе од различни земји, раси, религии, имотни и образовни состојби, со различен личен статус, амбиции и ориентација, при една куса средба, во која слободно ги пуштија душите да им се движат ја покажаа творечката сила на блискоста и на љубовта, како и деградирачката моќ на оддалечувањето и на омразата. Тоа беше само вежба, куса игра, но ме зацврсти во уверувањето дека свртеноста кон луѓето, заинтересираноста за блискост со нив, љубовта кон нив се пат кон нивна блискост и сопирачка да не дојде до омраза - како што безмилосната душевна оддалеченост, незаинтересираноста за другите, непознавањето, лошите настроенија, грдите зборови и лошите постапки кон нив не зацврстуваат во нашата морална грдотија.

Кирил Темков
(Заман, Скопје, бр. 124, 11 ноември 1998)

?

- Кои се вредностите на доброто однесување кон другите луѓе денес? Изберете една од тие вредности и анализирајте ја нејзината етичка цел.
- Како настануваат конфликтите?
- Дали негативното однесување придонесува да се појават и да се развијат конфликтите?

- Како растат конфликтите? Дали тие обврзно растат (ако со добра волја не се запре нивното ширење)?
- Дали знаете дека поимот “ескалација” означува растење на судирите меѓу државите, кога конфликтите од малечка расправија доведуваат до војна, а таму до употреба на сè посилни оружја?
- Како луѓето треба да се однесуваат кон конфликтите? Кои вредности се препорачливи за луѓето да се справат со конфликтот?
- Како Гоце Делчев предлагал да се мерат силите на народите? Која е смислата на таа негова визионерска порака?
- Кои се моралните норми против конфликтите? Анализирајте една од нив.

Размислете и одговорете си искрено: дали лесно се лутите, упатете во конфликти, се карате или нешто слично (да не споменуваме: уништувате, се тепате и др.)? Ако не сте конфликтна личност - размислете со кои вредности и постапки го контролирате своето однесување. Ако се карате - размислете зошто се случува тоа, дали има вина и во вас, дали лесно паѓате во гнев и сл.

Ви препорачуваме да пробате, да вежбате со самоконтрола да се стегнете и да не правите негативни постапки кон другите, а и да не дозволите тие да ве изнервираат. Впрочем, празникот Прочка служи да се смират луѓето по направените навреди и лоши дела. Дали сте простувале како метод на ослободување од вината на другите кон вас - и дали сте побарале прошка за вашите негативни постапки?

ЕТИКЕЦИЈА

УБАВИНА НА ПОСТАПУВАЊЕТО. - Етикецијата е една од најпознатите појави во практичната етика. Таа значи **убавина на човековото однесување**, т.е. содржи правила за однесување во општеството и во друштвото. Таа сведочи за **цивилизираноста** на постапувањето на личноста во различни ситуации и кон други луѓе со кои доаѓа во контакт. Всушност, тоа се **низа обичаи и принципи и норми на однесувањето** кои се очекува луѓето да ги направат во општеството. Тука спаѓаат: правила на обноси со блиските, со подалечните и со непознатите со кои се сретнуваме; форми на обраќање, поздравување и разговарање; начини на постапување на јавни места и во друштво; стил на облекување и други елементи на својот изглед, пред сè со оглед на појавувањето пред други луѓе и во специфични ситуации; постапки кои се нарекуваат **манири**, и сл.

Со етикецијата личноста се претставува себе, ги покажува својата **изграденост и култура**. Тоа е нејзина *култура на однесувањето* во општеството. Станува збор за *надворешен елемент* на однесувањето на личноста, за она што од неа се очекува таа да го направи (и што таа најчесто го прави) - без оглед дали зад тоа стои нејзината длабока размисла за смислата на активноста, суштествената лична определба за токму таков однос спрема другите или во соодветно друштво, некакви повисоки морални цели итн. (дури таа може и да нема вистинска желба да го направи тоа). **Од личноста се бара да ги направи бараните постапки и тоа така како што се препорачани.**

Човештвото е *заедница* на луѓе кои достигнале *соодветно ниво* (степен на развитокот), кои се стремат кон слични цели, кои имаат различни видови односи, кои себеси се сметаат за блиски, кои се почитуваат себеси и очекуваат и другите кон нив да се однесуваат со почит, па и тие така се однесуваат кон другите. Во човештвото има низа области со специфично значење за луѓето: начин на живеење, становање, хранење, опстанок, работење, здружување, продолжување на видот, комуникација, дружење... Тие начини на заедничкиот живот бараат и **форми** со кои тоа се обезбедува, кои ја одржуваат блискоста меѓу луѓето (дури и ако лично не се познаваат) и го овозможуваат одржувањето на достигнатото **културно ниво** и даваат импулси и шанси за натамошниот вкупен развиток. Етикецијата се правила неопходни за благопријатен опстанок и развиток на заедницата. Тие за личноста имаат или можат да имаат надворешно значење на нешто *намејнајто*, но за општеството имаат смисла на нешто внатрешно, за него суштествено, *нужно*.

ВРЕДНОСТИ НА ЕТИКЕЦИЈАТА. - Етикецијата не е само заповедано однесување. Нејзината етичка смисла се гледа во следењето на повеќе етички вредности кои се важни за човечкото доживување на светот - како што се пристојноста, достоинството и самодостоинството, почитувањето и самопочитувањето. **Пристојноста** е воздржано, коректно, примерно, учтиво, угладено однесување, постапување кое е во согласност со правилата на доброто однесување (францускиот етичар Андре Конт-Спонвил пристојноста ја смета за основа на секој морал). **Достоинството** (од *достойно* - вредно, квалитетно) е една од најзначајните етички вредности. Тоа е вредност и углед што ги ужива личноста, однесување со кое човекот никогаш не се употребува како средство, туку секогаш се води сметка дека тој треба да биде само (висока) цел на човечкото постоење и морално дејствување. **Самодостоинството** претставува врвно чувство за својата сопствена вредност, истакнување на себе како висока етичка цел. **Почитувањето, почитта** значи уважување на некогаш или на нешто, искажување чест на него заради неговата вредност и значење, а исто така

и учтивост во однесувањето, искажување внимание, правење чест. **Самопочитта** е земање предвид себеси како значајно суштество и уважување на себеси заради својот карактер, квалитет и постапки.

ЕЛЕГАНЦИЈА

Секогаш е различна, но секогаш со иста цел и вредности

Етикецијата е **форма на правилно дејствување на личноста** кон другите луѓе, добар начин на нивните контакти и успешен метод за изразување почит. Таа е **конструктивен** однос кон убавината на егзистенцијата, **фин елемент** на целината на живеењето, спој на разни добри вредности и на допадливи форми на однесувањето. Со правилното однесување кон другите етикецијата предизвикува **реципроцитетно возвраќање**. Човекот кому ќе му упатиме насмевка и самиот ќе ни одговори со насмевка. Тоа се посебните придобивки од убавото однесување - и другите околу нас почнуваат убаво да се однесуваат.

ПРАВИЛА НА ЕТИКЕЦИЈАТА. - За простите луѓе етикецијата не е нешто важно. За изградените личности таа е многу важна. Таа овозможува живеењето меѓу луѓето да се случува непречено и да биде попријатно. Затоа правилата на етикецијата се **строго определени**, регулирани, често имаат вид на **церемонијал**. Тие се предлагаат и се наметнуваат на разни начини - со совети, со учење, со кодекси на однесувањето, со морални притисоци: се укажува на нивното значење за угледот на личноста и на нејзината лоша социјална и морална позиција ако не се придржува кон нив (на човекот ќе му даваат ниска оценка за однесувањето, нема да го викаат во друштво, ќе се подбиваат со неговиот изглед и постапки и сл.). Во системот на етикецијата спаѓа и **јасното изнесување на барањата за соодветно однесување** во соодветни ситуации или кон одредени личности. Кога треба да се оди

некаде каде што е неопходна сообразна облека и однесување (на докторска промоција, на свечена вечера и сл.), се добива и листа со опис на облеката, дејствата, ритуалните гестови и зборови. Некогаш и се вежба предварително.

Има различни видови етикеции - за поздравувањето, во бизнисот, во чаршијата, на гости, за кино, театар и за други приредби, за јадењето... Речиси за **секоја форма на социјалниот живот и за секоја ситуација се разработени правилата на однесувањето**. При поздравувањето се знае кој кого треба прв да поздравува и со какви зборови и однесување, како се одговара, и др. Се знае како се наместува масата и кој прибор се користи. Има цела наука за видот на облекувањето во различни ситуации и периоди на денот. Се разбира, во современата епоха на послободни односи, на "постмодерна", не може да се очекува дека сите секогаш исто ќе бидат облечени или дека ќе постапуваат идентично, но и за тоа има нови правила. Само нема измени при строгиот церемонијал наречен *дворски протокол*, каде што етикецијата е доведена до совршенство. Точно се знае кој што, кога и како прави, како се облекува, каде стои, што може да се очекува во односите, што се кажува итн.

Има и специфичности во етикецијата - Јапонците досега не се ракуваа туку се поклонуваа во знак на поздрав и почит; Индијците ги склопуваат дланките, го наведнуваат погледот и евентуално малку се поклонуваат; Французите постојано се ракуваат, а со женските суштества се бакнуваат во едниот или во двата образа. Кај Англичаните само мажите се ракуваа, а маж и жена тоа не го правеа; имаше посебно правило да не разговараат оние кои пред тоа не биле меѓусебно претставени (па непознатите во возот никогаш не разговараа), од што произлезе убава практика секој што ќе пријде некому најпрвин да си го каже името и она што личноста може да го знае за неа (така што се избегнуваат непријатните ситуации како кај нас, кога се прашува: Кој сум јас? Не ли знаеш како се викам?). Кај нас луѓето задолжително се поздравуваа наутро или во малечките места кога ќе се сретнеа (иако не се познаваа), а беше обврска помладите да им бакнуваат рака на постарите; во Полска речиси задолжително се бакнува рака на жената (во тој познат израз на почитта има различни варијанти), итн. итн. Секое различно дадено цвеќе и неговата боја означуваат некое друго чувство. Има илјадници правила и поуки.

БОНТОН. - Бонтонот е сличен на етикецијата, тој е вид етикеција. Поимот *бонџон* значи "добро однесување", "фина нијанса", поведение според определени норми. Бонтонот е систем на однесување на добро воспитани луѓе во различни ситуации, **секогаш исто во секој момент**. Тоа го овозможуваат (бараат, налагаат) неговите **мошне прецизни и детални прописи за секоја околност и потреба**. Бонтонот е тип на однесувања и обичаи кои, се разбира, не мора да се извршуваат, но ако

се извршуваат, тоа треба да се прави *дословно*. Кај него нема избор, има само непознавање, неученост, неизграденост - и личноста се оценува според тие етички категории. Бонтонот е потребен во животот, но има малечка етичка вредност, помала и од етикецијата - кај него нема избор, има само морална вредност (последица) од извршеното.

Бонтонот вели музиката да не се пушта прегласно, етикецијата бара да се одбира музика која им се допаѓа и на другите во друштвото, а моралот посочува да не се земаат без прашање туѓите цеде-а и да се враќа земеното, да не се навредуваат изведувачите кои ги сакаат другите личности (да нема подвивање со нивниот вкус) и сл. Бонтонот инсистира при телефонирањето веднаш да се претставите и да кажете кого барате или зошто се јавувате, а не да не се откривате кој сте или да прашувате "Кој (е таму)?" и сл. Етикецијата укажува да не разговарате долго по телефон, бидејќи така можеби го заморувате собеседникот и не им давате шанса на другите да се јават. Моралот вели да не зборувате долго за да не трошите многу пари (на својот или, уште полошо, на туѓиот телефон).

Етикецијата и бонтонот делумно се разликуваат, иако понекогаш се именуваат со ист термин. Етикецијата се дела кои етички се поттикнати и етички се допаѓаат, што значи дека во личноста има елементи на определување и согласност. Кај бонтонот станува збор за автоматизирано, научено дејствување - тоа е нешто убаво, корисно, потребно, но без вистински етички ангажман на личноста.

АФОРИЗМИ ЗА ЈАДЕЊЕТО

Французите многу инсистираат на етикецијата во друштвото, особено при јадењето. Во книгата "Физиологија на вкусот или Медицина на трансцендентната гастрономија" од прочуениот француски класичен автор Брија-Саварен се даваат детални совети за содржината и за формата (етикецијата) на хранењето:

- Животните јадат, човекот се храни, само личноста со дух знае да се храни.
- Судбината на нациите зависи од начинот на којшто се хранат.
- Кажи ми што јадеш, јас ќе ти кажам кој си.
- Гурманството е акт на нашето просудување со кој ние ги одбираме оние нешта кои му се пријатни на вкусот пред оние што го немаат тоа својство.
- Масата е единственото место каде што во текот на првиот час никогаш не е здодевно.
- Предолгото чекање на некој задоцнет гостин е неправда кон оние кои се веќе тука.
- Оној кој не вложува никаква грижа за квалитетот на ручекот на којшто ги поканил пријателите, не заслужува да има пријатели.
- Ако поканите некого на гости, тоа значи да се грижите за неговата благопријатност сè додека е под вашиот покрив.

МОРАЛНИ НОРМИ ЗА ЕТИКЕЦИЈАТА

Сè во етикецијата е норма, таа е *сосијавена главно од норми*, при чие изложување најчесто и се објаснува зошто се бара личноста да постапува токму така. Кај бонтонот е искажана само нормата, таа е негова смисла, дури обично нема ни објаснување зошто треба да се прават тие постапки.

Затоа сите норми на етикецијата и на бонтонот можат да послужат како пример за нивните барања (погледнете во некоја книга етикеција или бонтон). Единствено можеби треба да се истакнат нормите:

Постапувај според правилата на етикецијата и на бонтонот за да видат дека си образована, пристојна личност која знае да се однесува во друштво и која ги цени своите блиски и другите луѓе со кои доаѓа во контакт!

На убавото однесување кон тебе одговори со исто такво однесување!

ЕТИКЕЦИЈА НА КОМПЈУТЕРЦИИТЕ

Институтот за компјутерска етика (основан во 1992 година) го направи овој кодекс со 10 принципи на етикеција (поведение) на корисниците на компјутерските системи - итие имаат нагласена етичка смисла:

1. Не користи го компјутерот за да им направиш штета на другите луѓе.
2. Не мешај се во работата на другите луѓе со компјутер.
3. Не шпионирај ги компјутерските фајлови на другите луѓе.
4. Не користи го компјутерот за да крадеш.
5. Не користи го компјутерот за да пренесуваш лажни податоци.
6. Не копирај го и не користи го софтверот со сопственичко право за кое не си платил.
7. Не користи ги компјутерските ресурси на другите луѓе без одобрение за тоа или без да дадеш соодветна компензација.
8. Не присвојувај интелектуален производ на другите луѓе.
9. Мисли на социјалните последици на програмата што ја правиш и на системот што го проектираш.
10. Компјутерот секогаш користи го на начин што обезбедува внимание и почит кон човекот.

?

- Што значи етикецијата? Дали тоа е чиста етика?
- Дали етикецијата е раширена во животот? Дали бара многу од човекот?
- Дали општеството и друштвото бараат етикеција од своите членови? Зошто? Какви се оценките за личноста која не ја почитува етикецијата?
- Кои етички вредности се присутни и се одразуваат во етикецијата?
- Дали етикецијата има и естетски елемент?
- Како се учи етикецијата?
- Наведете некое правило на етикецијата. Анализирајте го од страна на естетиката на однесувањето и од страна на етиката.
- Дали етикецијата е нешто здодевно - или е начин на однесување на личноста која не ги забележува тешкотиите на нејзините обврски? Анализирајте некоја личност која не внимава на етикецијата - како се однесува, што прави. Анализирајте некоја личност која педантно внимава на правилата на етикецијата - како се однесува, што прави.
- Има ли разлики во етикецијата меѓу луѓе од различни земји, од различни генерации, од различно ниво на образование и сл.? Наведете пример од искуството.
- Што е бонтонот?
- Анализирајте ги приведените правила на компјутерциите. Каква е смислата на тој кодекс? Одберете едно од правилата и разгледајте го - дали тоа се правила на етиката или на етикецијата? Дали тие правила се потребни? Дали било потребно да бидат изнесени вака јавно, со обврска да се следат?

Долу се наведени две низи на видови однесување - (претпоставени) *иприсџојни* и *неиприсџојни*. Изберете го она однесување од пристојните за кое сметате дека е најважно во човечката етикеција, а изберете го и она за кое мислите дека е најлошо во човечкото однесување пред другите луѓе:

- Подарување цвеќе	- Плукање по улица
- Зборување тивко	- Пуштање музика гласно
- Јадење секогаш со нож и со виљушка	- Цвакање мастика
- Зборување Молам и Благодарам	- Озборување
- Поканување гости дома	- Лична нечистотија

- Елегантно облекување
- Уредност
- Поздравување секого
- Подготвеност за објаснување
- Честење друг
- Услужливост
- Воздржаност
- (нешто друго) _____

- Јадење со раце
- Читање туѓописмо
- Чепкање нос со прстот
- Пцуење
- Чкртање по маса со ноже
- Непоздравување
- Прислушување што зборуваат другите
- (нешто друго) _____

Објаснете го изборот. Може да се направи групирање на избраните позитивни и негативни постапки според изборот на сите ученици од класот. Поведете дебата. Дали во вашето однесување треба да ги развивате позитивните постапки - дали негативните треба да се избегнуваат?

ЗАВРШНИ ИДЕИ

Сите луѓе се личности и сите имат свои блиски, дел се од еден поширок свет на човечки суштества кои имаат слична животна ситуација, слични идеи и животни ставови. Сите се дел од една епоха, од едно време со свои карактеристики, кога луѓето мислат и веруваат на многу близок начин и имаат слични цели и амбиции.

Затоа човекот не треба да се возвишува наспроти другите луѓе. Горделивоста заради некои својства, имот или придобивки е празна суета. Луѓето околу човекот се негов свет и негови содружници. Секој треба да се труди да биде достоин за заедничкото живеење и да живее на начин со кој ќе дава придонес кон заедничката опстојба.

Меѓутоа, често состојбите се лоши, луѓето масовно не постапуваат добро. Тогаш се разбудува *еџичкајџа одбивностџџ*, на луѓето не им се допаѓа како се живее, мислат дека може да биде подобро, дека сите треба да се сменат. Како тоа да се реализира? За една таква амбиција зборува оваа песна:

Кога бев млад и слободен
и мојата фантазија беше безгранична,
јас сонував да го изменам светот.

Како што растев и станував поумен,
сфатив дека светот не сака да се менува.
И јас решив да ги намалам своите амбиции

за да го изменам само моето општество.
Но се покажа дека и тоа е неподвижно.

Како што влегував во повозрасните години,
со едно безнадежно чувство,
јас се фрлив да го менувам само моето семејство,
она што ми е најблиско.
За жал, и тие не сакаа да се сменат.

Сега лежам насмртната постела
и разбираам, можеби за првпат,
дека ако јас се сменев прво *себеси*
тогаш можеби како пример
јас можев да влијаам врз моето семејство,
а со нивното охрабрување и поддршка
ќе можев да го подобрам моето општество.

И кој знае,
можеби ќе можев да го сменам светот.

Моралот е менлива појава. Секое време носи нови потреби и нови вредности и норми. Но, тие не се прават по повик. Најнапред треба да ги освојат душата, умот и срцето на некоја личност, која ќе почне да ги применува.

Како глупо звучи екологистот кој вели дека треба да се чува животната средина, а со секира сече младо дрво или фрла губре насекаде?! Колку е продуктивен советот на докторот дека не треба да се пуши искажан со цигара во неговата уста? Во моралот најдобриот пример е *секоја личност* која исправно и доследно го гради своето семејство, и своето друштво, и своето општество и целото човештво. Размислете за тоа!

ПРАШАЊА ЗА ПОВТОРУВАЊЕ

- Какви се темите на социјалната етика?
- Дали строго се одделени проблемите на индивидуалната и на социјалната етика?
- Во каква средина живее човекот? Дали тој опстојува сам?
- Што се блиските, а што ближните за луѓето?
- Какви се етичките поуки и правила за однесувањето кон другите? Посочете едно од нив и анализирајте го. Анализирајте и некое од негативните дејства кон другите.
- Какво е етичкото учење на Павао Вук-Павловиќ за разликите меѓу луѓето според човештината?
- Што е семејството? Каква врска меѓу луѓето е тоа? Врз што се базира?

- Каква е улогата на љубовта во семејството?
- Каква е етичката функција на семејството?
- Каде најпрвин децата се учат на морал, вредности, етички норми и на однесување?
- Што значи насилството во семејството?
- Што е Универзалната етика?
- Кои се основните вредности на Универзалната етика?
- Чии етички учења ние предлагаме да бидат вклучени во Универзалната етика?
- Зошто се раѓаат конфликти меѓу луѓето? Дали има смисла тие да прераснуваат во непријателство и во меѓусебно насилство?
- Со какви етички вредности треба да се смируваат конфликтите?
- Што е етикецијата?
- Кои етички задачи и вредности се реализираат преку етикецијата?
- Анализирајте некоја од моралните норми од овој дел и коментирајте го нивното социјално значење.

IX дел ЕКОНОМСКА ЕТИКА

Во овој дел се расправа за огромната област на економската етика, која ги опфаќа сите прашања за производството на животот, како и за местото и улогата на личноста во економската сфера. Денес во таа област се случуваат можеби најважните етички промени на современата епоха и се создаваат и поддржуваат најмодерните етички насоки на човештвото. Тука се расправа:

- за работењето и за етиката при работењето;
- за смислата на економската иницијативност денес;
- за имотот, парите и за нивната етичка димензија;
- за штедењето како однос и форма на економската иницијатива;
- за деловната етика денес,
- за суштината на професионалната етика.

Треба да ги сознаете најважните етички прашања на човековото дејствување во економијата за да можете да ги согледате етичко-економските проблеми на современиот свет и да се ослободите за економска иницијативност, која е една од суштествените карактеристики на секоја личност во денешното развиено човештво.

РАЗМИСЛИ И ОЦЕНИ

На луѓето понекогаш им изгледа дека економијата е нешто над нив, нешто што се случува според непознатите законитости, кои никој не може да ги сознае во нивната сложеност. Тие живеат, работат, заработуваат и штедат, инвестираат и трошат, но најчесто сево ова го прават автоматски, доста несвесно, без рационална проверка на економските начела и тенденции околу нив. А овие ги зафаќаат луѓето целосно, бидејќи, освен во неколку пројави, *целиот живот е економија* - т.е. работење, произведување, размена и трошење, битка за заработка, здобивање имот, планирање на неговото искористување итн. Во секоја од тие фази, и во секој одделен акт, секој ден човекот се сретнува со етичките прашања и дилеми.

Од илјадниците можни етичко-економски случки, со разни етички ставови, разврски, последици..., ги приведуваме следниве две:

Во класната заедница собирале пари, секој месец сите давале по малку пари, за на пролет да одат на екскурзија. Во еден близок голем град се одржувал концерт на светски позната група и благајникот му ги позајмил парите на својот другар за овој да си купи скап билет. Иако ветил, овој не ги вратил парите. Бидејќи благајникот бил од сиромашно семејство, не можел да ја надомести штетата. Дошло времето

за излет, но немало доволно средства во касата. Излетот пропаднал, соучениците станале недоверливи кон ваквото прибирање средства и кон планирањето заеднички активности. Благајникот се посрамотил. Само оној што ги зел парите се дуел низ училиштето дека ги изиграл другите.

Од фабриката за хемиски материи испуштиле отпадни води во блиската река. Филтерот за прочистување не работел и реката е исполнета со отров (тоа се случува неколку пати годишно). Белата пена по реката насекаде ширеше лош мирис, а на местото на истечувањето и десетина километри подолу лежеа илјадници умрени риби. Директорот велеше дека вчера не бил тука, техничкиот директор тврдеше дека од него добил заповед дента пред тоа да ги испуштат отпадните води, управникот на станицата за пречистување бил болен (се трезнел од роденденот), техничарите тврдат дека не виделе ништо опасно итн. И другите во фабриката кажуваа дека ова не е опасно. Новинарите почнаа да пишуваат, но никој не реагираше. Неколку еколози малку протестираа. Бедните околу реката ги собираа рибите и ги продаваа на несвесните и на уште победните. Раководството на фабриката истакнуваше дека, ако престанат да работат или ако платат казна, нема да имаат за плата на вработените.

ОЦЕНЕТЕ: Со која морална оценка би го оцениле постапувањето на ученикот-благајник со доверените средства: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Секој може да згреша, но дали е дозволено да се биде негрижлив кон средствата од другите и во извршувањето на функцијата? Како вие би постапиле во улогата на балајникот, на класниот раководител, на членот на заедницата или на оној кој позајмил вакви средства? Кој каде етички добро сторил и каде етички згрешил? Дали треба да се мерат само намерите или треба да се согледуваат и да се оценуваат и последиците? Дали се валидни некои поуки-норми кои оттука може да се извечат: Не преземај ја должноста балајник! Ако немаш да надоместиш, не позајмувај заеднички пари! Не давај никому пари на заем! Со туѓиот имот треба да се постапува повнимателно одошто со својот! - Дали се возможни и поинакви формулации на ваквите норми?

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка со која би го оцениле директорот на фабриката при оваа еколошка катастрофа: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Во случајот со труењето на рибите се направени многустрани грешки и пропусти, како и секогаш при еколошките катастрофи - така што разни личности можат да бидат подложени на морално оценување. Дали има морална одговорност на раководството на фабриката? Што е со одговорноста ако не знаеле дека филтерот е расипан? Сопственикот на фабриката не е од истото место - дали тој е помалку одговорен од извршниот директор? Во фабриката работат луѓе од градот, некои се ваши родители - дали тоа ви пречи слободно да го оцените настанот? Зошто новинарите престанаа да пишуваат? Зошто никој не ги слуша и не ги поддржува еколозите? Дали и ја продаваа? Дали по некое време слободно од рибата која ја присобираа луѓето и ја продаваа? Дали по некое време слободно

би влегле во реката да се измиете или да земете вода за некоја друга цел (за градината и сл.)? Чудна е ситуација околу овој случај: штетата во реката нема кој да ја плати, не се дадени пари за казна и се одлага поправка на филтерот - кој губи, кој добива? Дали е можно да направите норма од изнесените примери, на пример: Прости му на другиот ако згрешил (и ти можеш да згрешиш)! Дали тоа значи дека не треба да се трудиме да пронајдеме кој згрешил или да ги поправаме грешките?

РАБОТНА ЕТИКА

НЕДОРАЗБИРАЊА ОКОЛУ ЕКОНОМСКАТА ЕТИКА. - Во моралното судење околу економските прашања има разни аспекти, кои го отежнуваат донесувањето на чиста етичка оценка. Тоа е доста важно, зашто економијата е основа за животот, а денес, откако се намали улогата на идеологиите кај луѓето и политиката понагласено станува сервис за општото живеење на граѓаните, економијата може вистински да се извиши до нивото на најважна човечка дејност. Затоа етичко-економските прашања предизвикуваат исклучително големо интересирање, а етиката во економијата понудува некои од најмодерните етички согледби и норми за современото човештво. Кај нас тие дискусии и расправи не се толку раширени, зашто во нашето општество и свест постојат многу недоразбирања околу смислата и значењето на економската етика. Некои од нив се предизвикани од нашите досегашни и сегашни специфични економски, политички и културни состојби.

Првата причина е тоа што ние недоволно сме вклучени во современите економски текови, имаме ограничен економски развој и не соработуваме многу со развиените земји, а соработката е сведена на наједноставни форми. Втората причина се лошите социјални и етички насоки кај нас (во последните 50-тина години, па сè до денес). Најпрвин имавме дирижирана економија, а имаше и многу национализации на имотот на луѓето. Потоа само делумно беа одмрзнати економските тенденции, но немаше вистинска пазарна економија. Таа дури постојано беше обвинувана за неморалност, а слободните економски тенденции беа наречувани "трка по заработувачка" и сметани (така е уште и сега) за темна и недостојна страна на човекот, на животот и на системот. Третата причина е неводењето вистинска сметка за важноста на економијата за животот и напредокот. Кај нас има неразбирање на суштината на економијата, недоволно се учи за неа, а слабо е и општото познавање на нејзините процеси и принципи. Четвртата причина е тоа што кај нас владее негативна духовна клима на незаинтересираност за напредокот, пофалба на мрзеливоста и на расфрлањето со пари, обожавање да се губи време - наспроти истакнувањето на работливоста, настојчивоста, резултатите и на штедењето и на тоа секој лично да се претстави низ овие параметри. Особено важна причина е и негрижата кај нас за етиката - која претпоставува одговорна единка, почитување на

моралните вредности и извршување на својата должност од сите луѓе, а особено од оние кои имаат повисока и поодговорна положба во општеството и во општествениот труд.

И кај нас ќе се случат промени во економската етика. Но тие може да се очекуваат дури по големата **измена** на начинот на живеење и на однесување кон суштествените димензии на опстојбата и кон современиот начин на градење на животот. Треба да се сменат и развијат општите услови за инвестирање, за започнување на работата и за спроведување на економските задачи. Треба да се развие *личната одговорност за заработувањето и за живејачката*, т.е. секој да стане носител на грижата за работење и за остварување на придобивки, дури да биде опседнат од ваквата грижа. Следствено, треба да се пресврти вкупната култура на општеството кон економските аспекти на живејачката и кон активирање на вкупните интереси и ангажман на луѓето, како и кон истакнување на значењето на економскиот прогрес за квалитетот на живеењето (негова проекција, постојана согледба и инсистирање на напредување, вложување општествени и лични желби и активности за негово реализирање и натамошно продлабочување на неговите содржини и нивоа и сл.). Исто така, важно е и заживување на духот на етиката и зацврстување на нејзиното место во општеството и во животот на луѓето.

СУШТИНА НА ЕКОНОМСКИТЕ ОДНОСИ. - Во економијата е главен стремежот кон **успех и заработувачка**. Меѓутоа, погрешни се вообичаените мислења дека тоа води кон негирање или заборување на моралните принципи, односно дека успех може да се постигне само со отфрлање на етиката, т.е. дека во деловниот свет треба да се постапува без почитување на моралот и со мамење. Тоа не е точно. Современите погледи на моралот инсистираат токму на големото значење на **строгата етичност во економските односи**. Тоа се однесува на сите аспекти на личниот и на заедничкиот живот. Се толкува дека деградацијата и пропаѓање на социјалистичките општества се случиле, пред сè, токму заради недостигот од морал во дејствувањето (неодговорност, немислење на друг, корупција, ситни и крупни измами, негрижа за промашувањата); заради непостоењето на личниот израз во етичката сфера како израз на негирањето на единката во тие општества; заради недостигот од иницијативност како смисла на слободната економија и израз на личната и социјалната слобода; а посебно заради отсуството на благопријатна етичка функција на семејството и на религијата (најнапредни земји на бизнисот се протестантските: Британија, Германија, САД, Австралија, или конфуцијанските: Јапонија, Ј. Кореја).

Во економијата многу нешта се поврзани - таа е еден сложен систем од разни односи и човечки сили и настојувања, кои се преплетуваат во стремежот да се создадат потребни производи, тоа да се направи што побрзо и поефикасно, тие да бидат што поефтини, да

се продадат што побрзо, под добри услови, за да се дојде до заработувачка која ќе овозможи не само живеење, туку и натамошно инвестирање и развивање на новите видови и обем на производството. И така натаму - *непрекинајно*. Тоа е една силна етика на **ангажман** и **вложување** на себе, на пари и ресурси, на **работење**, на **иновации**, на **унапредување** на сите фактори на економијата (машини, енергија, сировини, технологија - начин на водење на работните процеси, маркетинг, реклама, продажба), на **одговорно** банкарско и берзанско работење итн. Економијата бара **целосна посветеност**, а тоа е првенствено етичка димензија. Сега се бара **исправно раководење** со фирмите (менаџерство), **коректен однос** со работниците (кои се соработници), **чесно и доверливо работење** со партнерите, **соработка** со властите и со јавноста (особено со медиумите), **внимавање на еколошките аспекти** (да не се загадува животната средина) и многу други задачи, кои сите имаат етичка димензија.

Етиката во економијата се однесува на моралните принципи, на вреднувањето и однесувањето во различни области. Тука спаѓа една **општа етика на односите во деловниот свет** и меѓу деловните партнери. Има и низа посебни етики: **етика на трудот** (трудова етика, професионална етика, со многу подвидови); **етика на конкуренцијата**, на натпреварот во економијата; **етика на квалитетот** на производството и на производите (да бидат многу добри и соодветно евтини, да не се повредува средината, да не се возбудуваат моралните чувства на заедницата, да не се прави штета на моралниот развој на децата и др.); **етика на односите во производството**; **етика на раководењето** во економијата; специфична **етика на маркетингот**, **етика на рекламата** и сл. Создавањето и подобрувањето на условите на животот се најважни за човечкото постоење, а во тоа е најзначајна економската димензија - што значи производството да биде што поуспешно, со помалку сили, со поголеми резултати, поевтино, со ефектуирање на сите елементи на економичноста (кај нас би се рекло: *домаќинлак*). Затоа економијата и економската етика се во центарот на современата етичка ренесанса на човештвото - кое повеќе не верува во грдите намери, лошите луѓе, бесмислените акции, уништувачките потфати, во заканувачкото однесување, туку препорачува постојана активност, унапредување на знаењата, учење, вложување, кревање сите на нозе да работат, да заработат и да живеат подобро. Економијата е централна точка на современиот и на идниот живот и со неа ни е претставен и донесен новиот човечки морал - на работењето, знаењето, иницијативноста и на остварувањето резултати од својот труд и економско однесување.

ЕТИКА НА ТРУДОТ. - Етиката на трудот е една од основните форми на економската етика. Тука станува збор за моралните вредности во процесот на работењето, кој е сфатен како трошење на човечкиот труд (во работењето имаат улога и знаењето, организацијата,

употребата на машини и ресурси, итн.). Елементарните својства на човекот во работењето се однесуваат на неговото вреднување на самиот труд и на работната ангажираност. Човекот е суштество кое со трудот се развило и си обезбедува опстанок и напредување. Затоа тој го цени трудот и потребата од труд и нив ги истакнува како нешто многу важно и добро за човештвото, а и за самиот човек. Лозунг на сите сериозни луѓе е: **Секој треба да работи!** Слично е: **Кој не сака да работи, не треба ни да јаде!** (значи, не заслужува да постои). Кој не дејствува, кој не се ангажира со својата физичка и психичка енергија, закржлавува и ги губи добрите својства на човечко суштество, а лесно се предава и на неморалот, бидејќи ги загубил основите на животната концентрираност врз добрите нешта.

ХЕНРИ ФОРД

Иницијатор на новата технологија и етика на економијата

Етиката на трудот ги почитува работните напори на сите, особено на оние кои творат (создаваат нешто *ново*, на нов начин) и кои работат *многу* (иако за претераното работење - воркоманија, воркохолизам - се истакнува дека е еден вид зависност). Многу се ценат и организациската сила и добрите резултати, како и технолошкиот квалитет и иновативност (т.е. оној кој го подобрил процесот на работењето). На пример, се укадува на огромната улога на **Хенри Форд** во иновацијата на производството и во промената на односите при работењето и со работниците, на кои им обезбедувал добри услови за опстанок.

Тука спаѓаат и работната одговорност на секого *индивидуално*, за задачите кои ги прифатил, за нивното добро спроведување, за сериозноста при работењето. Станува збор и за *заедничката* одговорност, како фирма (групен труд) во целината на сличните дејственици, кон партнерите и наспроти социјалната заедница. Економските дејци не само што обезбедуваат продукти и услуги за човечките потреби, средства за живејачка на своите вработени и пари за натамошно инвестирање и проширување на дејноста, туку тие се извор на главните финансии за вкупното живеење на општеството (преку даноци, царини и сл.), а се и спонзори за унапредувањето на културата, науката, образованието, спортот и другите социјални дејности. Исто така, во оваа етичка димензија спаѓа прашањето за *личните етички карактеристики на дејците* - **трудољубивост**,

издржливост, цврстина, постојаност, лојалност, кооперативност, деловност и деловна чесност, кои се многу важни за успешното одвивање на економијата.

Тоа е аксиологијата на трудот како индивидуална пројава. Низ овие вредности се пројавува една значајна вредност, која е поврзана со нив, следува од нивното спроведување и има големо влијание врз квалитетот на животот и врз целината на човечкото настојување и борба за живот. Станува збор за **иницијативноста** - како будење, незапирање, манифестирање на креативната и ангажирана индивидуалност, како раширен субјективен придонес кон прогресот, како универзално претприемаштво насочено кон обезбедување и на својата и на општата корист и напредување. Иницијативноста е *срцевина* на пазарната економија и на општеството на слободните единки. Таа е нужна за човечкото дејствување, бидејќи ги поттикнува и ги реализира замислите. Таа извира од силната личност со дејствен морал, која постигнува заживување и растеж на целата заедница, што носи корист за сите нејзини членови. Иницијативноста е нагон и страст за будење на своите сили и за нивно реализирање. Претприемчивата, иницијативна личност ја сака вистинитоста, таа е реалистична, има усет за можното и се труди да успее, таа замислува добри задачи, исправно се гради себеси и правилно ги насочува своите напори. Таа соработува со другите луѓе, блиските ѝ се неопходни за реализирање на важните реални цели, како што и животот и однесувањето на ваквата личност инспирираат на тоа во животот да има иницијативност. Иницијативноста урива разни негативни тенденции: предавање на лошата судбина, помирување со назадувањето, неснаоѓање во животните дилеми и ориентации, неоправдани занеси, глупи конфликти и во личноста и во заедницата, параноични постапки кои ја деградираат опстојбата, а посебно тоа се однесува на неморалното однесување, кое го уништува духот на заедништвото и на креативното добро чувствување. Иницијативноста, придружена со Реализмот и со Прагматизмот, а уште ако е проследена и со *морална строгост*, прави најголеми чуда, отвора патишта, поттикнува други да се приклучат кон таа творечка тенденција, заработува, решава проблеми, овозможува подобро организирање на животот. Иницијативноста е дејствен и делотворен отпор против пропаѓањето, деградацијата, губењето шанси и надежи, а за вклучување во светот, за станување модерни (кои денес единствено успеваат), за будење и издигнување.

Кон иницијативноста се приклучува и **стремежот кон усовршување**. Желбата да се постигне *совршенство* ја истакнуваат многу од значајните фирми. Таа етичка задача не е само приспособување, туку промена, сè до постигнувањето најдобри можни резултати. Целата економска етика го има и проблемот на *имотност*, кој поставува етички барања да биде создаден зачуван, развиен и добро искористен. Етички е добро да се собираат парите, а не да се трошат

без ред и смисла, при што расипништвото се осудува како еден вид неумереност и неразумност. Наспроти тоа се поставува етичката функција на **штедењето**, што има значење не на скржавост, туку на чување средства за важни цели и нивно насочување кон развој на економијата. Иницијативната економија на слободниот пазар инсистира маркетиншки на купувањето-трошењето, но уште повеќе бара средства за развој на производството - што значи поддршка за штедливоста и за штедењето. Овие заслужуваат највисока етичка оценка и се првокласна етичка задача. Така етичкиот и економскиот ум се поврзани во етиката на економијата и на трудот.

НОРМИ И ПОСТАПКИ ВО РАБОТЕЊЕТО

Идеалите и вредностите за работата и нормите и постапките во работењето спаѓаат во основните човечки етички вредности. **Трудот е една од првите карактеристики на човекот** (покрај разумот, животот во општество, одгледувањето на младите, сопствениот духовен развој, моралот, творештвото). Луѓето најмногу време минуваат во работа. Низ работата го обезбедуваат она што им е потребно. Тие размислуваат за работењето и постојано измислуваат нови производи, апарати и методи за работата. Во работата соработуваат и се поврзуваат со други луѓе, таму градат најблиски врски и најдлабоки чувства со другите.

Работната етика спаѓа во базичните етички својства на човекот. Во неа се зборува за неговиот однос кон работата и за нормите што ги следи при работењето. Посебните, најзначајни работни вредности, норми и постапки на луѓето се следниве:

ЖЕЛБА ДА СЕ РАБОТИ - основен работен стремеж, кој сведочи за работната и за животната етика на личноста; тоа е настојување да се вложува енергија во работата, да се прави она што треба и што дава резултати, да не се избегнуваат обврските;

ТРУДОЉУБИВОСТ, работливост - страст-љубов за работење и посветеност на работата; со ова се истакнува личната работливост на личноста, нејзиното прифаќање на работните должности;

НАСТОЈЧИВОСТ - устременост кон целта, постојано целесообразно дејствување; неоткажување од замислената и зададената работна обврска;

АКТИВНОСТ - дејствување, вложување, работење, поттикнување на своите сили да се работи; постојано и предано извршување на задачите;

АНГАЖИРАНОСТ - вклученост во дејствувањето, такво вложување на сили кое се истакнува; нафаќање да се изврши обврската;

ИСПОЛНИТЕЛНОСТ - извршување на обврските со желба да бидат направени, видливо прифаќање на должноста; работење со радост и без откажување; небегање од одговорноста - ова дава можност за потпирање врз таа личност во работењето;

ПРОФЕСИОНАЛНОСТ - стручно дејствување во работата, претпоставува добро знаење и вештина, добра обука и посветеност на правилното работење; означува и сериозност на стручњакот при дејствувањето;

СОРАБОТКА - заедничко извршување на работата, помош при работата, особено од колега, со кого се делат задачите, работното време и апаратите, зашто со него се заеднички користи, резултатите и успехите од работењето; поделба на работата за да се изврши полесно и да се добие подобар успех;

КОЛЕГИЈАЛНОСТ - чувство за единство и пријателство со соработниците; другарство со оние со кои се работи заедно - со ова се дава предност на оние со кои луѓето меѓусебно се поврзани со работата.

Овие вредности, норми и постапки во работата се добри и се допаѓаат. Се препорачуваат и се очекува сите нив да ги следат во работењето. Оној кој се согласува со овие вредности и така дејствува во работата се смета за **вредна и добра личност**, а неговиот **работен морал се истакнува за пример**.

Спротивните вредности не се допаѓаат. Се препорачува тие да се избегнуваат, односно личноста да се измени и да ги прифати правилните постапки во работата. Такви спротивни, лоши и зли работни вредности, норми и постапки за личноста се: **НЕМАЊЕ ЖЕЛБА ДА СЕ РАБОТИ** - избегнување на работата, невложување енергија во работењето, бегање од обврските; **МРЗЕЛИВОСТ** - неработливост, немање желба за работење, непосветеност на работата, неприфаќање на работните обврски; **ИЗБЕГНУВАЊЕ НА РАБОТАТА** - неустременост кон целта, отфрлање на задачите, откажување од замислената и зададената работна обврска; **НЕАКТИВНОСТ** - недејствување, невложување, неработење, непоттикнување на своите сили да се работи; **НЕАНГАЖИРАНОСТ** - исклученост од дејствувањето, невложување сили, ненафаќање да се изврши обврската; **НЕИСПОЛНИТЕЛНОСТ** - неизвршување на обврските, немање желба тие да се направат, неприфаќање на должноста, работење без радост и со многу натегање и откажување, бегање од одговорноста; **НЕПРОФЕСИОНАЛНОСТ** - нестручно дејствување во работата, немање знаење и доста вештина, без добра обука и посветеност на правилното работење; **несериозност на стручњакот при дејствувањето**; **НЕСОРАБОТУВАЊЕ** - невклучување во заедничкото извршување на работата, недавање помош при работата, особено од колега;

НЕКОЛЕГИЈАЛНОСТ - немање и неразвивање единство и пријателство со соработниците, немање другарство со оние со кои се работи заедно, недавање предност на оние со кои луѓето се поврзани со работата.

Овие негативни работни вредности, норми и постапки не му се допаѓаат никому, тие се спротивни на нормалниот и посакуван човечки став и однесување кон работата и во работењето. Оние со вакви негативни вредности не се личности врз кои во работењето може да се потпрат нивните колеги, работодавци или другите луѓе со кои тие доаѓаат во контакт во текот на работата.

МОРАЛНИ НОРМИ ЗА РАБОТНАТА ЕТИКА

Во работната етика нормите бараат добро дејствување во економијата, трудење и исправно работење на секого, соработка во оваа област, внимавање да се направи квалитетен производ и да не се загади животната средина, успешно функционирање на сите економски елементи во работата. Еве неколку од нормите:

Работи! Труди се (и ќе имаш)! Дејствувај брзо и квалитетно!

Добро промисли пред да почнеш, потоа во текот на работењето контролирај ја ситуацијата, гледај работата да ја завршиш брзо, квалитетно и успешно!

Работи за да заработиш! Работата не е игра, туку обезбедување на животот! Плакај им достоино и редовно на оние кои работат за тебе!

Не е срамота да се работи, срамота е да не се работи!

За да успееш во модерната работа, треба добро да учиш за тоа!

ДОБРА ФИЛОЗОФИЈА НА БИЗНИСОТ

За етичкиите аспекти на економијата се постојано се изработуваат кодекси на однесувањето. Ги наведуваме принципите на етиката на работењето на прочуената фирма Елвик:

- Клиентот го обезбедува нашето постоење.
- Доволно добар е само највисокиот квалитет.
- **Нашата цел е да бидеме етична компанија.**
- Ние веруваме во вредноста на луѓето.
- Ништо не може да ги замени фактите.
- Ние сакаме да растеме.
- Ние сме отворен систем.
- **Ние сакаме денес да го правиме она што другите ќе го прават утре.**

ЕТИЧКИ ПОРАКИ НА БИЗНИСМЕН

Кореецот **Ким Ву-Чунг** е современ менаџер. Како дејте ги доживеал страдањата на Вијората свејска војна и на стравата на Корејска војна. Почнал да работи на 13 години за да го издржува семејството. Користејќи го умот и тврдејќи се, од продавач на весници станал малечок бизнисмен, па со три соработници ја основал една од најголемите компании **Даву**. Постигнал свејски успех во организацијата; особено се покажал силен во продажбата и во настаните спрема партнерите и клиентите. Ја напишал книгата "Секој пат е поклопен со злато" во која ги опишал своите политики и ја изложил својата животно филозофија и принципиите на најдобрата работна етика. Некои од неговите принципи се:

- Мечтите се моќ што го менуваат светот.
- Доколку постои макар и еден процент шанса за успех во еден проект, за вистинската личност во бизнисот тоа е искра која пали оган.
- Искрата на креативните идеи доаѓа од вредното работење и од сериозното размислување.
- Никој кој целосно ѝ се посветил на работата - не пропаднал.
- Доколку се обидуваме да го задржиме она што веќе е ваше, другите ќе ве надминат. Одржувањето на состојбата е назадување.
- Поделете го сопственото знаење со друг. Интелектуалната себичност е подеднакво бедна колку и материјалната.
- Донесувајте ги прво лесните решенија; со тоа ја расчистувате ситуацијата.
- Крупните шанси одат заедно со остри обврски.
- Една грешка е голем учител; две грешки - учител повеќе.
- Ниеден човек не е толку безвреден за да не може да му помогне на другиот. А секому понекогаш му е потребна помош.
- **Важно е што работите, но уште поважно - како работите.**
- Највредното нешто на светот е времето. Како стрела, пуштена од лак, никогаш не се враќа.
- Во вистинскиот натпревар **не постои цел што ги оправдува средствата.**
- Не плашете се ако потрошите повеќе пари кога тоа е потребно. Но никогаш не трошете пари попусто, дури ни најмалечки суми.
- Не можат да ве критикуваат затоа што заработувате премногу или премалку. Можат - ако парите не ги трошите мудро.
- Ангажираното живеење повеќето луѓе ги прави среќни.
- Нацијата со потрошувачи кои трошат над нивните можности е нација во неволја.

- Дали етиката и економијата имаат допирни точки? Дали тие се блиски во современата епоха?
- Зошто кај нас не е развиена економската етика?
- Кои се областите на економската етика?
- Што е иницијативноста? Дали таа му е неопходна на системот на пазарната економија, воопшто на современото живеење?
- Што обезбедува иницијативноста?
- Кои се вредностите на работната етика?
- Кои се негативните однесувања кои ја повредуваат работната етика?
- Одберете еден пример на вредност и спротивна невредност во работната етика и анализирајте ги. Што предизвикува вредноста, а што невредноста?
- Какви се моралните норми на работната етика?
- Одберете една од поуките на Ким Ву-Чунг и направете нејзина етичко-економска анализа.
- Која идеја од кодексот на фирмата Елсвик ви се допаѓа? Зошто?
- Смыслете една етичко-економска идеја, која би можеле да ја земете како свој лозунг во животот и во дејствувањето.

Замислете некоја дејност и обидете се да ја разгледате со оглед на овие аспекти, еден по друг:

- економско значење,
- етичко значење,
- нејзина потреба,
- вклопеност во (нашата) економија и во вкупното живеење,
- обврска да се извршува,
- што значи да биде добро извршувана.

Обидете се да ги откриете етичките дилеми во извршувањето на оваа дејност. Разговарајте со другите за тоа.

ДЕЛОВНА ЕТИКА

ШТО Е ДЕЛОВНАТА ЕТИКА? - Деловноста е суштествен дел од економијата, а деловната етика е **примарна економска етика денес**. Се разбира, важни се и *работнијата етика*, како морален систем во трудот, и *менаџерската етика*, како морал на организирањето и управувањето, и *професионалната етика*, како морал на соодветната дејност и занает, воопшто како морал на личноста која дејствува стручно. Овие, заедно со деловната етика, го сочинуваат комплексот на економската етика. Но деловната етика се однесува на *јадрицата на економијата*. Деловноста претставува основна **грижа за успешно спроведување на економијата**, таа е амбиција добро да се води економијата и да се постигне успех. Деловноста е активност, способност и решителност да се извршат економските задачи, настојчивост и вештина во правенето бизнис и во водењето на економијата, енергичност, бестрашност во потфатите и сила да се има успех во нив. Деловноста е суштина на односите меѓу учесниците во економскиот процес, од неа најповеќе зависи постигнувањето на вистински економски резултати (не загуби, туку заработка; не опаѓање, туку напредување на сите полиња на економското мерење на успехот). Деловноста значи економичност, дух на бизнисот, домаќинлак, страст, посветеност и добро водење на економската дејност.

За овие нешта зборува деловната етика. Таа се однесува на моралните принципи, на вреднувањето и на однесувањето на полето на остварувањето на *примарните задачи на економијата*, како што се пронаоѓање добра област за дејствување и за вложување; заживување, добро искористување и ширење на капацитетите; добро водење на работите, што резултира со остварување на заработувачка, со напредок и со оправдано задоволство и гордост од стореното. Добриот пример е многу важен - па така добрата деловност се анализира, раскажува, проучува и се следи и станува дел од општиот економски дух и искуство на епохата.

Во деловната етика спаѓаат и **односите меѓу деловните партнери** и една поопшта етика во деловниот свет кој е поврзан во неразлучна целост и многустрано соработува (тука е вклучена и општата етика на човештвото денес). Деловната етика ги изразува и *моралната свест* и *етичките норми* во натпреварот во економијата, во грижата за квалитетот на производството, како и за текот и односите во производството, во раководењето во економијата (менаџерство), во маркетингот, во рекламата и сл. - што сè се појави и се развива во современата етичко-деловна практика и теорија. Така деловната етика е една од најраширените и теориски многу истражувана етичка област на денешницата.

ДЕЛОВНИ МОРАЛНИ НОРМИ. - Деловната етика не е нешто ново. Таа е срцевина на економската мисла и дејност откако човекот ги произведува условите на својот живот. Иако порано многумина краделе од другите и постапувале лошо, и тогаш важел принципот да не се краде од соседот и да не се мами муштеријата. Иако многумина ги лажеле своите ортаци, имало правило кон ортакот да се биде крајно чесен сè додека трае соработката и заедничкото вложување и работење. Иако многумина не им плаќале на работниците, добрите домаќини и газди прво нив ги плаќале, како што ги намирувале и другите обврски, па потоа гледале што останало, што ќе дадат за дома, што ќе чуваат, што ќе вложуваат итн. Таа стара деловна етика уште е жива, и во реалноста и во идеите. Во новите тенденции за силен деловен морал се истакнуваат нормите на *традиционалната деловна етика* - како што се: **чесност, дејствителност, исполнителност, лојалност, издржливост, постојаност, "збор"** итн. На пример, денес вредноста на кажаното, ветеното, договореното, т.е. на дадениот збор, е толку силна што меѓу партнерите во најразвиените земји не се потпишуваат договори, туку спогодбата (обично по тешки и детални договарања) завршува со ракување, а натаму има само исполнување, за чија исправност се грижи секоја страна за своето како најважно морално прашање за нив самите (кој ќе излаже, нема да најде повеќе работа во таа област или земја, за тоа ќе се погрижи моралниот комитет на Деловниот клуб, кој на сите ќе им каже каква неделовна личност се покажал измамникот или неспособниот).

Истовремено во деловната етика се инкорпорираат и *нови области и вредности* со кои се изразуваат современите дострели на човештвото на полето на општествениот живот, економијата и сознанието. Деловните луѓе се сметаат **одговорни за напредувањето** на својата дејност, град, регион, земја (впрочем, тие даваат најмногу данок) и тоа го покажуваат. Тие се носители на најмодерните тенденции, во смисла на **иновативност**, што стана една од неколкуте основни вредности и карактеристики на економските раководители - да ги следат откритијата и да вложуваат во модернизацијата на дејствениот процес, во заштитата на работниците, во унапредувањето на животната средина и сл. Заради важноста од преземањето на новите сознанија за успехот во економијата, денес во неа (во сите фирми) се одвива огромен процес на **постојано стручно усовршување** на вработените. Таа заинтересираност за знаењето и културата е дел од деловниот морал денес и во него предничат најзначајните бизнисмени.

Новата деловна етика особено се труди околу истакнувањето на местото и значењето на економијата за квалитетот на човечкиот живот. Се зборува за општата поврзаност на луѓето и светот, за социјалната (духовна, човечка) еднаквост, за значењето на модерниот пристап, за почитувањето на личноста и на интересите на другиот, за развивањето на меѓусебната доверба во дејствувањето и во светот

воопшто, за одгледувањето на смислата за прогрес и за поврзувањето со најсовремените економски тенденции и сл. При градењето на општата слика за културата и животот и при проекциите на идната градба на цивилизацијата не се заборава, туку *се йојшенцира значењето на економијата*, а со тоа и на деловниот морал. А во практичната деловна етика особено се истакнува значењето на етичките аспекти за вкупното човечко дејствување, па така и за деловноста.

Деловната етика е целосен морален систем, не само со оглед на пошироките области кои ги зафаќа, туку и со оглед на строгоста на нормите што ги предлага, на острината на моралните критериуми што ги застапува, на принципите што се во нејзината основа (чесност, збор, углед, доверба, почитување, достоинство, лојалност, морална функција), на значењето што го има за успешното одвивање на работата и на животот, како и за вкупниот прогрес на личноста, заедницата и на целото човештво. Етичката вредност **Доверба**, која е особено значајна за современите економски односи, од деловната етика прерасна во едно од суштествените прашања и вредности на целото човечко постоење. Впрочем, во создавањето на животот најважна е неговата економска димензија. Затоа, во оваа силна потреба од моралот во современата епоха, него првин го очекуваме и сакаме да се гради во централната точка на современиот и на идниот живот - економијата.

ПРОФЕСИОНАЛЕН МОРАЛ - Многу важен дел од деловната етика е професионалниот морал, прашањето на **улогата на личноста во доброто и исправно водење на дејноста**. Професијата е една од суштините на човекот. Секој човек работи нешто и се труди да има знаења и вештини за таа дејност кои му овозможуваат должноста да ја извршува квалитетно и со успех. Поимот *професија* означува имање определено знаење и должност, занает (струка и работни обврски), што човекот ги извршува. *Професионализмот* е квалитетот на извршувањето на задачите во работата. Заради важноста на работата и на економската дејност за животот на личноста, прашањето на професијата е едно од најзначајните за човекот, а на професионализмот едно од најприсутните во неговата морална ориентација. Секоја личност (тоа го прават и неговите блиски) долго размислува за професионалната ориентација, се ангажира да ја заврши обуката (и тоа што е можно подобро), се труди да најде работа и да почне да работи, прави усилби за добро да ја извршува и да се развие како мајстор на својот занает.

Професионалната етика укажува на особените етички димензии кои произлегуваат од соодветната активност - за потребата од посебен квалитет на дејствата, за улогата на професионалецот во таа област и др. Во професионалната етика спаѓаат и правилниот економски однос во дејствувањето, пред сè унапредувањето на економските аспекти на дејствувањето (заштеди, заработувачка, правилна распределба...).

МОРАЛНИ НОРМИ ЗА ДЕЛОВНАТА ЕТИКА

Сите општи етички норми во животот важат и во деловните односи каде што уште се зголемени со одговорноста за извршување на договореното и со почитување на заработеното како извор на живејачката. Покрај посебните норми на однесување во одделни области и случаи (има кодекси за дејствување на берзите или за банкарското работење), постојат и *лични норми* на некој деловен човек или фирма. Ова сè почесто се случува, зашто големите фирми си донесуваат свои сопствени *еџички кодекси*, кои служат за ангажирањето на нивните вработени, но и за угледот на фирмата во јавноста. Од поопштите правила, можат да се истакнат следниве норми на деловната етика:

Цел е совршенството! (ова е норма на многу деловни дејци и фирми)

Оној со кого соработуваш како деловен партнер или како соработник во работата ти е најблизок во тој период од животот и кон него однесувај се со почит, кооперативност и со животна заинтересираност!

Своите деловни (и вкупни економски и човечки) интереси најдобро се чуваат со настојчивост, чесност, работливост и со добро извршување на работата!

Со оглед на професионалната димензија на работењето, има разни норми, општи и посебни, за секоја област на дејствувањето. Многу од нив се ставени во *кодекси* (кодекс на лекарите, на новинарите итн.), а многу од нив се обичајни норми, кои се пренесуваат од еден дејственик на друг и така траат од генерација во генерација.

Посебна димензија на професионалната етика е личното напредување на дејственикот на стручен план (денес сите бизнисмени зборуваат англиски, а во развиениот свет мнозина зборуваат и јапонски), одржување и унапредување на физичката сила и енергија и одржување и подобрување на психичките перформанси на личноста, проширување на контактите и на врските со колегите, добра информираност за развојот на занаетот и за новите алати и технологии и сл. Професионалниот морал укажува на тоа дека при извршувањето на должноста се ценат заинтересираноста, настојчивоста, вештината и издржливоста во исполнувањето на задачата.

Професионалната етика дава низа обврски, норми и задачи кои треба (мора, нужно е) да ги извршуваат професионалците во таа област. Тоа се нарекува и **деонтологија** - морален систем (норми и должности) на една професија. Професионалецот треба да дејствува според правилата (моралот) на дејноста, од него се бара да се однесува *сообразно на професијата*, да ги чува нејзиниот лик и чест. Дел од моралната димензија на деловноста е *колеџијалноста*, блискоста со оние кои работат иста или слична работа, соработката со нив, поврзаноста при дејствувањето, размената на информации, давањето меѓусебна помош. Обврска е да не се кажува ништо за процесот, за особените аспекти и за резултатите на дејноста, да се чува технолошката и деловната тајна. Затоа луѓето од иста професија сочинуваат своевидно братство, еснаф, професионално здружение, настапуват заедно во застапувањето на својата професија, во нејзиното унапредување и бранење (на нејзиниот углед, на нејзините области и задачи, но и на својата позиција која произлегува од професионалната определба, ориентација и работа), како и **воопшто** во залагањето за задачите и за начелата на деловноста.

ДОВЕРБА!

Френсис Фукујама, еден од најпознатите филозофи на историјата и футуролози на денешницата, во своето пророчко дело "Доверба" (1995) ги истражува етичките аспекти на економскиот успех на најзначајните нации во последните векови и денес, а прави и етичка проекција на идните економски односи, за чија главна вредност ја смета **довербата** - вербата во некој или во нешто, меѓусебното верување во моралот.

"Законите, договорите и економската целесобразност даваат непоходна, но не и достатна основа за стабилноста и за благосостојбата на постиндустриските општества. Нив живот треба да им вданат заемноста, моралните должности кон општеството и довербата, што повеќе се засноваат врз традицијата отколку врз рационалната проценка. Тоа не е анахронизам во современото општество, туку неопходен услов за негов успех...

Довербата претставува очекување во заедницата за **правилно, чесно и кооперативно однесување** на нејзините членови, засновано врз нормите што тие ги споделуваат... И покрај тоа што договорите и личниот интерес се важни претпоставки на здружувањето, најефектни организации стануваат оние заедници кои имаат исти етички вредности. Во нив се излишни договорите и законските одредби за однесувањето затоа што претходно востановениот морален кодекс создава основа за заемна доверба меѓу членовите на општеството.

Договорниот систем им дозволува и на туѓи луѓе, без никаква основа за заемна доверба, да работат заедно, но процесот тече многу поефектно ако постои доверба... Довербата постои кога во една заедница така се споделува системот на моралните вредности што се создава очекување за правилно и чесно однесување."

ЕТИЧКИ КОДЕКС НА ТРГОВЕЦОТ

Од современата книга "Суверенитетовци" од Б. Конради, П. Талкенбергер и од Х. Мелер пренесуваме десет морални правила за трговијата:

1. Не продавајте ништо за што не сте сигурни дека е конструктивно и дека ви е потребно и ви помага вам, на вашето семејство, на вашата држава и на вашата животна средина.
2. Производот не го продавајте со многу повишена цена.
3. Не продавајте производ со понизок квалитет.
4. Продавајте го производот само тогаш кога сте уверени дека клиентот има корист или потреба од него.
5. Востановете дали клиентот добро ја разбрал можната корист од производот и од услугата, така што ќе го добие она што сте му го ветице.
6. Разговарајте и упатете го вашиот клиент во сите предности на производот или на услугата. Но не премолчувајте ги недостатоците, ако има такви.
7. Одржувајте ги вашите ветувања. Луѓето треба да ви веруваат.
8. Ако клиентот сака така, чувајте ја како службена тајна информацијата што сте ја добиле од него. Не зборувајте пред трети лица нешто што би го засегнало вашиот клиент.
9. Однесувајте се лојално кон вашата фирма.
10. Не заборавајте дека **долгорочниот успех зависи од чувањето на вашето добро име и чест. Тие се поважни од парите.** Доброто име на вашата фирма и на вашите клиенти се исто толку важни колку и вашето сопствено добро име.

- Кои се гранките или основните делови на економската етика?
- Што е деловноста како карактеристика и како активност на економските дејјци?
- Дали деловната етика има и стари норми кои ги пренесува и ги почитува? Кои се?
- Кои се новите ориентации и норми на деловната етика?
- Дали бизнисмените сметаат дека се одговорни за животот и за напредокот на општеството?
- Како се однесуваат деловните луѓе кон проблемот на иновативноста?
- Што е професионалниот морал?
- Кои се моралните норми на деловната етика?
- Размислете за некоја норма од некоја посебна професија. Што изразува таа?
- Што е довербата? Колку довербата е важна за новата економија и за живеењето?
- Одделете некоја од нормите во Кодексот на трговецот и анализирајте ја од етичка и од економска гледна точка?

Исполнета ја оваа *еџичка анкета*; одговорите во неа не мора јавно да ги соопштите, туку тие најнапред се важни за вас и остануваат за ваше размислување. Оваа анкета се однесува на вашето разбирање на деловноста и на професионалноста. Вие сте уште ученици. И вие работите нешто определено, секојдневно и преку цела година, се трудите да постигнете успеси, за тоа вложувате желби, амбиции, енергија, усилби, време. Тоа може да се третира како ваша работа. Затоа, ве молиме, одговорете на прашавања:

- Дали треба да постапувам добро во мојата дејност (училиште)?

- Да - Не - Зависи од случајот - Не е важно

- Дали мислам дека постапувам добро во мојата дејност?

- Да - Не - Делумно (зависи од случајот)

- Што мислите, што мислат за вашата работа вашите соученици (колеги) и наставници (претпоставени)?

- Дека работам добро - Дека работам лошо - Не ми е важно што мислат

Ве молиме, изберете го дадениот одговор кој најмногу Ви соодветствува:

ЈАС ПОСТАПУВАМ ДОБРО ВО МОЈАТА РАБОТА - ЗАТОА ШТО...

- ...тоа е вообичаено, треба сите да постапуваат така .

- ...ги слушам родителите и наставниците, тие бараат да постапувам така .

- ...тоа е должноста на секого кој се зафатил за некоја работа.

- ...така може да остварам резултати и да имам поголема перспектива во натамошното учење (студирање), потоа во работата и во животот.

- ...ги почитувам луѓето, јас сум човечко суштество, и со моето работење знам дека им правам добро на сите.

- ...сум добил шанса да учам и треба да возвратам за довербата.

- ...во сите дејности секогаш треба да се трудат сите и јас го правам тоа .

- ...тоа го бара кодексот на учениците и такви се правилата на нашиот морал (дејствување).

- ...јас не знам да постапувам поинаку .

- ...сакам сите на светот да работат добро, сите насекаде да се однесуваат добро, и со моето добро учење и однесување на училиште јас покажувам какво треба да биде вистинското постапување на секого.

ЗАВРШНИ ИДЕИ

Економијата е тешка и сложена дејност, но сите мораат да бидат вмешани во неа зашто од неа се добиваат средства и сили за живот. Во неа важат разни начела, треба да се прават разни работи, дури и тешки работи, но бидејќи сите тие се предвидени за човекот и му служат на човекот - можат да бидат направени. Најлошо е ако во неа не се постапува добро и принципиелно, туку лицемерно и измамнички. Но како што мнозинството луѓе се чесни, такви се и при работењето (иако кај нас малку сме заостанати и на тоа поле - и тоа ќе се поправи). Треба да се вложат напори, треба да се учи, да се работи, да се штеди, да се биде чесен, да се отворат "десет очи" за да се внимава да се заработи и тоа да не се троши безумно.

Еден стар почитуван господин во минатото, хаџи-Васил од Кавадарци, познат и достоинствен маж, бил многу умен. Еднаш кај него дошол некој човек и побарал 10 лири на заем. Хаџи-Васил му ги дал.

Седнале околу мангалот (отворен оган со жарчиња) да поразговараат. Молителот зел цигара, извадил кибрит од џебот и си го запалил тутунот. Хаџи-Васил го погледнал и му рекол:

- Те молам, дај ги лирите, да ги видам нешто.

Овој му ги вратил. Старецот ги ставил во својот џеб. На зачуденото прашање на молителот што се случило, хаџи-Васил одговорил:

- Покрај жарчето пред тебе, ти земаш кибрит и си ја палиш цигарата (тогаш кибритите биле скапи, биле монопол на државата). Како, таков расипник, ќе ги вратиш парите?!

Потсетувам на умниот хаџија, кој мудро, однапред, го согледувал ризикот и си ги решавал евентуалните економски проблеми.

ПРАШАЊА ЗА ПОВТОРУВАЊЕ

- Дали економијата е важна област на човечкото дејствување?
- Дали во економијата има морал?
- Што е работниот морал?
- Какви се нормите на работниот морал?
- Кои се позитивните, а кои негативните однесувања во работата?
- Какви се нормите на деловната етика?
- Што е професионалниот морал?
- Кој е автор на книгата за довербата во модерната економија и општество?
- Дали имате сознанија за економскиот морал? Дали нормите на економската етика може да ги следите во вашите ученички дејности?

Х дел ПОЛИТИЧКА ЕТИКА

Во овој дел се претставуваат состојбата и главните ориентации на политичката етика во современото човештво. Заедно со другите елементи и области на животот, и во политиката има големи промени во идеите, целите, вредностите, нормите и во методите. Основното е што денес насекаде е завладеан духот на демократијата, луѓето се стремат кон мир и соработка, се зголемуваат разбирањето и толеранцијата, а човековите права се најважен етичко-политички аспект на промените. Тука се расправа:

- за политичката етика денес и за најважните тенденции и вредности во неа;
- за демократијата како најраширена форма на политичките односи денес;
- за мирот како прва и највисока вредност на денешницата;
- за толеранцијата како важен етички метод во односите меѓу луѓето;
- за човековите права како натамошно проширување на слободата на луѓето;
- за Универзалната декларација за правата на човекот како најзначаен етичко-политички документ на денешницата.

Овие прашања треба да ги научите и да ги дискутирате, зашто сте на прагот на зрелоста, кога ќе треба и со гласање и со други политички настани да почнете да учествувате во политиката на земјата. Овие прашања се интересни зашто за нив насекаде се расправа, па треба да имате сознанија за новите појави во политиката, кои се одразуваат врз целиот живот.

РАЗМИСЛИ И ОЦЕНИ

Во 1960-тите години целиот свет беше вознемирен од нуклеарната опасност и од Студената војна меѓу големите светски сили. Насекаде се правea провокации да почнат војни, кои се водеа со голема жестина. Дури водачите на една голема земја објаснуваа дека во нуклеарната војна таа може да загуби, ако треба, и 200,000.000 луѓе, но и на другата страна ќе загинат толку, па кај првата ќе останат 800,000.000 за да завладеат со целиот свет. Тогаш се водеше и Виетнамската војна, која со секојдневните слики од боиштата и со воените масакрирања предизвикуваше силен отпор во душите на луѓето.

Двајца најпознати рок поети и музичари Џон Ленон и Пол Маккартни ја направија песната "Give Peace a Chance" за нужноста на мирот. Оваа песна на

Битлсите, со која се бара да му се овозможи на мирот да ги покаже своите убави страни, ја пеат сите млади во светот. На едни антивоени демонстрации во Вашингтон песнава ја пееја заедно 2,000.000 луѓе.

*Two, one two three four
Ev'rybody's talking about
Bagism, Shagism, Dragism, Madism Ragism, Tagism
This-ism, that-ism, is-m, is-m, is-m.
All we are saying is give peace a chance
All we are saying is give peace a chance...*

*Lett te tell you now
Ev'rybody's talking about
Revolution, evolution, masturbation, ,
flagellatin, regulation, intergrations,
meditations, United Nations,
Congratulations.
All we are saying is give peace a chance
All we are saying is give peace a chance
All we are saying is give peace a chance
All we are saying is give peace a chance...*

Во песнава се кажува дека сите расправат за разни работи и идеи, а младите само пеаат да му се даде шанса на мирот.

ОЦЕНЕТЕ: Заокружете ја моралната оценка со која би го оцениле барањето на Битлсите да му се даде шанса на мирот: 1 2 3 4 5.

ЗА ДИСКУСИЈА: Дали зборовите од песната на Џон Ленон и Пол Маккартни се интересни, добри и важни за луѓето? Дали треба да има мир меѓу луѓето? Дали етиката може да се изразува и низ уметноста, па и низ рок поезијата? Дали етиката може да се учи и од рок поезијата? Колку знаете уште етички валидни пораки од врвните творци - посебно за мирот? Дали со сите средства луѓето треба да ја искажуваат својата загриженост за состојбите спротивни на мирот? Дали е тоа еден вид политички став?

ЕТИКАТА И ДЕМОКРАТИЈАТА

ПОЛИТИКАТА И ЕТИКАТА. - Во нововековната филозофија обично се говори подбивно за моралноста на политичарите, а некои сериозни мислители тврдеа дека политичката практика нема ништо суштествено со моралот бидејќи во неа "рацете треба да се брцаат во кал", а моралот има идеална насоченост. Николо Макијавели во делото "Владетел" им препорачува на владетелите да бидат како силни животињи, стрвни и итри, да мислат само како безобѕирно ќе ја освојат

власта, како неа доживотно ќе ја држат и како апсолутно ќе завладеат со сите процеси во општеството. На Макијавели му се припишува најлошата етичко-политичка порака: **Целта го оправдува средството!** Секој метод и средство се дозволени само за да се реализира својата цел - тоа е прочуениот *макијавелизам*, кого го следеле многу диктатори, тирани, безмилосни владетели.

Но политиката не била секогаш лошо етички оценувана. Тоа што оние на власт понекогаш не мислат на моралноста на своите постапки, туку имаат поинакви цели и не им е грижа за етичките оценки - не значи дека мислителите не зборуваат за етичката димензија на политиката. Таткото на научната политика Аристотел, писател на првата "Политика", учител на најголемиот цар на сите времиња Александар Македонски, ги разгледувал поврзано етиката и политиката како два вида човеково однесување кои се блиски. Тој видовите на политичките режими не ги делел само според тоа колкумина учествуваат во власта, туку и како се води власта, со добрина или со лошотилак, со насилство или со разбирање со населението.

ШЕСТ ВИДА ВЛАСТ

Според Аристотел, има шест вида власт (според видот на власта, секој знае каква е таа власт и што да очекува од тоа општество и од таквата власт):

монархија - кога владее еден (наследствено) и добро;

аристократија - кога со добро владее група најдобри во државата;

демократија - кога власта која владее со добро се добива според гласовите на народното мнозинство;

тиранија - кога владее еден (кој со сила ја зазел власта) и насилнички;

олигархија - кога владее група најбогати, кои водат грижа само за себе;

охлократија - кога владее олошот, односно едно мнозинство од лоши луѓе (или нивни избрани), кои мислат само да прават зло.

Во нашата епоха политиката стана блиска со етиката. Тие нови погледи за политиката поврзани со етиката доаѓаат од земјите со развиено и специфично демократско уредување - во кое вистинските моќници се избираат на одредено време и ретко кој може да воспостави авторитарна и генерална власт. Во денешниот свет со многу држави основната политичка ориентација е **демократија**. Тоа е поим од граѓанскиот живот и етика. Тоа значи еднаквост на луѓето, нивна независност во погледите за општеството, нивна слобода на живеење, дејствување и на решавање на сите прашања, па и на општествените. Демократијата значи слобода на личноста и на народите, ја изразува вербата во умноста на човечките индивидуи добро да си ги определат целите и успешно да си ја водат заедницата, а значи и увереност во доброходноста на нивните намери во однос на другите индивидуи и на

човештвото воопшто. Плуралноста на човечките светови е проследена со **плурализам на политичките ставови**. Нема еднозначно определен модел на спроведување на власта. Можно е да се биде кралство или република, да се има парламентарна или претседателска власт (кој е поважен во политичките одлуки), можно е да се имаат индивидуалистички или социјалистички цели (кон кого да биде првенствено насочена смислата на ангажманот и на одлучувањето - кон личноста или кон заедницата), можно е да се биде либерален или конзервативен (да се бараат нови или да се чуваат старите вредности) итн. Но сите режими треба да бидат **демократиски** - т.е. да ја почитуваат слободата на секого, да не владеат со насилство, да имаат самосвест дека власта е од народот, да знаат дека авторитарното владеење не е можно во современата епоха и да почитуваат дека политичките институции постојат за доброто на луѓето (на сите луѓе).

**ДЕМОКРАТИЈАТА Е ВЛАСТ
ОД НАРОДОТ, СО НАРОДОТ, ЗА НАРОДОТ.**

Абрахам Линколн

ГЛАВНИ ЦЕЛИ НА ПОЛИТИКАТА. - Политиката значи среден заеднички живот; како дејност, таа е грижа да им биде добро на соодветната заедница и на луѓето во неа. Целта и задачата на секоја добра политика денес е унапредување на животот, **прогрес**, постигнување успех на сите полиња и напредување во сите елементи на живејачката - економска иницијатива, отворање работа, добро работење, добро образование, добро живеење (стан, исхрана, здравствени и културни потреби), стекнување имот - односно водење на општеството како *добар дом*, каде што нештата се во ред, владее слога, сите си ги извршуваат своите должности, заедно придонесуваат и заеднички трошат, се радуваат, задоволни се од животот, од себеси и со оптимизам си ја планираат и ја градат иднината. Основната концепција за политиката и за државата денес е дека тие се **сервис на граѓаните**, во служба на населението, дека нивна должност е да му обезбедуваат напредување на целото општество, како и да се залагаат за прогрес на целиот свет. Во смисла на еднаквоста на граѓаните и на владеењето на правото (никој не е над правото, никој не се иззема од неговите прописи), се смета дека денес етичко-социјалниот квалитет на општеството бара **правна држава**.

Во тој дух се и основните вредности на општествено-политичкиот систем. Тие не се сместени во некоја идеологија која според своите карактеристики ги определува постапките на луѓето, подредувајќи ги на едни (свои) цели и намери. Општите водечки идеи се **Демократија**, **Прогрес**, **Разбирање меѓу луѓето**, **Етика** - а основна вредност на животот е **Вистината**. Затоа етиката има големо значење во политиката. Имено,

општи цели на животот се да се сознае она што навистина е, да се открие она што е реално, да се прави она што треба, што може да се стори (и подобро од тоа) и што не повредува никого, а придонесува за секого или за најголемиот број луѓе. Тоа е смислата на современата политика. Во неа Вистината од основна сознајна вредност стана основна животна и етичка вредност. Измамата не е валиден политички метод, манипулацијата не е политичка цел, лажењето (на својот народ и на другите) не е политичка норма - овие не се допаѓаат, предизвикуваат лутење и отпор.

Етиката денес истакнува дека меѓу неа и политиката (треба да) има единство. Таа бара блискост и координација со политиката. Ако во општеството владее добра етичка ситуација (ако сите или најважните луѓе се грижат за моралот и го унапредуваат), тоа ќе влијае и врз квалитетот на политиката, како што и добрата политика го крепи општествениот морал. Од двете добрини животот има полза. Но ако политиката е лоша, без грижа за современите човечки цели и за прогресот, ако нештата во општеството одат удолу - и покрај можните етички напори да се направи пресврт, тие нема да успеат. Исто така, кога во општеството завладува лоша етика, кога има нечовештина и кога виреат долни страсти и постапки не е можна добра политика. Принципиелната политика носи општествен прогрес, а неминовно заеднички се пропаѓа кога во политиката доминантен начин на однесување стануваат неморалните дејства (манипулација, корупција, мито, поврзаност со организираниот криминал, кражби, непотизам, неводење грижа за граѓаните...). Тоа општество назадува - сеедно дали како пропаѓање на режимот, или како губење на силите и на перспективите, или како запирање и постојано заостанување.

МОРАЛНА ПОЛИТИКА. - Како што во целиот живот повторно расцветува етиката, сега се појави и етична политика. Во неа високата (етична) цел и доброто однесување се над сите други социјални и технички вредности. Се воспостави специфична **моралност на политиката**. Тоа значи грижа за народот, неповредување на етичките стандарди, правење напори за прогрес, како и планирање и овозможување на идниот развој. Политичките личности се здобиваат со углед и со траење врз основа на грижата за овие прашања, како што нив ги губат ако за нив не водат сметка. Дури се инсистира на поголемата моралност на политичарот од обичните луѓе. Она што можеби го прави обичниот човек, тоа денес не му личи на политичарот (ако тој прави лоши нешта за тоа јавно се пишува и тој се притиска да престане да ја има политичката функција). Основното прашање за љубовта меѓу татковината и личноста е разделено: за оној кој сака да се занимава со политика (да добие моќ да одлучува за судбината на другите луѓе) се прашува што тој може/мора да стори за татковината (како што велеше Џон Кенеди). За обичните луѓе (особено за бедните)

повеќе станува збор за она што татковината може/мора да стори за нив. Тешко е да се биде политичар во современа епоха, но барем солидните ги заслужуваат позитивните етички оценки.

Моралноста на современата политика не се однесува само на односот на политичарите кон своите обврски и кон народот. Таа има и низа свои етички дострели кои го унапредуваат политичкиот морал. Едното од тоа се однесува на значајното прашање на правата на човекот. Од Ренесансата наваму се раѓа идејата дека според природното устројство луѓето имаат одредени права - на живот, на немачење, на правдина, на сигурен имот, на слободен избор на религијата, на слободно мислење и зборување, на достоинство... Оттогаш се стигнало до цел систем на правата на човекот, а сега со *Универзалната декларација за људските права* се укажува дека сите човечки суштества се еднакви и ближни и дека на сите им следуваат човечки можности, шанси и односи. Развивањето на човековите права всушност претставува изградба на нова етика и политика на човештвото.

Исто така, и низа етички вредности станала базични политички вредности и норми. Најважни се: Мир, Слобода, Разбирање меѓу луѓето и народите, Соработка, Солидарност и слични индивидуални и социјални вредности. Тие денес се нормални цели на животот, се применуваат во односите меѓу луѓето и ги определуваат нивните планирања, решенија и постапки. Мошне е интересно развивањето на *Толеранцијата* како еден нов вид однесување меѓу луѓето. Со неа трпеливоста, поднесувањето, непристрасноста, добрата волја се воздигнуваат до нивото на неопходни човечки етички својства и ориентации. Тоа е многу важно во ситуацијата кога целиот свет е обземен со поврзување во една целост - **глобализација** или мондијализација. Економијата, информирањето, Природата, културата, знаењата - сè станува светски проблем. За таа цел потребно е на нов начин да се разгледуваат прашањата, нужни се нови согледувања, поинакво сфаќање на животот и на врските меѓу луѓето, се шири обемот на животниот простор на секого. И етиката станува општа за сите. Со политичко сознание, со идеја од Обединетите нации, почна да се создава единствена светска Универзална етика, која е колку морален, толку и политички феномен, бидејќи ги поврзува луѓето во една добра заедничка целина и судбина. За тоа придонесуваат и многуте светски организации создадени со цел да ги поврзат луѓето со добри намери и со доблесна цел - како што се Светската здравствена организација, Меѓународната организација на трудот, Меѓународниот олимписки комитет, кој ги организира Олимписките игри како најголем собир на младите и на спортистите во светот со цел да се поттикне светското пријателство и поврзаност.

МОРАЛНИ НОРМИ ЗА ПОЛИТИКАТА

Многу е тешко да се определат моралните норми кои би биле обврзни во политиката; таму луѓето имаат свои цели, кои понекогаш им се поважни од фер односот и од грижата за другите. Од друга страна, политичките позиции се толку силни во општеството, што оние што ги заземаат понекогаш си замислуваат дека се над законот и нормите. Тие не се секогаш неморални, но има ситуации на колизија меѓу политиката и моралот. Еве неколку поопшти морално-политички норми:

Етиката не е различна од политиката, таа ги определува моралните норми насекаде, политиката не е ослободена од моралните обврски и оценки!

Почитувај го правото на секого да гласа и да се определи според своите интереси и совест! Ако си оговорна личност (која зазема висока положба), треба да овозможиш фер гласање, ти си бранител на демократијата!

Ислушај ги ставовите на опозицијата, на граѓаните, на малцинството - и донеси благонаклонето решение!

Мисли на поширокиот интерес! (политика значи широка заедница)

Помеѓу партиските (делумните) и државните (општите) интереси, поважни се општите! Како политичар, колку што заземаш повисока положба, толку треба да ти се поважни поопштите интереси!

Државниот имот им припаѓа на сите и затоа си одговорен да го чуваш и да го зголемуваш!

ОДГОВОРНОСТ ВО ДЕМОКРАТИЈАТА

Од книгата "Политички идеали" на британскиот мислител Делајл С. Бернс наведуваме фрагменти за односот меѓу демократијата и етиката:

"Демократија има само тогаш кога главна карактеристика на животот е она што му е својствено на човекот, она што прави луѓето да се разликуваат од животните, а цивилизираните од дивјациите. Такви својства се **разумното расудување и моралната одговорност** на еднката за своите постапки... Ако во

општеството разумот управува со односите меѓу луѓето и секој човек се чувствува одговорен за своите постапки, тоа е општество во кое секој човек придонесува за заедничкиот живот со некоја мисла и чувство. Ниеден човек не ја дава само силата на своите мускули, туку секој се смета способен на заедницата дај даде нешто свое однатре. Според тоа, демократијата како идеал не е општество на слични, туку на **рамноправни луѓе**, секој е интегрален и незаменлив дел на целината (вистинската демократија не е збир на неразлачени атоми, туку организација на различни карактери и умови - само така еднаквоста се измирува со слободата). Иако придонесот на секого од нив нема еднаква вредност, секој кој придонесува е подеднакво врукот од кого тече заедничкиот живот. Покрај тоа, демократијата значи и товар за секого, зашто во вистинската демократија не може да се избегне **својот дел од одговорноста** за дејствата извршени во име на сите и заради интересот на сите. Во демократијата владата е “одговорна” во политичка смисла, што значи дека владата мора да му одговара на народот, но тоа ја прави уште поочигледна моралната одговорност на народот... Колку што повеќе се доближуваме кон демократијата, станува сè поголема моралната одговорност на народот за дејноста на неговите органи. Народот не може да има надзорна власт над управата на земјата, а да биде неодговорен за постапките на органите на власта.“

ЗА ТОЛЕРАНЦИЈАТА

Денес има низа убави односи и сиремежи на човештвото, од кои еден е **иррелигиозноста**. Затоа нашиот век може да се нарече **ера на толеранцијата**. Тоа значи дека луѓето не сакаат повеќе да живеат во услови на омраза, убиства, одмазди, ирризиосоци, негирање, насилство, ни како субјекти ни како објекти на ескалацијата на зло. Во **терористичките системи** нема никаква почин кон луѓето. Ниту љубов, ниту животи. Само **трка во бројот на убиеници**. Идејата на **толеранцијата** е **сиропивна**. Таа учи: **Живеј и пушти ги другите да живеат!** Толеранцијата **исочува** да се ужива во својот животи и во животиот на другиите луѓе. Затоа **таа** е **вистински етички модел** на однесување. Декларацијата за **принципите на толеранцијата на ООН** дава ваква **определба**:

“Толеранцијата претставува почитување, прифаќање и правилно оценување на богатството од различieto на културите на нашиот свет, на нашиот начин на изразување и на начините како ја пројавуваме нашата сушност како човечки суштества... **Толеранцијата е хармонија во различноста**. Таа не е само етичка должност; таа истовремено е и политичка и правна неопходност. Толеранцијата е вредност која го прави мирот можен и која придонесува еден свет на војната да се замени со култура на мирот.“

?

- Кој мисли дека политиката и моралот не одат заедно? Дали се случува во политиката да се прават работи кои не се во согласност со добрите морални норми?
- Каков е ставот на Макијавели за постапките на владетелот?
- Како гласи прочуената максима заради која макијавелизмот се здоби со лош морален глас?
- Дали денес етиката и политиката се приближени? Зошто?
- Што е демократијата - начин на владеење или и начин на живеење и морален однос?
- Како Линколн ја определи демократијата?
- Кои се главните цели на политиката денес?
- Кои се новите етички вредности кои се шират и во политиката?
- Што е толеранцијата? Како се изразува?
- Каков е соодносот меѓу правата и должностите во демократското општество?
- Кои се моралните норми во демократијата?

Оценете која од наведените пројави е најнегативна за етичкиот карактер на политиката:

- неодговорност	- непотизам (истакнување на роднините)
- партиска врзаност	- насилство
- корупција	- попречување на слободата на мислата
- негрижа за економијата	- авторитаризам
- манипулација со гласањето	- пријателство со криминалци
- апсолутизам	- користење на државниот имот
- недемократско однесување	- локалпатриотизам
- необразованост	- (нешто друго) _____

Одговорите може да ги направите самостојно, или работејки во двојки. Изложете го изборот пред класот. Може да се групираат избраните негативности. Поведете дебата. Можете да научите повеќе за негативните појави во политиката и за значењето на етиката за правилно и успешно политичко дејствување.

МИР

НАЈГОЛЕМА ВРЕДНОСТ НА ДЕНЕШНИЦАТА. - Во секоја епоха има главни вредности, кои доминираат во определбите на луѓето и кои се согледуваат во нивните чувства и постапувања. Овие вредности се сакаат и се реализираат - спротивните не се допаѓаат, се избегнуваат. Главни вредности на денешницата се Слобода, Еднаквост, Мир и Прогрес. Тие се зародени низ основната наука на современата епоха - еволуционистичката, која покажува дека човекот и човештвото се развиваат. Овие вредности ги поддржува и утилитаристичката аксиологија - која учи дека е убаво да се следи ползата, својата и на другите луѓе, како и да се создаваат добри услови за сите суштества и дејности. Овие вредности го определуваат однесувањето на луѓето, зашто тие треба да бидат остварувани како **врвни етички цели**. Меѓу основните социјални и политички вредности на денешницата најмногу се истакнува Мирот.

Современото човештво настапува наспроти милитантноста, тоталитаризмот и шовинизмот, кои се големи извори на воените конфликти. Иако уште има чести пројави на овие негативности, против нив се и обичните луѓе и мислителите кои понудуваат сознанија и визија на еден **свет во кој ќе владее мир**, значи во кој ќе се пројавуваат благоста (кроткоста, облагороденоста) на човекот и високата етика. Доскоро се веруваше дека водењето војна е природно однесување на човечкиот род, дури дека војната е значајна етичка ситуација која ги поткрепа енергиите на луѓето и "ја прочистува нацијата (со умирање на луѓето)". Денес се мисли дека не е неопходно крваво натпреварување меѓу луѓето, дека, по непрестајните војни и судирања, може и треба да дојде време на мирни човечки односи, дека е подобра и треба да навладува мировната опција. Херберт Спенсер тврдеше дека човекот се развива во суштество кое го согледува другото суштество и дека примарна социјална вредност станува **солидарноста**. Џон Стјуарт Мил изрази увереност дека современото човештво доаѓа во таков стадиум што **повеќе нема потреба од војна**.

За таквото инсистирање на вредноста на мирот големо значење имаат негативните искуства на Првата и Втората светска војна и на другите војни во современата епоха; неетичноста и злосторствата во војните и во милитантните општества (се разорува сè - животи, материјални богатства, социјални структури, морал); како и перспективата на сеуништувачка нуклеарна војна. Во епохата на нуклеарно, биолошко и хемиско оружје, како и на високоразвиени воени средства за далечен транспорт, *никој не е заштитен, заканајќа им е упишана на сите*. Мирот се појавува како барање, како морално и психолошко сознание, инспирано од тешкотиите на животот и од лошите страни на војната, а исто така и како израз на политичките цели.

Уште недостасува да се роди вис-тинска етика на мирот. За нашата епоха да стане цивилизација на мирот, која нема да ја потресуваат воени настојувања и судири, мирот треба да биде *аксиолошки фундиран*, т.е. да биде *врв на вредносниот систем*, од кого што се изведуваат другите етички вредности и конкретни норми на севкупното однесување. **Мирот треба да се сака по себе и за себе** - не само како функционална вредност, која овозможува да се постигнуваат некои други цели, а може да се пренебрегнува кога се сака; или да се инсистира на него само кога се нема сили за војување; или да се мисли дека е тој само привремена состојба, а природата на луѓето и на човечките односи се такви што мора да има војна.

КАРАКТЕРИСТИКИ НА МИРОТ. - Мирот има низа соодветни идеи, норми и постапки. Тоа убаво го објаснува лозунгот на Ернст Блох: *Homo homini homo!* **Човек на човека да му биде човек!**

MAKE LOVE
NO WAR!
ЉУБЕТЕ СЕ,
НЕ ВОЈУВАЈТЕ!

Лозунг на младите во време
на Виетнамската војна (1960-тите)

Идеална личност за мирот е **мирниот човек** - какви што се Буда, Христос, Махатма Ганди, Мајка Тереза, оние кои инсистираат на етичноста, кои имаат сила да поднесуваат, кои не ги повредуваат другите, туку им помагаат. Идеал е, исто така, личноста **творец**, "орач" - наспроти деструктивната личност, "воин". Треба да се брани градењето наспроти уништувањето, да се истакнуваат оние кои ги поврзуваат а не ги разединуваат луѓето, да се допаѓаат оние кои не демонстрираат сила, туку спокојство и човечки квалитети, да се пофалуваат разбирањето и дијалогот, помошта и соработката а не фанатизмот и заканата, измамата и пљачкувањето. За таквата цел постојат и важни движења за миротворство (мировни движења) и религии на мирност ("квекери", на пример, кои не земаат оружје во рака).

Како главни етички норми за миротворноста се истакнуваат:

- **неконфликтност** - односи во кои спротивните погледи и интереси не предизвикуваат омраза или судири;

- **љубов** - чувствено доживување на светот и на луѓето како нешто блиско и важно за мене, со желба да им се направи нешто добро;
- **толерантност** - цивилизирано и длабоко етичко поднесување на разни погледи и ориентации (кои не ги повредуваат другите луѓе);
- **човештина**, хуманизам - доживување на светот и настапување во него како место за човеков престој, а кон другите луѓе како блиски суштества ("браќа"), кои имаат високи права на добар живот, а истовремено се еднакви, имаат исти права;
- **совладување на насилството** - во форма на добро однесување и коректни меѓусебни релации во животот.

МЕТОДИ НА ПАЦИФИЗМОТ. - Пацифизмот е *филозофија и етика на мирот*. Тоа не значи само воздржување од правење насилство и од воени конфликти, туку има и активистичка димензија, т.е. сообразни постапки и методи за мировно застапување и реализирање. Со нив се манифестираат свеста и моралот на мирот, односно се покажува низ кои стапки минува (мора да мине) изградбата на модерната и посакувана цивилизација на мирот. Тоа е најнапред состојба на **невојна** или, пошироко сфатено, дух на **ненасилство**, *ахимса*, како неповредување друг човек и друго суштество (ни со мисли, ни со збор, ни со дело), а исто така и неуништување на материјални предмети. Активна етичка норма на мировното однесување е **толеранцијата**; треба да се овозможи слободно артикулирање на намерите на секого, да се поднесуваат туѓите идеи и цели и, конечно, да се изградува личен квалитет на трпеливост наспроти другите форми на животот и на човечката свест.

Градењето на мирот зависи од **неактивирањето на конфликтните методи**. Треба да се запре ескалацијата (зголемување и засилување) на судирите, треба да има сè помало ангажирање на негативните чувства и на средствата на судирите. Се препорачува **дијалог**, како толерантна и активна комуникација меѓу луѓето низ артикулирање на своите и ислушување на туѓите ставови. Патот кон тоа води преку **запознавање и разбирање** на другите, со што нивните проблеми, тешкотии и желби ми стануваат блиски (а со тоа ми стануваат појасни и моите). Резултат е (треба да биде) **заедничката активност** во форма на заемно настапување (*соработка* и *солидарност*) во животот при разни дејства, кои не мораат секогаш да бидат и моја примарна намера, но се воопшто цел на слободни, зрели и добронамерни луѓе.

Според идеите и вредностите на етиката на мирот, можеме да ги *просудуваме* настаните и настапите во современиот свет, да ги оценуваме секое однесување и политичко дејствување. Со етиката им се укажува и се предупредуваат оние кои ќе се обидат да ги повредат нејзините принципи - дека со нивното негирање, бидејќи се нарушуваат моралните насоки на светот, тие стануваат луѓе без морал, со сите последици за нивната заедница (која трпи од нив), за себе и за своите најблиски, кои се исклучуваат од добриот живот. Етиката на мирот е

израз на животниот морал на *разумниот човек*, а не на неразјаснетите страсти и неумерени барања на фанатичните и на неодговорните. Таа значи истовремено свртување и кон себе и кон другите, ги инспирира човековите чувства и добра волја, така што е вистинска добродетелност.

МОРАЛНИ НОРМИ ЗА МИРОТ

Моралните норми за мирот ги допираат искрените чувства на луѓето, но не се потпираат врз нивните страсти, туку врз нивниот разум и добра волја. Тие се израз на етиката на умереноста и рационалноста, на моралната возвишеност и строгост.

Основните норми на етиката на мирот се:

Мир пред сè!

Мир по секоја цена! Секогаш може и мора да биде мир!

Попрактични укажувања за чувањето и за одржувањето на мирот изразуваат овие норми:

Не повредувај, не убивај, не разорувај!

Make Love No War! Љубете се, не војувајте!

Од општите норми на човечката етика, посочуваме барем уште две начела, кои се во непосредна врска со етиката на мирот:

Сакај го ближниот како самиот себе!

Hurt never, help ever! Никогаш никого не повредувај, секогаш помагај!

МИР ЗАСЕКОГАШ!

Познатиот етичар Имануел Кант ја напишал книгата "Вечниот мир" (1795) со која го вовел поимот **пацифизам** и ја изложи идејата за **траен мир** во форма на **согледба** и **политичко обединување меѓу државите**.

"Постојните војски треба со време целосно да се загубат. Токму заради тоа што секогаш се боево подготвени, тие непрестајно им се закануваат со војна на другите држави. Тие ги поттикнуваат државите меѓусебно да се натпреваруваат во бројот на вооружените, за што нема крај, а заради големите издатоци за тоа, мирот станува помачен отколку кратката војна, па таквите војски израснуваат сами по себе во причина за напаѓачки војни за да се постигне растоварување...

Војната е само тажно, крајно средство во природната состојба (каде што нема суд кој правосилно би решил) за да се одржува насила сопственото право... и каде што резултатот на борбата решава за тоа на чија страна е правото... Од тоа следува дека војната до истребување, која може да ги уништи двете страни подеднакво, а заедно со нив и секое право, може со голем мир да заврши само на големите гробишта на човештвото. Следствено, ваквата војна, како и употребата на средствата што водат кон неа, мора секако да бидат забранети...

Природната состојба на луѓето што живеат едни до други не е состојбата на мир, туку, спротивно, воената состојба, т.е. иако непријателствата не се појавуваат постојано, тие сепак постојано се закануваат. Според тоа, **состојбата на мир треба да се создава.**

Од највисокиот престол на моралната законодавна власт разумот ја проколнува секоја војна како бесправна постапка, а мирот го бара како најголема должност...

Дури и филозофите кажуваат пофалби за војната како нешто што го облагородува човештвото, заборавајќи на зборовите на оној стар Хелен: **Војната е лоша затоа што повеќе луѓе расипува отколку што расипани уништува.**"

?

- Кои се најголемите вредности-идеали-цели на денешницата? Дали меѓу нив се истакнува вредноста Мир?
- Зошто луѓето денес толку пекаат по мирот ?
- Дали мирот треба да се сака како функционална или како етичка вредност?
- Што е пацифизмот?
- Коментирајте еден лозунг на пацифизмот.
- Изнесете некои од карактеристиките на мирот како етика. Какви личности се преферираат, кои дејства се истакнуваат на прво место, што се брани, а што се отфрла?
- Кои се методите на пацифизмот?
- Каква е улогата на толерантноста за мировната идеја и практика?
- Можно ли е да се воспостави вечен мир - како што сонуваше и предлагаше Кант?
- Дали има смисла постојано да се зборува за мирот - кога насекаде има конфликти и војни? Или токму поради тоа не треба да се престане да се зборува за него - за да не се заборава дека тоа е најубавото и најпотребно нешто на светот?
- Кои се моралните норми на мирот? Која од нив најмногу ви се допаѓа?

ПРАВА НА ЧОВЕКОТ

ЗНАЧЕЊЕТО НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА. - Човековите права се мошне значајно социјално, политичко, духовно и етичко прашање на современото човештво. Со нив се менува разбирањето на суштината на човекот. До Новиот век, дискриминацијата била сметана за природен начин на однесување кон луѓето. Неслободата била општа состојба, начин на живеење на мнозинството луѓе. Доскоро и ропството било дел од социјалните системи на многу земји. Огромен број единки не се третирали како луѓе, немале никакви права. Според традиционалниот морал, цели човечки групи беа обесправени и живееле во покорност - жените, младите, припадниците на пониските работни, имотни или културни слоеви, странците; тие се сметани за помалку вредни, за безначајни човечки суштества. Уште понекаде Ромите, Евреите, луѓето од друга раса и со поинакви карактеристики се сметаат за валкани и се третираат како нерамноправни. Во Антиката Грците ги нарекувале варвари (зборуваа *бар-бар*, значи неразбирливо) оние кои не биле Хелени и нив ги сметале за припадници на помалку вреден човечки свет и им давале понизок статус. Во некои заедници верниците на неофицијалните религии речиси немаат право на живот. Хитлеровците пропагираа расна омраза и ги искористуваа, малтретираа и ги уништуваа сите кои не се Ариевци. Дури и во културата има дискриминаторни форми - се изразува сомневање во човечките вредности на помалку образованите од себе, или на оние од другите културни средини, или на оние кои завршиле други училишта, или снобовски се отфрлаат оние кои имаат други интересирања, и сл.

Ваквото оградување меѓу луѓето е нешто негативно; **отфрлањето на поинаквите е нечовечно**; грозна е идејата дека квалитетот на човекот зависи од неговото потекло. Тоа е израз на концепцијата за *надредеността и подредеността* како основна форма на човекувањето. Тогаш угледот и човечката вредност не се определуваат според моралот на човекот, туку според височината на неговата положба.

Во Новиот век се јави идејата за **општа слобода и еднаквост** на сите луѓе. Денес владее увереноста дека луѓето имаат еднакви способности, дека за нив е нужно да имаат достоинство и дека за секого мора да има добар живот, дека творештвото има природна основа во секое човечко суштество. Тоа е израз на современата етика, која сите суштества ги мери еднакво. Современата епоха започна со идејата за **природните права** на човекот. Секоја личност е еднаква во основата (иако се прави разлика според нејзината реална моралност). Највисок прв израз на настојувањето да се изедначат и да се зближат луѓето, за тие да можат да го дадат најдобриот резултат од својата сопствена личност, е прочуената парола на Француската револуција од 1789 година: **СЛОБОДА, ЕДНАКВОСТ, БРАТСТВО.**

ДЕКЛАРАЦИИ ЗА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА. - Правата на човекот се исклучително важен аспект на заедничкото живеење на луѓето; затоа се донесуваат јавни документи за човековите права, со кои тие се истакнуваат и се прогласуваат за задолжителни. Најсовершената форма на овие човекови права е искажана во **Универзалната декларација за правата на човекот**, усвоена од Организацијата на обединетите нации на 10 декември 1948 година. Универзалната декларација е **најпознат и најзначаен етичко-правен документ на нашата епоха**. Со неа е изразена идејата за слободата на личноста и се дадени насоки за развивање на натамошните односи меѓу луѓето. Овој документ е донесен по една страшна војна во која се покажаа најлошите својства на човекот во дискриминацијата и уништувањето на луѓето. Филозофите велат: По Аушвиц (логор во Полска, во кој во холокаустот за 3 години се убиени 1,000.000 луѓе) ништо во човештвото не е исто како што било порано! Создавањето на Обединетите нации во 1945 година е инспирирано токму од потребата за зачувување на мирот, за воспоставување на подобро разбирање меѓу народите и за поттикнување на модерни процеси на организацијата на светот врз високите стандарди на етиката и на правата на човекот.

Универзалната декларација не е единствен ваков документ во човечката историја. Но ретки се документите поврзани со правата на човекот. Прв документ е англиската **Голема повелба на слободата** (Magna carta libertatum, 1215), најстар, а со некои одредби уште важечки документ на британскиот и на американскиот систем. Во членот 40 стои дека "правото и правдината никому нема да му бидат продадени, скратени или одложени". Две декларации директно претходат на Универзалната декларација. Таква е **Декларацијата за независноста на САД (1776)**, кога на британскиот крал побунетите татковци на новата нација му порачаа дека се разделуваат од него врз основа на правата што произлегуваат од тоа што луѓето се раѓаат еднакви, сите ја уживаат милоста на својот Творец и имаат неоспорни права на Живот, на Слобода и на Среќа. Најпознатиот ваков политичко-социјален документ, кој 200 години влијае врз општите етички, општествени и политички идеи и процеси во светот, е **Декларацијата за правата на човекот и на граѓанинот** од Француската револуција (1789). Нејзините одредби за природните права што му припаѓаат на секој човек, важноста од нивно чување како основа за добар личен и социјален живот и визијата на соодветна организација на општеството што нив ќе ги чува и ќе ги унапредува - се основа на граѓанскиот живот, политичката дејност и на етичките концепции на современиот свет.

Во таа смисла, во самата Повелба на ООН и во актите на нејзините тела (организација за деца УНИЦЕФ, организација за храна ФАО, организација за образование, наука и култура УНЕСКО) се укажува на **благородните идеи за доброто на луѓето** и на потребата сите сили на **добриите луѓе** на светот да се сплотат при изградбата на

човештво во кои луѓето ќе бидат слободни и ќе имаат широки права. Истакнувањето и развивањето на човековите права натаму се определува и се заштитува со нови документи на светската заедница, како што се **Декларацијата за правата на детето** и други. Тоа има не само политичка смисла, туку првенствено е *етичка акција* - за да му се помогне на секој човек во изградбата на неговото достоинство и да му се укаже дека е неопходно да ги почитува правата на другите луѓе, кои се исто така личности како и тој. УНЕСКО сега ја води светската акција за *испитување на етиката* (научна етика, биоетика, етика на информациите...), како и акцијата за воспоставување и ширење на *Универзалната етика*, како израз на единството на светските етички тенденции, и се залага за воведување *Етичко образование* во школството во сите земји.

ЕТИЧКАТА ФУНКЦИЈА НА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА. - Денешниот свет не сака ропство, луѓе како робови, подреденост некому - луѓето главно веруваат дека *сите луѓе се еднакви*. Луѓето се стремат да имаат разбирање за сите човечки форми, за сите човечки личности, за сите добри човечки идеи (чија цел не е да се повредуваат други луѓе). Припадноста на групата повеќе не е единствен извор на сознанијата, на вредностите и на чувствата на луѓето. Луѓето настапуваат повеќе како *индивидуи*, кои потекнуваат од соодветна средина, имаат и различни навики, но нивни е целиот свет и тие **сакаат да му припаѓаат на целиот свет како слободни личности**. Ним им се потребни широки права и тие сметаат дека **сите луѓе треба да имаат еднакви права**.

Емпатијата кон луѓето е универзална и таа е една од основните идеи на новата етика. Меѓу луѓето има разлики, но тоа се толкува како добра градба на светот, кому придонес му даваат различни извори, различни луѓе со добра волја, со различни добри идеи и со различни правилни животни цели. Затоа братски чувства можат да се одгледуваат кон секого, од која било раса, нација, регион на светот, социјална и имотна положба. Човекот на денешницата е **отворена личност**, без специјални предрасуди и затворени идеи, добиени еднаш засекогаш и неменливи.

Се разбира, реалноста на светот е уште далеку од замислениот **слободен братски свет на сите луѓе**. Старите социјални и етички навики се корави, човечката реалност сè уште е полна со негативни пројави на омраза, дискриминација, сегрегација, расизам, шовинизам, низ светот уште има страшни манифестации од минатото, отфрлање на новото и на поинаквото, бегане од слободата. Виреат конфликти, има војни и се разгорува тероризмот. Но почна да се воспоставува светот на слободата. Луѓето сè повеќе на себе гледаат како на суштества кои нужно мора да бидат слободни, зашто слободата ја разбираат како единствена достоинствена форма на човечкиот живот. **Нема слобода за луѓето без нивните права. Нема слобода за никого ако сите не ги**

уживаат сите права. Секој треба да ги познава идеите од документите за човековите права и да ги знае своите права. Секој кој има права има иста таква должност нив да им ги овозможи на сите други луѓе. Правата на човекот се конкретен израз на општата слободарска идеја на современиот свет. Човековите права ги содржат елементите на слободата онака како што таа е замислена за човечкиот свет и како што се реализира во него во конкретни услови. Затоа правата на човекот не се само филозофска идеја, туку и правна, етичка, политичка и конкретна животна реалност на современиот човек. Правата ја имаат етичката функција на ослободување и облагородување на човековиот живот, на унапредување на неговите сфаќања и постапувања.

МОРАЛНИ НОРМИ ЗА ЧОВЕКОВИТЕ ПРАВА

Самите права на човекој се морални норми, израз на современата и слободарска етика. Тие ги изразуваат основните денешни и идни вредности на живеењето на луѓето. Тие посочуваат како луѓето треба да размислуваат за животот, како треба да се однесуваат и како треба да гледаат на другите луѓе, кои ги имаат (т.е. секако треба да ги имаат) истите права.

Но како и секоја човечка замисла и реалност, и за комплексот на човековите права постојат норми за нивното истакнување, чување и спроведување (ако нив луѓето не ги усвојуваат и спроведуваат, малку ќе биде ако за нив се борат светските организации далеку од животното секојдневие на секого). Може да се претстават овие етички норми:

**Залагај се за човековите права! Објаснувај ги и бори се за нив!
Спроведувај ги во своето дејствување!**

Не прави ништо што би ги повредило правата на другиот!

Постојано читај ги документите за правата на човекот, следи го нивниот развој и дополнувања!

ЛУЃЕТО СЕ РАЃААТ СЛОБОДНИ

Со Декларацијата за правата на човекот и на граѓанинот на Француската револуција (1789) се искажани најзначајни определби за слободата и за слободното дејствување на личноста во модерниот свет:

“Претставниците на францускиот народ..., сметајќи дека непознавањето, заборавањето или презирањето на правата на човекот се единствените причини за општите несреќи и за корупцијата на владите, решија да ги изложат, во една

свечена декларација, природните, неотуѓиви и свети Права на човекот, за оваа декларација, постојано пред очите на сите членови на општествената заедница, непрестајно да ги потсетува на нивните права и должности...:

Член 1. Луѓето се раѓаат и живеат слободни и еднакви во правата...

2. Целта на секое политичко здружување е зачувување на природните и незастариви права на човекот. Тие права се: **слобода, сопственост, сигурност и отпор на угнетувањето.**

3. Слободата се состои во можноста да се прави сè она што не му прави штета на другиот; така, извршувањето на природните права на секој човек нема граници, освен оние кои и на останатите членови на општеството му обезбедуваат уживање на вакви исти права."

ОСНОВА ЗА ЧОВЕЧЕН СВЕТ

Организацијата на обединетите нации на 10 декември 1948 година ја усвои Универзалната декларација за правата на човекот, како основен етичко-правен документ на нашата епоха:

"Бидејќи признавањето на вроденото достоинство, како и на еднаквите и неотуѓиви права на сите членови на човештвото, е темел на слободата, правдата и на мирот во светот,

Бидејќи непочитувањето и омаловажувањето на човековите права резултирало со варварски постапки, што претставуваа навреда за човековата совест, и бидејќи за најголем идеал на сите луѓе се прогласувасоздавањето на свет во кој луѓето ќе уживаат слобода на говорот и на погледите и ќе бидат ослободени од стравот од војна и од сиромаштија,

Бидејќи народите на Обединетите нации со Повелбата ја потврдија нивната верба во основните човекови права, во достоинството и во вредноста на човековата личност и во еднаквите права на мажите и на жените и се решија да го потпомагаат општествениот напредок и да го подобруваат животниот стандард во услови на поголема слобода,

Генералното собрание ја прогласува оваа Универзална декларација на човековите права како општ стандард, што треба да го достигнат сите луѓе и нации, и за таа цел секој поединец и секој орган на општеството секогаш, имајќи ја на ум оваа Декларација, да се стремат преку подучување и образование да го промовираат почитувањето на овие права и слободи и преку прогресивни национални и меѓународни мерки да обезбедат нивно општо и ефикасно признавање и почитување...

Член 1. Сите човечки суштества се раѓаат слободни и еднакви во достоинството и во правата. Тие се обдарени со разум и совест и треба да се однесуваат еден кон друг во духот на општочовечката припадност.

2. Сите права и слободи наведени во оваа Декларација им припаѓаат на сите луѓе, без оглед на нивните разлики, како што се: раса, боја, пол, јазик, религија,

политичко или друго уверување, национално или социјално потекло, имот, раѓање, или друг статус...

3. Секој има право на живот, на слобода и на сигурност.

4. Никој нема да биде роб или потчинет...

5. Никој нема да биде подложен на тортура или на суров, нехуман или на понижувачки третман или казна.

7. Сите луѓе се еднакви пред законот и на сите им припаѓа, без никаква дискриминација, еднаква заштита со закон. На сите им припаѓа еднаква заштита од каква и да е дискриминација...

12. Никој нема да биде изложен на произволно вмешување во неговиот приватен и семеен живот, дом или преписка, ниту, пак, на напади врз неговата чест и углед...

13. Секој има право на слобода на движењето и на живеалиштето...

17. Секој човек има право на сопственост, како самостојно, така и заедно со други; Никој не смее самоволно да биде лишен од неговата сопственост.

18. Секој има право на слобода на мислата, на совеста и на религијата...

19. Секој има право на слобода на мислењето и на изразувањето...

20. Секој има право на слобода на мирни собири и на здружување...

21. Секој има право да учествува во управувањето со неговата земја, непосредно или преку слободно избрани претставници...

22. Секој, како член на општеството, има право на социјална сигурност и има право да ги остварува своите економски, социјални и културни права, неделиви од неговото достоинство и од слободниот развој на неговата личност...

23. Секој има право на работа, на слободен избор на работното место, на праведни и поволни услови за работење и на заштита од невработеност... Секој кој работи има право на праведен и соодветен надоместок што нему и на неговото семејство ќе им обезбеди достоинствен живот...

24. Секој има право на одмор и на слободно време...

25. Секој има право на животен стандард што нему и на неговото семејство ќе им обезбедат здравје и добробит, вклучувајќи храна, облека, живеалиште и медицинска грижа, како и неопходни социјални услуги... На мајките и на децата им припаѓаат посебна грижа и помош...

26. Секој има право на образование... Образованието ќе биде насочено кон целосен развој на човековата личност и кон зајакнување и почитување на човековите права и основни слободи. Со него ќе се унапредуваат разбирањето, толеранцијата и пријателството меѓу сите народи, расни и религиозни групи и ќе се унапредуваат активностите на Обединетите нации за одржување на мирот.

27. Секој има право да учествува во културниот живот на заедницата, да ужива во уметноста и да го споделува научниот напредок и неговите благодати...

29. Секој има должности кон заедницата, во која единствено е можеен слободниот и целосен развој на неговата личност..."

- Дали во стариот свет луѓето масовно имале права?
- Што изразуваат човековите права?
- Дали идејата на слободата е можно да се реализира без човековите права?
- Во кои документи се споменувале и се објаснувале човековите права?
- Каква е улогата на Декларацијата за правата на човекот и на граѓанинот на Француската револуција за ширењето на идејата за човековите права?
- Кој е најзначајниот документ за човековите права? Кога е донесен и од кого?
- Зошто ООН инсистира на човековите права?
- Зошто се вели дека Универзалната декларација за правата на човекот е основен етичко-правен документ на нашата епоха?
- Земете една одредба по ваш избор од Универзалната декларација за правата на човекот и објаснете ја. Каква е нејзината етичка улога?
- Кои се моралните норми за човековите права?

ПЕРО

Изберете едно од наведените човекови права од Универзалната декларација за правата на човекот кое вам ви изгледа *најважно*:

- социјална сигурност	- образование
- слобода на мислата	- животен стандард
- право на живот	- еднаквост пред законот
- работа и надоместок	- слобода
- немачење	- без мешање во личниот живот
- културен живот	- должност кон заедницата
- слобода на движењето	- универзалност (тие им припаѓаат на сите)
- право на собири и на здружување	- достоинство
- право на управување	
- одмор и слободно време	

Одговорите може да ги направите самостојно, работејќи во двојки или во група. Изложете го изборот пред целиот клас. Можете да ги групирате избраните права. Поведете дебата. Со размена на информации можете да научите повеќе за правата на човекот воопшто и за нивните одделни содржини.

ЗАВРШНИ ИДЕИ

Политиката денес е многу развиена. Демократијата ги вклучи сите луѓе во размислата и во решавањето за судбината на нивната заедница, а преку тоа и за судбината на целиот свет. Силните медиуми и широките информации ги поврзуваат сите луѓе низ целиот свет, сите имаат став за она што се случува во разни краишта на светот. Луѓето имаат знаење, средства и сила да се справуваат со општите прашања. Дури и кога одбиваат тоа да ги интересира, на некој начин учествуваат во политичкото одлучување (и оној кој не оди да гласа дава политички придонес со своето негласање).

Нови идеи има и во политиката. Идеологиите не се толку цврсти колку пред еден век, ниту се противставени до крв. Постојат општи вредности кои ги прифаќаат сите во некое општество, а некои од нив се универзални за целиот свет. Политиката се грижи за положбата на луѓето. Иако има уште земји во кои луѓето страдаат, сепак со добри желби, концентрирање на напорите и со заедничко дејствување може да се решат тешкотиите. За тоа може да помогне и меѓународната заедница, која доскоро не беше заинтересирана за прогресот на сите луѓе. Многу земји беа многу себични за својот просперитет, а не мислеа на другите. Сега од општиот дух на утилитаристичката етика произлезе давањето помош од посилените и постабилни за победните и за страдалниците. Интернационалната заедница направи механизми и постојано прави акции за меѓусебно разбирање.

Нешто се движи позитивно во политиката, националната и интернационалната. Во етиката е најважна идејата за Мирот како врвна вредност на Универзалната етика на човештвото и за Толеранцијата како општа вредност и метод на меѓусебното однесување - кои треба да овозможат да се развијат благородните тенденции на разбирање меѓу народите и на заедничко градење на еден добар и справедлив свет.

За толеранцијата убаво зборува Махатама Ганди, кој стариот индиски принцип (*ахимса*) го постави во основата на народноослободителната борба на Индијците. Тој го афирмира ненасилниот дух на човекот. При анкетите во 2.000 година за најзначајниот политичар на минатиот век, Ганди секаде беше истакнуван на прво или на првите места. Еве како тој го објаснува мирот:

“Од најраните сведоштва на човечката историја па сè до денес гледаме дека човекот постојано напредувал во насока кон ненасилство (*ахимса*). Нашите далеки предци биле човекојадци. Потоа дошло времето кога им се смачил канибализмот и почнале да живеат како ловци. Подоцна настапила ерата кога човекот се засрамил од ловцискиот начин на живот. Затоа почнал да се занимава со земјоделие, па за својата исхрана станал зависен главно од Мајката земја. Од номадскиот стадиум минал во стадиум на постојан цивилизиран живот, изградил села и градови, од член на семејство станал член на поширока заедница и на народ. Сето тоа се бележи на напредокот на ненасилството и на опаѓањето на насилството. Ако било поинаку, човечкиот род досега би изумрел, како што изумреле и многу други видови пониски животни...”

Ненасилството не е потребно да се учи. Како животинско суштество човекот е насилен, додека како дух тој е ненасилен. Од часот кога духот се разбудил во човековата внатрешност, човекот повеќе не може да биде насилен. Тој или напредува кон ненасилството или паѓа во бездната на својата сопствена пропаст.“

Оваа оптимистичка изјава на Ганди нека биде проследена на крајот од овие етички поуки со една етичка порака која се нарекува *Молијва на Обединетите нации*:

“Боже, нашата планета Земја е само малечка ѕвездичка во вселената. Наша должност е да ја претвориме во планета чии суштества нема повеќе да бидат застрашувани од војна, глад и страв, ниту тормозени заради расата, бојата и идеологијата. Дај ни храброст и сила со оваа задача да започнеме уште денес, така што нашите деца и децата на нашите деца еден ден би можеле со гордост да го носат името Човек.“

Од разните идеи, идеали, вредности, цели, норми во етиката, зар оваа не е најубава - да живееме во свет на чесни и мирни односи, со достоинство и самодостоинство, со радост на творењето?!

ПРАШАЊА ЗА ПОВТОРУВАЊЕ

- Како бил оценуван порано односот меѓу политиката и етиката?
- Кој италијански мислител изложил идеја дека политиката не треба да води сметка за моралот? Како гласи неговата прочуена девиза?
- Каков е денес односот меѓу етиката и политиката?
- Какво е етичкото значење на демократијата?
- Кои се целите, задачите и идеалите на современата политика?
- Што е толеранцијата? Зошто таа му е потребна на современиот свет?
- Каква вредност е Мирот? Кои вредности покрај оваа вредност се дел од современото разбирање на меѓучовечките односи?
- Наведете и анализирајте еден лозунг за мирот.
- Што се човековите права?
- Со кои документи се изложени човековите права?
- Зошто Универзалната декларација за правата на човекот е најзначаен етичко-правен документ на современата епоха?
- Кое човеково право го сметате за многу значајно?
- Кој голем современ етичар и политичар смета дека човекот е суштество на ненасилни чувства и однесување?

КАКО СЕ ПИШУВА ЕТИЧКИ ЕСЕЈ

Зборот “есеј” го измислиле филозофите Мишел де Монтењ и Френсис Бекон за да ја означат онаа прозна литература која не е ни расказ, ни роман, ни патепис, ни драма, ни научно дело, ни извештај, ни политички текст, ни обична куса мисла. Ако, сепак, нешто сака да се каже во друга форма, тој начин е наречен “обид” (што изворно значи зборот *есеј*). Сега таа форма е раширена и се користи за да ги означат не само високите научни дострели на Монтењ, на Бекон и на другите мислителите - туку и трудовите на учениците и на студентите. Немојте да се плашите дека вашиот труд ќе нема научен дострел; ако го наречете есеј, такво нешто не се очекува од него.

Бидејќи првите есеи на Монтењ и на Бекон биле етички текстови, имаме право да сметаме дека има и жанр *етички есеј*. Такви се многу од трудовите за моралот напишани од прочуени писатели. Впрочем, од учениците и не може да се очекува да направат друга литература за етиката (освен некои вежбовни форми и, евентуално, лирика), бидејќи тие уште учат и се вежбаат во оваа област. Но, затоа можат да пишуваат есеи. Како да се напише еден етички есеј?

Првин треба да се *определи задачата (темата)*. Неа ја дава наставникот. Или е изнесена како можност во некои лекции во овој учебник, за чија содржина авторот смета дека е интересна да биде есеистички обработена. Или идејата ќе му дојде на самиот ученик. Но задачата не е определена сè додека не се напише на врвот на листот од хартија или на почетокот на некој фајл во компјутерот. Да кажеме, темата нека биде “Помош”.

Потоа е важно *набљудувањето*. Треба да ги посматрате луѓето околу себе, блиските или некои кои случајно ги сретнувате во тој момент, и да гледате дали бараната етичка пројава има врска со нив. Или треба да се потсетувате на случките во кои сте гледале дека се дава помош. Треба да согледате како луѓето се решаваат за тоа, како им е неопходна и како ја бараат помошта, како ја даваат помошта, како се однесуваат тогаш, што очекуваат, како ја примаат помошта, што таа им значи на оние што ја даваат и на оние што ја примаат. Исто толку може да биде интересно и да набљудувате како е кога не се дава помош, кога се одбива да се даде, кога се објаснува дека не треба да се дава. За моралот се еднакви важни и позитивните и негативните пристапи и дела.

Можеби е најважно да се *преиспитуваат себеси* во врска со проблемот, она што вие мислите за него. Дали ви била потребна помош, дали сте давале помош, дали сте ја примале, дали сте отфрлале (избегнувале) да ја давате и да ја примате - како сте се чувствувале во секој од овие случаи, зошто така сте мислеле и сте постапувале? Особено е важно да размислите дали сте биле мирни во душата кога тоа сте го правеле односно кога не сте го правеле, како тоа се одrazilо

врз луѓето засегнати од вашето решение и дејствување, што сте помислиле тогаш за нив (за блиските и за подалечните одделно) и за нивните доживелици, дали потоа совеста ви била мирна? Тие прашања ќе ве подучат што е моралот, како да размислувате за етичките прашања и како да постапувате.

Потоа севе ова треба да го *опишете* во есејот. Тоа не треба да биде голем текст. Најчесто, треба да биде помалечок од овие упатства. (Знајте, тоа е тешко. Еден голем писател рекол: Немам доста време, вештина и сознанија да пишувам кратко.) Обидете се, секако, текстот да биде покус, зашто во случајов се поважни размислувањето за проблемот и за основната идеја отколку сите човечки случувања што сте ги споредиле по овој повод.

Треба директно да се *опише предметот* на есејот (сега тоа е помошта), потоа вашите согледувања дали такви појави има често или малку, дали често и многу им недостасуваат на луѓето, дали луѓето тоа го прават со радост или го избегнуваат. Посебно е важно да кажете што вие мислите за тоа колку им значи тоа на оние кои тоа го прават и какви последици има за оние на кои се однесува.

На крајот, треба да се стави *морална поука*: Дали е добро да се прави нешто такво или тоа не е добро, и за кого е добро, а за кого евентуално не е добро?

За есејот да биде ваш, сосема на крајот треба да кажете *што вие мислите да правите* во врска со овој проблем - дали ќе го поддржувате давањето помош или ќе го критикувате, дали ќе правите такво нешто или ќе го одбегнувате, па дури и на другите ќе им советувате и тие да не го прават?

Ете, тоа би биле *десетина реченици*. Се разбира, бидејќи есејот е форма на лично искажување, тој може да биде напишан и поинаку, со ваша оригинална концепција, може да биде покус или подолг, на поинаков начин може да бидат распоредени текстуалните содржини (на пример, може да почне со вашето доживување на тој проблем итн.). Но, секако, треба да има претходно испитување на прашањето и морална поука од целиот текст. Инаку, тоа не би бил етички есеј.

Среќна работа!

МИСЛИТЕЛИ И ЛИЧНОСТИ ЧИИ ИДЕИ СЕ ИЗНЕСУВААТ ВО ОВОЈ УЧЕБНИК

АБЕЛАР, Пјер (лат. Petrus Abaelardus, 1079-1142) - француски филозоф, прв етичар на модерната Европа, во книгата "Етика или Запознај се себеси" ја изнесе идејата дека во етиката првин треба да се оценува намерата (интенцијата)

Свети АВГУСТИН (354-430) - еден од најпознатите христијански филозофи

АЈНШТАЈН, Алберт (1879-1955) - најзначаен научник на XX век, познат по своите етички ставови; учел дека секој треба да постапува според совеста

АЛЕКСАНДАР III МАКЕДОНСКИ (356-323 пред н.е.) - македонски цар, ученик на Аристотел (чиј татко Никомах бил лекар на неговиот татко Филип II), најголем освојувач на сите времиња, ја познавал филозофијата и ја развивал идејата за универзална држава и култура, прв кој сакал светот да го поврзе во една целина
АНГЕЛОВ, Георги (р. 1948) - бугарски методологичар, истражувач на тековите и на состојбите во современата наука

АНДРИЌ, Иво (1892-1975) - српски писател, добитник на Нобеловата награда, во делата дава поучни историски приказни и морални совети

АРИСТИП (435-355 пред н.е.) од Кирена - ученик на Сократ, теоретичар на хедонизмот, кој сетилното задоволството (*хедоне*) го постави како цел на животот

АРИСТОТЕЛ (384-322 пред н.е.) - еден од најзначајните филозофи и етичари на сите времиња, роден во Стагира во Македонија, учител на Александар Македонски, создавач на поимот "етика", автор на "Никомахова етика", една од најзначајните етички книги во историјата; како најдобра етичка постапка ги предлага разумноста и одржувањето на мерата (избор на средината меѓу крајностите)

АРМСТРОНГ, Луј - Сачмо (1900-1971) - најпознат американски џез трубач и пејач, личност која свиреше радосно, автор на песната "Овој прекрасен свет" во која се опишуваат убавините на природата и на човечкиот живот

АСИМОВ, Исак (р. 1920) - американски астроном и писател на научнофантастични романи, во книгата "Јас, Робот" ги дава трите етички закони на роботиката - морални императиви кои треба да бидат вградени во роботите

АТАНАСИЕВИЌ, Ксенија (1894-1981) - една од првите жени филозофи на Балканот, автор на студии за смислата на животот

АТИЛА (395-453) - водач на Хуните, освојувач и на источните и на западните држави, познат по суровоста и по заповедта да се уништува сè што ќе освојат

Шри АУРОВИНДО ГОСЕ (1872-1950) - еден од најпознатите индиски современи мислители и етичари, кој создаде теорија за интегрална јога како пат за поврзување на целиот свет во една духовна и морална целина; во негова чест во Индија е основан градот Ауровил, чиј нацрт е направен од најпознатиот архитект Ле Корбизје

БЕКОН, Френсис (1561-1626) - англиски филозоф, автор на многу значајни дела, меѓу кои и на "Есеи - или политички и морални совети", каде што за првпат е употребен зборот *есеј*

БЕНТАМ, Цереми (1748-1832) - со делото "Увод во начелата на моралот и на правото" ја создаде утилитаристичката етика, во која користа е поставена како основна цел и двигател на човекот, а тоа значи да се освои среќата и да се избегнат болките; етичката цел треба да биде *најголема среќа за најголем број луѓе* (Џон Стјуарт Мил го разви утилитаризмот во најразвиена етика на современото човештво); Бентам го измисли и *етичкиот сметач*, како метод со кој луѓето поточно би доаѓале до добри морални решенија

БРИЈА-САВАРЕН (1755-1826) - француски автор кој во книгата "Физиологија на вкусот или Медитации за трансцендентната гастрономија" дава детални (често етички) совети за содржината и за етикецијата на хранењето

БУДА, Гаутама (563-483 пред н.е.) - еден од најпознатите светски етичари, кој по период на долго размислување ги открил патиштата за ослободување од страдањата и за правење добро (неговата личност е обоготворена и денес е основа за своевидната далекуисточна религија)

БУРИДАН, Жан (1300-1358) - француски логичар, ректор на париска Сорбона, смислил вежба за претставување на силината на мотивацијата, т.е. дека при еднакви предизвици личноста не може да реши што да прави ("Буриданово магаре")

ВАЈЛД, Оскар (1854-1900) - британски писател и мислител кој, покрај многуте дела со етичка тематика, е автор и на збирка морални поуки.

ВАЈЦЕКЕР, Карл фон (р. 1912) - германски физичар со оригинални придонеси во развојот на микрофизиката, кој се залага за одговорна етика на науката

ВАЛЧЕВ, Румен - познат бугарски педагог, еден од најзначајните современи педагози во Југоисточна Европа, основач на Центарот "Отворено образование", каде младите се учат на модерни социјални и етички вредности

Свами ВИВЕКАНАНДА (1863-1902) - блескав индиски пророк и беседник кој се заложил за обединување на најдобрите верски и етички идеи на човештвото

ВУК-ПАВЛОВИЌ, Павло (1894-1976) - хрватски и македонски филозоф, професор по Етика на Филозофскиот факултет во Скопје, во своите дела се застапуваше за љубовта како основа за етиката и за хумани односи меѓу луѓето

ВОЛТЕР, (1694-1778) - еден од најзначајните француски мислители, критичен во духот, автор на многу дела, меѓу кои и на романот "Кандид" за проблемите на животниот оптимизам.

Ел-ГАЗАЛИ (1058-1111) - најпознат арапски мислител, кој се повлекол во осаменост, сметал дека аскезата и посветеноста кон Бога се најважни човечки дејства

ГАНДИ, Мохандас Карамчанд, наречен Махатма ("Велика душа", 1869-1948) - индиски политичар, создавач на нова Република Индија, еден од најзначајните современи светски етичари, кој настапуваше со идејата за ахимса (неповредување, толеранција, чување на живото - слично на идеите на дајнистите)

ГЕБЕЛС, Јозеф (1897-1945) - доктор по филозофија, еден од најпреданите нацисти, министер за пропаганда и култура во нацистичката влада, кој Германците ги учеше како да се потчинат на волјата на Водачот Хитлер

ГЕТЕ, Јохан Волфганг (1749-1832) - голем германски писател и филозоф, автор на етичката драма "Фауст" и на етичко-воспитните романи "Вертер" и "Вилхелм Мајстер", чии морални поуки многу се цитираат

ГИЛИГАН, Керол (р. 1936) - современа етичарка, застапница на феминизмот и на т.н. "женска етика" како истакнување на особените вредности кои ги носи жената
Свети ГОРАЗД (IX век) - ученик на светите Кирил и Методиј, другар на светите Климент и Наум, наследник на св. Методиј во Словачка, убиен од непријателите на словенската писменост (во Словачка го слават, заедно со неговите учители, како "татко на нацијата")

ГОРКИ, Максим (1868-1936) - познат руски писател реалист, ги опишува страдањата на бедните луѓе, позната е неговата изрека "Човек - тоа звучи гордо"

ГОТХЕЛФ, Јеремија (1797-1854) - швајцарски писател

ГРАЦИЈАН-И-МОРАЛЕС, Балтазар (1601-1658) - шпански моралист, автор на познатата книга "Вештина на животната мудрост", зборник од 300 етички максими

ДАЛАЈ ЛАМА (Тенсин Гјацо) - 14-ти водач на тибетанските будисти-ламаисти, добитник на Нобеловата награда за мир, автор на повеќе книги за будистичката етика, меѓу кои и на делото "Етика за новиот милениум", во која ги изнесува древните етички идеи кои се од полза за современиот свет

ДЕ АМИЦИС, Едмондо (1846-1908) - познат италијански писател, автор на популарниот младински дидактички роман "Срце", во кој дава многу убави поуки за животот и за добрите односи меѓу другарите

ДЕКАРТ, Рене (1596-1650) - најпознат француски филозоф, создавач на европскиот рационализам, кој во разумот гледа најголема сила на човекот; во делото "Научна расправа за методот како правилно да го водиме својот ум и да ја бараме вистината во науките", како највлијателно дело на европската филозофија (прев. Кирил Темков, Епоха, 1996), ги дава познатите 4 правила за сознанието и 4 свои етички правила; во делото "Страсти на душата" зборува за емоционалните основи на човечкото однесување

ДЕЛЧЕВ, Гоце (1872-1903) - раководител на македонското националноослободително движење, познат по изреката "Светот го разбираам како поле за културен натпревар меѓу народите"

ДЕМОКРИТ (460-360) - познат антички филозоф, атомист, оптимист, кој учел дека цел на животот треба да биде животната радост (*евџимија*), а самиот постојано бил насмеан

Свети ДЕНИС (III век) - прв епископ на Париз, покрстител на Галите, убиен од Римјаните, светец, на местото на неговото убиство на ридот Монмартр сега е изградена современа црква Свето Срце, посветена на љубовта и со порака да нема повеќе војни и страдања (култно место на младите од целиот свет)

Маркиз ДЕ САД, Донатјен Алфонс Франсоа (1740-1814) - француски мислител и писател, учел дека најголеми задоволства на човекот му носат блудот и насилството; заради препорачувањето да се мачат другите, според него е наречена психичката болест на насилство над другите (*садизам*)

ДЕСНИЦА, Владан (1905-1967) - хрватски писател, автор на познатиот дидактички роман "Пролетта на Иван Галеб"

ДИОГЕН Лаерџанецот (III век) - историчар на филозофијата, чие познато дело "За животот и за идеите на филозофите" е извор за античката филозофија и етика
ДОН, Џон (1573-1631) - познат англиски поет и филозоф

ЕМЕРСОН, Ралф Волдо (1803-1882) - американски филозоф, идеолог на индивидуализмот, автор на значајни етички дела со оригинални идеи за самостојно живеење

ЖАН, Пол (псевд. на Фридрих Рихтер, 1763-1825) - познат германски книжевник со дидактичка насоченост

ЗАРАТУСТРА, Зороастер (X век пред н.е.) - прв етичар во историјата, ирански свештеник (маг), кој учел дека во светот има две сили - Добро и Зло, кои непрестајно се борат, задача на луѓето е да го поддржуваат и да го следат Доброто, а да се противставуваат на Злото и да го избегнуваат

ИБН СИНА, *лајл*. Авицена (980-1037) - најпознат арапски филозоф; учел дека Бог е Добро, Вистина, Љубов и Живот, злото појава на овој свет, резултат на лошото дејствување, а доброто кај луѓето значи постигнување на своето совршенство

ИКБАЛ, Мухамед (1873-1938) - исламски филозоф и поет од Бангладеш; учел дека најголемите вредности кај луѓето се етичките (љубов, толеранција и др.)

ИСУС ХРИСТОС (I век, 1-33 година) - Божји син, Месија, испратен да ги спаси луѓето, голем етички проповедник на љубовта ("Љубете ги ближните свои како себеси!") и на правилното однесување на луѓето (Беседа на Гората), страдал на крстот набеден од лошите луѓе; неговиот лик, идеи и судбина се основа за христијанската религија и етика

Свети ЈОВАН ЗЛАТОУСТ (Хризостом, 344-407) - легендарен цариградски патријарх, најдобар христијански беседник, во беседите многу внимание им посветувал на прашањата на доброто постапување и на правилните односи меѓу луѓето

Папа ЈОВАН ПАВЛЕ II (Карел Војтила, р. 1920 во Полска) - раководител на Католичката црква (најстара и најголема светска институција, постои 2.000 години, има 1.000.000.000 верници), во 1957 година, како професор по Етика во Лублин, објави текстови за суштината и за проблемите на етиката ("Основи на етиката"); автор на многу книги за современиот живот, вредности и однесување

ЈУВЕНАЛ, Децим Јуниј (60-130) - римски сатиричар

КАЛДЕРОН ДЕ ЛА БАРКА, Педро (1600-1681) - најплоден шпански драматичар, автор на многу убави психолошки и морални драми

КАНТ, Имануел (1724-1804) - прочуен германски филозоф, еден од најпознатите светски мислители (Кант-Лапласова теорија за Сончевиот систем); напишал три големи дела од областа на етиката: "Основи на метафизиката на моралот", "Метафизика на моралот" и "Критика на практичниот ум", кое е едно од

најпознатите етички дела (прев. Кирил Темков, Метафорум, 1993); учел дека моралот е внатрешна должност на човекот

КАРСОН, Рејчел (1907-1964) - прочуен американски хидробиолог, борец за чистота на природата и за одговорно однесување кон неа, нејзината книга "Замолчана пролет" (1962) е првото дело на новата еколошка етика, а по неа беше забранета употребата на опасниот инсектицид Ди-Ди-Ти

КЕЛЕР, Хелен (1880-1968) - голем добротвор, иако слепа и gluva дипломирала, се борела за правата, особено за образованието, на инвалидите

КЕЛИ, Петра - германска екологистка и политичарка, основач на движењето "Зелени" за одбрана на чистотата на природата

КЕНЕДИ, Џон (1917-1963) - американски претседател, убиен во атентат, иноватор на демократската политика, познат по изјавата "Не прашувај што може твојата земја да стори за тебе, туку што можеш ти да сториш за неа"

КИКЕРОН (ЦИЦЕРОН), Марко Тулиј (106-43 пред н.е.) - државник, најпознат римски беседник и филозоф, создавач на поимот "морал", чии етички дела, особено "За должноста", имаа силно влијание врз воспитувањето на луѓето низ вековите

КИМ, Ву-Чунг - јужнокорејски бизнисмен, основач и раководител на компанијата "Даеву", автор на книгата за етиката во бизнисот "Секој пат е поплочен со злато"

КИНГ, Мартин Лутер (1929-1968) - прочуен афроамерикански проповедник, борец за рамноправност на луѓето од сите раси и слоеви, убиен од расистите

КИНГ, Ханс (р. 1928) - современ германски етичар, директор на Институтот за екуменски истражувања на Универзитетот во Гибинген; автор на книгата "Глобална одговорност", со која бара нова единствена светска етика; се залага за воведување етичко образование од најраната детска возраст

Свети **КИРИЛ СОЛУНСКИ** (Константин Филозоф, 827-869) - заедно со брат му Методиј први словенски просветители и етичари, ја создал првата словенска азбука, прв словенски филозоф, со оригинална концепција за еднаквоста на луѓето, учител на нашите први етичари светите Климент и Наум Охридски

Свети **КЛИМЕНТ ОХРИДСКИ** (ок. 835-916) - ученик на светите Кирил и Методиј, прв епископ Словен, создавач на Охридската книжевна школа, во која се создадени нашите први книги и изучени првите ученици, наш прв и најбележит етичар, чија изрека "Тргај се од злото и прави добро!" е најзначајна морална поука искажана кај нас

КНЕЖЕВИК, Божидар (1862-1905) - српски филозоф, автор на книгата филозофски максими "Мисли"

КОЛБЕРГ, Лоренс (1927-1987) - прочуен американски психолог и етичар, основач на Центарот за морално образование на Универзитетот Харвард во Бостон; ја разработи идејата на Пијаже за степените на етичкиот развој (објаснува 6 такви стадиуми), истражувач и голем поборник на етичкото образование

КОЛТОН, Чарлс (1780-1832) - англиски афористичар

КОНТ, Огист (1798-1857) - француски филозоф и етичар, засновувач на позитивизмот и на социолошката наука, создавач на поимот Алтруизам како етичка вредност и норма на дејствување во полза на другиот

КОНТ-СПОНВИЛ, Андре - современ француски етичар, професор на Сорбона

КРОПОТКИН, Пјотр (1842-1921) - руски мислител, анархист, кој го прикажува развојот на моралот кај луѓето слично на еволуцијата на сите живи организми, а за најголема вредност го истакнува помагањето меѓу луѓето (солидарноста)

КРЧОВСКИ, Јоаким (сред. на XVIII век-1819) - учител и калуѓер, познат македонски преродбеник кој во своите текстови со моралистички дух опишува поучни животни настани

КУНГ Фуце, **КОНФУЦИЈ** (551-479 пред н.е.) - учител, најзначаен кинески филозоф (почитуван како божество во особеноста конфуцијанска религија); изложил систем на етичко однесување во општеството, кој и до денес е почитуван и следен во Кина и во соседните земји

ЛАБРИЕР, Жан (1645-1696) - француски моралист, автор на книгата "Карактери", во која, слично на Теофраст, ги опишува обичаите и луѓето на своето време

ЛАЈБНИЦ, Готфрид Вилхелм (1646-1716) - германски филозоф и математичар, застапник на оптимизмот ("Овој свет е најдобар од сите можни светови")

ЛАРОШФУКО, Франсоа (1613-1680) - француски војвода, познат моралист, автор на афоризми за човечките карактеристики и постапки

ЛЕОНАРДО да ВИНЧИ, (1452-1519) - еден од најпознатите светски уметници, пронаоѓачи и естетичари, автор на зборник на етички поуки

ЛИНКОЛН, Абрахам (1809-1865) - американски претседател, убиен во атентат, голем борец за демократија, се залагал за укинување на ропството

ЛИХТЕНБЕРГ, Георг Кристоф (1742-1799) - германски моралист, автор на еден од најпознатите светски зборници на етички мисли

ЛОК, Џон (1632-1704) - еден од најпознатите англиски филозофи, создавач на емпиризмот; учел дека човекот се раѓа како "празна табла за пишување", врз која искуството ги впишува впечатоците, така воопшто се развива сознанието, а посебно моралното сознание и вредности (извор на етиката се Божјата Објава, државните-правните правила и општествените-моралните норми)

ЛОНДОН, Џек (1876-1916) - познат американски писател

ЛОРКА, Федерико Гарсија (1899-1936) - голем шпански поет и драматичар, пишувал за чувствата на луѓето, убиен во Граѓанската војна

ЛУЈ XIV (1638-1715) - најпознат француски крал ("Крал-Сонце"), градител на најголемиот дворец Версај, ја има искажано мислата "Кралството - тоа сум јас"

ЛУЈ XV (1710-1774) - француски крал, познат по неспособноста и неангажираноста да владее, ја има искажано мислата "По мене - (нека биде) потоп!"

МАКАРЕНКО, Антон (1888-1939) - прочуен руски педагог ("Педагошка поема"), превоспитувал асоцијални деца без родители (беспризорни)

МАНТЕГАЦА, Паоло (1831-1910) - италијански научник-антрополог

МАРКО АВРЕЛИЈ (121-180) - римски цар, познат етичар, во дневникот кој го водел 10 години ("Сознај се себеси") дава совети за разумно однесување

МЕНАНДАР (343-291) - старогрчки комедиограф

МЕНГ ЦЕ, Менџи (372-288 пред н.е.) - познат кинески мислител, продолжувач на идеите и учењата на Конфуциј, учел дека сите луѓе се природно добри, а од добриот пат скршнуваат заради материјалните интереси

Свети МЕТОДИЈ СОЛУНСКИ (825-885) - заедно со брат му Кирил први словенски просветители и етичари, преведувач на првите книги на словенски јазик, создавач на првото правно-етичко дело на словенски јазик "Закон како да им се суди на луѓето", прв словенски архиепископ, учител на светите Климент и Наум Охридски МИЛ, Џон Стјуарт (1806-1873) - еден од најголемите англиски филозофи, влијателен во разни области (логика, економија и др.), создавач на утилитаризмот (книга "Утилитаризам"), кој со учењето за ползата за сите е најсилниот етички систем денес во развиените земји, автор на најпознатата современа политичка книга "За слободата" (прев. Кирил Темков, Епоха, 1996)

МИЉАНОВ, Марко (1838-1901) - црногорски моралист, автор на делото "Примери на човештината и на херојството"

МИХАИЛ, Архиепископ Охридски и Македонски (Методи Панче Гогов, 1912-1999) - познат свештеник, автор на повеќе теолошки книги, го има преведено на македонски јазик делото "Добротољубие" (Скопје, 1997 и 1998), со текстови од најпознатите христијански православни етичари

МОЈСЕЈ - легендарен водач на Евреите, кому Бог му ги дал врежани во камен Десетте заповеди

МОНТЕЊ, Мишел (1533-1592) - најпознат француски ренесансен мислител и етичар, автор на делото "Есеи", во кое за првпат е употребен овој поим

МОНТЕСКЈЕ, Шарл (1689-1755) - француски правник и филозоф, автор на делото "Дух на законот", во кое ја изложи идејата за три вида власт - законодавна, извршна и судска, како услов за добро функционирање на современата држава

МОРЕНО, Џекоб (1892-1974) - американски психосоциолог, основач на психометријата и на социометријата како посебни методи за откривање и развивање на човечките ставови

МУН, Сан Мјонг (р. 1920) - јужнокорејски пророк, основач и водач на Обединетата црква во која на особен начин се проникнуваат христијанските и конфуцијанските идеи и етички норми

МУР, Џорџ Едвард (1873-1958) - англиски етичар, автор на "Принципи на етиката" со поднаслов "Пролегомена кон секоја идна етика која претендира да се нарече наука", во која Доброто и Злото се објаснети како поими чие значење се сфаќа интуитивно

Пророк МУХАМЕД (570-632) - создавач на исламот по објавите што му ги упати Бог, изложени во светата книга Коран, која е извор за верата и за етичките постапки на муслиманите; записите за неговите дела, решенија и поуки "Хадис" се исто така изворно етичко дело за муслиманите

Свети НАУМ ОХРИДСКИ (835-910) - ученик на светите Кирил и Методиј, брат и најблизок соработник на свети Климент, учител и лекар, основач на првиот словенски манастир Св. Наум на изворот на Охридското Езеро

НИЧЕ, Фридрих (1844-1900) - голем германски филозоф, критичар на вообичаениот морал сфатен како притисок врз луѓето, препорачувал етика на силна волја и на слободни решенија и постапки на творечките личности, во книгата "Есеи homo" (Како станав тоа што сум) дава автобиографска слика за своите дела и идеи (прев. Кирил Темков, Епоха, 1998)

ОБРАДОВИЌ, Доситеј (1742-1811) - познат книжевник и моралист од Војводина

ПАВИЌЕВИЌ, Вуко (1914-1978) - познат професор по етика на Белградскиот Универзитет, на почетокот на кариерата асистент на Филозофскиот факултет во Скопје (1938-1940), автор на учебникот "Основи на етиката"

Апостол ПАВЛЕ (4-64) - најактивен проповедник на новата христијанска вера, создавач на христијанската етика во духот на учењата на Исус Христос и како израз на верата во него и на почитувањето на неговата личност и учење

ПАДМАСАМБХАВА (VIII век) - пренесувач на будизмот во Тибет, коментатор на Будините дела; во тибетскиот будизам го почитуваат како "втор Буда"

ПАСКАЛ, Блез (1623-1662) - познат француски математичар, физичар и филозоф, моралист, чие дело "Мисли" е едно од најпознатите во современата европска етика

Свети ПАТРИК (385-461) - светец-заштитник на Ирска, каде ја организирал црквата

ПЕЛЧИНОВИЌ, Кирил (1771-1845) - познат македонски просветител и моралист

ПЕЛИКО, Силвио (1789-1854) - познат италијански писател и хуманист

ПЕТРОВИЌ, Стеван - познат белградски лекар-истражувач на наркоманијата

ПЕТРОНИЕВИЌ, Бранислав (1875-1954) - познат српски филозоф, автор на повеќе студии за етиката и за вредностите на животот

ПИЈАЖЕ, Жан (1896-1980) - швајцарски мислител, еден од најпознатите психолози

на XX век, го објаснил психичкиот и морален развој на личноста, која е основа

на денешната детска психологија, педагогија и медицина; неговото истражување

"Моралните судови кај детето" (1932) е прво научно дело за паралелизмот меѓу

интелектуалниот и етичкиот напредок кај секој човек; како теорија за два стадиуми

на моралното постоење на секоја личност - хетерономен и автономен - таа стана

извор на новите идеи за етичкото образование на младите

ПИЛ, Норман Винсент - американски теолог и проповедник, автор на дела за

позитивното мислење, застапник на оптимистичкиот приод кон животот

ПИТАГОРА (582-496 пред н.е.) - еден од најпознатите математичари и филозофи,

автор на прочуената етичка поема "Златни стихови" во која на младите им

советува разумен приод кон проблемите

ПЛАТОН (427-348 пред н.е.) - еден од најголемите филозофи во историјата, ученик

на Сократ (чиј лик го користи како главен во своите филозофски дела, напишани

како дијалози), учел дека највисоко место во светот зазема Идејата на Доброто

ПОТЕР, Ван Ренселар - американски научник, создавач на терминот Биоетика во

својата книга "Биоетика - мост кон иднината" (1971)

ПУБЛИЈ СИРУИС (I век пред н.е.) - писател на поучни текстови од Сирија

РЕНАР, Жил (1864-1910) - француски писател и драматичар

РУМИ, Џелалудин (1207-1273) - најпознат турски и светски мистичар, живеел во

Конја (гробот постојано го посетуваат обожавателите); учел дека светот е един-

ствен и сите луѓе треба да бидат блиски, што се остварува со правењето добро

РУСО, Жан-Жак (1712-1778) - голем француски филозоф, автор на повеќе етички

и педагошки дела ("Емил", "Нова Елоиза" и др.), во кои расправа за чистите чувства

кај луѓето, за деградацијата на луѓето во цивилизацијата, која не придонесува за

развој на етиката, и за потребата од образование на младите во природата

САИ БАБА - современ индиски пророк, кој ги ревитализира идеите на хиндуизмот, а особено инсистира на етичките вредности Љубов, Мир и др., кои се и основа за одлично замислено и изведувано етичко образование на младите

СИНГЕР, Питер (р. 1946) - современ австралиски филозоф, еден од најпознатите етичари на денешницата, автор на книгите "Ослободување на животните", "Практична етика" и др.; се залага за достоинствено однесување кон животните, за чување на животната средина и за други современи етички прашања

СИЏВИК, Хенри (1838-1900) - англиски филозоф и етичар, познат по книгата "Методи на етиката" во која ги претставува рационалните постапки за определување на правилното однесување

СКАЈВОЛА, Мукиј (VI век пред н.е.) - римски херој кој ја жртвуваше раката над огнот за да ги докаже патриотизмот и издржливоста на римските момчиња

СОКРАТ (469-399 пред н.е.) - атински филозоф, основач на европската етика, љубимец на младите; тврдел дека добродетелта е знаење и секој треба да научи што е Добро, а прв учел и за совеста (како "глас" во него кој го предупредува што да не прави); учител на многу значајни етичари

СОЛОВЈЕВ, Владимир (1853-1900) - најпознат руски филозоф, оригинален етичар, чија книга "Оправдување на доброто" ("Филозофија на моралот") е едно од најпознатите современи етички дела; учи дека доброто и моралот се состојка на човекот, а основни сили на моралот се срамењето, сочувството и љубовта

СОЛОН (640-558 пред н.е.) - атински државник, заради своите етички поуки и умно однесување сметан за еден од Седумте мудреци

СПЕНСЕР, Херберт (1820-1903) - англиски филозоф, еволуционист, кој учи дека човекот и неговите дејства се развиваат како сите организми за да дојдат до највисок степен, кога на светот ќе владее мир меѓу луѓето, а основна вредност ќе биде солидарноста (помагање меѓу луѓето)

СПИНОЗА, Барух (1632-1677) - холандски мислител, еден од најголемите филозофи во историјата, кој во делото "Етика" како највисока вредност ја истакнува љубовта

СТАЛИН-Џугашвили, Јосиф Висарионович (1879-1953) - раководител на советската партија и држава, познат по самоволието и по силната репресија врз луѓето

ТЕМКОВ, Кирил (р. 1943) - професор по Етика на Филозофскиот факултет во Скопје, автор на книгите "Етика", "Етиката денес", "Етика за младите", "Етика за најмладите", "Етика за децата", "Етички речник"; се залага за широко етичко образование на младите

ТЕОФРАСТ (370-286 пред н.е.) - ученик на Аристотел и негов наследник на челото на школата Ликеј, познато е неговото дело "Карактери", каде што со хумор и критички опишува низа човечки карактеристични својства

Мајка ТЕРЕЗА (1910-1997) - мисионерка, родена во Скопје, добитник на Нобеловата награда за мир, основач на свој католички добротворен ред во Калкута, една од најпознатите етички личности на денешницата, чија "Молитва" е составен дел на етичкото образование на младите во целиот свет

ТОЛСТОЈ, Лав Николаевич (1828-1910) - руски писател и моралист, еден од највлијателните етичари на современата епоха (мнозина од светските етичари го наведуваат како свој учител), автор на делото со запишани и со оригинални мисли "Пат во животот"; учел дека љубовта е основна етичка сила

ФЕЈДО, Жорж (1862-1921) - познат француски комедиограф

ФИХТЕ, Јохан Готлиб (1762-1814) - германски филозоф и етичар, дал одличен опис на совеста и на нејзиното влијание врз човекот

ФОРД, Хенри (1863-1947) - еден од најпознатите бизнисмени и иноватори на XX век, кој воведувае етички начела во работењето, неговата книга "Мојот живот и моите успеси" е едно од најпознатите дела на современата деловна етика

ФРАНКЛ, Виктор - австриски психолог, автор на светски познатото дело "Смислата на животот" за нужноста од барање и откривање на животните вредности

ФРОМ, Ерих (1900-1980) - филозоф и психолог, еден од најпознатите етичари во втората половина на XX век, автор на книгите "Бегство од слободата", "Човек за себе" (психологија на моралот), "Уметноста на љубовта", "Анатомија на човечката деструктивност" и др.; ги поврза искуствата на психоанализата (сознанија за длабочините на човечката психа) со негативната историја на човештвото (во која уништувањето и страдањето се јавуваат заедно со творечките и моралистички појави) и со религијата (која сведочи за широките можности на човечката реалност и свест); изградил *хуманистичка етика* во која силите на човекот ги насочува кон самоизградба, етичко однесување, љубов и толеранција

ФУКУЈАМА, Френсис - современ американски филозоф од јапонско потекло, еден од најпознатите современи светски мислителни, чија книга "Доверба" говори за моќта на оваа вредност во развитокот на најсилните нации на современиот свет и за тоа дека довербата треба да стане основна човечка вредност во идниот век

ХЕЛВЕЦИУС, Клод Адриен (1715-1771) - француски етичар; учел дека природниот егоизам треба да го облагородиме со нашите стремежи и дејства ("доброразбран егоизам"), за што помагаат воспитувањето и општеството

ХИПОКРАТ (460-377) - најпознат старогрчки лекар, создавач на етичката Заклетва на лекарите

ХИТЛЕР, Адолф (1889-1945) - водач на Националсоцијалистичката (нацистичка) партија и на Рајхот (Трето Германско Царство), една од најнегативните личности во историјата, настроена кон насилство, уништување, заробување и искоренување на луѓето; од сите во државата барал беспоговорно потчинување на неговата волја

ХОБС, Томас (1588-1679) - англиски филозоф; учел дека луѓето природно се егоисти и си ја бараат својата среќа, а бидејќи во меѓусебните судири може да настрадаат, организираат држава која треба да им ги заштити интересите

ЦЕПЕНКОВ, Марко (1829-1920) - најпознат македонски собирач на народни умотворби, и самиот моралистички автор, во чии дела проблеснува народната и чаршичката мудрост за правилно однесување меѓу луѓето

ЦАЈНА, Махавира (599-527 пред н.е.) - мудрец и аскет, создавач на џајнистичката религија и етика, учел дека неповредувањето (ахимса) на другите и чувањето на живото се најдобри основи на човечкото однесување (од него се инспирирал и Махматма Ганди, чија мајка била џајнистка)

ЏОНСОН, Семјуел (1696-1772) - американски филозоф, своето основно дело го составил од Етика и Теорија на сознанието

ШВАЈЦЕР, Алберт (1875-1965) - француски хуманист и мисионер, доктор по теологија, музика, медицина и филозофија, основач на болница во најсиромашниот дел на Африка Габон, каде што бесплатно целиот живот ги лекувал бедните, добитник на Нобеловата награда за мир, автор на една од најзначајните современи етички книги "Етиката и културата", во која го опишува значењето на етиката за развитокот на цивилизацијата

ШЕФТСБЕРИ, Антони Ешли Купер (1671-1713) - англиски филозоф, емоционалист, кој учел дека кај човекот постојат специфични емоции, па така и за моралот, со што овој го разликува Доброто од Злото

ШИЛЕР, Фридрих (1759-1805) - германски писател и филозоф со романтичарски идеи за човечките вредности и воспитување

ШИН, Френсис - современа американска писателка, чија книга "Играта на животот и како да ја играме" е Мошне популарна за етичко размислување и поуки

ШО, Џорџ Бернард (1856-1950) - британски писател и хуманист кој во своите комедии се подбива со т.н. морални дилеми и заблуди

ШОПЕНХАУЕР, Артур (1788-1860) - германски филозоф и етичар, учи дека основата на животот е несовладлива волја за моќ (која ги води луѓето), па на светот и на животот треба да се гледа песимистички, а за етиката е нужно сочувството како база за моралното однесување

СОДРЖИНА

ЗБОР ДО МЛАДИТЕ ПРИЈАТЕЛИ.....	3
--------------------------------	---

I. ВОВЕД ВО ЕТИКАТА 5

Што е етиката	6
Што е моралот	8
Етиката - наука за животните вредности	12
Етиката во современата епоха	15
Етичко образование.....	19

II. ВРЕДНОСТ НА ЖИВОТОТ 23

Животот и неговата вредност	24
Учења за целите на животот	27
Највиша вредност во животот	31
Позитивен однос спрема животот	34

III. ГРАДБЕНИ ЕЛЕМЕНТИ НА ЕТИКАТА 39

Доброто и злото - основни етички категории	40
Етичка автономија и хетерономија	46
Волја	49
Карактер	52
Намера и дело	55
Избор на вредностите.....	59
Морална норма	62
Етичко оценување	67
Совест	71
Разум и етичко сметање	74
Изградба на автономна личност	80

IV. ЕТИКАТА И РЕЛИГИЈАТА 85

Религијата и етиката	86
Десетте Божји заповеди	97
Христијанска етика	98
Етика на исламот	105
Други етички религии	111

V. СОВРЕМЕНИ ЕТИЧКИ УЧЕЊА 127

Утилитаризам	128
Консеквенцијализам	133
Етика на грижата	137

VI. ЕТИЧКИ ПРИОРИТЕТИ	145
Најважни современи вредности.....	147
Суштествени позитивни вредности	154
Одговорност, должност	166
Негативни морални појави	170
VII. БИОЕТИКА	181
Биоетиката како нова водечка етичка дисциплина	184
Еколошка етика	189
Етика на здравјето	195
Зависности	203
Дрога	212
VIII. СОЦИЈАЛНА ЕТИКА	219
Јас и другите	220
Етика во семејството	226
Универзална етика	232
Избегнување, совладување и решавање на конфликти.....	239
Етикеција	245
IX. ЕКОНОМСКА ЕТИКА	255
Работна етика.....	257
Деловна етика	267
X. ПОЛИТИЧКА ЕТИКА	275
Етиката и демократијата	276
Мир	284
Права на човекот	289
Како се пишува етички есеј	298
МИСЛИТЕЛИ И ЛИЧНОСТИ ЧИИ ИДЕИ СЕ ИЗНЕСУВААТ ВО ОВОЈ УЧЕБНИК	300

Акционерско друштво за издавање учебници и наставни средства
ПРОСВЕТНО ДЕЛО - Скопје, ул. „Димитрија Чуповски“ бр.15

*

За издавачот:
м-р Павле ПЕТРОВ, генерален директор

*

д-р Кирил ТЕМКОВ
ЕТИКА
ЗА ТРЕТА ГОДИНА

*

Лектор:
Силвана АЦЕВА

*

Коректор:
Авторот

*

Тираж: 91
Печати: Европа 92 - Кочани

CIP - Каталогизација во публикација

Народна и универзитетска библиотека вСв. Климент Охридскиг,
Скопје

17 (075.3)

ТЕМКОВ, Кирил,

Етика : за III година гимназиско образование : (изборен
предмет) / Кирил Темков. - Скопје : Просветно дело АД, 2004. - 312
стр. ; 24 cm

ISBN 9989-0-0401-3

COBISS.MK - ID 58280970